

МІНІСТЕРСТВО ОБОРОНИ УКРАЇНИ

Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного
Міністерство оборони України

Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного
Міністерство оборони України

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

КВЯТКОВСЬКИЙ Роман Володимирович

УДК 94(479.24+479.25) «2016/2023» 355.4::32.019.51

ДИСЕРТАЦІЯ


ОСОБЛИВОСТІ ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРОТИБОРСТВА
В ПЕРІОД ДРУГОЇ КАРАБАСЬКОЇ ВІЙНИ (2016–2023 РР.)

032 – історія та археологія

03 – гуманітарні науки

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

 Р.В.Квятковський

Науковий керівник: ХАРУК Андрій Іванович, доктор історичних наук, професор

Львів – 2026

АНОТАЦІЯ

Квятковський Р.В. *Особливості інформаційного протиборства в період Другої карабаської війни (2016–2023 рр.).* – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 032 – Історія та археологія. – Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, Львів, 2026.

Дисертаційне дослідження присвячене комплексному аналізу особливостей інформаційного протиборства під час Другої карабаської війни в межах періоду від завершення Чотириденної війни у квітні 2016 р. до кінця 2023 р. Конфлікт розглянуто як приклад гібридної війни, у якій кінетичні операції поєднуються з некінетичними впливами, а інформаційний простір виступає одним із ключових театрів боротьби між Азербайджаном, Вірменією та зовнішніми суб'єктами. Актуальність теми зумовлена зростанням ролі інформаційно-психологічних дій у сучасних конфліктах, потребою осмислення досвіду Південного Кавказу в контексті російсько-української війни та браком праць, що поєднують військово-історичний, політичний і інформаційний виміри Другої карабаської війни.

Об'єктом дисертаційної роботи є Друга карабаська війна у часовому (2016–2023 рр.) і просторовому вимірах, які охоплюють театр бойових дій (територію Карабаського економічного району Азербайджану та прилеглі регіони) і пов'язаний із ним інформаційно-комунікаційний простір.

Предметом дослідження є інформаційне протиборство сторін конфлікту – сукупність інформаційно-психологічних дій, інформаційних операцій, комунікаційних практик і контрдій, які здійснювали Азербайджан, Вірменія та інші суб'єкти впливу на підготовчому етапі, під час активних бойових дій восени 2020 р. та на постконфліктному етапі врегулювання і реінтеграції до кінця 2023 р.

Мета дослідження полягає в реконструкції структури, змісту та динаміки інформаційно-психологічних дій сторін на всіх етапах конфлікту й формулюванні практичних рекомендацій щодо використання цього досвіду в діяльності

українських структур сектору безпеки й оборони. Для досягнення мети проаналізовано стан наукової розробленості проблеми, охарактеризовано джерельну базу та методологічні підходи, з'ясовано політичні, військово-стратегічні й інформаційні передумови ескалації, досліджено специфіку інформаційного протиборства на різних етапах, міжнародну реакцію та медіаінтерпретації, оцінено здобутки й втрати сторін і сформульовано практичні рекомендації для українських інституцій.

Хронологічні рамки дослідження (2016–2023 рр.) дають змогу розглядати Другу карабаську війну не лише як «44-денну кампанію 2020 р.», а як тривалий процес – від завершення Чотириденної війни (квітень 2016 р.) до ліквідації квазідержавного утворення в Карабасі наприкінці 2023 р. та пов'язаних політичних змін. Територіальні рамки визначено з урахуванням сучасного адміністративного поділу Азербайджану (Карабаський економічний район) та інформаційного простору Азербайджану, Вірменії, Російської Федерації, Туреччини, держав Заходу й міжнародних організацій як суб'єктів або майданчиків інформаційного протиборства. Окреслено інформаційно-комунікаційний простір, що включає засоби масової інформації, офіційні ресурси державних інституцій, соціальні мережі, месенджери, відеохостинги, телеграм-канали та цифрові сліди поведінки цільових аудиторій.

Методологічна основа дисертації ґрунтується на принципах історизму, наукової об'єктивності, системності та комплексності. Використано проблемно-хронологічний, історико-порівняльний, системно-структурний і міждисциплінарний підходи, методи контент- та дискурс-аналізу, наратив-аналіз і елементи мережевого аналізу; залучено підходи воєнної історії, політології, досліджень безпеки та комунікаційних студій для інтерпретації взаємозв'язку між бойовими діями, інформаційними операціями та дипломатичною активністю.

Джерельна база дисертаційного дослідження охоплює офіційні документи Азербайджану, Вірменії та міжнародних організацій; заяви й комюніке вищого військово-політичного керівництва; матеріали національних і міжнародних інформаційних агентств; аналітичні звіти дослідницьких центрів; публікації

експертів; контент соціальних мереж, відеоплатформ і телеграм-каналів, а також візуальні докази (фото, відео, супутникові знімки), що використовувалися в інформаційному протиборстві та для верифікації подій. Російські джерела розглядаються як об'єкт критичного аналізу з акцентом на механізмах пропаганди та дезінформації.

Структура дисертації зумовлена метою, завданнями та внутрішньою логікою дослідження. Дисертація складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг дисертації становить 207 сторінок основного тексту. Список використаних джерел налічує 758 найменувань, що охоплюють широкий спектр джерел – від офіційних документів і наукових досліджень до масиву цифрових даних сучасного інформаційного простору.

У першому розділі проаналізовано стан наукової розробленості проблеми, систематизовано історіографію та джерельну базу, розкрито методологічні засади й окреслено понятійний апарат. Виокремлено основні групи праць з історії карабаського конфлікту, гібридних війн, інформаційного протиборства, інформаційних і психологічних операцій. Показано, що більшість досліджень або зосереджується на військовому аспекті кампанії 2020 р., або аналізує політичні аспекти врегулювання, залишаючи інформаційний компонент периферійним. Здійснено класифікацію джерел за типами та обґрунтовано поєднання традиційних методів військової історії з аналізом цифрового контенту.

Другий розділ присвячено підготовчому етапу Другої карабаської війни (квітень 2016 – серпень 2020 рр.). З'ясовано політичні, військово-стратегічні, правові й гуманітарні передумови ескалації та еволюцію підходів сторін до статусу Карабаху й безпеки прилеглих територій. Досліджено формування інформаційних стратегій Азербайджану й Вірменії: використання історичної пам'яті, апеляції до міжнародного права, експлуатації тем «геноциду» й «національної безпеки», розвиток культурно-інформаційних продуктів для мобілізації та міжнародної легітимації. Проаналізовано нарощування інституційних і технологічних спроможностей у сфері інформаційно-

психологічних дій, модернізацію офіційних каналів комунікації, створення спеціалізованих підрозділів і перехід до екосистеми соціальних мереж і месенджерів. Розглянуто погляди міжнародної спільноти на ризики відновлення масштабних бойових дій та висвітлення конфлікту в медіа провідних держав і міжнародних організацій.

Третій розділ присвячено активним бойовим діям (вересень—листопад 2020 р.) крізь призму ескалації інформаційного протистояння. Подано структурно-хронологічний огляд основних операцій і ключових подій та показано їхній взаємозв'язок з інформаційними кампаніями сторін. Розкрито застосування високоточних озброєнь, безпілотних літальних апаратів і мережево-центричних підходів у поєднанні з інтегрованими медійними стратегіями. Виявлено скорочення циклу «подія – підтвердження – повідомлення» завдяки поєднанню візуальних доказів, офіційних комюніке та концепції «єдиного інформаційного голосу». Проаналізовано таргетування аудиторій – від населення й військових до міжнародної дипломатії, медіа, експертних кіл і діаспор. Простежено роль Туреччини, Російської Федерації та інших зовнішніх сил у формуванні й просуванні наративів про перебіг і результати війни.

Четвертий розділ присвячено постконфліктному етапу (грудень 2020 – грудень 2023 рр.), процесам реінтеграції звільнених територій, трансформації політичних режимів і зміні регіонального балансу сил. Досліджено використання інформаційного простору для легітимації нової реальності, конструювання образу «остаточної перемоги» або «національної травми» та впливу на міжнародну думку щодо статусу Карабаху. Розглянуто інформаційні кампанії навколо Лачинського коридору, гуманітарної ситуації, проблем біженців і внутрішньо переміщених осіб, а також подій вересня 2023 р., пов'язаних з роззброєнням вірменських формувань і ліквідацією квазіутворення на території Карабаського економічного району. Проаналізовано медійні інтерпретації Другої карабаської війни та її наслідків в азербайджанському, вірменському, російському та західному інформаційних просторах, зокрема боротьбу за термінологію, топонімію й правові формули опису конфлікту.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що вперше в українській історичній науці Друга карабаська війна розглядається як цілісний кейс інформаційного протиборства у 2016–2023 рр. Запропоновано внутрішню періодизацію конфлікту, що синхронізує темп бойових дій, дипломатичних рішень і динаміку інформаційних кампаній на підготовчому, активному та постконфліктному етапах. Реконструйовано інформаційне протиборство на цих етапах з урахуванням поєднання кінетичних засобів (високоточне озброєння, безпілотні літальні апарати, мережево-центричні операції) та некінетичних впливів (інформаційно-психологічні дії, пропаганда, дезінформація, публічна дипломатія). Запропоновано модель синхронізації інформаційно-психологічних дій з оперативно-тактичними рішеннями, яка враховує міжплатформну динаміку й специфіку цільових аудиторій. Окреслено термінологічно-топонімічний вимір інформаційного протиборства як окрему лінію конфлікту за легітимність.

Удосконалено інструментарій аналізу цифрових корпусів джерел: поєднано контент-, дискурс- і наратив-аналіз із вибірковими кількісними підрахунками, сегментацією за каналами й платформами, дослідженням «ланцюгів» поширення повідомлень і механізмів довіри до джерел. Поглиблено розуміння механіки інформаційного домінування, зокрема «вікон можливостей», що виникають унаслідок синхронізації темпу операцій, інформаційних повідомлень і верифікації візуальних доказів. Розкрито процеси легітимації та конкуренції наративів щодо статусу територій, перемир'я, гуманітарних питань і міжнародно-правових формулювань, а також роль третіх сторін (насамперед Російської Федерації та Туреччини) у формуванні регіонального інформаційного середовища.

Узагальнення результатів дослідження відображено у висновках дисертації, де обґрунтовано, що інформаційне протиборство в період Другої карабаської війни мало системний, багаторівневий характер і відчутно впливало на перебіг бойових дій, дипломатичні процеси та постконфліктну трансформацію регіону. Показано специфіку поєднання кінетичних і некінетичних засобів впливу та роль інформаційних операцій у формуванні образів «переможця» і «жертви», легітимації нової безпекової архітектури й довготривалих наративів у

внутрішньому та міжнародному інформаційному просторі. На цій основі сформульовано практичні рекомендації для українських структур сектору безпеки й оборони щодо планування й реалізації інформаційно-психологічних дій, протидії ворожим інформаційним операціям і вдосконалення доктринальних документів, освітніх програм та міжвідомчої координації у сфері стратегічних комунікацій.

Практичне значення одержаних результатів полягає у можливості їх використання в системі військово-професійної освіти та підготовки кадрів сектору безпеки й оборони України. Матеріали дисертації можуть бути впроваджені у навчальні курси з воєнної історії, історії збройних конфліктів, національної безпеки, стратегічних комунікацій та інформаційно-психологічних дій, а також у програми підготовки офіцерів морально-психологічного забезпечення, сил спеціальних операцій і підрозділів інформаційної та кібербезпеки. Розроблені підходи та висновки можуть застосовуватися під час удосконалення доктринальних документів і концепцій інформаційної безпеки, у роботі органів військового управління, урядових комунікацій та дипломатичної служби в умовах гібридних загроз, пропаганди й дезінформації. Особливу увагу приділено рекомендаціям щодо підвищення оперативності та доказовості комунікацій, оптимізації міжвідомчої взаємодії, роботи з візуальними доказами й формування сталих наративів у міжнародному інформаційному просторі.

Результати дослідження впроваджено у навчальний процес Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, Українського католицького університету, а також у практичну діяльність підрозділів Збройних Сил України, де запропоновані підходи використано для аналізу інформаційних операцій противника та розробки власних комунікаційних рішень.

Ключові слова: вірмено-азербайджанський конфлікт, гібридна війна, дезінформація, Друга карабаська війна, збройне насилля, інформаційна агресія, інформаційна війна, інформаційне протиборство, інформаційно-психологічний вплив, інформаційно-пропагандистський вплив, наратив, Південний Кавказ, пропаганда, російсько-українська війна, стратегічні комунікації.

ABSTRACT

Kviatkovskiy R.V. *Specific Features of Information Confrontation during the Second Karabakh War (2016–2023).* – Qualification scholarly work, manuscript.

Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy in the specialty 032 – History and Archaeology. – Hetman Petro Sahaidachnyi National Army Academy of Land Forces, Lviv, 2026.

The dissertation provides a comprehensive analysis of the specific features of information confrontation during the Second Karabakh War, covering the period from the end of the Four-Day War in April 2016 to the end of 2023. The conflict is examined as a case of hybrid warfare in which kinetic operations are combined with non-kinetic influence, while the information domain serves as a key theatre of competition among Azerbaijan, Armenia, and external actors. The relevance of the topic stems from the growing role of information and psychological activities in contemporary conflicts, the need to interpret the South Caucasus experience in the context of the Russo-Ukrainian war, and the limited number of studies that integrate the military-historical, political, and informational dimensions of the Second Karabakh War.

The object of the research is the Second Karabakh War in its temporal (2016–2023) and spatial dimensions, encompassing the theatre of military operations (the territory of Azerbaijan’s Karabakh Economic Region and adjacent areas) and the associated information and communication environment.

The subject of the study is the parties’ information confrontation – a set of information-psychological activities, information operations, communication practices, and countermeasures undertaken by Azerbaijan, Armenia, and other actors during the preparatory stage, the active hostilities in autumn 2020, and the post-conflict (reintegration) stage through the end of 2023.

The aim of the research is to reconstruct the structure, content, and dynamics of the parties’ information and psychological activities across all stages of the conflict and to formulate practical recommendations for applying this experience in the work of Ukraine’s security and defence sector. To achieve this aim, the study reviews the state

of scholarly development of the problem, characterizes the source base and methodological approaches, identifies the political, military-strategic, and informational preconditions for escalation, examines the specifics of information confrontation across stages, international reactions and media interpretations, assesses the parties' gains and losses, and develops recommendations for Ukrainian institutions.

The chronological framework of the research (2016–2023) enables the Second Karabakh War to be treated not merely as the “44-day campaign of 2020” but as a prolonged process – from the end of the Four-Day War (April 2016) to the dissolution of the quasi-state entity in Karabakh in late 2023 and the related political changes. The territorial scope is defined with regard to Azerbaijan's current administrative division (the Karabakh Economic Region) and the information spaces of Azerbaijan, Armenia, the Russian Federation, Türkiye, Western states, and international organizations as actors or arenas of information confrontation. The delineated information and communication environment includes national and international media, official resources of state institutions, social networks, messaging platforms, video-hosting services, Telegram channels, and digital traces of target-audience behaviour.

The methodological basis rests on the principles of historicism, scholarly objectivity, systemic analysis, and comprehensiveness. The research employs problem-chronological, historical-comparative, system-structural, and interdisciplinary approaches, as well as content and discourse analysis, narrative analysis, and elements of network analysis; it also draws on military history, political science, security studies, and communication studies to interpret the interrelationship between military operations, information operations, and diplomatic activity.

The source base includes official documents of Azerbaijan, Armenia, and international organizations; statements and communiqués by senior military-political leadership; materials from national and international news agencies; analytical reports by research centres; expert publications; content from social networks, video platforms, and Telegram channels; and visual evidence (photos, videos, satellite imagery) used in information confrontation and for event verification. Russian sources are treated as objects of critical analysis with an emphasis on propaganda and disinformation

mechanisms.

The structure of the dissertation follows the aim, tasks, and internal logic of the research. It consists of an introduction, four chapters, conclusions, a list of references, and appendices. The main text comprises 207 pages, and the bibliography includes 758 entries spanning official documents and scholarly works as well as large-scale digital data from the contemporary information environment.

Chapter 1 analyses the state of the problem's scholarly development, systematizes the historiography and source base, outlines the methodological foundations, and clarifies the conceptual framework. It identifies key groups of works on the history of the Karabakh conflict, hybrid wars, information confrontation, and information and psychological operations, showing that most studies focus either on the military dimension of the 2020 campaign or on political settlement issues, leaving the informational component peripheral. Sources are classified by type, and the study substantiates combining traditional methods of military history with digital-content analysis.

Chapter 2 examines the preparatory stage of the Second Karabakh War (April 2016–August 2020). It identifies the political, military-strategic, legal, and humanitarian drivers of escalation and the evolution of the parties' approaches to Karabakh's status and the security of adjacent territories. The chapter analyses the formation of Azerbaijan's and Armenia's information strategies – use of historical memory, appeals to international law, exploitation of “genocide” and “national security” themes, and the development of cultural-information products for mobilization and international legitimation. It also considers the build-up of institutional and technological capacities for information-psychological activities, modernization of official communication channels, creation of specialized units, and the shift toward an ecosystem of social networks and messaging platforms. The views of the international community on escalation risks and media coverage in leading states and international organizations are also examined.

Chapter 3 addresses the active hostilities (September–November 2020) through the lens of intensified information confrontation. It provides a structural-chronological

overview of major operations and key events and demonstrates their linkage with the parties' information campaigns. The chapter highlights the use of precision weapons, unmanned aerial vehicles, and network-centric approaches combined with integrated media strategies, and it identifies the сокращения of the “event–confirmation–message” cycle through visual evidence, official communiqués, and the “single information voice” concept. Targeting of audiences – from domestic publics and militaries to international diplomacy, media, expert communities, and diasporas – is analysed, along with the role of Türkiye, the Russian Federation, and other external actors in shaping and promoting narratives about the course and outcomes of the war.

Chapter 4 focuses on the post-conflict stage (December 2020–December 2023), including reintegration of the liberated territories, transformation of political regimes, and shifts in the regional balance of power. It examines how the information domain was used to legitimize the new reality, construct images of “final victory” or “national trauma”, and influence international opinion on Karabakh's status. The chapter analyses information campaigns around the Lachin corridor, humanitarian conditions, refugees and internally displaced persons, and the September 2023 events linked to the disarmament of Armenian formations and the dismantling of the quasi-entity in the territory of the Karabakh Economic Region. It also explores media interpretations of the war and its consequences in Azerbaijani, Armenian, Russian, and Western information spaces, including contestation over terminology, toponymy, and legal formulas for describing the conflict.

The scholarly novelty of the results lies in the fact that, for the first time in Ukrainian historical scholarship, the Second Karabakh War is examined as an integrated case of information confrontation in 2016–2023. The dissertation proposes an internal periodization that synchronizes the tempo of hostilities, diplomatic decisions, and the dynamics of information campaigns across the preparatory, active, and post-conflict stages. It reconstructs information confrontation at each stage by accounting for the interaction of kinetic means (precision weapons, unmanned aerial vehicles, network-centric operations) and non-kinetic influences (information-psychological activities, propaganda, disinformation, public diplomacy). A model is proposed for synchronizing

information-psychological activities with operational-tactical decisions, taking into account cross-platform dynamics and the specificities of target audiences. The dissertation also identifies the terminological and toponymic dimension of information confrontation as a distinct line of struggle for legitimacy.

The toolkit for analysing digital corpora of sources is improved by combining content, discourse and narrative analysis with selective quantitative counts, segmentation by channels and platforms, and the study of “chains” of message dissemination and mechanisms of trust in sources. The understanding of the mechanics of information dominance is deepened, particularly the “windows of opportunity” that arise from synchronising the tempo of operations, information messages and the verification of visual evidence. The processes of legitimisation and competition of narratives concerning the status of territories, ceasefires, humanitarian issues and international-legal formulations, as well as the role of third actors (primarily the Russian Federation and Türkiye) in shaping the regional information environment, are revealed.

The conclusions substantiate that information confrontation during the Second Karabakh War was systemic and multi-level and had a tangible impact on military operations, diplomatic processes, and the post-conflict transformation of the region. The dissertation demonstrates the specific interplay of kinetic and non-kinetic means and the role of information operations in constructing images of “winner” and “victim”, legitimizing a new security architecture, and sustaining long-term narratives in domestic and international information spaces. On this basis, practical recommendations are formulated for Ukraine’s security and defence institutions on planning and implementing information-psychological activities, countering hostile information operations, and improving doctrinal documents, educational programmes, and interagency coordination in the field of strategic communications.

The practical significance of the results lies in their applicability to military-professional education and the training of personnel in Ukraine’s security and defence sector. The materials may be integrated into courses on military history, the history of armed conflicts, national security, strategic communications, and information-psychological activities, as well as into training programmes for officers responsible for

moral and psychological support, Special Operations Forces, and information and cybersecurity units. The proposed approaches and conclusions may also inform the refinement of doctrinal documents and information security concepts and support the work of military command bodies, government communications, and diplomatic service in the face of hybrid threats, propaganda, and disinformation. Particular attention is given to recommendations on increasing the speed and evidentiary quality of communications, optimizing interagency interaction, working with visual evidence, and shaping resilient narratives in the international information environment.

The research results have been implemented in the educational process of the Hetman Petro Sahaidachnyi National Army Academy, the Ukrainian Catholic University, and in the practical activities of units of the Armed Forces of Ukraine, where the proposed approaches have been used to analyse adversary information operations and to develop Ukraine's own communication solutions.

Keywords: Armenian-Azerbaijani conflict, armed violence, disinformation, hybrid warfare, information aggression, information confrontation, information warfare, information-propaganda influence, information-psychological influence, narrative, propaganda, Russian-Ukrainian war, Second Karabakh War, South Caucasus, strategic communications.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, у яких опубліковані основні наукові результати дисертації.

Розділи в колективних монографіях:

1. Квятковський Р.В. Міжнародна реакція на загострення конфліктів на пострадянському просторі: кейс Карабаху 2020. *Інтеграція гуманітарних знань у соціальний розвиток: теорія та практика* : кол. моногр. Харків: СГ НТМ «Новий курс», 2025. С. 141–156. DOI: <https://doi.org/10.61718/MON202505>

Статті в наукових фахових виданнях України категорії «Б»:

2. Квятковський Р.В. Протиборство в інформаційному просторі Азербайджану та Вірменії в період Другої війни у Нагірному Карабаху. *Військово-науковий вісник*. Львів, 2023. Вип. 39. С. 137–153. DOI: <https://doi.org/10.33577/2313-5603.39.2023.137-153>

3. Квятковський Р.В. Медійне відображення Другої Карабаської війни в засобах масової інформації Російської Федерації та Турецької Республіки. *Актуальні питання у сучасній науці*. Київ, 2024. Вип. 5 (23). С. 1114–1127. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5\(23\)-1114-1127](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5(23)-1114-1127)

4. Квятковський Р.В. Особливості висвітлення Другої Карабаської війни (2020 р.) у західних медіа як джерело подальшого воєнно-історичного дослідження. *Воєнно-історичний вісник Національного університету оборони України*. Київ, 2024. Вип. 2 (52). С. 91–99. DOI: <https://doi.org/10.33099/2707-1383-2024-52-2-91-99>

5. Квятковський Р.В. Гібридна війна у Карабасі: вплив інформаційного простору, дезінформації і пропаганди в Другій Карабаській війні. *Новітня доба*. Львів. 2025. Вип. 13. С. 224–235. DOI: <https://doi.org/10.33402/nd.2025-13-224-235>

Статті, які додатково відображають результати дослідження:

6. Квятковський Р.В. Карабаський конфлікт: погляди світової спільноти щодо загострення конфлікту у 2020 році. *Наукові записки Міжнародного гуманітарного університету*. Одеса, 2024. Вип. 40. С. 104–107. DOI:

<https://doi.org/10.32782/2663-5682/2024/40/22>

Наукові публікації, які засвідчують апробацію результатів дисертації.

7. Чмихало Г.Г., Квятковський Р.В. Конфлікт в Нагірному Карабаху: від витоків до сучасності. *International scientific innovations in human life* : Proceedings of the 3rd International scientific and practical conference (September 22–24, 2021). Manchester : Cognum Publishing House, 2021. P. 313–323. DOI: <https://doi.org/10.5281/ZENODO.15546499> (*Особистий внесок автора дисертації: аналіз особливостей бойових дій в ході Другої карабаської війни; аналіз здобутків та втрат сторін конфлікту, що становить 50 % тексту*).

8. Чмихало Г.Г., Квятковський Р.В. Інформаційний супровід бойових дій в Нагірному Карабаху. *Modern directions of scientific research development* : матеріали IV міжнар. наук.-практ. конференції (28–30 вересня 2021 р.). Чикаго, 2021. С. 52–59. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.15546627> (*Особистий внесок автора дисертації: аналіз інформаційного супроводу у передконфліктний період та період активних бойових дій, що становить 70 % тексту*).

9. Чмихало Г.Г., Квятковський Р.В. Інформаційна складова Вірмено-азербайджанського конфлікту (Другої карабаської війни). *Перспективні шляхи розвитку гуманітарних та природничих наук* : матеріали наук.-практ. конференції (Ужгород, 24–25 вересня 2021 р.). Херсон : Видавництво «Молодий вчений», 2021. С. 70–74. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.15546672> (*Особистий внесок автора дисертації: аналіз інформаційної складової у період активних бойових дій, що становить 50 % тексту*).

10. Kviatkovskiy R., Chmykhalo H. The Second Karabakh War (27.09–09.11.2020). «*Science, innovations and education: problems and prospects*» : The 5th International scientific and practical conference (December 8–10, 2021). Tokyo : CPN Publishing Group, 2021. P. 720–729. DOI: <https://doi.org/10.2139/ssrn.6048797> (*Особистий внесок автора дисертації: проведено оцінку сил і засобів учасників конфлікту, що становить 50 % тексту*).

11. Квятковський Р.В. Підготовка Азербайджану та Вірменії до Другої карабаської війни. Стисла оцінка сил та засобів сторін конфлікту. «*Education and*

science of today: intersectoral issues and development of sciences» : The 5th International scientific and practical conference (August 18, 2023). Cambridge : Cambridge Data Science LTD; European Scientific Platform, 2023. P. 295–296. DOI: <https://doi.org/10.36074/logos-18.08.2023.81>

12. Квятковський Р.В. Стисла хронологічна послідовність подій в період Другої війни у Нагірному Карабаху. *Перспективні напрямки наукових досліджень*: матеріали міжнародної наук.-практ. інтернет-конференції (21 серпня 2023 р.). Київ, 2023. С. 60–65. DOI: <https://doi.org/10.5281/ZENODO.15544003>

13. Квятковський Р.В. Російська пропаганда та дезінформація в період Другої війни в Карабасі: висновки та досвід для України. *Протидія дезінформації в умовах російської агресії проти України: виклики і перспективи* : матеріали міжнародної наук.-практ. конференції (12–13 грудня 2023 р.). Харків, 2023. С. 105–107. DOI: <https://doi.org/10.32782/PPSS.2023.1.59>

14. Квятковський Р.В. Історичний досвід та аспекти формування «образу перемоги» у Другій Карабаській війні. *Формування «образу перемоги» у війнах та воєнно-політичних конфліктах: сучасність та історична ретроспектива* : матеріали наук.-практ. семінару (30 травня 2024 р.). Київ, 2024. С. 98–103. DOI: <https://doi.org/10.5281/ZENODO.15546384>

15. Kviatkovskyi R. A military-historical assessment of the Second Karabakh War: outcomes and the shift in the balance of power in the South Caucasus. *«Проблематика, тенденції і перспективи розвитку воєнної науки та освіти в умовах сучасних глобальних викликів та конфліктів»* : матеріали міжнародного наук.-практ. семінару (26 листопада 2025 р.). Київ, 2025. С. 487-491. DOI: <https://doi.org/10.2139/SSRN.6047954>

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ І СКОРОЧЕНЬ

АТО	– Антитерористична операція
БпЛА	– Безпілотний літальний апарат
ВВНЗ	– Вищий військовий навчальний заклад
ВМС	– Військово-морські сили
ВПО	– Внутрішньо переміщена особа
ВПС	– Військово-повітряні сили
ВПК	– Військово-промисловий комплекс
ВТЗ	– Високоточна зброя
ЕМВ	– Електромагнітний вплив
ЕМС	– Електромагнітне середовище
ЄС	– Європейський союз
ЄСПЛ	– Європейський суд з прав людини
ЗДФР	– Закавказька Демократична Федеративна Республіка
ЗМІ	– Засоби масової інформації
ЗС	– Збройні сили
ІО	– Інформаційні операції
ІВ	– Інформаційний вплив
ІПсВ	– Інформаційно-психологічний вплив
ІПсД	– Інформаційно-психологічні дії
КБСЕ	– Конференції з безпеки та співробітництва в Європі
МГП	– Міжнародне гуманітарне право
МГ ОБСЄ	– Мінська група Організації з безпеки і співробітництва в Європі
МЗС	– Міністерство закордонних справ
МКЧХ	– Міжнародний Комітет Червоного Хреста
МО	– Міністерство оборони
МОМ	– Міжнародна організація з міграції
МОН	– Міністерство освіти та науки
МС ООН	– Міжнародний суд Організації Об'єднаних Націй

НАТО	– Північноатлантичний альянс
НКАО	– Нагірно-Карабаська автономна область
НКР	– «Нагірно-Карабаська Республіка»
ОБСЄ	– Організація з безпеки і співробітництва в Європі
ОВТ	– Озброєння та військова техніка
ОДКБ	– Організація договору про колективну безпеку
ОІС	– Організації ісламського співробітництва
ООН	– Організація Об'єднаних Націй
ПАРЄ	– Парламентська асамблея Ради Європи
ППО	– Протиповітряна оборона
ПсО	– Психологічні операції
ПсВ	– Психологічний вплив
ПРО	– Система протиракетної оборони
ПТРК	– Протитанковий ракетний комплекс
РБ ООН	– Рада безпеки Організації Об'єднаних Націй
РЕБ	– Радіо-електронна боротьба
РЕР	– Радіоелектронна розвідка
РЛС	– Радіо-локаційна станція
РНБО	– Рада національної безпеки і оборони України
РСЗВ	– Реактивна система залпового вогню
РФ	– Російська Федерація
СДПН	– Співтовариство за демократію та права народів
СМС	– Короткі текстові повідомлення
СНД	– Співдружність незалежних держав
СОУ	– Сили оборони України
СУВ	– Система управління вогнем
ЦА	– Цільова аудиторія
ACLED	– (<i>англ.</i> Armed Conflict Location & Event Data Project) – Проект даних про локації та події збройних конфліктів
CALL	– (<i>англ.</i> Center for Army Lessons Learned) – Центр вивчення досвіду

	Армії (США)
CEMA	– (англ. Cyber-Electromagnetic Activities) – кібер- та електромагнітні дії
CERD	– (англ. International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination) – Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації
CRRC	– (англ. Caucasus Research Resource Center) – Центр досліджень Кавказу
CSIS	– (англ. Center for Strategic and International Studies) – Центр стратегічних і міжнародних досліджень
C-UAS	– (англ. Counter-Uncrewed Aerial Systems) – протидія безпілотним авіаційним системам
DDoS	– (англ. Distributed Denial of Service) – розподілена атака відмови в обслуговуванні
DFRLab	– (англ. Digital Forensics and Research Laboratory) – Лабораторія цифрової криміналістики та досліджень
DOI	– (англ. Digital Object Identifier) – Постійний цифровий ідентифікатор об'єкта (наукової публікації чи набору даних)
ECtHR	– (англ. European Court of Human Rights) – Європейський суд з прав людини
HRW	– (англ. Human Rights Watch) – Правозахисна організація «Human Rights Watch»
IDMC	– (англ. Internal Displacement Monitoring Centre) – Центр моніторингу внутрішнього переміщення осіб
IDFI	– (англ. Institute for Development of Freedom of Information) – Інститут розвитку свободи інформації
ILM	– (англ. International Legal Materials) – міжнародні правові матеріали
IMINT	– (англ. Imagery Intelligence) – розвідка за зображеннями
INFOOP	– (англ. Information Operations) – інформаційні операції
ISR	– (англ. Intelligence, Surveillance and Reconnaissance) – розвідка,

спостереження та рекогносцировка

NetBlocks	– (англ. NetBlocks Internet Observatory) – Міжнародна ініціатива моніторингу доступності інтернету та відключень мережі
MISO	– (англ. Military Information Support Operations) – операції з інформаційної підтримки
OIE	– (англ. Operations in the Information Environment) – операції в інформаційному середовищі
ОП	– (англ. Oxford Internet Institute) – Оксфордський інститут дослідження взаємодії інтернету й суспільства
OONI	– (англ. Open Observatory of Network Interference) – Міжнародна ініціатива з виявлення та моніторингу інтернет-цензури й мережевих перешкод
OSINT	– (англ. Open-Source Intelligence) – розвідка з відкритих джерел
PSYOP	– (англ. Psychological Operations) – психологічні операції
SIO	– (англ. Stanford Internet Observatory) – Дослідницький центр Стенфордського університету
StratCom	– (англ. Strategic Communications) – стратегічні комунікації
TANAP	– (англ. Trans-Anatolian Natural Gas Pipeline) – Трансанатолійський газопровід
URL	– (англ. Uniform Resource Locator) – Уніфікований локатор ресурсів (стандартна веб-адреса, що вказує місце розташування ресурсу в інтернеті)
UNESCO	– (англ. United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization) – Організація ООН з питань освіти, науки і культури
VOSINT	– (англ. Visual Open-Source Intelligence) – візуальна розвідка з відкритих джерел
VPN	– (англ. Virtual Private Network) – віртуальна приватна мережа

ЗМІСТ

АНОТАЦІЯ	2
ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ І СКОРОЧЕНЬ	17
ВСТУП	23
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНА РАМКА ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРОТИБОРСТВА, ІСТОРІОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ	33
1.1. Інформаційне протиборство як основний компонент гібридних війн	33
1.2. Історіографія дослідження	46
1.3. Джерельна база дослідження	61
1.4. Методологія дослідження	67
РОЗДІЛ 2. ПІДГОТОВЧИЙ ЕТАП ДРУГОЇ КАРАБАСЬКОЇ ВІЙНИ (КВІТЕНЬ 2016 – ВЕРЕСЕНЬ 2020 РР.)	76
2.1. Передумови ескалації конфлікту та підготовка до активних бойових дій	76
2.2. Інформаційне протиборство на підготовчому етапі Другої карабаської війни	91
2.3. Погляди світової спільноти щодо ескалації конфлікту	106
РОЗДІЛ 3. ЕТАП АКТИВНИХ БОЙОВИХ ДІЙ ДРУГОЇ КАРАБАСЬКОЇ ВІЙНИ (ВЕРЕСЕНЬ–ЛИСТОПАД 2020 Р.)	123
3.1. Структурно-хронологічний огляд етапу активних бойових дій Другої карабаської війни	123
3.2. Інформаційне протиборство в ході активного збройного протистояння	137
3.3. Міжнародна реакція та інформаційний супровід етапу активних бойових дій в глобальному інформаційному просторі	153
РОЗДІЛ 4. ПОСТКОНФЛІКТНИЙ ЕТАП ДРУГОЇ КАРАБАСЬКОЇ ВІЙНИ, РЕІНТЕГРАЦІЯ ТА ОСТАТОЧНЕ ЗАВЕРШЕННЯ ЗБРОЙНОГО ПРОТИСТОЯННЯ (ГРУДЕНЬ 2020–ГРУДЕНЬ 2023 РР.)	171

4.1. Здобутки й втрати сторін конфлікту та реінтеграція Карабаського регіону Азербайджану	171
4.2. Інформаційне протиборство під час постконфліктного врегулювання ситуації та реінтеграції Карабаху	184
4.3. Медіаінтерпретація Другої карабаської війни та її результатів у засобах масової інформації	201
ВИСНОВКИ	218
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	230
ДОДАТКИ	322

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Аналіз та узагальнення досвіду сучасних збройних конфліктів є однією з ключових проблем воєнної історії; особливий інтерес становлять локальні війни, невід’ємною складовою яких є інформаційне протиборство. Друга карабаська війна (2016–2023 рр.) – показовий кейс гібридного протистояння на тлі ревізіоністської політики Російської Федерації та тривалої конкуренції за вплив у Південному Кавказі. У цьому конфлікті інформаційний вимір не був периферійним, а формував рамки сприйняття подій, визначав порядок денний у національних та міжнародних медіа, впливав на темп операцій і контекст ухвалення політичних рішень. Для України досвід поєднання бойових і некінетичних дій, характерний для цієї війни, має безпосередню практичну релевантність на оперативно-стратегічному та тактичному рівнях.

Коректне осмислення конфлікту потребує цілісної реконструкції повного циклу інформаційного протиборства: від організованих інформаційно-психологічних дій, що формують вплив, до самих комунікативних ефектів – інформаційно-психологічного впливу. На підготовчому етапі (квітень 2016 – вересень 2020 рр.) вибудовувалися канали, окреслювалися ключові меседжі й фрейми, накопичувалися символічні ресурси та велися міжнародні пояснювальні кампанії – комплекс дій, що закладав первинні ефекти. На етапі активних бойових дій (вересень – листопад 2020 р.) ці дії цілеспрямовано синхронізували з перебігом бойових операцій, що дозволяло оперативно нарощувати й вимірювати вплив у реальному часі. У постконфліктний етап (грудень 2020 – грудень 2023 рр.) акценти змістилися до стабілізаційних і реінтеграційних комунікацій, легітимації рішень і стандартизації термінології та топоніміки, із подальшим закріпленням досягнутих ефектів.

На всіх етапах простежується взаємодія кінетичних і не кінетичних інструментів сучасної війни (кінетичні: високоточні вогневі спроможності, ударні БпЛА, ракетно-артилерійські системи; не кінетичні: офіційні комюніке, візуальні

наративи, платформенна цифрова екосистема, соціальні мережі, кібероперації та ін.), що відкривало або нівелювало «вікна можливостей» для інформаційного домінування.

Поряд з офіційними ресурсами діяли традиційні медіа та цифрові екосистеми (соцмережі, месенджери), які забезпечували швидке масштабування наративів і вплив на емоційні та поведінкові реакції різних груп. Важливою складовою були культурно-інформаційні продукти (кіно, музика, публічні церемонії, меморіальні практики), що формували символічні рамки для внутрішньої аудиторії та міжнародний образ подій.

У науковій літературі тема здебільшого висвітлена фрагментарно – переважно крізь призму етапу активних бойових дій 2020 р. або суто військово-технічного виміру. Натомість історично коректний аналіз вимагає безперервної реконструкції подій в період 2016–2023 рр., дослідження інформаційно-психологічних дій з чітким розмежуванням цільових аудиторій, описом каналів і механізмів поширення та системним зіставленням бойових подій з їх відображенням у глобальному інформаційному просторі. Це й обумовлює вибір теми та визначає структуру дисертації: від теоретичної рамки, історіографії та джерел (розділ 1) – до аналізу підготовчого етапу (розділ 2), активного етапу війни (розділ 3) і постконфліктного врегулювання та медіаінтерпретацій (розділ 4).

Актуальність теми зумовлена:

– потребою цілісної реконструкції Другої карабаської війни в повному циклі 2016–2023 рр., а не лише епізоду вересень–листопад 2020 р., із прив’язкою до перебігу операцій та міжнародних реакцій;

– історичною тяглістю й еволюцією інформаційної складової: від «замороження» після перемир’я 1990-х і «квітневих» боїв 2016 р. до переходу від домінування телебачення до платформенної екосистеми соцмереж і месенджерів;

– безпосередньою релевантністю для сектору безпеки й оборони України: необхідністю узагальнити протидію практикам інформаційного впливу та адаптувати уроки інформаційного протиборства періоду Другої карабаської війни

для українських структур, залучених до відповідних заходів;

- дефіцитом інтегрованих досліджень, що поєднують структурно-хронологічний аналіз із контент- та наратив-аналізом, мережевим підходом до поширення повідомлень, урахуванням міжплатформної динаміки та кіберкомпонента;

- необхідністю термінологічної та топонімічної коректності щодо Карабаського економічного району Азербайджану, що забезпечує єдність опису й зменшує простір для маніпуляцій.

Наукове завдання – проаналізувати та цілісно відтворити інформаційне протиборство сторін Другої карабаської війни (2016–2023 рр.), запропонувати авторську внутрішню періодизацію цього протиборства за трьома етапами, ідентифікувати основні суб'єкти, канали та наративи, визначити інструменти й механіки впливу (у т. ч. взаємодію кінетичних і не кінетичних засобів), операціоналізувати індикатори ефектів для різних цільових аудиторій та на цій основі сформулювати практичні рекомендації для українських інституцій (зокрема сектору безпеки та оборони України), залучених до проведення заходів інформаційного протиборства (некінетичних дій та протидії).

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційну роботу виконано на кафедрі історії Інституту психологічної підтримки персоналу відповідно до плану наукової та науково-технічної діяльності Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, у межах наукових напрямів: «Історичний досвід ведення інформаційної та психологічної боротьби», «Дослідження теорії і практики зміцнення воєнно-політичних, воєнно-стратегічних та економічних основ безпеки України». Дослідження здійснено в рамках науково-дослідної роботи – шифр «Суспільство» (№ держреєстрації 0123U102207) Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного; автор одноосібно підготував розділ «Дослідження змісту та форм інформаційної підтримки бойових дій армій Вірменії та Азербайджану в ході війн у Карабасі», що безпосередньо корелює з предметом дисертації – інформаційне протиборство у 2016–2023 рр.

Об’єкт дисертаційної роботи – Друга карабаська війна у її часовому (2016–2023 рр.) та просторовому вимірі, що включає фізичний театр бойових дій (Карабаський економічний район Азербайджану та прилеглі території), а також інформаційне, комунікаційно-цифрове й міжнародно-медійне середовища, у межах яких формувалися, поширювалися та сприймалися наративи сторін.

Предмет дослідження – інформаційне протиборство сторін конфлікту в період Другої карабаської війни (на підготовчому етапі, на етапі активних бойових дій та на постконфліктному етапі).

Мета дослідження – розкрити особливості інформаційного протиборства сторін конфлікту у 2016–2023 рр., визначити його інструменти, динаміку та ефекти на підготовчому етапі, етапі активних бойових дій та постконфліктному етапі, а також сформулювати рекомендації щодо врахування цього досвіду в діяльності українських структур, які залучаються до проведення заходів інформаційного протиборства (некінетичних дій та протидії).

Для досягнення мети роботи визначено **завдання**:

- проаналізувати історіографію, охарактеризувати джерельну базу та визначити методологію й напрями дослідження (принципи, методи, процедури верифікації);
- з’ясувати передумови конфлікту та проаналізувати підготовку сторін до активних бойових дій Другої карабаської війни;
- дослідити інформаційне протиборство на підготовчому етапі Другої карабаської війни (квітень 2016 – вересень 2020 рр.): інструменти, канали, наративи/контрнاراتиви та адресацію цільових аудиторій;
- проаналізувати позиції та реакції міжнародної спільноти щодо ескалації конфлікту на підготовчому етапі Другої карабаської війни (2016–2020 рр.);
- хронологізувати етап активних бойових дій Другої карабаської війни (вересень–листопад 2020 р.), виокремивши його внутрішні фази та прив’язавши їх до ключових подій і воєнно-політичних рішень;
- дослідити інформаційне протиборство на етапі активних бойових дій Другої карабаської війни: інструменти й канали, синхронізацію з бойовими діями,

еволюцію наративів і роботу з різними цільовими аудиторіями;

- розглянути міжнародну реакцію та медійні інтерпретації війни й її результатів на постконфліктному етапі Другої карабаської війни (національні/міжнародні ЗМІ, цифрові платформи, культурно-інформаційні продукти);

- оцінити здобутки та втрати сторін за підсумками Другої карабаської війни, проаналізувати особливості постконфліктного врегулювання та реінтеграції (грудень 2020 – грудень 2023 рр.);

- узагальнити специфіку інформаційного протиборства на постконфліктному етапі Другої карабаської війни та простежити його трансформацію порівняно з попередніми етапами;

- сформулювати практичні рекомендації щодо врахування досвіду інформаційного протиборства в період Другої війни у Карабаху в роботі українських структур сектору безпеки та оборони України.

Хронологічні рамки. Дослідження охоплює 2016–2023 рр. Це дає змогу показати повний цикл інформаційного протиборства: підготовчий етап після ескалації 2016 р., етап активних бойових дій восени 2020 р. та постконфліктний етап врегулювання, реінтеграції й подій 2023 р. *Нижня межа* – квітень 2016 р., коли завершилася Чотириденна війна і Азербайджан розпочав інтенсивну підготовку до звільнення окупованих територій, що поклало початок підготовчому етапу Другої карабаської війни та передувало кампанії вересня–листопада 2020 р. *Верхня межа* – грудень 2023 р.: після антитерористичної операції Азербайджану у вересні 2023 р. і капітуляції самопроголошеної «влади НКР» було фактично завершено збройне протистояння, а станом на 1 січня 2024 р. Азербайджан повністю відновив контроль над раніше окупованими територіями, що в межах цього дослідження розглядається як повне та остаточне завершення Другої карабаської війни.

Територіальні (просторові) рамки. Дослідження охоплює Карабаський економічний район Азербайджану як фізичний театр подій (з урахуванням прилеглих територій, що ставали зонами бойових дій або операцій забезпечення),

а також держави регіону та суміжні простори, що впливали на перебіг і сприйняття конфлікту: Азербайджан і Вірменію (безпосередні сторони), Туреччину й Російську Федерацію (ключові опосередковані учасники/посередники), Грузію та Іран (прикордонні держави й транзитно-комунікаційні коридори). У наддержавному вимірі враховано ЄС, НАТО, ОБСЄ (з історичною роллю Мінської групи), ООН та ОДКБ як чинники міжнародно-політичного контексту.

Рамки дослідження в інформаційному просторі. Охоплено національні та міжнародні медіапростори держав-учасниць і зацікавлених сторін: офіційні комунікації Азербайджану, Вірменії, Туреччини та РФ; заяви й документи ЄС, НАТО, ОБСЄ, ООН; транснаціональні медіа й агентства, регіональні платформи, а також вплив діаспорних спільнот у Європі, США та на Близькому Сході. Окремо враховано платформенну екосистему (соцмережі, месенджери) з міжмовною та міжрегіональною ретрансляцією контенту (азербайджанською, вірменською, турецькою, російською, англійською тощо). Такий підхід дозволяє простежити перетин державних, недержавних і наддержавних каналів (офіційні ресурси, незалежні/міжнародні ЗМІ, дипломатичні та експертні мережі, культурно-символічні індустрії), відтворити маршрути поширення наративів, їхню локалізацію/глобалізацію та оцінити вплив на різні цільові аудиторії.

Методологічну основу дослідження становлять принципи історизму, наукової об'єктивності, системності, верифікованості та сходження від абстрактного до конкретного із послідовним дотриманням термінологічної й топонімічної коректності. Застосовано загальнонаукові методи узагальнення, аналізу й синтезу, абстрагування та системно-структурний підхід; зі спеціально-історичних – хронологічний, історико-генетичний, компаративний і синхронний. Для опрацювання джерел використано контент-аналіз, наративний і фрейм-аналіз, аналіз порядку денного, дискурс- та семіотичний аналіз; додатково залучено елементи мережевого підходу для простеження маршрутів поширення повідомлень у традиційних медіа й соцмережах/месенджерах. Здійснено зовнішню й внутрішню критику джерел, тріангуляцію даних (зіставлення

офіційних заяв, незалежних медіа, аналітичних звітів, OSINT-матеріалів) і перевірку візуального контенту на предмет маніпуляцій та часових невідповідностей. Операціоналізовано індикатори ефекту інформаційно-психологічного впливу для різних цільових аудиторій (когнітивні, емоційні, поведінкові та медійні метрики), що забезпечило відтворюваність процедур і надійність висновків.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що *вперше* в історичній науці:

- запропоновано цілісну внутрішню періодизацію Другої карабаської війни (2016–2023 рр.) за трьома етапами: підготовчий етап (квітень 2016 – вересень 2020 рр.), етап активних бойових дій (вересень–листопад 2020 р.), постконфліктний етап і реінтеграція (грудень 2020 – грудень 2023 рр.) із прив'язкою інформаційно-психологічних дій до темпу операцій, дипломатичних рішень і змін міжнародних позицій;

- здійснено реконструкцію інформаційного протиборства на всіх етапах конфлікту – показано еволюцію наративів, каналів і цільових аудиторій та зіставлено не кінетичні інструменти впливу із застосуванням висоточної зброї, безпілотних літальних апаратів й мережево-центричними підходами та темпоритмом боїв;

- уведено модель синхронізації інформаційно-психологічних дій з операційним темпом і сформовано індикативну рамку вимірювання ефектів, яка поєднує когнітивні, емоційні та поведінкові індикатори з медійними метриками та враховує міжплатформну динаміку і специфіку цільових аудиторій;

- окреслено термінологічно-топонімічний вимір інформаційного протиборства (політика назв, стандартизація, десакралізація спірних топонімів) як самостійну лінію боротьби за легітимність;

- розроблено практичні рекомендації для українських структур, залучених до проведення заходів інформаційного протиборства, із фокусом на синхронізацію повідомлень із операційним темпом, доказовість комунікацій і керованість наративів.

Удосконалено:

- теоретико-методологічну рамку інформаційного протиборства як ядра гібридної війни. Поєднано формування порядку денного і фреймінгу з системою когнітивно-поведінкових індикаторів та мережево-центричним розумінням поширення впливів;
- інструментарій аналізу цифрових корпусів. Поєднано контент-, наратив- і семіотичний аналізи для офіційних ресурсів, соцмереж і месенджерів, уточнено процедури відбору, верифікації та порівняння з урахуванням алгоритмічних упереджень платформ;
- підходи до взаємодії кінетичних і не кінетичних засобів. Синхронізовано темп бойових дій із централізованими комунікаціями;
- стандарти термінології й топоніміки. Уточнено правила застосування офіційних азербайджанських топонімів у сучасному адміністративному контексті як інструмент протидії маніпуляціям і посилення легітимності.

Нового рівня дослідження набули проблеми:

- формування набору інструментів і каналів впливу: мобілізаційні/деморалізаційні меседжі, символічні ресурси й роль платформенної екосистеми (соцмережі, месенджери, ретранслятори) як механізму швидкого поширення наративів і впливу на довіру до джерел;
- механіка інформаційного домінування: «вікна можливостей», що відкриваються поєднанням візуальних доказів, централізованих комюніке та темпоритму операцій, із впливом на сприйняття подій у реальному часі;
- процеси легітимації та конкуренції наративів: інституціалізація «термінологічних війн», взаємодія меморіальної політики й публічної дипломатії, вплив гуманітарно-правових дискурсів (міжнародне гуманітарне право, гуманітарний доступ, статус полонених) на зовнішньополітичні рішення;
- роль третіх сторін (передусім РФ і Туреччини) у формуванні постконфліктного інформаційного середовища та їхній вплив на баланс легітимності через державні, медійні й експертні канали.

Практичне значення одержаних результатів полягає у можливості безпосереднього використання напрацьованих підходів, джерельних масивів і висновків у діяльності українських структур, які залучаються до проведення заходів інформаційного протиборства (некінетичних дій та протидії) в ході планування, синхронізації й оцінювання інформаційно-психологічних дій, а також у системі підготовки кадрів у вищих військових навчальних закладах і на курсах підвищення кваліфікації. Отримані результати можуть застосовуватися під час оновлення доктринально-нормативної бази та у навчально-тренувальному процесі (тактико-спеціальні навчання, командно-штабні ігри), а також як аналітична підтримка рішень для органів сектору безпеки й оборони України, урядових комунікацій і дипломатичної служби.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійно виконаною науковою працею. Тексти розділів і висновки створено автором на підставі власного дослідження, критичного аналізу джерел та узагальнення емпіричних даних. Здобувач сформував концепцію та завдання, визначив теоретичну рамку, здійснив добір, критичну оцінку й систематизацію джерел, розробив і застосував методичний інструментарій, запропонував авторську внутрішню періодизацію Другої карабаської війни (2016–2023 рр.) за трьома етапами, побудував хронологічну реконструкцію подій і медійних інтерпретацій, запропонував і застосував концептуальну модель синхронізації інформаційно-психологічних дій з операційним темпом та індикативну систему показників для оцінювання ефектів, а також підготував практичні рекомендації для українських інституцій.

Апробація матеріалів дисертації здійснена шляхом обговорення на засіданнях кафедри історії Інституту психологічної підтримки персоналу. Результати дослідження також апробовано у доповідях (тезах) на 9 всеукраїнських / міжнародних наукових конференціях: The 3rd International scientific and practical conference «International scientific innovations in human life» (Manchester, 2021), The 4th International scientific and practical conference «Modern directions of scientific research development» (Chicago, 2021), Науково-практична конференція «Перспективні шляхи розвитку гуманітарних та природничих наук»

(Ужгород, 2021), The 5th International scientific and practical conference «Science, innovations and education: problems and prospects» (Tokyo, 2021), The 5th International scientific and practical conference «Education and science of today: intersectoral issues and development of sciences» (Cambridge, 2023), Міжнародна науково-практична інтернет-конференція «Перспективні напрямки наукових досліджень – 2023» (Київ, 2023), Міжнародна науково-практична конференція «Протидія дезінформації в умовах російської агресії проти України: виклики і перспективи» (Харків, 2023), Міжнародна науково-практична інтернет-конференція «Пріоритетні напрями розвитку науки під час воєнного стану» (Одеса, 2024), Науково-практичний семінар «Формування “образу перемоги” у війнах та воєнно-політичних конфліктах: сучасність та історична ретроспектива» (Київ, 2024), Міжнародний науково-практичний семінар «Проблематика, тенденції і перспективи розвитку воєнної науки та освіти в умовах сучасних глобальних викликів та конфліктів» (Київ, 2025) (додаток А).

Публікації результатів дослідження. Основні положення та висновки дисертаційної роботи відображено у шести одноосібних наукових публікаціях, з яких 1 – підрозділ у колективній монографії; 4 – статті у вітчизняних фахових виданнях категорії «Б»; 1 – стаття апробаційного характеру. (додаток А).

Впровадження результатів дослідження. Результати дослідження впроваджено у навчальний процес Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, Українського католицького університету та у практичну діяльність підрозділів Збройних Сил України (додаток Б).

Структура та обсяг дисертації. Дослідження побудовано за проблемно-хронологічним принципом у межах системно-структурного підходу. Події періоду Другої карабаської війни (2016-2023 рр.) подано послідовно з урахуванням змін інформаційного середовища та міжнародного контексту. Робота складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг дисертації – 330 сторінки, із них основного тексту – 207 сторінок (8,6 авторських аркушів). Список використаних джерел налічує 758 найменувань.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНА РАМКА ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРОТИБОРСТВА, ІСТОРІОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Інформаційне протиборство як основний компонент гібридних війн

Гібридні війни засвідчують, що інформаційний вимір не є зовнішнім тлом збройного протистояння, а становить його невід’ємний компонент, який синхронізує політичні, військові, дипломатичні та правові дії.

У цьому підрозділі окреслюється теоретична рамка інформаційного протиборства як системи цілеспрямованих впливів на сприйняття, ухвалення рішень і поведінку цільових аудиторій у поєднанні з кібернетичними інструментами. Подано узгоджені робочі визначення ключових термінів, показано їхні взаємозв’язки на стратегічному, оперативному й тактичному рівнях та окреслено підходи до вимірювання ефектів. Підрозділ подає стислу теоретичну основу: визначає ключові поняття та наративи, методiku ідентифікації головних тем і способів їх подання (фреймування), а також окреслює принципи операційного застосування та вимірювання ефектів (детально – у підрозд. 1.4). Друга карабаська війна розглядається як еталонний кейс для послідовного застосування цих підходів на підготовчому етапі, на етапі активних бойових дій 2020 р. та на постконфліктному етапі. Така побудова виконує функцію концептуального введення й формує узгоджену основу для наступних частин розділу 1 – огляду історіографії, характеристики джерельної бази та опису методології – із перехресними зв’язками до аналітики розділів 2–4.

Зародження термінів. Поняття «інформаційна війна» сформувалося на зламі 1980–1990-х рр. як відповідь на швидке розгортання цифрових мереж та залежність військово-політичного управління від інформаційних систем. На початковому етапі домінувало технократичне бачення, зосереджене на захисті власних інформаційних інфраструктур та ураженні ворожих засобами електронного впливу й кібероперацій. Від кінця 1990-х рр. у західних доктринах відбувся перехід від вузького терміна «інформаційна війна» до ширшої категорії

«операції в інформаційному середовищі». Це закріпило інтегрований цикл планування, застосування й оцінювання ефектів [1–3].

На рубежі 2000–2010-х рр. інституційне осмислення інформаційного виміру суттєво просунулося. У публікаціях з операційної доктрини США інформаційні операції (ІО) подано як інтегровану діяльність. Її мета – узгоджено застосовувати психологічні операції (ПсО), кіберспроможності, засоби електромагнітного впливу, операції безпеки та взаємодію із засобами масової інформації (ЗМІ) в єдиному операційному циклі [1]. Оновлена союзницька доктрина Організації Північноатлантичного договору (НАТО) конкретизувала місце інформаційних (ІО) і психологічних операцій (ПсО) у спільних діях. Вона підкреслила їхню інтеграцію з кінетичними діями та стратегічними комунікаціями [2–4].

Аналітичне розмежування понять. Подальша еволюція понятійного апарату відбувалася у двох взаємопов’язаних напрямках. По-перше, зросла роль ПсО як інструмента зміни ставлень і поведінкових моделей визначених цільових аудиторій (ЦА) у заданих часово-просторових вікнах. По-друге, утвердилася логіка інтегрованого застосування кібернетичних спроможностей і засобів електромагнітного впливу (ЕМВ) разом з інформаційним контентом. Це посилює керування увагою аудиторій і ускладнює доступ до альтернативних наративів [1; 2].

У 2010-х рр. академічні дискусії уточнили межі й аналітичну придатність суміжних категорій, зокрема кібероперацій. Одну з найвпливовіших позицій сформулював Томас Рід (Thomas Rid), який запропонував розрізняти саботаж, шпигунство й підривну діяльність у кіберсфері, застерігаючи від розмивання понять на користь метафор «кібервійни» [626]. Аналітики RAND системно описали трансформацію доктринальних підходів і пов’язані проблеми вимірювання ефектів. Окремо розмежовано сфери інформаційних операцій, стратегічних комунікацій та кібердіяльності в умовах глобальної інформаційної конкуренції [211; 212].

Оновлені стратегічні документи Альянсу після 2022 р. закріпили інформаційну перевагу (information advantage) як наскрізне завдання оборони й

стримування: її досягнення пов'язане з безперервною конкуренцією за увагу, довіру та легітимність, узгодженою з діями у кіберпросторі та космічній сфері [5]. Еволюція від «інформаційної війни» до «інформаційних операцій», а далі – до управління інформаційним середовищем змінила фокус планування з окремих кампаній на тривалу, багатодоменну взаємодію та потребує поєднання комунікаційних, кібернетичних і електромагнітних впливів у єдиному циклі «планування – застосування – оцінювання».

Інформаційна перевага і український досвід. Український досвід сучасної російсько-української війни з 2014 р. емпірично підтверджує цю логіку як на рівні нормативних рамок – від Доктрини інформаційної безпеки України (Указ № 47/2017) до Стратегії кібербезпеки (Указ № 447/2021) [6; 7], – так і на рівні практик: узгоджене стратегічне комунікування у 2022–2024 рр. [213]; правові та технічні обмеження ворожих платформ і медіа (санкційні рішення 2017 р.) [8]; інституціоналізація протидії дезінформації (створення Центру протидії дезінформації, 2021 р.) [9]; розгортання кіберзахисту й реагування (CERT-UA / Держспецзв'язку) [10]; розвиток спеціалізованих спроможностей у складі Сил оборони України – підрозділів некінетичних дій Сил спеціальних операцій, кіберкомпонента, підрозділів радіоелектронної боротьби та системної психологічної підтримки особового складу – що підвищило стійкість інформаційного середовища та сприяло досягненню інформаційної переваги.

Зміни в понятійному апараті супроводжувалися трансформацією масштабів і носіїв впливу – від домінування традиційних медіа до багатоканальних цифрових екосистем. Це дозволяє швидко підтверджувати або спростовувати наративи й оперативно змінювати поведінку аудиторій. Унаслідок цього інформаційне протиборство постає як комплексна діяльність із чітким операційним дизайном, де ключовими змінними є часовий фактор, сегментація цільових аудиторій, керування платформними ризиками та здатність вимірювати поведінкові ефекти. Саме в цій розширеній рамці далі розглядається Друга карабаська війна як еталонний кейс, що демонструє перехід від підготовчих кампаній впливу – до операційного синхрону на етапі активних бойових дій

2020 р. та постконфліктної конкуренції інтерпретацій.

Уніфікація понять для подальшого аналізу. Надалі подано уніфіковані визначення ключових понять і категорій, необхідні для коректного вживання термінів і подальшого аналізу інформаційного протиборства та суміжних практик.

Інформаційне протиборство – глобальна, безперервна й багаторівнева діяльність державних і недержавних суб'єктів в інформаційному середовищі, що інтегрує спектр інструментів впливу – інформаційні операції (INFOOPS / OIE), психологічні операції (PSYOP / MISO), стратегічні комунікації (СтратКом), кібероперації, радіоелектронну боротьбу (РЕБ) та інформаційно-психологічні дії (ІПсД) – для спрямування сприйняття, ухвалення рішень і поведінки цільових аудиторій (ЦА). Діяльність планується, застосовується й оцінюється в єдиному операційному циклі, синхронізується з діями в інших доменах (сухопутному, повітряному, морському, кібер- та космічному) й охоплює як театр воєнних дій, так і ширший глобальний простір (міжнародні медіа/платформи, еліти, діаспори) [214].

У вітчизняному дискурсі інформаційне протиборство – ширша концепція, що перетинається (але не зводиться) до доктринальних рамок НАТО / США – інформаційні операції (INFOOPS / OIE), психологічні операції (PSYOP / MISO) і нерідко подається як «діяльність/протиборство в інформаційному середовищі».

У цьому дослідженні (в кейсі Другої карабаської війни) інформаційне протиборство – це безперервна конкуренція та взаємний вплив в інформаційному просторі між Азербайджаном і Вірменією за участю опосередкованих сторін (зовнішні партнери, міжнародні організації, діаспори, платформи/медіа). Воно включає дію та протидію в некінетичній площині й здійснюється через скоординоване застосування комунікаційних, психологічних, кібернетичних і електромагнітних спроможностей та правово-дипломатичних інструментів – як для просування власних наративів, так і для нейтралізації та/або деградації спроможностей опонента; узгоджується з фізичними діями та планується/оцінюється в єдиному операційному циклі.

Окресливши рамку інформаційного протиборства і його прикладне

уточнення, далі фіксуємо базові категорії, через які описуються зміст і механіка впливу, а також їхній зв'язок із формами сучасних конфліктів.

Інформаційне протиборство є наскрізною складовою гібридної війни (задає смислове поле, узгоджує некінетичні інструменти з діями сил і розмиває межу «мир/війна») та водночас – типовим інструментарієм асиметричної війни (дозволяє слабшій стороні обходити сильні сторони противника, знижувати його керованість і досягати значних ефектів за менших витрат).

Гібридна війна – конфлікт, у якому держава або інші суб'єкти синхронізовано поєднують традиційні військові дії з нетрадиційними інструментами (інформаційні операції, у т.ч. кібератаки й електромагнітний вплив, пропаганда), економічним і правово-дипломатичним тиском та підтримкою недержавних суб'єктів, щоб розмити межу між миром і війною, ускладнити атрибуцію та досягти політичних цілей на стратегічному, оперативному й тактичному рівнях [627].

Асиметрична війна – зіткнення нерівних за ресурсами/спроможностями сторін, у якому перевага здобувається непрямими методами, маневром і темпом, а також інформаційно-кібернетичними впливами на вразливості противника з обходженням його сильних сторін [2].

Асиметричні дії – цілеспрямований комплекс несиметричних за формою й масштабом заходів (ІІсД, кібер, правові, технологічні), якими сторона нав'язує власні правила гри, зміщує боротьбу у вигідні домени (інформаційний, когнітивний, кібер, дипломатично-правовий), підриває волю й керованість супротивника, таким чином зменшує потребу в застосуванні засобів фізичного ураження [1; 4; 627].

Інформаційне середовище (information environment) – сукупність людей, процесів, даних/повідомлень і технічних систем, у межах яких формується, обробляється, передається та сприймається інформація. Воно має взаємопов'язані виміри: фізичний (інфраструктура, платформи, мережі, носії), інформаційний (контент, дані, метадані, потоки) та когнітивний (сприйняття, установки, рішення цільових аудиторій). Інформаційне середовище є простором планування і ведення

інформаційного протиборства [11; 12].

Цільова аудиторія (ЦА) – чітко визначені групи або окремі особи, чия позиція чи поведінка релевантні цілям операції. Для кожної ЦА задаються окремі повідомлення, носії, часові «вікна» та метрики результату. Сегментація здійснюється за роллю (прийняття рішень / посередники впливу / масові групи), ставленням (прибічники / нейтральні / опоненти), статусом (внутрішня / зовнішня; військові / цивільні / міжнародні суб'єкти), географією/мовою та медіаповедінкою (канали, платформи) [3]. У цій роботі ЦА оцінюємо за ланцюжком «видимість (побачили/почули) – установки (підтримка/несприйняття) – поведінка (виконання/відмова від дій)» у циклі «планування – застосування – оцінювання – корекція» [214]. Для кейсу враховуємо внутрішні аудиторії, діаспори, міжнародних посадовців та впливових осіб, медіа/платформи, фахові групи й військові підрозділи з відмінними цілями впливу.

Наратив (стратегічний наратив) – контентний елемент інформаційної та пропагандистської діяльності держави (довготривала, переконлива сюжетна рамка комунікацій), що пояснює події, ролі та цілі кризь призму спільних цінностей і легітимних підстав та цілеспрямовано формується й підтримується узгодженим використанням комунікаційних спроможностей держави (публічна дипломатія, урядові комунікації / PR, зв'язки з громадськістю, стратегічні комунікації тощо) для внутрішніх і зовнішніх ЦА [628]. У цій роботі наративи розглядаються як каркас для узгодження повідомлень із діями та вимірюваними ефектами на поведінку аудиторій.

Пропаганда/дезінформація – відповідно, довгострокове просування ідей (стратегічних наративів) та умисне введення в оману через спотворення, фабрикацію або маніпулятивну подачу фактів; у платформних екосистемах проявляється як інформаційний «розлад» (mis-, dis-, mal-information) із використанням масового таргетування, координації неавтентичної поведінки, та мережових «вкидів» [13]. У межах цієї роботи поняття операціоналізується за ознаками наміру, способу поширення й вимірюваними ефектами на ЦА (зміна установок/поведінки), а також відмежовується від легітимних стратегічних

комунікацій змістом, цільовими практиками і стандартами верифікації.

Кінетичний вплив (дії) – застосування сили або засобів ураження, що безпосередньо спричиняють фізичні руйнування, втрати чи зміну просторового положення противника; координується з інформаційними діями для досягнення комплексного операційного ефекту [1].

Некінетичний вплив (дії) – дії без прямого фізичного ураження (інформаційні, психологічні, кібернетичні та електромагнітні заходи), спрямовані на зміну сприйняття, рішень і поведінки цільової аудиторії та/або на деградацію функціонування систем противника [11; 14].

Оцінювання ефектів (*англ.* assessment) – планове вимірювання злічуваних результатів дій у прив'язці до цілей операції (від проксі-метрик і показників виконання до індикаторів результативності) як частина безперервної петлі управління [214].

Щоб перейти від понять до практики, далі фіксуємо операційні категорії, через які реалізується інформаційне протиборство.

Операції в інформаційному середовищі (ОпІС; *англ.* Operations in the Information Environment, ОІЕ) – рамковий термін для інтегрованого застосування інформаційних, психологічних, кібер- та електромагнітних спроможностей і стратегічних комунікацій. Концептуальна рамка, в межах якої плануються та виконуються ІПсД [11; 12].

Стратегічні комунікації (СтратКом; *англ.* StratCom) – узгоджена комунікація державних інституцій у зв'язці з політичними/військовими діями для підтримання легітимності, мобілізації союзників і нейтралізації наративів супротивника; практична мета – набуття інформаційної переваги [6; 214; 11]. У межах цієї роботи СтратКом розглядається як керівна надбудова, що задає єдиний замисел і метрики для операцій в інформаційному середовищі та забезпечує їх узгодження з операційними цілями.

Розвідка на основі відкритих джерел (*англ.* Open-Source Intelligence, OSINT) і візуальна розвідка з відкритих джерел (*англ.* Visual Open-Source Intelligence, VOSINT) – систематичний збір, перевірка й аналіз відкрито доступних даних

(медіа, соцмережі, публічні реєстри, платформний контент) із фокусом на зображення та відео (супутникові знімки відкритого доступу, фото/відео БпЛА, стріми). Застосовується для розвідпідтримки (виявлення сил і засобів, оцінка наслідків, атрибуція) і для формування сприйняття бою у просторі комунікацій (конкуренція за візуальне домінування). Ключова вимога – ретельна верифікація: геолокація, хронолокація, аналіз метаданих, перехресне зіставлення з іншими джерелами, виявлення маніпуляцій/монтажу [15].

Розвідка за зображеннями (*англ.* Imagery Intelligence, IMINT) – здобуття й аналітична обробка візуально-сенсорних даних із космічних і повітряних платформ (супутникова зйомка, аерофото/відео, БпЛА, тепловізійна та багатоспектральна/гіперспектральна зйомка) для виявлення об'єктів, діяльності й змін на місцевості; використовує як відкриті, так і невідкриті джерела.

Інформаційні операції (ІО; *англ.* Information Operations, INFOOP) – скоординований комплекс дій і ресурсів для досягнення воєнно- та/або політично значущих цілей у/через інформаційне середовище; плануються й виконуються як частина спільних (*joint*) операцій у взаємодії з іншими функціями й видами спроможностей [1; 2].

Психологічні операції (ПсО; *англ.* Psychological Operations, PSYOP; Military Information Support Operations, MISO) – скоординовані, плановані дії для впливу на сприйняття, емоції, переконання та поведінку визначених аудиторій (противник, нейтральні, місцеве населення, партнери) на підтримку замислу командування; здійснюються у/через інформаційне й фізичне середовище та інтегруються з ІО, СтратКом, кібер- і РЕБ-спроможностями спільних операцій [1; 3].

Інформаційний вплив (ІВ) – комунікаційна дія, спрямована на зміну знань, установок та/або поведінки ЦА. Аналітично описується щонайменше трьома базовими механізмами:

– визначення того, про що говорять у першу чергу – порядок денний (*англ.* agenda-setting) – впорядкований набір тем і смислових акцентів, які суб'єкт комунікації виносить у публічний простір, визначаючи їхню пріоритетність і

послідовність у часі [629];

– визначення того, як саме це подається – фреймінг (фреймування/рамкування; *англ.* framing) – цілеспрямований добір і підсвічування аспектів події у вербальному та візуальному контенті, що задає спосіб її сприйняття цільовою аудиторією; механіка подачі наративу (лексика, візуал) [630];

– «спіраль мовчання» (*англ.* spiral of silence) – поступове згортання публічної підтримки неконсенсусних позицій під тиском домінантної думки та страху соціальної ізоляції, що впливає на готовність аудиторій висловлювати альтернативні погляди [631]. У цій роботі розглядається як соціально-психологічний модератор ефектів agenda-setting і framing, який змінює видимість альтернативних думок і бар'єр до їхнього озвучення.

Психологічний вплив (ПсВ) – цілеспрямована дія на сприйняття, установки та/або поведінку визначених ЦА через сплановані повідомлення й засоби донесення; у доктрині НАТО PSYOP це інструмент зміни установок і поведінки в інтересах операційних цілей [3]. Аналітично спирається на переконування (*англ.* persuasion) – кероване формування/зміну установок через аргументацію та наративи [3], і на оцінювання ефектів – вимірювання результативності з подальшою корекцією впливу [214].

Інформаційно-психологічні дії (ІПсД) / інформаційно-психологічний вплив (ІПсВ) – ІПсД: спланований комплекс заходів і продуктів комунікаційного впливу для зміни уявлень, емоцій, рішень і поведінки визначених ЦА через спеціально підготовлені повідомлення та канали; застосовується як інструмент ІО та PSYOP переважно на тактичному/оперативному рівнях у складі кампаній/операцій і узгоджується з оперативними цілями. ІПсВ: результат ІПсД, що фіксується як зміна знань, ставлень або поведінки й вимірюється за наперед визначеними індикаторами у циклі «планування – застосування – оцінювання – корекція» [3; 214].

Кібернетичний вплив/кібероперації (дії) – застосування кіберспроможностей для досягнення цілей у/через кіберпростір (від DDoS і зламів

до інформаційно-технічних операцій із розповсюдженням контенту); правові рамки тлумачаться крізь сучасні підходи міжнародного права [632; 16].

Радіоелектронна боротьба (РЕБ) / Електромагнітний вплив (ЕМВ) – придушення/обман сенсорики та каналів зв'язку противника, інформаційна підтримка маневру й маскування, створення «туману війни» для підсилення ефектів повідомлень і дій у кібер- та медіапросторі. Застосовується як окремо, так і у складі ІО (INFOOPS / OIE) та ширшого інформаційного протиборства в межах спільних (*англ.* joint) операцій [632], і інтегрується в підхід НАТО – СЕМА (*англ.* Cyber Electromagnetic Activities).

Після інструментів окреслюємо інституційні та правові засади в Україні, що забезпечують координацію та стійкість у практичному вимірі.

Інституційна протидія дезінформації (Україна) – створення Центру протидії дезінформації при РНБО як організаційного ядра координації протидії інформаційним загрозам [9].

Національні рамки кібербезпеки (Україна) – правові та організаційні засади кіберзахисту (базовий закон) і стратегічні пріоритети кіберстійкості (стратегія) [6; 7; 14].

Для позначення довготривалого ціннісно-поведінкового контуру підтримки, що в кейсі Другої карабаської війни став одним із ключових чинників досягнення стратегічної мети Азербайджану, у цій дисертації вводимо авторське поняття «ідеологічна мобілізація».

Ідеологічна мобілізація – цілеспрямований, інституційно та мережево організований процес формування і стабілізації колективних установок, норм і моделей поведінки, які забезпечують довготривалу готовність суспільства підтримувати політичні та воєнні цілі в умовах гібридного протиборства. Процес охоплює виробництво і циркуляцію наративів, символів, ритуалів і практик (зокрема через культурну продукцію), що підсилюють легітимність дій, підвищують стійкість до ворожих впливів і конвертують переконання у сталі форми участі.

Від пропаганди поняття відрізняється тривалістю, інституційною

вбудованістю та орієнтацією на поведінкову лояльність, а не лише на переконання; від ІІсД / PSYOP – ширшим часовим горизонтом, мультисекторальністю та акцентом на відтворенні соціальних норм; від СтратКом – більшою глибиною ціннісно-символічного виміру та формуванням ідентифікаційних рамок, що переживають окремі кампанії. У практичному вимірі ідеологічна мобілізація визнається одним із ключових чинників досягнення стратегічної мети Азербайджану – деокупації Карабаху, оскільки забезпечувала стійку підтримку суспільства, політичну легітимацію рішень і ресурсну готовність упродовж тривалого періоду.

Операціоналізація понять в роботі здійснюється через когнітивні, поведінкові, комунікаційні та культурні індикатори. Поняття застосовується як аналітичний інструмент: у розділі 2 – для пояснення кампаній впливу на підготовчому етапі війни; у розділі 3 – як фактор операційної стійкості на етапі активних бойових дій 2020 р.; у розділі 4 – як механізм постконфліктної інтерпретації та інституціоналізації пам'яті.

Інтегрована рамка впливу: підходи й оцінювання. У цій роботі виходимо з того, що ІІсД / PSYOP є ядром когнітивного впливу в межах операцій в інформаційному середовищі, узгодженим через СтратКом; кібердії / РЕБ (СЕМА) відіграють роль технічного підсилення і забезпечення каналів. Ефективність вимірюється безперервним оцінюванням (див. Оцінювання ефектів) [3; 214; 11].

Теоретичні механізми формування сприйняття спираються на стратегічні наративи [632], порядок денний (agenda-setting) [13], фреймінг (framing) [15] і «спіраль мовчання» як соціально-психологічну динаміку, що підсилює/послаблює ефекти перших двох [631].

Застосування засобів інтегрується з операціями в інформаційному середовищі; СтратКом забезпечує узгодження з політичними й військовими цілями, СЕМА – технічні умови, ІІсД / PSYOP – вплив на установки та поведінку визначених ЦА [3; 214].

Оцінювання ефектів вибудовується як безперервна петля управління з трьома рівнями індикаторів (видимість/помітність, зміни установок/намірів,

поведінкові показники) та регулярною корекцією інтенсивності ПсД / PSYOP, режимів СЕМА / кібердій за підсумками проміжних результатів [214].

Гібридна війна як поняття й історичний феномен. Поглиблюючи подане вище визначення, далі стисло окреслено історичний вимір і операційну специфіку гібридної війни. Йдеться про цілісну модель ведення війни, у межах якої поєднуються регулярна кінетична сила, нерегулярні формати, інформаційні, кібернетичні, економічні та правові інструменти в єдиному операційному задумі. Ключові риси – скоординованість кінетичних і некінетичних дій, використання «сірих зон» міжнародного права та задіяння проксі-сил для досягнення цілей із мінімізованими політичними витратами [14; 215; 633]. Таке середовище вимагає маневрування між порогами ескалації, гнучкого поєднання правових і позаправових практик, а також тривалої боротьби за інтерпретацію подій.

У цій рамці інформаційне протиборство виконує зв'язувальну функцію між кінетичними діями та дипломатично-правовими інструментами: воно задає порядок денний, формує рамки тлумачення, надає легітимацію рішенням і зшиває окремі кроки в послідовний ланцюг ефектів. Доктринально це відповідає підходу до діяльності в інформаційному середовищі та здобуття «інформаційної переваги» через узгодження комунікаційних, кібернетичних і електромагнітних спроможностей із політичними та воєнними цілями [214]. Саме цю оптику надалі застосовано для аналізу практик сторін у Другій карабаській війні.

Канали та інструменти інформаційного протиборства. Інформаційні дії реалізуються через багатоканальне середовище (канали й платформи) – телебачення, онлайн-медіа, соціальні мережі, месенджери, короткі відеосервіси (зокрема TikTok) та Telegram-екосистему. Кожен канал має власну динаміку охоплення, мережеві ефекти та алгоритмічні упередження, що враховуються на етапі планування і синхронізації з кібескладовою та роботою в електромагнітному середовищі (ЕМС) [214; 11].

Базовий набір тактик і технік включає: дезінформацію та міфотворення як довготривалі наративні практики; інформаційні «вкиди» для швидкого зміщення порядку денного; маніпуляції з візуалом (спрощені підроби та синтетичні медіа

на основі штучного інтелекту); досягнення «візуального домінування» через публікацію доказового контенту (відео БпЛА, супутникові знімки) з вбудованою верифікацією; кібератаки (DDoS / злам / підміна) як технічну підтримку інформаційних ефектів; цензурні та мережеві обмеження доступу як спосіб керування інформаційною доступністю [13; 630; 631; 215]. Ефективність тактик залежить від можливостей контролю каналів (РЕБ / ЕМВ), швидкості циклів публікації й контрнарративів, а також від здатності до оперативної перевірки фактів [214; 11].

Планування ґрунтується на чітку сегментацію ЦА – внутрішня/ідеологічна мобілізація (підтримка, дисципліна, довіра), деморалізація противника (військове та цивільне середовище), міжнародне лобіювання (уряди, інституції, лідери думок). Для кожного сегмента визначаються повідомлення, носії, часові вікна та метрики результату – від видимості/охоплення до поведінкових індикаторів (намір/дія) з постійним зворотним зв'язком у цикл планування [3; 214; 627].

Друга карабаська війна як еталонний кейс. Друга карабаська війна є цілісним прикладом, у якому теоретичні підходи дають спільний понятійний каркас і спосіб «читання» фактів. Кейс охоплює повний цикл: від формування стратегічних наративів і підготовки спроможностей/каналів – через узгоджені ІПсД / PSYOP у зв'язці з кібердіями та РЕБ / ЕМВ для стискання петлі «повідомлення – рішення – дія» – до закріплення інтерпретацій, легітимації результатів і керування інформаційним середовищем.

Для подальшого аналізу використовуємо уніфіковані категорії інструментів (див. зведений перелік вище); їхню динаміку й зміст подано далі за хронологією. Інструменти розглядаємо в межах міжнародно-правових і національних норм та правил платформ. Базові етичні вимоги: мінімізація шкоди, повага до гідності цивільних і полонених, верифікація чутливого контенту, маркування маніпуляцій.

Ці дефініції та рамки формують підґрунтя подальшого викладу: спершу – огляд історіографії (наукові підходи й дискусії), далі – характеристика джерельної бази (корпус і критерії добору) та методологія (процедури аналізу, метрики, обмеження). На цій основі наступні розділи розкривають перебіг і особливості

інформаційного протиборства у Другій карабаській війні відповідно до трьохетапної періодизації (див. підрозд. 1.2).

1.2. Історіографія дослідження

Історіографія Другої карабаської війни охоплює причини, перебіг і наслідки збройного протистояння, позиції Вірменії та Азербайджану, роль опосередкованих учасників та міжнародну реакцію. Попри широту проблематики – від військово-оперативних і геополітичних аспектів до гуманітарних викликів і форматів врегулювання – зберігається дефіцит синтетичних праць, що цілісно охоплюють увесь період і інтегрують інформаційний, правовий та інфраструктурний виміри.

Другу карабаську війну слід розглядати як асиметричний локальний конфлікт із виразною гібридною складовою, у якому інформаційне протиборство стало системним елементом підготовки, ведення бойових дій і післявоєнного врегулювання. Далі огляд побудовано за авторською трьохетапною періодизацією: підготовчого етапу (квітень 2016 – серпень 2020 рр.), етапу активних бойових дій (вересень – листопад 2020 р.) та постконфліктного етапу (грудень 2020 – грудень 2023 рр.). Такий поділ дозволяє простежити повний цикл ІПсД – від нарощування спроможностей і формування офіційних рамок інтерпретації до «війни за сприйняття» та подальшого конструювання післявоєнних наративів.

Огляд подано у трьох взаємодоповнюваних оптиках: українські праці (гібридна війна, інструментарій ІПсД, уроки для України); регіональні дослідження (Азербайджан, Вірменія, Туреччина, Грузія, Іран) із високою щільністю первинних матеріалів і «єдиним голосом» інституцій; західні та міжнародні студії, що пропонують зовнішні аналітичні рамки СтратКом, роль безпілотних літальних апаратів (БпЛА), медіадослідження, OSINT. Водночас фіксуються прогалини: брак узгоджених метрик ефекту ІПсВ; недостатня увага до міждержавної координації інформаційних кампаній; недооцінка кіберкомпоненти (поведінкові індикатори, міждержавні меседжі, DDoS) як «множника» медійного

впливу. У цій роботі матеріали з інформаційного поля Російської Федерації (РФ) використано виключно як об'єкт критичного аналізу маніпуляцій і дезінформації. Зазначені прогалини компенсуються трьохетапною періодизацією, поєднанням незалежних регіональних і міжнародних корпусів, правовим аналізом та описово-аналітичною характеристикою наративів і зафіксованих ефектів.

Українські дослідження. Базові огляди описують конфлікт як поєднання технологічних (БпЛА, високоточне ураження), оперативних і політичних переваг Азербайджану, що конвертувалися у швидку зміну контролю над територіями та нову архітектуру безпеки на Південному Кавказі [634–637]. Прикладний аналіз Вадима Тютюнника та Валентина Горовенка підносить цю оптику до рівня практичних висновків для України: інтеграція розвідданих і публічної OSINT-верифікації, дисципліна й темп офіційних повідомлень, а також робота із зовнішніми аудиторіями подаються як обов'язкові елементи сучасної гібридної переваги [635].

Міждисциплінарна праця Олега Поплавського, Олега Левіна та Володимира Саричева показує, як матеріальні ресурси й організаційні спроможності підсилювали інформаційно-комунікаційні практики сторін на трьох етапах: підготовчий (накопичення спроможностей, «якоріння» наративів), активних бойових дій (візуальне домінування, «єдиний голос» офіційних каналів) та постконфліктний (легітимація результатів, робота з міжнародною аудиторією) [636]. В огляді Вадима Маркітантова та Ольги Віннічук синтезовано причинно-наслідковий ланцюг від довгої передісторії та помилок безпекової політики до політико-правових наслідків угоди 10 листопада 2020 р.; у цій рамці СтратКом – інтегрований елемент успішної кампанії, а технологічна новизна – чинник зміни регіонального балансу [637].

Вагому частину української історіографії становлять аналітики й наукові експерти. Олександр Лашенко структурує «уроки для України» (зв'язка БпЛА–артилерія, ритмічні офіційні релізи, робота з міжнародними медіа) [322]. Андрій Харук демонструє, як європейські фахові видання фреймували конфлікт через технологічну новизну та політичні наслідки [638]. Віктор Гвоздь окреслює

геополітичний контур і роль російського «посередництва/миротворчості» [216]. Показовим є кейс Грузії у статті Аріадни Сороківської-Обіход та Іванни Чобіт: на прикладі війни 2008 р. показано, як зовнішні сили, зокрема РФ, формують «зони нестабільності» на Південному Кавказі і ведуть інтенсивні ІО [639]. Такий ракурс корисний для інтерпретації ІІсД у карабаському кейсі.

Окремий напрям – відображення конфлікту в українському суспільно-політичному дискурсі; праця Віталія Виздрика та Павла Ткачука фіксує підтримку територіальної цілісності Азербайджану й релевантні уроки для України [640]. Водночас Юрій Панченко та Сергій Сидоренко застерігають від прямої аналогії з Донбасом та Кримом, підкреслюючи міжнародно-правове визнання Карабаху територією Азербайджану, відсутність міжнародного визнання «Нагірного Карабаху» та інші специфічні параметри конфлікту (роль Туреччини, фактор БПЛА, кон'юнктура безпекових інституцій) [323].

На теоретико-методичному рівні українські автори конкретизують поняття гібридності сучасних конфліктів: карабаський кейс послідовно тлумачиться як конфлікт, де інформація функціонує як «силовий множник» операцій [641]. Зокрема, у дослідженні Олесі Куцької, Тетяни Плазової та Емілії Казан запропоновано типологію сучасних воєнних конфліктів із виокремленням «гібридного» типу як поєднання військових і спеціальних операцій із багатосферним впливом [642]; автори також підкреслюють, що зміст війни виходить за межі виключно збройної боротьби, охоплюючи інформаційні та кіберкомпоненти.

У цьому ж теоретико-методичному полі Ірина Малик розвиває підхід до когнітивної війни як цілеспрямованого втручання в процеси сприйняття, пам'яті та оцінювання реальності через поєднання інформаційно-комунікаційних технологій, символічних кодів і експлуатації когнітивних упереджень, що зближує її напрацювання з трактуванням ІІсД у цьому дослідженні [643]. Антон Бадер, зосереджуючись на феномені інформаційної агресії, систематизує стратегії та техніки маніпулятивного впливу медіа, механізми конструювання образу ворога та ескалації збройного насилля, що дозволяє використовувати його

концептуальні висновки як тло для аналізу дезінформаційних кампаній у карабаському конфлікті [644].

Спеціалізовані дослідження розвиваються у двох площинах: теоретико-методичні розробки у сфері СтратКому та ІІсД і прикладний аналіз карабаського кейсу як простору реалізації сучасних інформаційних практик. У дослідженні Романа Поронюка та Ольги Гапєєвої СтратКом розглянуто як складову інформаційно-медійної компоненти оборонного сектору; автори описують інституціоналізацію СтратКом і запровадження стандартів НАТО, підкреслюючи потребу міжвідомчої координації та відпрацьованих кризових комунікацій [645]. Це задає рамку для аналізу зв'язку офіційних повідомлень, публічної дипломатії та ІІсД у карабаському кейсі. Аналітичний матеріал Adastra розбирає тактики сторін конфлікту в Карабасі у мережевому середовищі та вплив візуального контенту на хід бойових дій [217]. Спільні методичні матеріали ІМІ та «Детектора медіа» впорядковують термінологію й ризики дезінформації під час висвітлення Карабахської теми [324]. У післявоєнній динаміці медіааналітики регулярно ідентифікують російські наративи та механіку їхньої імплантації в український простір [325; 326], водночас звертаючи увагу на внутрішні помилки – неточну термінологію, ефект «втоми від чужої війни» й пов'язані ризики для якості дискурсу [327].

На стику ІІсД та офіційних комунікацій показовою стала серія публічних заходів і брифінгів (зокрема у пресзалі «Укрінформу»), де експертна спільнота разом із представниками сектору безпеки та оборони України розібрала інформаційний супровід бойових дій у Карабаху: темп офіційних повідомлень, «єдиний голос» і обов'язковість OSINT-верифікації візуального контенту [218; 17]. У площині технічних індикаторів громадські організації фіксували цілеспрямовані обмеження зв'язку під час операцій 2023 р.: масштабні збої підключень у регіоні (NetBlocks), вибіркові блокування платформ в Азербайджані (OONI) та узагальнюючі оцінки стану свободи інтернету (Freedom House) [162; 219–222].

Українська історіографія фіксує технологічну перевагу Азербайджану

(зокрема системне застосування БпЛА), високий темп операцій і політичні наслідки кампанії. Частина праць детально аналізує канали поширення (Telegram, YouTube, X), процедури OSINT-верифікації та послідовно критикує російські наративи як вплив третьої сторони. У цьому дослідженні вони розглядаються лише як матеріал для реконструкції прийомів маніпуляції; факти звіряються з незалежними корпусами.

Водночас зберігаються прогалини: відсутність узгоджених метрик, що пов'язують охоплення/перегляди з поведінковими змінами аудиторій; брак довгих, відтворюваних масивів даних за 2016–2023 рр. і неповна перехресна перевірка; фрагментарне висвітлення кіберскладової як «множника» медійних ефектів.

Регіональні праці спираються на щільні первинні корпуси: офіційні повідомлення, брифінги, польові репортажі та архіви платформ. Їхні сильні сторони – висока деталізація, інституційний погляд і близькість до подій; водночас поляризація вимагає системної триангуляції з незалежними джерелами та технічної OSINT-верифікації візуалу й часових міток.

Азербайджан. Окремий пласт присвячено ІПсД і СтратКом. Узагальнювальні звіти AIR Center під ред. Фаріда Шафієва та Ілахи Чирагової показують, як міжнародні медіа фреймували війну та як функціонувала інформаційно-пропагандистська компонента кампанії [219]. Васіф Гусейнов і Нафіз Дьюджі реконструюють архітектуру дезінформаційних наративів РФ і провірменських структур, їхні ЦА та прийоми (перемонтаж відео, масове створення акаунтів, міжплатформні «вкиди») [220]. У контексті зіткнення липня 2020 р. В. Гусейнов фіксує різкий приріст інтенсивності «інформаційної війни» – ескалацію в соцмережах, активізацію діаспори та фейки щодо ураження критичної інфраструктури – як закріплення наративів на підготовчому етапі війни [221]. На перетині технологій і впливу Арзу Аббасова описує «гру дронів» як джерело візуального домінування, що підсилювало психологічний ефект і виконувало роль «доказової бази» офіційних меседжів [222].

Азербайджанські автори послідовно тлумачать 44-денну кампанію як

«відновлення суверенітету та територіальної цілісності у відповідь на провал переговорів». Ровшан Ібрагімов і Мехмет Фатіх Озтарсу пов'язують ескалацію зі «зсувом балансу сил» і кінцем статус-кво, а легітимаційний каркас – із нормами міжнародного права про територіальну цілісність та резолюціями Ради безпеки Організації Об'єднаних Націй (РБ ООН) 822, 853, 874, 884 (1993 р.) [646]. У післявоєнних текстах категорія «відновлення територіальної цілісності» стає відправною точкою для переосмислення зовнішньої політики після 2020 р. [647].

У 2016–2020 рр. посилювалася «низова» мобілізація (масові акції підтримки армії, слоган «Qarabağ Azərbaycandır!» - «Карабах це Азарербайджан!») і зближувалася з офіційною комунікацією – від попереднього «якорювання» наративів до ритмічного офіційного потоку у дні війни; ключовою була модерація офіційних каналів (брифінги МО, синхронізація меседжів) [219]. Звіти AIR Center підкреслюють визначальну роль відео з БПЛА як інструменту документування та впливу на сприйняття боїв (оперативні кліпи як «доказова база» й елемент деморалізації супротивника) з аналізом кадрів, джерел і редакційних фреймів [223]. Загалом тексти AIR Center та CSP Journal демонструють стикування академічного й урядового рівнів: уніфіковані дефініції, повторювані опорні тези («нова регіональна реальність», правова легітимація, значення СтратКом) і стандартизовані практики роботи з медіа та візуалом [223; 648].

Підсумково, азербайджанська історіографія пропонує густу емпірику й виразну правову рамку, однак її нормативність вимагає триангуляції з незалежними корпусами, міжнародно-правовими джерелами та ретельної OSINT-верифікації.

Вірменія. Після поразки значна частина авторів аналізує публічну сферу крізь призму колективної травми: меморіальні практики, дискусії про відповідальність і повернення старих еліт задають рамки безпекових уявлень і політичних рішень [649]. Довоєнні опитування щодо кордонів і самовизначення подаються як «вихідні умови» позицій, що впливали на аргументацію в інформаційному полі [650].

До блоку ІІсД / СтратКом належать кілька ключових напрямів. По-перше,

критичний дискурс-аналіз цифрових комунікацій (Анаїт Акопян) фіксує фреймінг, техніки впливу та платформні ролі [651]. По-друге, Ваграм Тер-Матевосян та Ованес Нікогосян реконструюють провали політичної комунікації – невідповідність між цілями, ресурсами й публічними меседжами [652]. Третій напрям – емпірія Media Initiatives Center (коорд. Айк Смбатян), що описує патерни дезінформації, джерела та канали «карабахських» наративів [224]. Нарешті, звіт Freedom House картографує дезінформаційний ландшафт 2020–2021 рр. у чотирьох кластерах: COVID-19, війна 2020 р., демократія й громадянське суспільство, соціокультурні теми [163]. У синтезі Нерсеса Копаліяна поразка 2020 р. пояснюється не лише військовими чинниками, а й тривалими інституційними та комунікаційними вадами («стратегічний нарцисизм»), що зумовили завищені очікування, недооцінку супротивника та хибні сигнали – ще до й під час війни [328].

Узагальнено, вірменська оптика поєднує мікроаналіз політичної комунікації, суспільні настрої, правовий трек і прикладні студії ІПсД / СтратКом; сильні сторони – щільність первинних даних і апеляція до міжнародних форумів, водночас ризики самодостатності та недооцінювання спроможностей супротивника вимагають триангуляції з незалежними емпіричними базами та компаративними дослідженнями.

Туреччина. Лачін Іділь Озтиг простежує еволюцію турецької політики від обмеженого посередництва 1990-х до асертивної лінії 2020 р., що схилила баланс на користь Баку; у фокусі – офіційні заяви, дипломатичні кроки та оборонно-політична синергія з Азербайджаном [653]. Мухаммед Хакан Явуз, аналізуючи «конкурентну співпрацю» з Росією, показує, як Анкара поєднала відкрите «шефство над Баку» з прийняттям російського посередництва у фіналі кампанії, закріпивши за собою роль ключової зовнішньої сторони [654].

Окремий масив турецьких праць присвячено інформаційному протиборству, зокрема ІПсД і СтратКом. Аналітичний звіт EDAM (Бариш Кірдемір) досліджує боротьбу наративів у новинних онлайн-медіа та соцмережах 2020 р., описуючи маневри інформації, конвергенцію медійного простору з полем бою та роль

зовнішніх суб'єктів впливу [225]. Дослідження Чагатай Балджи та Кенана Асланли пропонує перспективу стратегічних комунікацій: картографує цілі, носії й аудиторії (у т.ч. схеми ключових суб'єктів і меседжів) та демонструє злам підходів сусідніх гравців після 2020 р. [226].

У військово-технологічному вимірі Хюлья Киник і Сінем Челік показують, як зв'язка розвідка–спостереження–рекогносцировка (ISR), радники та БпЛА Bayraktar TB2 забезпечили Азербайджану стійку перевагу в темпі вогневих уражень і візуальному домінуванні, яке Анкара конвертувала у зовнішньополітичні меседжі [655]. Домініка Кунертова, порівнюючи театри бойових дій від Карабаху до України, застерігає від технологічного детермінізму: без ешелонованої протиповітряної оборони (ППО), засобів РЕБ та інтегрованого командно-розвідувального контуру будь-яка сторона залишається вразливою [656]. Ейдо Хехт додає емпірію щодо цілей і втрат, що дозволяє відмежувати реальні тактичні наслідки застосування БпЛА від медійних уявлень [657].

Після війни турецькі автори розглядають інституціоналізацію союзу з Баку: Метін Челік та Кенан Асланли аналізують Шушинську декларацію (2021 р.) як політико-військовий ідентифікаційний «якір» і дорожню карту співпраці Анкара–Баку [658], а ширший огляд політики Анкари на Південному Кавказі Бюленда Араса фіксує перехід до проактивного регіоналізму [659].

У підсумку, турецький корпус дає великий масив первинних даних (офіційні наративи, політичні заяви, практики застосування БпЛА та медійних кампаній) і відтворює «єдиний голос» інституцій на трьох етапах – від нарощування військового та інформаційного потенціалу на підготовчому етапі війни до комунікації перемоги та оформлення альянсу. Водночас нормативність і наративна поляризація цього корпусу вимагають зовнішньої триангуляції – залучення незалежних даних, технічної верифікації візуальних матеріалів та позарегіональних академічних оцінок.

Грузія. Татія Чіхладзе показує, що турецько-вірменська нормалізація після війни переформатовує регіональні взаємодії та створює для Грузії водночас транзитні можливості й безпекові дилеми [660]. Георгій Санікідзе у

грузиноцентричній перспективі простежує, як війна 2020 р. та подальші кризи вплинули на трикутник «Грузія – Туреччина – Іран», де Тбілісі балансує між економічною доцільністю коридорів і політичними обмеженнями проєвропейського курсу [661].

Ніка Чітадзе окреслює інформаційні вразливості, фіксуючи сталість російських ШсД у Грузії та їхню адаптацію під резонансні теми, зокрема щодо ролі Грузії у карабаській війні [662]. Анна Цеслевська додає мікросоціальний зріз: на прикладі вірменської та азербайджанської громад показує вплив релігійних інституцій, символів і мереж мобілізації на сприйняття та поведінку під час і після кампанії 2020 р. [663].

Первинні матеріали конкретизують правову та комунікаційну практику держави. Інститут розвитку свободи інформації (IDFI) задокументував хвилі дезінформації у вірменських та азербайджанських медіа щодо транзиту військових вантажів через Грузію та «втягування» Тбілісі у війну [227]. Соціологія від Центру досліджень Кавказу (CRRC-Georgia) фіксує, що в розпал подій значна частина громадян слабо орієнтувалася в перебігу війни, що створювало вікна можливостей для маніпуляцій [228].

Підсумовуючи, грузинський корпус відтворює інституційний нейтралітет і запобіжники, водночас залишаючись чутливим до внутрішньої поляризації та зовнішнього інформаційного тиску. Слабкі місця – наративна поляризація й потреба системної триангуляції платформного контенту з офіційними повідомленнями, OSINT і польовими джерелами.

Іран. Ровшан Мамедлі зазначає, що Тегеран дотримується балансу між Баку та Єреваном: визнає принцип територіальної цілісності Азербайджану й водночас наполягає на недопустимості зміни міжнародно визнаних кордонів та застерігає про ризики для власної безпеки через посилення плацдармів конкурентів у Південному Кавказі [664]. Валі Голмохаммаді та Хамідреза Азізі, розглядаючи південнокавказький вектор у ширшій політиці регіоналізму Ірану, фіксують, що після 44-денної війни Тегеран перейшов у режим реактивного коригування, поступаючись ініціативою Туреччині та Росії; це спричинило жорсткішу

риторику щодо транзитних проєктів і спробу переосмислити інструменти впливу [665].

У центрі іранського дискурсу – «Зангезурський коридор»: за Мустафою Гадері Хаджатом, Камелом Монірі та Іраджем Амірпуром, його реалізація зменшує геополітичну вагу Ірану (ризик розриву сухопутного сполучення з Вірменією, монополізація маршрутів Анкарою та Баку, зростання вразливості на осі Схід–Захід) [666]. Паралельно Наміг Аббасов і Еміль А. Сулейманов показують, що зближення Баку й Єрусалима підсилює в Ірані відчуття стратегічного стискання на північному фланзі та прямо віддзеркалюється в іранському дискурсі щодо Карабаху [667]. Правовий аспект «розблокування» комунікацій і відмежування його від будь-яких змін режиму державного кордону докладно розглянуто у позарегіональних студіях.

Узагальнюючи, іранський корпус пропонує чіткий державно-безпековий каркас інтерпретації (недоторканність кордонів, запобігання стратегічному відтисненню Ірану, критика проєктів, здатних відрізати країну від Вірменії та переорієнтувати потоки). Водночас цей підхід вимагає системної триангуляції: міжнародно-правовими джерелами, незалежними транспортно-економічними оцінками та зовнішньою верифікацією заявлених ризиків.

Російська історіографія. Окремий пласт становлять російські інтерпретації карабаського конфлікту, які поєднують академічну форму викладу з відтворенням зовнішньополітичних наративів РФ. У цьому корпусі домінують дві лінії: закріплення образу Росії як «незамінного посередника» та гаранта безпеки на Південному Кавказі, а також концептуалізація Карабаху в ряду «пострадянських де-факто держав», що легітимує тривале збереження конфліктного статус-кво й присутності РФ у регіоні. Показовою в цьому сенсі є стаття Владіміра Привалова, де участь Росії в урегулюванні карабаського конфлікту в 1991–2022 рр. описується через набір «миротворчих» переговорних і комунікаційних механізмів та риторику нейтрального посередництва, тоді як «заморожений» формат конфлікту фактично визнається вигідним інструментом збереження впливу Москви на Баку й Єреван [668].

В інших дослідженнях російських авторів фіксується спроба адаптувати цю рамку до наслідків війни 2020 р. і подій 2023 р. Зухра Махмудова, аналізуючи реакцію російської експертної спільноти на зміну статус-кво, констатує глибоку поляризацію між офіційною позицією (визнання територіальної цілісності Азербайджану) та частиною авторів, які й надалі інтерпретують Карабах як «де-факто державу», що призводить до систематичних прорахунків і «ефекту пропагандистського бумеранга», коли власні наративи починають спотворювати сприйняття реальності всередині російських еліт [669]. Сергій Маркедонов у ширшій типології пострадянських де-факто утворень включає карабаський кейс до загального ряду «боротьби за суверенітет», зсуваючи акцент із питань міжнародно-правової відповідальності за окупацію та затягування врегулювання на проблематику статусу й «особливої ролі» РФ як арбітра [670].

Для завдань цієї дисертації важливо, що українські та західні дослідники трактують російський корпус не як нейтральну «основу історії», а як елемент ширшої гібридної стратегії РФ на пострадянському просторі. Російські «наукові» інтерпретації Карабаху розглядаються як частина інформаційно-пропагандистської діяльності, яка через поняття «миротворчої місії», «зони відповідальності» та «де-факто держав» легітимує присутність РФ, симетризує відповідальність сторін і системно занижує роль Азербайджану, Туреччини та західних держав. У межах цього дослідження російська історіографія залучається винятково як додатковий об'єкт критичного аналізу наративів, маніпулятивних прийомів та інструменталізації історичних аргументів у гібридній політиці РФ, а фактичні дані звіряються з українськими, регіональними та міжнародними корпусами.

Західні та міжнародні студії. Міжнародний сегмент виконує роль «зовнішньої контрольної групи»: він виводить оцінювання за межі регіональної упередженості та описує інформаційне протиборство як багаторівневу боротьбу за інтерпретацію між державними каналами, діаспорними мережами, редакціями ЗМІ та платформами. Окремий напрям – аналітика російської інформаційно-гібридної стратегії: міжнародний аналітичний центр PSCRП–BESA трактує

політику РФ як утримання «сфери впливу» через поєднання тиску, кібердій і «запевнень у дружбі», що формує наративні рамки після 2020 р. [229]. У ширшій політико-історичній рамці відправною точкою є праця Томаса де Ваала, яка вписує події 2020 р. у довгу траєкторію взаємодії Баку, Єревана та зовнішніх суб'єктів впливу [671]. На рівні публічної комунікації Анар Мамадалієв демонструє механіку «єдиного голосу» та темп перших офіційних повідомлень [672]. На постконфліктному етапі Ральф Вробель показує, як війна Росії проти України змінила регіональну архітектуру безпеки й параметри посередництва, що позначилося на комунікаційних стратегіях сторін [230].

Західні праці послідовно відходять від технологічного детермінізму, наголошуючи на інтегрованій природі ланцюга «ISR – вогневе ураження – управління – стратегічні комунікації». Водночас у частині літератури фіксується підхід, що окреслює кампанію 2020 р. як «війну нового покоління» – синергію сенсорів, ударних платформ і СтратКом, на чому наголошують Хаял Іскандаров і Пйотр Гавлічек [673]. Д. Кунертова узагальнює уроки «дронових воєн» від Карабаху до України: без ППО та РЕБ, інтегрованого ISR і підготовленого персоналу БпЛА не забезпечують сталих оперативних переваг [674]. Вікен Четерян показує, що результат кампанії 2020 р. зумовлений не «ефектом однієї технології», а ширшим оперативно-стратегічним дизайном і політичними рішеннями [675]. У цій логіці висновки Шана Шейха і Веса Рамбо з Центру стратегічних і міжнародних досліджень (CSIS) обґрунтовують потребу в багаторівневій протидії БпЛА (C-UAS / counter-UAS) від рівня відділення до бригади: системність, а не окремі засоби, визначає живучість на полі бою [231]. Відповідно матеріали Центру вивчення досвіду Армії (CALL) трактують ритм повідомлень, візуальне домінування та узгодженість меседжів як елементи оперативного дизайну, а не як відокремлений медійний шар [18].

Методологічно цей корпус спирається на відтворювані OSINT-процедури. Реєстри візуально підтверджених втрат (Якуб Яновський, Стейн Мітцер, Йост Оліманс та ін., Орух) – з чітко окресленими межами обліку за фото-/відеодоказами – дали базу для крос-перевірки епізодів [566]. Лабораторія

цифрової криміналістики та досліджень при Атлантичній раді (DFRLab) поєднує геолокацію, часову прив'язку та супутникові знімки для атрибуції застосування озброєнь і просторово-часового встановлення інцидентів [567]. Міжнародні правозахисні організації Amnesty International і Human Rights Watch (HRW) інтегрують OSINT із польовими інтерв'ю, фіксуючи воєнні злочини та порушення міжнародного гуманітарного права (МГП); референтні кейси з перевіркою відеодоказів підживлюють подальші медійно-правові дискусії [164; 165]. Консенсус такий: відкриті джерела забезпечують репліковану, джерельноконтрольовану картину, але потребують урахування селекційних зсувів, триангуляції з польовими даними та співставлення з офіційними зведеннями.

У 2020–2023 рр. формується послідовна «юридична траєкторія». Окремі позарегіональні автори підкреслюють, що «розблокування» комунікацій, передбачене заявою від 10 листопада 2020 р., не змінює правового режиму державного кордону й не створює «коридорного суверенітету» [676]. У контексті так званого Зангезурського коридору йдеться про відновлення транзитного сполучення та інфраструктури під національною юрисдикцією із збереженням прикордонно-митного контролю, а не про екстериторіальність чи нове розмежування.

У паралельних справах за Міжнародною конвенцією про ліквідацію всіх форм расової дискримінації (CERD) Міжнародний суд Організації Об'єднаних Націй (МС ООН) ухвалював тимчасові заходи щодо недопущення розпалювання ворожнечі, захисту культурної спадщини та прав затриманих; академічні коментарі в International Legal Materials (ILM) трактують ці ухвали як орієнтири для порогів «правдоподібності вимог» і межі застосовності CERD у справах про мову ворожнечі та охорону спадщини [19; 677]. Паралельно Європейський суд з прав людини (ECtHR) застосовував Правило 39 для негайного захисту прав осіб під час і після бойових дій; доктрина підкреслює обов'язковість цих заходів і наслідки їх невиконання [20]. На гуманітарному напрямі HRW та Amnesty International документують катування, страти й наругу над тілами – із візуальною

верифікацією матеріалів – та закликають до розслідувань; мінмонітори International Campaign to Ban Landmines і Mine Action Review конкретизують масштаби мінної небезпеки та спроможність очищення територій [164–167].

Інфраструктурний вимір фіксує керовані обмеження доступу до платформ у піки ескалації. Міжнародна ініціатива моніторингу доступності інтернету та відключень мережі (NetBlocks) та Міжнародна ініціатива з виявлення та моніторингу інтернет-цензури й мережевих перешкод (OONI) у 2020–2023 рр. задокументували вибірккові блокування онлайн-сервісів (зокрема TikTok) і короточасні збої, що збігалися з піками інформаційної напруги [568; 569]. Міжнародна правозахисна неурядова організація Freedom House інтерпретує ці практики як елементи системного контролю онлайн-середовища в логіці безпеки під час конфліктів [168]. Узагальнення глобальної кампанії протидії відключенням інтернету #KeepItOn (координується правозахисною організацією Access Now) описують спектр тактик – від мережевого тротлінгу (bandwidth throttling) до повних відключень – як типову урядову реакцію на кризи [169].

Поведінковий рівень охоплює організовані операції впливу й партисипативні практики користувачів. Дмитро Чорнобров показує, що під час і після кампанії 2020 р. діаспори діяли як децентралізовані неklasичні суб'єкти впливу: їхня «партисипативна пропаганда» поєднувала мережеву мобілізацію, емоційний фреймінг і платформену видимість – на основі інтерв'ю та порівняльних спостережень [678]. Еліз Ферон і Бахар Басер фіксують розходження між діаспорними наративами та «домашніми» дискурсами і перенесення конфлікту в медійні простори США, Франції та Росії [679].

На рівні організованих операцій Дослідницький центр Стенфордського університету (SIO) задокументував вилучені мережі Twitter, пов'язані з Вірменією, Іраном та Росією, що свідчить про державні та продержавні кампанії з просування наративів за кордоном [570]. У ширшому зрізі Саманта Бредшоу, Ганна Бейлі та Філіп Н. Говард з Оксфордського інституту дослідження взаємодії інтернету й суспільства (ОП) розміщують кейс Карабаху в глобальному інвентарі

організованих маніпуляцій – із типовими «кіберзагонами», бот- і тролерфемами, координацією меседжів та «інженерією» алгоритмічної видимості [680]. Правові та медіазнавчі студії доповнюють картину: Роберт Аветісян аналізує «озброєння» соцмереж, а Інґрід Джалесе – регулятивні рамки міжнародного права щодо державної пропаганди та фейків [681; 682]. Розслідування міжнародної спільноти журналістських розслідувань Bellingcat ілюструють, як OSINT-верифікація підсилює правозахисні висновки та виконує контрпропагандистську функцію через спростування маніпуляцій і атрибуцію подій [571; 572]. У новішому дослідженні Д. Чорнобров називає це «партисипативною пропагандою»: коли користувачі самі створюють і поширюють дезінформацію під час міжнародних конфліктів. Це особливо помітно в епоху коротких відео [1683].

Узагальнюючи, міжнародні студії як «зовнішня контрольна група» показують, що перевагу у період Другої карабаської війни зумовлювала не окрема технологія, а інтегрована зв'язка ISR–вогнь–управління–СтратКом у поєднанні з шаровою обороною C-UAS. Достовірність висновків цього корпусу спирається на відтворюваний OSINT із триангуляцією, а правові межі окреслені практикою CERD та ECtHR. Також фіксуються керовані обмеження доступу до платформ і активність діаспор та організованих мереж. У підсумку консенсус зводиться до того, що перевагу формує системність – оперативний дизайн, інституційна готовність і верифікована комунікація, а не ізольовані технологічні рішення.

Таким чином, огляд історіографії засвідчив, що Другу карабаську війну вітчизняні й зарубіжні студії осмислюють у військово-політичному та інформаційно-комунікаційному вимірах. Водночас критичний аналіз наявного наукового доробку виявляє прогалини у комплексному висвітленні інформаційного протиборства, що зумовлює потребу у власній дослідницькій оптиці, зорієнтованій на поєднання історичного досвіду, міжнародних оцінок і українських безпекових інтересів. Далі подано характеристику джерельної бази – основу для систематизації матеріалів і обґрунтування методології подальшого аналізу.

1.3. Джерельна база дослідження

Джерельний корпус сформовано з метою відтворення еволюції інформаційного виміру вірмено-азербайджанського протистояння у 2016–2023 рр. Він поєднує: офіційні документи та матеріали державних органів і міжнародних інституцій; матеріали правозахисних та гуманітарних організацій; звіти та аналітичні матеріали аналітичних центрів і дослідницьких інституцій; матеріали засобів масової інформації (міжнародні, регіональні, українські); платформні джерела (соціальні мережі, месенджери, відеоплатформи) та OSINT/верифікаційні ресурси, включно з верифікованими візуальними свідченнями (зокрема матеріалами БПЛА, супутниковими знімками та іншими візуальними даними з підтверджуваними метаданими). Наукові праці (монографії, статті у фахових виданнях, матеріали конференцій) виокремлено в самостійний масив літератури, що забезпечує теоретико-методологічні рамки та інтерпретаційний контекст; його огляд подано в підрозділі 1.2. Для історико-демографічного тла залучено вибірккові архівні матеріали радянського періоду (зокрема дані переписів), які виконують контекстуальну функцію і не становлять прямого доказового масиву щодо подій 2016–2023 рр.

Межі корпусу. Предметні межі охоплюють: офіційні комюніке та публічні звернення державних інституцій і міжнародних структур; правозахисні та гуманітарні звіти; матеріали міжнародних, регіональних та українських медіа; платформний масив і візуальні матеріали з підтверджуваними метаданими; узагальнювальні звіти аналітичних центрів як елемент контексту й порівняльного аналізу; архівні дані радянських переписів як «базові лінії» для інтерпретації етнополітичних наративів. Дотримується принцип збалансованого охоплення позицій сторін конфлікту та ключових зовнішніх чинників.

Періодизація й просторові рамки. Хронологічні рамки дослідження відповідають авторській трьохетапній періодизації, визначеній у підрозділі 1.2. У просторовому вимірі враховано Азербайджан і Вірменію, суміжні прикордонні райони, а також інформаційні середовища Туреччини, Російської Федерації, Ірану, США та Європейського Союзу (ЄС), діяльність міжнародних інституцій і

діаспорних мереж як чинників формування та трансляції наративів.

Типологія джерел і репрезентативні приклади. Типологію корпусу вибудовано за функцією матеріалів у реконструкції подій, позицій сторін і конкурентних наративів. Відповідно, джерела розподілено на групи: офіційні документи та матеріали (державних органів і міжнародних інституцій); матеріали правозахисних та гуманітарних організацій; звіти аналітичних центрів і дослідницьких інституцій; матеріали засобів масової інформації; платформні джерела у поєднанні з OSINT/верифікаційними ресурсами (зокрема VOSINT/IMINT).

Офіційні документи та матеріали (державних органів і міжнародних інституцій). Ця група фіксує юридичні рамки, політичні рішення та ритм офіційних комунікацій, що дозволяє відтворити «єдиний голос» інституцій і зіставляти задекларовані цілі з подальшими діями. Для дослідження це опорна лінія періодизації та точка відліку для звіряння інших наративів. Репрезентативні приклади з боку державних органів сторін: щоденні брифінги оборонних відомств у вересні–листопаді 2020 р., оперативні зведення, заяви МЗС щодо режимів припинення вогню (жовтень 2020 р.), звернення керівництва держав у 2021–2023 рр. Репрезентативні приклади з боку міжнародних інституцій: комюніке, брифінги та заяви щодо гуманітарного доступу, перемир'їв, коридорів і механізмів моніторингу (особливо у 2020–2023 рр.). Водночас цей масив містить зразки ІПсД (тріумфалістська риторика, емоційні акценти, варіювання оцінок втрат), а міжнародні тексти – дипломатично обережні формули легітимації та медіації. Обмеження: інституційна/дипломатична селекція фактів, евфемізація, можливі часові неточності; потрібна перехресна перевірка та узгодження з медійними і платформними масивами.

Матеріали правозахисних та гуманітарних організацій. Звіти й оперативні повідомлення правозахисних і гуманітарних структур надають відносно незалежну фактологію щодо впливу конфлікту на цивільне населення, доступу гуманітарних місій та дотримання норм міжнародного гуманітарного права. Для дослідження це опора у чутливих епізодах, яка дозволяє відокремлювати

підтверджені факти від оціночних суджень і врівноважувати урядові наративи. Репрезентативні приклади: оперативні повідомлення МКЧХ, тематичні звіти міжнародних правозахисних організацій за 2020–2023 рр. (вплив на цивільних, доступ гуманітарних місій, оцінка окремих інцидентів). Обмеження: неповний доступ до місць подій, ретроспективність частини матеріалів, різні методики документування; висновки співвідносяться з офіційними документами, медіа та верифікованим візуальним масивом.

Звіти та аналітичні матеріали аналітичних центрів і дослідницьких інституцій. Ці матеріали узагальнюють емпіричні дані у порівняльних рамках, інтегрують відомості з офіційних, медійних і платформних джерел, окреслюють ролі зовнішніх сил і сценарії розвитку ситуації. Репрезентативні приклади: серійні звіти міжнародних центрів за 2020–2023 рр., у яких зіставляються офіційні релізи, медіа та платформний масив, а також аналізуються переговорні треки й постконфліктні ризики. Окремою цінністю для теми дисертації є розбори інформаційного протиборства: мапування наративів, виявлення координованих мереж і «посівів» контенту, аналіз постановочного візуалу, описи кіберінцидентів (дефейси, фішинг, DDoS) та інтерпретація їхніх психологічних ефектів. Обмеження: вторинний характер і можливі інституційні акценти; висновки зважуються шляхом зіставлення з первинними джерельними групами.

Матеріали засобів масової інформації (міжнародні, регіональні, українські). Медійний масив відтворює подієву динаміку, редакційні фрейми та еволюцію суспільних оцінок, формуючи серіалізований наратив, який зіставляється з офіційними повідомленнями та правозахисними звітами. Репрезентативні приклади: новинні стрічки та спецрепортажі провідних агенцій/телеканалів у вересні–листопаді 2020 р., тематичні огляди регіональних видань, а також аналітичні матеріали 2020–2023 рр. У межах дослідження інформаційного протиборства медіа розглядаються також як середовище фіксації прийомів впливу (кампанії делегітимації, «дзеркальні» звинувачення, варіювання оцінок втрат, емоційні акценти, клікбейтні заголовки). До медійного масиву включаються і матеріали регіональних та діаспорних редакцій як індикатор трансформації

меседжів між внутрішніми та зовнішніми аудиторіями. Обмеження: редакційна позиційність, помилки «гарячих новин», вторинність щодо першоджерел; потрібні крос-перевірка та фіксація індикаторів упередженості.

Платформні джерела (соціальні мережі, месенджери, відеоплатформи) та OSINT/верифікаційні ресурси. Соціальні мережі, месенджери й відеоплатформи розглядаються як первинні «транзитні» носії заяв і візуалу – від офіційних акаунтів до польових свідків; вони дозволяють фіксувати момент появи повідомлень, траєкторії поширення та реакції аудиторій. Платформний контент (відео з БпЛА й із землі, фотофіксація, супутникові знімки та інші візуальні дані) є критично важливим для гео- та хронолокації епізодів і аналізу «візуального домінування» в активній фазі бойових дій. Водночас це ключове середовище прийомів ПсД та кібервпливу: скоординовані репости, бот-мережі, флешмоби, маніпуляції метаданими («старе як нове», хибна геоприв'язка), постановочні кадри, дефейси, «зливи», DDoS-атаки. Репрезентативні приклади: офіційні та «польові» відео бойових епізодів, серії супутникових знімків для просторово-часового зіставлення, матеріали OSINT-верифікації (геолокація/хронолокація/атрибуція першоджерела), а також індикатори доступності мереж на окремих етапах. Обмеження: можливий монтаж і вторинні репости без метаданих, видалення контенту платформами, штучне підсилення охоплень; необхідна звірка матеріалів з незалежними джерелами для визначення рівня довіри.

Пріоритети відбору за етапами конфлікту. Корпус джерел сформовано за етапами розвитку конфлікту (підготовчий етап, етап активних бойових дій, постконфліктний етап врегулювання ситуації та реінтеграції).

Підготовчий етап (2016 – серпень 2020 рр.). Пріоритет надано програмним документам і офіційним заявам, що фіксують еволюцію позицій сторін і посередників; публікаціям міжнародних і регіональних медіа, які формують фрейми інтерпретації; раннім платформним масивам (офіційні акаунти, перші інформаційні кампанії) як індикаторам становлення наративів; вибіркоким оглядам аналітичних центрів як інструментам порівняльного аналізу. Архівні

матеріали радянських переписів використовуються як демографічний фон для уникнення анахронізмів.

Етап активних бойових дій (вересень – листопад 2020 р.). Ядро корпусу становлять матеріали високої частоти оновлення: щоденні офіційні релізи й брифінги, платформний візуал (зокрема з БпЛА), синхронні репрезентації у провідних міжнародних і регіональних медіа. Перевага надається первинним візуальним свідченням із прозорим походженням, придатним до гео- та хронолокації, а також правозахисним і міжурядовим повідомленням, що підтверджують або спростовують ключові твердження сторін. Особлива увага – прикладам ІІсД (тріумфалістські повідомлення, апеляції до страху, демонстративні відео ударів) і пов’язаним із ними кіберінцидентам.

Постконфліктний етап врегулювання ситуації та реінтеграції (грудень 2020 – грудень 2023 рр.). Пріоритет відбору спрямовано на політико-правові акти та офіційні заяви щодо врегулювання, документи й комунікації міжнародних інституцій, а також довготривалі гуманітарні та медійні моніторинги (сюжети про коридори, питання реінтеграції, зміну режимів доступу). Додаються огляди аналітичних центрів, що підсумовують наслідки війни й роль зовнішніх посередників, і платформні масиви, які фіксують трансформацію наративів для внутрішніх та зовнішніх аудиторій. Особлива увага приділяється прикладам психологічного тиску (демонстративні заяви/кадри), маніпуляціям із контекстом у медіа, а також кіберінцидентам, які супроводжували чутливі політичні етапи.

Такий етапний підхід забезпечує безперервність спостереження та порівнюваність: дозволяє зіставляти інструменти й носії інформаційного впливу в різних умовах, відокремлювати стійкі наративи від ситуативних повідомлень і показувати, як змінювалася адресація до ЦА (внутрішня/зовнішня/міжнародна/діаспора) упродовж 2016–2023 рр.

Добір і перевірка. Перевага надається матеріалам із прозорим походженням, чіткою датою/часом і можливістю перехресної перевірки різними типами джерел. Матеріали з ознаками інформаційного протиборства (пропаганда, маніпуляції, психологічний тиск, кібервплив) включаються як об’єкти аналізу; фактичні

висновки формуються лише за наявності незалежних підтверджень. Текстові матеріали перевіряються на авторство та інституційну належність, дату й контекст публікації. Для аудіовізуалу (матеріали з безпілотної авіації, супутникові знімки, польові відео) обов'язково аналізуються ознаки геолокації й хронології, можливі сліди монтажу та відповідність місця й часу; перевага надається оригінальним публікаціям із доступними метаданими. Для платформного контенту фіксується первинний майданчик розміщення.

Стандарти позначень. Топоніміка уніфікована: використовуються офіційні азербайджанські назви; «Нагірний Карабах» (вірменська назва – «Республіка Арцах», «Арцах») уживається лише в історико-культурному значенні. Власні назви (імена, топоніми, інституції) подаються українською з чинною транслітерацією та, за потреби, дублюються мовою оригіналу. Скорочення уніфікуються: перша згадка – повна назва (у дужках – аббревіатура), далі – аббревіатура.

Бібліографія та цитування. Усі посилання оформлено відповідно до ДСТУ 8302:2015 мовою оригіналу з точним відтворенням прізвищ, назв інституцій і медіа. Підсумковий список джерел упорядковується за порядком згадування в тексті та групується за типами:

Для онлайн-джерел зазначено DOI (за наявності) або стабільна URL і дата звернення. Платформний контент цитується із зазначенням платформи, облікового запису/каналу, точної дати публікації (за наявності), прямої URL. Для аудіо- та відеоматеріалів наведено стабільну URL (або ідентифікатор матеріалу) з фіксацією дати звернення. Матеріали, визначені як артефакти інформаційного протиборства (пропагандистські, маніпулятивні, постановочні), включені до списку як об'єкти аналізу.

Етичні засади. Чутливі матеріали подано за принципом мінімальної достатності: у тексті наводяться нейтральні описи замість графічних зображень. Контент, вилучений платформами за порушення політик, не републікується; описується без прямого відтворення з посиланням на джерело.

1.4. Методологія дослідження

Головна ідея дисертації полягає у висвітленні інформаційного протиборства між сторонами конфлікту та виявленні його особливостей на трьох хронологічних етапах розвитку Другої карабаської війни (див. підрозд. 1.2): до початку активних бойових дій, на етапі активних бойових дій та на постконфліктному (післявоєнному) етапі. Для цього залучено різномірний корпус джерел (деталізація – див. підрозд. 1.3): національні й міжнародні нормативно-правові акти; документи та звіти міжнародних організацій; наукові й дисертаційні праці; матеріали періодичних видань та інформаційних агентств; офіційні заяви, виступи й інтерв'ю державних і політичних представників, у тому числі структур, що діяли від імені так званої «НКР»; аудіовізуальні матеріали та публікації в соціальних мережах. Залучення цих груп джерел забезпечує послідовне зіставлення свідчень у розділах 2–4 відповідно до прийнятої трьохетапної періодизації (див. підрозд. 1.2).

У процесі дослідження застосовано міждисциплінарний підхід, що поєднує напрацювання військової історії та політології з інструментами психології, культурології, філософії, соціології, географії, демографії та економіки. Історія й теорія пропаганди розглядаються як складова сучасних гібридних війн і як засіб комунікаційного впливу на громадську думку для досягнення тактичних і стратегічних цілей. Теоретичні підходи й поняттєвий апарат зведено в узгоджену рамку у підрозд. 1.1; у розділах 2–4 вони застосовуються прикладно – без повторення їхніх дефініцій.

Під час написання роботи дотримано загальновизнаних наукових принципів: об'єктивності, системності, історизму, руху від загального до конкретного та термінологічної точності. Принцип історизму дозволив розглядати об'єкт у динаміці розвитку, що уможливило послідовний аналіз формування передумов Другої карабаської війни, перебігу етапу активних бойових дій й подальшого врегулювання; принцип об'єктивності забезпечив зіставлення різнотипних свідчень без впливу авторських уподобань; принцип системності – цілісне бачення взаємодії інструментів, каналів і аудиторій; рух від загального до

конкретного – переходи від узагальнень до аналізу окремих епізодів та джерел; термінологічна точність – коректність інтерпретацій. Застосування цієї сукупності принципів демонструється в емпіричних розділах 2–4.

У роботі застосовано комплекс методів і прийомів, достатній для розв’язання поставлених завдань. Сучасний понятійно-категорійний апарат поєднано із загальнонауковими підходами (аналіз, синтез, узагальнення, абстрагування, системно-структурний підхід), що забезпечило логічність викладу, об’єктивність висновків і коректне зіставлення матеріалу з різних груп джерел. Спеціально-наукові методи – історико-генетичний, хронологічний, компаративний і синхронний – операціоналізовано у прив’язці до етапів, визначених у підрозд. 1.2, і розгорнуто в емпіричних розділах: у розділі 2 історико-генетичний та хронологічний підходи відтворюють інформаційний фон підготовчого етапу війни; у розділі 3 компаративний і синхронний підходи дають змогу зіставити позиції сторін та одночасність онлайн/офлайн-подій етапу активних бойових дій; у розділі 4 поєднання системно-структурного й історико-генетичного підходів фіксує трансформації 2020–2023 рр. і зводить результати в узгоджену картину. Критична й аналітична оцінка офіційних, міжурядових і міжнародних документів, правозахисних та гуманітарних звітів, медійних матеріалів, платформного контенту (зокрема OSINT, VOSINT / IMINT), аудіовізуальних свідчень та узагальнювальних оглядів аналітичних центрів здійснюється у відповідних підрозділах розділів 2–4.

Вивчення досліджуваних явищ і процесів, попри їх різноманіття та суперечливість, здійснювалося на засадах наукової об’єктивності: оцінки й висновки не зумовлювалися авторськими симпатіями чи антипатіями, а підтверджувалися зіставленням з історіографією та наявною джерельною базою. Цей принцип був особливо важливим для висвітлення підготовчого етапу та етапу активних бойових дій Другої карабаської війни між Азербайджаном і Вірменією, коли сторони намагалися нав’язати міжнародній аудиторії власні інтерпретації через інформаційний простір; у розділах 2–3 його застосовано для неупередженого відтворення позицій та аргументацій сторін.

Принцип руху від абстрактного до конкретного забезпечив перехід від фрагментарних відомостей і різних позицій дослідників до цілісного знання, сформувавши послідовний авторський підхід до інтерпретації джерел. У поєднанні з принципом системності це дозволило розглядати інформаційне протиборство як внутрішньо пов'язану конфігурацію елементів (ідеї, смисли, наративи, канали комунікації), де навіть протилежні судження у взаємодії вибудовують узгоджену картину. У такій рамці в розділі 2 із розпорошених свідчень сформовано інформаційний фон підготовчого етапу Другої карабаської війни, у розділі 3 – інтегровано паралельні інформаційні потоки етапу активних бойових дій восени 2020 р., у розділі 4 – узагальнено результати й простежено їхній вплив на подальші інтерпретації подій.

Застосування термінологічного підходу – простеження історичного розвитку ключових термінів і понять – дозволило з'ясувати їхнє смислове навантаження та коректно інтерпретувати тексти джерел. Це було особливо важливо на етапі активних бойових дій, коли значні обсяги міфологізованих смислів передавалися через усталені формули, назви та евфемізми. У такій оптиці в розділі 2 відтворено зародження і закріплення базових позначень і ролей; у розділі 3 показано інтенсивне використання цих означень для пояснення й легітимації подій; у розділі 4 – зафіксовано зміни формулювань і наголосів на постконфліктному етапі, що вплинуло на інтерпретації та мінімізувало ризик підміни змісту джерел термінологічними зсувами.

У роботі послідовно застосовано загальнонаукові, спеціально-наукові та конкретно-наукові методи: узагальнення, абстрагування, аналіз і синтез, а також системно-структурний підхід. Аналіз дозволив виокремити з масиву матеріалів конкретні факти, твердження, оцінки та переконання; синтез – поєднати їх у логічні висновки, релевантні різним сегментам інформаційного протиборства; абстрагування – перейти від емпіричних спостережень до концептуальних узагальнень; системно-структурний підхід – розглядати протистояння сторін як зв'язок взаємодіючих елементів (інструменти, канали, аудиторії, правові й дипломатичні аргументи). Для формування підсумкових висновків застосовано

узагальнення. Спеціально-наукові методи використано у чіткій прив'язці до емпіричних розділів: у розділі 2 історико-генетичний і хронологічний підходи забезпечили відтворення інформаційного фону підготовчого етапу Другої карабаської війни; у розділі 3 компаративний і синхронний підходи дали змогу зіставити позиції сторін і одночасність онлайн/офлайн-подій етапу активних бойових дій; у розділі 4 поєднання системно-структурного й історико-генетичного підходів, разом із попередніми, дозволило простежити трансформації 2020–2023 рр. і звести результати в узгоджену картину.

Історико-генетичний метод дозволив поетапно простежити формування й нарощування пропагандистських практик і наративів довкола Карабаху – від ранніх передумов до їх подальших трансформацій. Хронологічний підхід забезпечив розгляд цих процесів у послідовності подій: підготовчого етапу до початку активних бойових дій (до 27 вересня 2020 р.), етапу активних бойових дій (вересень–листопад 2020 р.) та постконфліктного (післявоєнного) етапу (після 10 листопада 2020 р.). У такій логіці в розділі 2 відтворено зародження та нагромадження наративів, у розділі 3 – послідовність ключових інформаційних піків під час бойових дій, у розділі 4 – зміни змісту й функцій наративів на постконфліктному етапі врегулювання ситуації та реінтеграції Карабаху.

Компаративний метод дослідження застосовано для зіставлення позицій політичних суб'єктів, експертно-наукових спільнот і медіа обох сторін за узгодженими критеріями (джерело висловлювань, тематичні акценти, формат подачі, адресат, заявлені цілі). Узагальнені результати такого зіставлення подано в розділі 3 з необхідними відсиланнями до контексту розділів 2 і 4. Синхронний метод використано для аналізу одночасно перебігаючих подій у суспільно-економічній та інформаційній сферах Азербайджану, Вірменії та структурах, що діяли від імені так званої «НКР». Операційно це означало розгляд подій у межах одного часового зрізу з фіксацією міжподієвих зв'язків (відгуки, підсилення, заперечення) та способів їх публічного відображення. Додатково простежено еволюцію паралельно наявних соціальних структур і просторово-часові зрушення в суспільних системах, а також синхронні способи репрезентації цих процесів

різними сторонами. Отримані спостереження становлять базу аналізу розділу 3 і залучаються для порівняльних зіставлень у розділах 2 та 4.

У дослідженні застосовано конкретно-наукові методи розгляду, опису й аналізу побаченого, семіотичний аналіз і контент-аналіз. Метод розгляду, опису й аналітичного опрацювання візуальних джерел застосовано до відеоматеріалів (з поля бою та офіційних публікацій) і супровідних кадрів; одиницею спостереження виступали окремі фрагменти відео чи серії кадрів, за якими відтворювали контекст появи, вирізняли повторювані мотиви та особливості подачі. Семіотичний аналіз спрямовувався на встановлення зв'язків між мовними формулами, символами й смислом комунікації; інтерпретацію здійснено за ознаками знакових кодів (гасла, емблеми, кольорові маркери) і ролей комунікантів, що дозволило розкрити значення публічних закликів та образів, уживаних політичними лідерами і офіційними структурами. Контент-аналіз застосовано як якісно-кількісний підхід: у текстах і супровідних матеріалах фіксували теми, характерні слова й символи, визначали їхню повторюваність і частоту в межах порівнюваних етапів, а також виконували аналіз висловлювань, емоційної тональності та змістових акцентів. Таке поєднання методів забезпечило коректне опрацювання візуально-текстових джерел і їх подальше зіставлення у відповідних розділах дисертації. Така комбінація методів послідовно застосована в розділі 2 (для характеристики ранніх наративів і каналів поширення), у розділі 3 (для фіксації «візуального домінування» та інтенсивності офіційних меседжів) і в розділі 4 (для виявлення зсувів аргументації та символічних акцентів на постконфліктному етапі врегулювання ситуації та реінтеграції).

Основний акцент дослідження зосереджено на виявленні особливостей інформаційного протиборства (рамка та дефініції – див. підрозд. 1.1), яке здійснювали сторони конфлікту на трьох хронологічних етапах (див. підрозд. 1.2): до початку активних бойових дій, на етапі активних бойових дій та на постконфліктному етапі, а також на цілісному аналізі ІІсД / ІІсВ, кіберскладової, медіапропаганди та СтратКом – як у пізнавальному, так і в прикладному вимірах. Відповідно, у розділі 2 висвітлено формування інформаційного фону підготовчого

етапу Другої карабаської війни та основних підходів сторін; у розділі 3 – практики впливу й динаміку «пікових» повідомлень на етапі активних бойових дій; у розділі 4 – трансформації наративів і легітимаційних практик на постконфліктному етапі врегулювання ситуації та реінтеграції. У цій логіці методологічні рішення кожного розділу узгоджені з визначеними у підрозд. 1.1 засадами і застосовуються за предметом: реконструкція передумов (розділ 2), аналіз синхронних онлайн/офлайн-епізодів (розділ 3), узагальнення постконфліктних змін (розділ 4). Така побудова дає підстави для формулювання обґрунтованих рекомендацій щодо врахування історичного досвіду інформаційного протиборства періоду Другої карабаської війни в діяльності українських структур, залучених до здійснення некінетичних дій та протидії.

Нижня хронологічна межа визначена завершенням Чотириденної війни у квітні 2016 р., що позначило початок підготовчого етапу Азербайджану до Другої війни у Карабаху. Верхня межа – повне припинення бойових дій у зоні конфлікту після антитерористичної операції Азербайджану у вересні 2023 р. та капітуляції структур, що діяли від імені так званої «НКР», у грудні 2023 р.

У роботі послідовно застосовано узгоджену методологію, що спирається на сучасний понятійно-категорійний апарат і поєднання методів історичного пізнання із загальнонауковими підходами. Це забезпечило логічність викладу, коректність інтерпретацій і наукову неупередженість висновків. Матеріали з різних груп джерел систематизовано та критично опрацьовано, що дало змогу повніше відобразити зміст і динаміку інформаційного протиборства та простежити його трансформації. Методична рамка послідовно реалізована в емпіричних розділах: у розділі 2 – для реконструкції інформаційного фону підготовчого етапу Другої карабаської війни, у розділі 3 – для аналізу практик впливу на етапі активних бойових дій та співвіднесення онлайн/офлайн-епізодів, у розділі 4 – для фіксації постконфліктних змін і підсумкового узагальнення.

Отже, методологія дисертаційного дослідження «Особливості інформаційного протиборства в період Другої карабаської війни (2016–2023 рр.)» ґрунтується на аналізі різноманітних джерел та узгодженому комплексі

загальнонаукових і спеціальних методів, достатніх для розв’язання поставлених завдань і коректного аналізу джерел; їх практичну реалізацію та результати детально продемонстровано в розділах 2–4.

Висновки до розділу 1

Інформаційне протиборство є невід’ємним компонентом гібридних війн, що поєднує політичні, військові, дипломатичні та правові дії в єдиній логіці. Еволюція підходів – від «інформаційної війни» до «операцій в інформаційному середовищі» – відбиває потребу інтегрувати комунікаційні, психологічні, кібернетичні та електромагнітні спроможності й оцінювати їх спільними метриками. Ядро когнітивного впливу становлять ІПсД / PSYOP, тоді як кібердії та спроможності в EMS забезпечують темп, доступність каналів і підсилення повідомлень; ефекти формуються на стратегічному, оперативному й тактичному рівнях за умови чіткої сегментації ЦА.

Теоретичні рамки (agenda-setting, framing, spiral of silence, стратегічні наративи) пояснюють механіку формування сприйняття та рішень, а багаторівневе оцінювання – від проксі-метрик видимості до поведінкових індикаторів – дає змогу коригувати інтенсивність і поєднання засобів. Практика доводить: дієвість інструментарію визначає не стільки перелік каналів (медіа/платформи, «вкиди», контрнаративи, «візуальне домінування», кібератаки, обмеження доступу), скільки їх синхронізація з кібер- та EMS-складовими і відповідність конкретним цільовим групам.

Авторське поняття «ідеологічна мобілізація» фіксує довготривалий ціннісно-поведінковий контур підтримки, необхідний для стійкості та легітимації рішень у гібридній війні; в аналізованому кейсі воно пояснює досягнення стратегічної мети Азербайджану – деокупації Карабаху. Український досвід 2014–2025 рр. підтверджує релевантність описаних підходів і важливість інституційних рамок інфобезпеки, кіберстійкості та протидії дезінформації.

Західні та міжнародні студії розглядають Другу карабаську війну як конфлікт, де інформаційне протиборство інтегроване із ISR, вогневим

ураженням і системами командування та управління. Дослідження показують зв'язок змістових практик (ритм офіційних повідомлень, «єдиний голос», візуальне домінування) з мережево-інфраструктурними діями (блокування, тротлінг) та роль OSINT (IMINT) як відтворюваної бази реконструкції подій. Паралельно окреслено гуманітарно-правовий вимір (тимчасові заходи МС ООН, практика Rule 39 ECtHR) і вплив опосередкованих сторін – діаспор, платформ, «третіх» держав – у конкуренції наративів.

Водночас залишаються прогалини: відсутність уніфікованої періодизації 2016–2023 рр., дефіцит довгих панельних даних для вимірювання ефектів, мовна та джерельна асиметрія. Необхідна ширша триангуляція відкритих даних з польовими матеріалами та офіційною звітністю. Це визначає подальшу дослідницьку рамку: на підготовчому етапі – «якоріння» наративів; на етапі активних бойових дій – «війна за сприйняття» й її інфраструктурна підтримка; на постконфліктному етапі – легітимація результатів і трансформація медіапростору.

Сформована джерельна база є репрезентативною й збалансованою для реконструкції інформаційного виміру Другої карабаської війни. Вона поєднує офіційні документи сторін, матеріали міжурядових і міжнародних інституцій, правозахисні та гуманітарні звіти, багаторівневі медіа, платформний і візуальний масив (зокрема матеріали з БпЛА та супутникові знімки), узагальнювальні напрацювання аналітичних центрів, а також архівні радянські переписи як демографічний контекст. Російський корпус використовується лише як об'єкт критичного аналізу наративів і підлягає обов'язковій триангуляції з неросійськими джерелами. Типологія джерел подана з репрезентативними прикладами та у поетапному розрізі, що забезпечує безперервність спостереження та порівнюваність матеріалів.

Добір і використання джерел спираються на чіткі критерії достовірності (гео-/хронолокація, перехресна верифікація різними типами даних, визначення рівня довіри). Це відмежовує факти від інтерпретацій і маркує артефакти інформаційного протиборства (маніпуляції, пропаганда, кібервплив).

У такій конфігурації корпус джерел і методична рамка створюють надійну основу для розділів 2–4, оскільки дають змогу не лише простежити еволюцію наративів і засобів ПсД, а й зіставити їх на різних етапах конфлікту, виявити характерні риси їх застосування та сформулювати практичні висновки і рекомендації для українських структур, залучених до здійснення некінетичних дій і заходів протидії.

РОЗДІЛ 2

ПІДГОТОВЧИЙ ЕТАП ДРУГОЇ КАРАБАСЬКОЇ ВІЙНИ (КВІТЕНЬ 2016 – ВЕРЕСЕНЬ 2020 РР.)

2.1. Передумови ескалації конфлікту та підготовка до активних бойових дій

Відтинок часу 1994–2020 рр. у дослідженнях часто класифікується як «заморожений конфлікт» між Вірменією та Азербайджаном. Водночас за псевдостабільністю зберігалися глибокі суперечності щодо статусу Карабаху, гарантій безпеки та правового врегулювання наслідків Першої карабаської війни. Із другої половини 2000-х рр. стратегічна рівновага поступово змінювалася: Азербайджан завдяки зростанню енергетичних доходів розгорнув масштабну модернізацію Збройних сил (ЗС), тоді як Вірменія зіткнулася з політичною стагнацією та зростанням ізоляції підконтрольних територій.

Переломним моментом стала Чотириденна війна у квітні 2016 р., що підірвала уявлення про стабільність режиму припинення вогню й засвідчила вичерпаність формату «відкладеного конфлікту». У 2016–2020 рр. протистояння дедалі виразніше набувало рис активної стратегічної підготовки до нового масштабного зіткнення: зростали військові бюджети, активізувалися дипломатичні контакти із союзниками, частішали прикордонні інциденти та посилювалася ворожа риторика.

Історичні витоки та радянська спадщина. Конфлікт між Вірменією та Азербайджаном щодо території Карабаху має глибокі історичні корені, що сягають періоду експансії Російської імперії на Південному Кавказі. У першій половині XIX ст., після приєднання Карабахського, Шекинського та інших ханств, російська влада ініціювала переселення вірменського населення з територій Персії та Османської імперії до новоінкорпорованих земель. Це спричинило істотну зміну етнодемографії регіону, що згодом стало підґрунтям для суперечок щодо права на володіння цими територіями [684].

У 1905–1906 рр., в умовах революційної кризи в Російській імперії, на

Південному Кавказі відбулася низка міжетнічних зіткнень між вірменським та азербайджанським (тоді – тюркським, або «кавказькотатарським») населенням, відомих як «вірмено-татарська різанина». Ці події охопили Баку, Єлизаветполь (сучасна Гянджа), Шушу, Нахічевань, Тифліс та інші населені пункти. За різними оцінками, загинуло від 3 до 10 тис. осіб, знищено або спалено сотні сіл з обох боків [685].

Після Лютневої революції 1917 р. та розпаду Російської імперії на території Південного Кавказу проголошено Закавказьку Демократичну Федеративну Республіку (ЗДФР; лютий–травень 1918 р.). Після її розпаду почалося формування національних держав. У травні 1918 р. створено Азербайджанську Демократичну Республіку зі столицею в Гянджі (згодом – у Баку) та Вірменську Республіку з центром у Єревані [686]. Водночас території Карабаху, Зангезура та Нахічевані стали об'єктами збройного конфлікту між обома республіками.

У березні 1918 р. в Баку відбулися масові вбивства мусульман (переважно азербайджанців), здійснені більшовицькими формуваннями спільно з озброєними загонами Вірменської революційної федерації «Дашнакцутюн». За різними оцінками, кількість жертв сягала до 12 тис. осіб. У вересні того ж року, після входження до міста Кавказької ісламської армії під командуванням Осман Нурі-паші, сталося масове знищення вірменського населення. За різними джерелами, загинуло від 9 до 30 тис. осіб [687]. Обидві трагедії стали глибокими травмами для національної пам'яті відповідних народів.

Після встановлення радянської влади на Південному Кавказі політична ситуація докорінно змінилася. Азербайджанська Демократична Республіка зайнята частинами Червоної армії в квітні 1920 р., тоді як Вірменська Народна Республіка зберігала незалежність до листопада того ж року [688]. Цей хронологічний дисбаланс, серед інших чинників, вплинув на рішення радянського керівництва у 1921 р. передати Карабах до складу Азербайджанської РСР, оскільки Вірменія тоді ще формально розглядалася як «буржуазна» держава.

Упродовж 1920–1923 рр. радянське керівництво оформлювало адміністративно-територіальний поділ нових союзних республік. Карабах, попри вимоги вірменської сторони, було остаточно закріплено в складі Азербайджанської РСР. Це рішення зумовило подальші суперечності. Тодішній транспортно-географічний поділ ізолював Карабах від Вірменської РСР, що мало довготривалі наслідки для розвитку конфлікту.

У 1923 р. на території, населеній переважно вірменським населенням, створено Нагірно-Карабаську автономну область (НКАО) у складі Азербайджанської РСР. Адміністративним центром області стало місто Ханкенді (у 1923–1991 рр. – Степанакерт; у вірменському офіційному та медійному вжитку ця назва використовується й надалі) [671; 689].

За даними перепису населення СРСР 1926 р., у НКАО проживало приблизно 125 тис. 300 осіб, з яких 111 тис. 700 (89 %) становили етнічні вірмени, а 12 тис. 600 (11 %) – азербайджанці [690].

Нахічеванський регіон, населений переважно азербайджанцями, у 1924 р. отримав статус автономної республіки у складі Азербайджанської РСР – Нахічеванської АРСР. Через географічне положення став ексклавом, оточеним територією Вірменської РСР. Згідно з переписом 1926 р., етнічні азербайджанці становили близько 84 % населення регіону, а вірмени – приблизно 11 % [690].

Від початку існування НКАО більшість її вірменського населення зберігала тісні культурні та політичні зв'язки з Вірменською РСР, що зумовлювало тривале напруження у взаєминах між союзними республіками.

Попри формальну стабільність у радянський період, модель автономії НКАО стала джерелом постійного напруження. Вона викликала невдоволення як серед вірменського населення регіону, так і з боку офіційного Баку. Десятиліттями зберігався етнополітичний дисбаланс між вірменською етнічною більшістю в автономії та юрисдикцією Азербайджанської РСР.

Із початком політики гласності в другій половині 1980-х рр. у НКАО активізувалися вимоги перегляду адміністративного статусу автономії. У лютому 1988 р. Рада народних депутатів НКАО ухвалила звернення до

Верховної Ради СРСР із проханням про передачу області до складу Вірменської РСР. Крок започаткував відкрите політичне протистояння й перевів конфлікт у публічну площину [691].

Чергове загострення карабаського конфлікту відбулося в умовах Перебудови (1985–1991), коли вплив центральної влади СРСР суттєво зменшився, а в окремих регіонах формувалися альтернативні соціально-політичні структури, що перебрали на себе функції місцевого управління.

У жовтні 1987 р. Гейдара Алієва, члена Політбюро ЦК КПРС і одного з найвпливовіших політичних представників Азербайджану в союзному керівництві, усунуто з посад під офіційним приводом «за станом здоров'я». В азербайджанському політичному дискурсі подію трактували як спробу зменшити вплив республіки напередодні очікуваної ескалації конфлікту в Карабаху [329].

У листопаді 1987 р. в Кафанському районі Вірменської РСР зафіксовано перші інциденти міжетнічного характеру, зокрема напади на азербайджанське населення. У відповідь у лютому 1988 р. в місті Сумгаїт поблизу Баку відбулися масові антивірменські виступи, що призвели до численних жертв і стали поворотним моментом ескалації. Згодом схожі події сталися в інших містах Азербайджанської РСР, зокрема в Баку. Паралельно на території Вірменської РСР посилювалися випадки примусового виселення азербайджанців. Обидві хвилі мали характер етнічного витіснення, що підтверджують свідчення очевидців і оцінки міжнародних правозахисних структур [691; 692].

У січні 1990 р. в Баку сталися масові збройні насильницькі дії проти вірменського населення, відомі як «Бакинський погром». За різними джерелами, до початку подій у місті проживало до 200 тис. вірмен із приблизно 1,7 млн населення. Заворушення мали ознаки організованої акції: нападники мали списки адрес вірменських родин. За різними оцінками, загинули до 300 осіб, тисячі були змушені покинути місто. Дослідники припускають можливу опосередковану участь радянських спецслужб у дестабілізації з метою подальшого втручання під приводом «відновлення порядку» [170].

Перша карабаська війна: перебіг і наслідки. Після розпаду СРСР карабаський конфлікт перейшов у відкрите збройне протистояння – Першу карабаську війну (1988–1994 рр.). У 1991 р., після проголошення незалежності Азербайджанської Республіки, НКАО заявила про вихід зі складу Азербайджану та проголосила незалежність. Це стало каталізатором масштабної ескалації. Бойові дії охопили територію колишньої НКАО та прилеглих районів, переросли у повномасштабну війну між Азербайджаном і Вірменією [693].

У ніч з 25 на 26 лютого 1992 р. в районі селища Ходжали відбулося масове вбивство азербайджанських мирних жителів, відоме у міжнародній практиці та азербайджанській історіографії як «Ходжалинська різанина». За офіційними даними влади Азербайджану та низки правозахисних організацій, було вбито щонайменше 500 цивільних осіб, серед яких значну частину становили жінки, діти та люди похилого віку. Свідчення вказують на участь у нападі вірменських збройних формувань та підрозділів 366-го гвардійського мотострілецького полку ЗС Співдружності Незалежних Держав (СНД), дислокованого в регіоні [671].

У травні 1992 р. бойові дії досягли нового рівня інтенсивності: вірменські збройні формування захопили місто Шуша, з околиць якого азербайджанські сили тривалий час обстрілювали Ханкенді та навколишні села [171].

На початку конфлікту територія Карабаху була майже повністю оточена підконтрольними Азербайджану районами, що дало змогу у 1989 р. запровадити економічну блокаду регіону. Ситуація радикально змінилася 18 травня 1992 р., коли вірменські збройні формування захопили місто Лачин, відкривши стратегічний сухопутний маршрут між Карабахом і Вірменією – «Лачинський коридор» [232]. Повномасштабне протистояння між ЗС Азербайджану, Вірменії та карабаськими вірменськими формуваннями тривало до травня 1994 р.

Унаслідок Першої карабаської війни «сили оборони Нагірного Карабаху», за підтримки РФ, встановили контроль над усією територією колишньої НКАО, а також над сімома прилеглими районами Азербайджану: Агдамським, Фізулінським, Джебраїльським, Кубатлинським, Зангеланським, Кельбаджарським і Лачинським. На зайнятих територіях проголошено

квазідержавну «НКР», не визнану жодною державою, включно з Вірменією [694; 695]. Водночас Азербайджан утримував під своїм контролем частини Мартунінського, Мартакертського та Шаумянівського районів. За різними оцінками, втрати азербайджанської сторони становили від 4 до 11 тис. загиблими, вірменської – від 5 до 6 тис. осіб; кількість поранених обчислювалася десятками тисяч [671].

12 травня 1994 р. за посередництва РФ та Киргизстану сторони підписали угоду про припинення вогню (Бішкекський протокол) [330]. Попри це, остаточного політико-правового врегулювання не відбулося. Упродовж наступних двох десятиліть тривав період «замороженого конфлікту» – припинення бойових дій без усунення їхніх глибинних причин; на лінії зіткнення зберігалися регулярні інциденти.

Основним міжнародним майданчиком для переговорів стала Мінська група Організації з безпеки і співробітництва в Європі (МГ ОБСЄ), створена 24 березня 1992 р. рішенням Ради міністрів МЗС країн тодішньої Конференції з безпеки та співробітництва в Європі (КБСЄ) [21]. Її завданням була організація мирної конференції щодо врегулювання. Попри багаторічну діяльність і низку запропонованих рамкових рішень – «Лісабонські принципи» (1996 р.) [22] та «Мадридські принципи» (2007 р.; оновлені 2009 р.) [23; 24] – домовленостей не досягнуто через непримиренність позицій. Азербайджан наполягав на поверненні всіх окупованих територій і збереженні територіальної цілісності, тоді як Вірменія – на реалізації права на самовизначення для вірменського населення Карабаху [695; 696].

Унаслідок бойових дій у 1990-х рр. та загострення етнополітичного протистояння з території Карабаху відбулася масова міграція азербайджанського населення. До початку 2000-х рр. азербайджанська присутність у регіоні фактично зникла. Перепис населення, проведений у 2005 р. владою самопроголошеної «НКР», зафіксував 137 тис. 737 жителів, з яких 137 тис. 380 (99,7 %) становили етнічні вірмени [697]. Саме на ці демографічні дані вірменська сторона неодноразово посилювалася, обґрунтовуючи право на

самовизначення. Водночас цей перепис не був визнаний міжнародними організаціями.

Унаслідок тривалого конфлікту, міжетнічного насильства та масового переміщення населення чисельність азербайджанської громади у Вірменії та вірменської в Азербайджані скоротилася до мінімуму. За різними оцінками, загальна кількість осіб, змушених залишити свої місця проживання з обох сторін, перевищила один мільйон. У міжвоєнний час між Першою та Другою карабаськими війнами та аж до листопада 2020 р. (завершення етапу активних бойових дій) процеси повернення переміщених осіб до місць попереднього проживання були практично заблоковані.

Міжвоєнний період 1994–2016 та «чотириденна» ескалація. У міжвоєнний період (травень 1994 р. – квітень 2016 р.) збройне протистояння набуло характеру хронічної нестабільності. Сторони неодноразово звинувачували одна одну в порушенні перемир'я, зафіксованого Бішкекським протоколом. Уздовж лінії зіткнення між підконтрольними Азербайджану територіями та районами, контрольованими вірменськими формуваннями, регулярно фіксувалися інциденти із застосуванням стрілецької зброї, мінометів, артилерії та інколи бронетехніки [331–333]. Попри формальне збереження режиму припинення вогню, рівень напруги залишався стабільно високим.

У жовтні 2003 р. президентом Азербайджану обрано – Ільхама Алієва, син Г. Алієва та голова правлячої партії «Новий Азербайджан» [25]. Його правління позначилося політичною спадкоємністю та послідовною риторикою щодо територіальної цілісності держави. У наступних виборчих циклах І. Алієва неодноразово переобирали, зберігаючи курс на повернення Карабаху під контроль Баку.

Протягом 2000–2010-х рр. Азербайджан активно зміцнював бойовий потенціал ЗС, використовуючи доходи від експорту нафти й газу. Ключові партнери – Туреччина, Ізраїль (високотехнологічні системи озброєння) та РФ; за деякими оцінками, щорічні оборонні закупівлі сягали близько 1 млрд дол. США [694; 233]. Вірменія зберігала контроль над Карабахом і прилеглими

територіями, однак її обороноздатність дедалі більше залежала від російської підтримки (зокрема 102-ї бази в Гюмрі) і страждала від політичної та економічної нестабільності.

У міжвоєнний період РФ дотримувалася подвійної політики: залишалася головним союзником Вірменії в межах Організації Договору про колективну безпеку (ОДКБ) і утримувала 102-гу базу в Гюмрі, водночас активно співпрацювала з Азербайджаном у постачанні сучасного озброєння та військової техніки (ОВТ) – до 2016 р. Баку був одним із найбільших імпортерів російської зброї на пострадянському просторі [234]. Так Москва зберігала вплив на обидві сторони, підтримуючи стратегічний баланс. Натомість Туреччина виступала відкритим союзником Азербайджану: історико-культурна близькість, значна діаспора, енергетичні та безпекові інтереси, а також регулярні спільні навчання поглибили стратегічне партнерство Анкари й Баку [235; 698].

Важливою віхою, що засвідчила зміну військово-політичного балансу, стала Чотириденна війна у квітні 2016 р. Вперше після Бішкекського протоколу Азербайджан провів наступальні дії, відновивши контроль над кількома стратегічними висотами й позиціями на лінії зіткнення. Спалах продемонстрував зміну стратегічного мислення керівництва, готовність до активних дій і глибоку кризу чинних форматів врегулювання, передусім у межах МГ ОБСЄ.

Збройне протистояння тривало з 2 по 5 квітня 2016 р. вздовж лінії зіткнення між ЗС Азербайджану та формуваннями, що де-факто контролювали територію самопроголошеної «НКР». Події увійшли в історію як Чотириденна війна [699]. Попри коротку тривалість, загострення 2016 р. стало поворотною точкою, виявило зрушення у військовому потенціалі сторін і зміну тактичних та політичних підходів, особливо з боку Азербайджану.

5 квітня 2016 р. у Москві, за посередництва РФ, відбулася зустріч начальників Генштабів ЗС Азербайджану та Вірменії – генерал-полковників Наджмеддіна Садикова та Юрія Хачатурова; досягнуто усної домовленості про припинення вогню вздовж лінії зіткнення [26]. Попри це, напруга зберігалася: у наступні місяці фіксувалися численні інциденти, зокрема зі стрілецькою зброєю

та мінометами. Унаслідок боїв загинули кілька десятків військовослужбовців і цивільних із обох сторін, поранених було кілька сотень [700].

На тактичному рівні конфлікт засвідчив зміну балансу сил. Азербайджан провів обмежену, але скоординовану наступальну операцію, відновивши контроль над низкою стратегічних висот у районах Талиша та Лелетепе. Підрозділи ЗС Азербайджану продемонстрували ефективність у застосуванні високоточної зброї (ВТЗ), бронетехніки та БпЛА, а також здатність до оперативної концентрації сил [232]. Вірменська сторона, попри переваги в обороні, зазнала втрат і погодилася на припинення вогню без повернення попередніх позицій, що викликало критику частини вірменського суспільства [698].

Конфлікт супроводжувався посиленням мілітарної риторики. Баку акцентував право на звільнення окупованих територій, Єреван – на захисті мирного населення «Арцаху» [334]. Міжнародна реакція була стриманою, зведеною до закликів до припинення вогню. Водночас дипломатичний баланс зсунувся на користь Азербайджану, який уперше за тривалий час змінив лінію зіткнення.

Події квітня 2016 р. вплинули й на внутрішню політику Вірменії. Відбулися протести проти пасивності влади, посилилася критика військового командування, загострилися дискусії щодо нацбезпеки. Водночас Азербайджан використав результати кампанії для легітимації зростання оборонного бюджету та підготовки до силового відновлення територіальної цілісності [701].

У стратегічному вимірі Чотириденна війна стала не лише демонстрацією оновленої воєнної доктрини Азербайджану, а й полігоном для випробування сценаріїв майбутнього конфлікту. Вона заклала основу для подальшого наступу ЗС Азербайджану на етапі активних бойових дій Другої карабаської війни та засвідчила неспроможність чинних дипломатичних форматів ефективно стримувати сторони, а також готовність до масштабнішої ескалації [637].

Підготовка 2016–2020: перевага Азербайджану. Після Чотириденної війни у квітні 2016 р. сторони перейшли до активної підготовки до нового зіткнення.

Упродовж квітня 2016 р. – вересня 2020 р. напруженість на лінії зіткнення між Вірменією та Азербайджаном зростає до рівня регулярних інцидентів із застосуванням бронетехніки, артилерії та безпілотних систем. Особливо інтенсивні бої фіксувалися в районах Агдама, Тертеру, Фізулі, Тавушу й Нахічевані. У липні–серпні 2020 р. серія сутичок із залученням регулярних військ засвідчила перехід від латентного протистояння до відкритого етапу міждержавного конфлікту [216]. Комунікаційні аспекти цих подій (апробація інформаційних та кіберспроможностей) – розглянуто в підрозд. 2.2

До етапу активних бойових дій Другої карабаської війни Азербайджан мав істотну військову перевагу над Вірменією. Доходи від нафтового буму 2000-х рр. були спрямовані на створення сучасної, мобільної та технічно оснащеної армії [702]. Попри те, що у 2020 р. оборонні витрати Вірменії становили 4,8 % ВВП, а Азербайджану – 3,8 %, в абсолютному вимірі перевага залишалася за Баку: близько 2 млрд дол. США порівняно з 650 млн у Вірменії. У 2000–2020 рр. військові витрати Азербайджану неодноразово перевищували загальний бюджет Вірменії [236].

Ключовою стратегічною метою азербайджанського керівництва було повернення територій, втрачених у Першій карабаській війні. Питання територіальної цілісності, згідно з офіційною безпековою доктриною Баку, пов'язувалося із захистом енергетичної інфраструктури, зокрема трубопроводів у прикордонні [703]. Серед пріоритетів – забезпечення сухопутного транзитного зв'язку між основною територією Азербайджану та Нахічеванською Автономною Республікою, ексклавом, що межує з Туреччиною. Коридор мав стратегічне значення для транспорту й військової логістики [27].

ЗС Азербайджану активно реформувалися відповідно до стандартів НАТО. Модернізовано ОВТ, створено сучасні системи зв'язку, розвідки та обробки даних, переглянуто структуру командування [704]. Значну увагу приділено підготовці особового складу, зокрема через спільні навчання з Туреччиною та участь у програмах із західними партнерами. У перші три квартали 2020 р. військовий імпорту із Туреччини зріс у шість разів порівняно з 2019 р. – до

120 млн дол. США [653; 335]. Формування високомобільних платформ у взаємодії з турецькими підрозділами створило оперативну основу для майбутньої наступальної кампанії [705; 706].

Ключова інновація, що забезпечила технологічну перевагу Азербайджану, – широке впровадження ударних БПЛА. Інтеграція турецьких Bayraktar TB2, ізраїльських Harop і Orbiter зробила БПЛА центральним елементом тактики майбутнього конфлікту. За аналітичними матеріалами *Serbian Journal of Engineering Management*, масове застосування дронів у 2020 р. відіграло вирішальну роль у здобутті стратегічної ініціативи [707]. Bayraktar TB2 ефективно уражав бронетехніку та системи ППО й створював потужний інформаційний ефект: відеонаблюдення поширювались у соцмережах і ЗМІ, формуючи нову модель ІПсД на ЦА.

На цьому етапі Азербайджан щорічно інвестував понад 2 млрд дол. США у розвиток військової інфраструктури. Особливу увагу приділяли модернізації артилерії, бронетанкової техніки, ракетних систем, засобів РЕБ та логістичних центрів. Попри падіння цін на нафту через пандемію COVID-19, що скоротило бюджетні доходи, керівництво не зменшило витрати на оборону, розглядаючи їх як інвестицію у відновлення територіальної цілісності [705].

Співпраця Азербайджану з Туреччиною охоплювала ключові напрями – від спільних навчань і координації оперативного управління до технічного забезпечення й стратегічного планування. За публікаціями видавничо-освітнього центру ЗС США – *Army University Press*, турецька військова допомога стала критичним чинником у формуванні здатності Азербайджану домінувати на полі бою. Координація між Баку та Анкарою дозволила створити ефективну систему управління бойовими діями, засновану на досвіді НАТО та сучасних підходах до ведення війни [708].

Натомість у 2016–2020 рр. Вірменія демонструвала стагнацію оборонного сектору. Попри окремі спроби модернізації, її ЗС залишалися в межах застарілої радянської моделі. Основним джерелом переозброєння були пільгові кредити від Росії, переважно на закупівлю російського ОВТ. Такий підхід, за висновками

аналітиків Battlespace Journal, забезпечував лише часткове оновлення арсеналу без системної трансформації армії. Централізоване управління, архаїчна логістика та брак адаптивності істотно обмежували бойові спроможності Вірменії [706].

Політичні зміни, спричинені «Оксамитовою революцією» 2018 р., ще більше поглибили розрив між політичним керівництвом і військовим командуванням. Обрання Нікола Пашиняна на посаду прем'єр-міністра супроводжувалося переформатуванням державної політики, однак оборонні реформи залишилися незавершеними. У військовому середовищі наростало розчарування та падала довіра до влади. За спостереженнями аналітиків War on the Rocks [237], відсутність належної взаємодії між урядом і Генштабом стримувала ухвалення стратегічно важливих рішень і негативно впливала на координацію оборонної політики.

Водночас залежність Вірменії від російського військово-промислового комплексу (ВПК) виявилася критичною. Після 2018 р. почалося згорання військово-технічної підтримки з боку Росії: призупинилася модернізація систем ППО, постачання новітнього озброєння затримувалося, а попередні домовленості виконувалися вибірково. У підсумку це призвело до зниження оборонного потенціалу Вірменії напередодні війни. Як зазначають українські аналітики з питань безпеки та оборони [635], внутрішня інертність, відсутність трансформаційної стратегії й зовнішньополітична невизначеність істотно звузили оперативні можливості ЗС Вірменії.

Порівняння сил і засобів (вересень 2020). Станом на вересень 2020 р. Азербайджан і Вірменія мали суттєво відмінні ресурси для ведення широкомасштабної війни.

ЗС Азербайджану налічували близько 130 тис. військовослужбовців і складалися з п'яти армійських корпусів, два з яких (2-й і 3-й) розгорнуті на кордоні з Карабахом [238]. До бойового складу входили 23 мотострілецькі бригади, артилерійська бригада, окремий протитанковий полк і підрозділи спецпризначення. Танковий парк – близько 450 одиниць, у т.ч. щонайменше 100

Т-90С та модернізовані Т-72 з ізраїльськими системами управління вогнем (СУВ) Elbit Systems. Бронетехніка – понад 650 одиниць (БМП-1/2/3, БТР-70/80А, модернізовані БТ-ЛБ за стандартами НАТО) [336].

Артилерія: близько 120 САУ (2С1/2С19/2С31/2С7) і до 250 реактивних систем залпового вогню (РСЗВ) радянського, ізраїльського та турецького виробництва («Смерч», «Ураган», LAR-160), підтримку забезпечували понад 1200 мінометів (переважно 82 і 120 мм). Система ППО включала дві батареї С-300ПМУ-2 «Фаворит» і кілька дивізіонів ЗРК «Тор-М2Е» – основу ППО поблизу Карабаху [336].

ВПС Азербайджану мали 16 МіГ-29 (отриманих з України), 30 Су-25, до 20 навчально-бойових L-29/39, а також до 100 гелікоптерів (ударні Мі-24/Мі-35М і понад 60 транспортних Мі-8/17) [29]. Важливим компонентом управління стала супутникова інфраструктура Azerspace-1 (2013 р.) і Azerspace-2 (2018 р.), що забезпечила захищений зв'язок і передачу даних між підрозділами під час бойових дій [655].

На початок осені 2020 р. Вірменія разом із підконтрольними структурами «Нагірного Карабаху» мала загальну чисельність ЗС близько 70 тис. осіб [336] і за сукупною чисельністю, бюджетом та оснащенням істотно поступалася Азербайджану.

Бронетанкові сили (разом із карабаськими формуваннями) – близько 228 Т-72 і Т-55, переважно без суттєвої модернізації; сучасні вдосконалення застосовано приблизно до 10 одиниць (динамічний захист, оновлений зв'язок, поставки РФ у 2015–2017 рр.) [239]. Парк ББМ – до 500 одиниць (найсучасніші – БМП-2 і БТР-80) [238].

Артилерія включала близько 230 ствольних систем (122-мм Д-30 та 152-мм радянські зразки). Реактивна артилерія – БМ-21 «Град» і РСЗВ «Смерч» (поставки РФ 2016–2018 рр.). Протитанкові засоби – «Конкурс», «Фагот», РПГ-7. ППО забезпечували «Оса», «Куб», «Стріла-10» і ПЗРК «Ігла» / «Верб» [238].

У сфері зв'язку та управління фіксувалося значне технологічне відставання: до 2020 р. не було національної цифрової мережі для оперативного управління в

умовах війни [239]. Відсутність власного супутникового зв'язку додатково обмежувала управління у високодинамічних умовах. Логістика й базова інфраструктура залишалися на рівні кінця 1990-х рр., що знижувало ефективність дій у складній місцевості Карабаху.

Таким чином, Другу карабаську війну коректно визначати не лише як гібридну, а й як асиметричну: ключові переваги Азербайджану забезпечили технології (БпЛА/ISR/високоточне ураження), темп і інтеграція інформаційних та кіберспроможностей.

Підготовка структур ІО та СтратКом. У 2016–2020 рр. сторони посилили підготовку структур, здатних до проведення ІО та стратегічних комунікацій. Після квітневої ескалації 2016 р. стало очевидно, що інформаційна складова має самостійну оперативну цінність. Сторони обрали різні моделі: Азербайджан – стандарти НАТО й підтримку Туреччини, Вірменія – російську військову доктрину без належного інституційного оновлення. Це визначило ефективність їхніх інформаційних зусиль у війні 2020 р.

Азербайджан системно зміцнював спроможності у сфері ІО і СтратКом. Після Чотириденної війни уряд розпочав цілеспрямоване формування інституцій інформаційної протидії, орієнтуючись на досвід НАТО. Показовим став спеціальний курс з публічної дипломатії та СтратКом (червень 2016 р., Баку) під егідою об'єднаного командування НАТО JFC Brunssum – для підвищення фаховості офіцерів і інтеграції в союзницькі підходи [29].

У межах партнерства з Туреччиною запроваджено інтенсивні тренінги для інформаційних підрозділів за участі турецьких інструкторів. За оцінками Insight Turkey, саме ця співпраця сприяла формуванню моделі ІПсД з акцентом на високотехнологічні засоби, передусім Bayraktar TB2, які, окрім вогневого ураження, виконували функції мобільного візуального ПсВ [655].

Паралельно зміцнювали матеріально-технічну базу. Було створено державний Центр реагування на інциденти безпеки (CERT) [30], який координує захист державних мереж і оперативне інформування. Використання розгорнутої супутникової інфраструктури Azerspace-2 (див. підрозд. 2.1) забезпечило

автономні канали зв'язку для швидкої дистрибуції контенту із зони бойових дій [31]. У сукупності це сформувало надійну інфраструктуру для поширення офіційних і медійних матеріалів, активно задіяну під час ІО 2020 р.

На відміну від Баку, Вірменія у 2016–2020 рр. не провела інституційної модернізації у сфері ІО та стратегічних комунікацій. Попри ініціативи після «Оксамитової революції» 2018 р., розвиток інформаційної компоненти оборони залишався фрагментарним; створений при Міноборони Національний університет оборонних досліджень мав потенціал для напрацювання концепцій, однак зосередився переважно на теоретичних розробках, не інтегрованих у практику [32]. Функціонування Інформаційного центру НАТО в Єревані не дало імпульсу реформам: центр мав просвітницький характер і не готував фахівців для інформаційної війни чи комунікаційних підрозділів ЗС [33].

У кіберсфері Вірменія не створила спеціалізованої інфраструктури для ІО. Попри визнання пріоритетності кіберзахисту в Національній стратегії безпеки 2020 р. [34], реальні кроки обмежилися розвитком електронного урядування (e-Gov) без створення державної структури реагування на комп'ютерні надзвичайні події (CERT) або відповідної оборонної ланки [240]. Відсутність кіберслужби при ЗС і дефіцит автономних комунікаційних платформ істотно обмежували можливості реагування на інформаційні загрози у 2020 р. (про інституційну залежність від РФ див. 2.1: Підготовка 2016–2020: перевага Азербайджану).

Натомість Азербайджан розгорнув цифрові ресурси: з 2017 р. формувалися професійні команди ІВ та ПсВ для соцмереж, візуального контенту, модерації YouTube / Telegram та просування англomовного продукту; з 2018 р. – системна підтримка проурядових акаунтів і державні програми з інформаційної безпеки [573]. За оцінкою аналітиків SETA, у період Другої карабаської війни Азербайджан поєднав військові дії з політичною та публічно-дипломатичною активністю, орієнтованою на міжнародну аудиторію, що сприяло легітимації позиції Баку [241].

У підсумку Вірменія виявилася менш підготовленою до інформаційної складової гібридної війни: хоча кіберпростір у Стратегії безпеки 2020 р.

визнавався середовищем загроз [172], системної політики у сферах стратегічних комунікацій, кібероборони та протидії дезінформації не розроблено; модернізація цифрової інфраструктури обмежувалася окремими проєктами, кадровий ресурс залишався фрагментованим. Більшість вірменських акаунтів і публічних сторінок діяли реактивно, з переважанням емоційного контенту – ознака відсутності централізованої підготовки. За оцінками американської неурядової організації Freedom House, ще до 2020 р. вірменський інформаційний простір відзначався високою вразливістю до зовнішнього впливу та браком координації між державними структурами і волонтерськими ініціативами [173].

2.2. Інформаційне протиборство на підготовчому етапі Другої карабаської війни

Від квітня 2016 р. до вересня 2020 р. підготовчий етап Другої карабаської війни характеризувався поступовим, але системним загостренням інформаційного протистояння між Азербайджаном і Вірменією. Досвід Чотириденної війни засвідчив, що результат протиборства залежатиме не лише від озброєнь і тактики, а й від ефективності ІПсД щодо внутрішніх і зовнішніх аудиторій.

Упродовж наступних чотирьох років обидві країни формували інформаційні стратегії, розбудовували канали поширення повідомлень, створювали інфраструктуру та кадрову базу для ведення інформаційної боротьби. Етап став підготовкою не лише до бойових дій, а й до масштабного інформаційного зіткнення, спрямованого на легітимацію власних дій, делегітимізацію супротивника та формування сприятливого інформаційного середовища.

Характерними ознаками цього періоду були посилення націоналістичних наративів, розвиток цифрових комунікацій, цілеспрямоване конструювання образу ворога та підготовка суспільств до можливої ескалації. В інформаційному полі поєднувалися зовнішні ініціативи (публічна дипломатія, діяльність діаспор, комунікація з міжнародною спільнотою) і внутрішні заходи (військово-патріотичне виховання, ідеологічна мобілізація, підготовка фахівців, упровадження нових технологій). Комплексність цих дій засвідчувала перехід до

системного інформаційного суперництва, що безпосередньо передувало активній фазі бойових дій восени 2020 р.

Чотириденна війна: старт інформаційної переваги. Чотириденна війна задала вихідні умови для переорієнтації Баку на системну інформаційну підготовку. Для Азербайджану цей короткий, але інтенсивний епізод продемонстрував ефективність скоординованої інформаційної кампанії на внутрішню і зовнішню аудиторії. Уже в червні 2016 р. Баку ініціював серію курсів з публічної дипломатії та СтратКом за участі НАТО і Туреччини. Одночасні спільні навчання та демонстративні епізоди із БпЛА (технічна рамка – див. в підрозд. 2.1) були інтегровані у комунікаційну доктрину як носії візуальних доказів ефекту [709]. Вірменія натомість продемонструвала переважно декларативний підхід до інформаційної політики. Це спричинило втрату інформаційної переваги на етапі активних бойових дій Другої карабаської війни 2020 р. [699].

Таким чином, Чотириденна війна окреслила для Азербайджану інформаційний простір як одну з ключових арен і стимулювала системне формування інформаційних ресурсів. Вірменія ж залишалася в межах декларативної моделі, що зумовило нерівновагу в інформаційній сфері на початок бойових дій восени 2020 р.

У 2016–2020 рр. інформаційне протиборство поступово набуло гібридних рис: традиційні пропагандистські практики доповнилися цифровими інструментами, кіберкомпонентом, операціями у соціальних мережах та елементами публічної дипломатії. Обидві сторони усвідомлювали, що інформаційний простір стає самостійною ареною тривалої боротьби – до, під час і після бойових дій.

Азербайджан послідовно формував інституційну модель інформаційного фронту з державних і недержавних каналів. Характерною ознакою стала синергія офіційних повідомлень, оперативного відеоконтенту, соціальних мереж і спеціалізованих ресурсів, орієнтованих на зовнішню аудиторію; активно використовувалися, зокрема, haqqin.az, azertag.az, а також англomовні інтерфейси

урядових і військових структур, що ще до початку етапу активних бойових дій Другої карабаської війни демонстрували проактивний ІВ [709].

На противагу цьому, вірменська модель залишалася менш узгодженою. Попри активність діаспори, неурядових організацій і правозахисників, ці зусилля погано узгоджувалися з офіційною політикою Єревана. У науковій літературі зазначається, що влада не створила єдиного інформаційного фронту: комунікація велася переважно через незалежні медіа, блогерів і активістів, без координації з державними структурами [710].

У підсумку це зумовило нерівність стратегічного потенціалу сторін: Азербайджан із централізованим підходом отримав інформаційну перевагу ще до етапу активних бойових дій, тоді як Вірменія не змогла сконсолідувати громадську та міжнародну підтримку до 2020 р.

Важливою ознакою гібридного інформаційного фронту стало поєднання зовнішніх і внутрішніх векторів впливу. Кампанії, орієнтовані на власне населення, перепліталися з інформаційним тиском на опонента та спробами здобути міжнародну легітимність. У обох країнах заздалегідь створювалися ресурси, здатні працювати в умовах бойових дій: від Telegram-каналів до телепрограм про історію конфлікту, національну гідність і територіальну цілісність. За військовою аналітикою ЗС України, ще до початку Другої карабаської війни в Азербайджані діяли чітко структуровані підрозділи, що забезпечували оперативне висвітлення подій і стратегічну комунікацію з ЦА, включно з англомовними [35].

Упродовж 2016–2020 рр. сторони розширили уявлення про інформаційний простір: із інструмента оперативного реагування він перетворювався на арену довготривалого гібридного протиборства. Обидві країни дедалі чіткіше усвідомлювали, що контроль над суспільною свідомістю, легітимація власних дій і дискредитація супротивника – завдання стратегічного характеру, які потребують довгострокових кампаній.

Азербайджан вибудував інституційну модель ІВ, що охоплювала державні канали, незалежні ЗМІ, цифрові платформи та діаспору. Поєднання офіційних

меседжів із візуальним контентом, соціальними медіа та англомовними ресурсами стало інструментом стійкої присутності за кордоном; за спостереженням аналітиків, модель працювала і поза кризами – як засіб довготривалого впливу, ще до етапу активних бойових дій 2020 р. [711].

На відміну від Азербайджану, Вірменія робила ставку переважно на гуманітарні наративи та активність діаспори, але не виробила цілісної інформаційної доктрини: відсутність координованої стратегії розпорошувала зусилля і знижувала ефективність у міжнародному просторі [710].

В обох країнах інформаційне протиборство вийшло за межі допоміжного інструменту й стало повноцінним фронтом – стратегічною складовою гібридної війни. Поява спеціалізованих комунікаційних підрозділів, розвиток цифрових платформ і таргетованих кампаній, орієнтованих на міжнародну аудиторію, засвідчили підготовку інформаційного простору до довготривалого протистояння [242].

Військово-патріотична мобілізація суспільств. На підготовчому етапі Другої карабаської війни обидві країни підняли військово-патріотичне виховання до рівня державної політики. Його завданням було не лише забезпечення фізичної підготовки до служби, а й створення умов для ідеологічної мобілізації через освіту та суспільні ініціативи.

Азербайджан продовжив програми військово-патріотичного виховання молоді, закладені у стратегії «Azerbaijan 2020». Вони передбачали включення тематики Карабаху до шкільних курсів, зустрічі з ветеранами, лекції й конкурси на патріотичну тематику, а також створення гуртків та онлайн-ресурсів. У початковій школі з'явилися спеціальні матеріали з історичної пам'яті та захисту Батьківщини, фінансовані фондом Youth Fund і Міністерством освіти та науки (МОН) [712].

У Вірменії розвивалася мережа патріотичних шкільних клубів, зокрема «Дашнакцутюн» («Հայ Զեղափոխական Դաշնակցություն»), за підтримки партій, Міноборони та організацій діаспори. Важливим елементом стали меморіальні заходи у школах і вишах, пов'язані з подіями квітня 2016 р.: лекції, тематичні

екскурсії, «куточки пам'яті», що сприяло відчуттю національної єдності [243].

У 2016–2020 рр. Державна служба з мобілізації та призову Азербайджану (Səfərbərlik Xidməti) перетворила мобілізаційну систему на інструмент інформаційно-патріотичного впливу. Поряд із комплектуванням підрозділів вона формувала суспільну готовність до війни, поєднуючи адміністративні та комунікаційні функції [244]. Служба розширила діяльність у всіх адмінрайонах, упорядкувала первинний облік військовозобов'язаних і розробила алгоритми мобілізаційного реагування, відпрацьовані на спільних навчаннях із Туреччиною – для швидкого реагування у разі ескалації [245].

Інформаційна діяльність служби охоплювала просвітницькі заходи в закладах освіти та публічні кампанії у ЗМІ. У лекціях, матеріалах для медіа та соцмереж домінували меседжі про важливість захисту Батьківщини й виконання громадянського обов'язку; у 2019–2020 рр. така комунікація особливо активізувалася [701].

До 2020 р. в Азербайджані сформовано впорядковану систему допризовної підготовки з чіткою структурою, атестацією педагогів і сильним патріотичним компонентом.

Предмет «Допризовна підготовка молоді» інтегровано до програм середніх шкіл із наголосом на обов'язок і патріотизм у старших класах. Курс поєднував фізичну підготовку з теоретичними знаннями про національні символи та ключові історичні події, зокрема пов'язані з Карабахом; учителі проходили атестацію, до занять залучалися резервісти як гостьові лектори [36].

У школах діяли патріотичні гуртки та військово-спортивні секції, що регулярно проводили практикуми, турніри й збори. За даними МОН Азербайджану, такі позакласні заняття підвищували рівень патріотичної свідомості серед старшокласників і формували резервний потенціал молоді ще до призову [246].

Вірменія здебільшого зберігала локальний характер ініціатив, що з погляду мобілізації обмежувало підготовленість молоді. Допризовна підготовка та військово-патріотичне виховання були менш централізованими: патріотичні

предмети інтегрувалися епізодично, а гуртки й табори організовувалися на рівні окремих шкіл, університетів чи громадських об'єднань. Брак держфінансування та слабка координація з оборонним сектором знижували їхню ефективність, що фіксують дослідження про фрагментарність таких практик у Вірменії [247].

У 2016–2020 рр. обидві сторони приділяли значну увагу формуванню моральної готовності населення до війни як ключового елементу мобілізаційної стратегії. В Азербайджані це відбувалося через героїко-патріотичні наративи в освіті та медіа: лекції за участю ветеранів, документальні сюжети про бойові дії, флешмоби у соцмережах, що створювали емоційне залучення та відчуття солідарності [248].

У Вірменії моральна мобілізація спиралася на колективну пам'ять про конфлікт, релігійно-етнічні традиції та локальні меморіальні практики. Попри відсутність централізованої програми, діяли студентські клуби, церковні ініціативи та культурні фестивалі, які акцентували традиції жертвності та оборони «Арцаху» [713].

Обидві країни використовували меморіалізацію, героїзацію загиблих і символічні образи війни. Водночас азербайджанська модель вирізнялася вищим рівнем централізації та координації з боку держави, тоді як вірменські заходи залишалися переважно локальними, що знижувало їхню узгодженість і ефективність у формуванні єдиного морального фронту [714].

Ідеологічні наративи та історична пам'ять. В інформаційній підготовці до ескалації 2020 р. Азербайджан використовував історичні наративи як ключовий інструмент ідеологічної мобілізації. Тема незалежності 1918 р. слугувала символом відновлення державності, формуючи відчуття «згуртованості поколінь» і правомірності територіальних претензій [715].

Особливе місце посіло трактування Другої світової війни: її подавали як перший масштабний приклад азербайджанського героїзму, наголошуючи на стратегічному значенні Бакинського нафтового фронту. У навчальних програмах і під час урочистостей широко цитували генерала-майора Хазі Асланова, Героя Радянського Союзу, який став символом патріотичної єдності [338].

Велика увага приділялася й наративу Першої карабаської війни (1988–1994 рр.). У медіа та офіційних промовах її учасників зображували як «визволителів» азербайджанських населених пунктів, а конфлікт подавався як боротьба за справедливість і територіальну цілісність. Інформаційна політика включала документальні фільми, пам'ятні дати та уроки пам'яті, поступово інтегровані до шкільних програм [716].

Вірменська сторона у 2016–2020 рр. просуvala ідеологію «самозахисту» населення регіону «Арцаху», апелюючи до права на самоідентифікацію та захист від зовнішніх загроз. Цей дискурс, спираючись на принципи самовизначення в міжнародному праві, позиціонував збройний опір як справедливий і необхідний, легітимований загрозами й ризиками [682].

У центрі ідеологічної стратегії Вірменії була концепція «історичної місії», що надавала «Арцаху» сакрального значення для вірменської спільноти. Використовувалися релігійно-ідеологічні аргументи, які представляли регіон як «святищенну землю», ключову для віри та культури. Риторика спиралася на тексти про роль церкви як хранителя пам'яті та духовного опору, посилюючи моральне обґрунтування збройної оборони [717].

Ідеологічна складова закріплювалася і через офіційні програми – шкільні уроки, культурно-релігійні заходи та публікації в медіа, де риторика «святищенного спротиву» ставала нормою; підтримка релігійних інституцій у пресі та церквах формувала емоційне підґрунтя, у якому військова готовність трактувалась як «культурний і духовний обов'язок» [718].

На підготовчому етапі Другої карабаської війни обидві сторони виробляли емоційно забарвлені образи героїв і супротивника; освітньо-медійні інструменти, окреслені у блоці «Військово-патріотична мобілізація», у наративному вимірі закріплювали ці образи в Азербайджані, де Вірменію подавали як агресора: у підручниках уживалися терміни «загарбник» і «ворог», що сприяло негативній емоційній реакції в молоді [719].

У Вірменії наратив ворога, хоч і менш централізований, поширювався через громадські медіа та діаспорні ініціативи. Етнічна ідентичність у поєднанні з

історичними травмами подавалася як відповідь на «турецько-азербайджанську загрозу», що надавало дискурсу додаткової емоційної сили й мобілізаційного потенціалу [720].

Героїзація національних традицій була властива обом сторонам. Як відзначають дослідники, у культурі Вірменії (зокрема піснях і популярних творах) війна постає засобом національного самоутвердження, формуючи меморіальний наратив «Нагірно-карабаська війна – це вектор пам'яті, що вказує на геноцид вірмен» [721].

Азербайджанська модель вирізнялася централізованою державною підтримкою, що охоплювала медіа, культуру й освіту. У Вірменії подібні практики розвивалися переважно на рівні громадських ініціатив і не зводилися до єдиної державної стратегії.

Міфологізація конфлікту стала важливим елементом ідеологічної мобілізації на підготовчому етапі Другої карабаської війни. Азербайджан робив ставку на централізовані інституції та масову комунікацію, тоді як Вірменія – на релігійно-культурні кола й локальні ініціативи, що позначалося на масштабах і силі наративів у кожній країні.

У 2016–2020 рр. обидві сторони використовували міфологічні наративи для надання конфлікту особливого, майже сакрального значення та його легітимації через історичну пам'ять і емоційні образи. В Азербайджані центральним був міф «споконвічного повернення» на землі Карабаху, який трактувався як відновлення «історичної справедливості» й «морального боргу поколінь». У такому ключі майбутня контрнаступальна кампанія 2020 р. подавалася не як агресія, а як необхідна відповідь на давні поразки та втрати [713].

Вірменські наративи спиралися на релігійно-культурні мотиви, що описували «Арцах» як «священну землю». Через пам'ять про трагедії та сакралізовані образи формувалося уявлення про «обов'язок оборони духовної спадщини», відповідно до ширшого культурно-психологічного тренду, де конфлікт тлумачився як захист духовного простору, а зброя набувала символічного значення [722].

Міфологічні образи втілювалися і у візуальних формах – плакатах, музейних експозиціях, соціальних мережах. Азербайджан робив акцент на виставках військових трофеїв і реконструкціях, що підкреслювали мужність, тоді як Вірменія представляла добровольців як «охоронців святині». Символічне мистецтво використовували обидві сторони для підсилення емоційного впливу та зміцнення наративного потенціалу [339].

Культурно-інформаційний фронт. Культурно-інформаційна продукція в обох державах стала важливою складовою довготривалого інформаційного протиборства і інструментом формування суспільної готовності до війни. В Азербайджані вона мала централізований характер і була тісно пов'язана з діяльністю державних інституцій. У Вірменії значна частина ініціатив походила з громадського сектора або діаспори, що забезпечувало більшу гнучкість, але знижувало стратегічну цілісність. Через художнє й документальне кіно, теле- та радіопрограми, музику й літературу закріплювалися наративи героїзму, історичної справедливості, жертвовності й відновлення контролю над Карабахом – задля ідеологічної мобілізації, формування образу ворога, популяризації національних цінностей і утвердження політичних настанов [723].

Азербайджанський кінематограф активно використовувався як інструмент ідеологічного впливу. Попри відносно небагато художніх стрічок 2016–2020 рр. на тему конфлікту, було створено низку фільмів, що відігравали помітну роль у формуванні патріотичного наративу, консолідації громадської думки та мобілізації.

Одним із ключових прикладів стало кіно «Спецпризначенець Ібад» (*Xüsusi təyinatlı İbad*, 2016 р.), присвячене бійцю спецназу Ібаду Гусейнову – одному із символічних героїв Першої карабаської війни [574]. Стрічка акцентує особистий героїзм і боротьбу за визволення окупованих територій. Продовження – «Спецпризначенець Ібад 2» (*Xüsusi təyinatlı İbad 2*, 2018 р.) [575] – поглиблює психологічне змалювання стійкості героя. Помітним був і фільм «До останнього подиху» (*Son nəfəsədək*, 2018 р.) [576] з акцентом на емоційну трансформацію персонажа та мотиви вірності обов'язку.

У документалістиці з'явилися кілька важливих проєктів. «Під одним сонцем» (Under the Same Sun, 2020 p.) досліджував тему етнічного націоналізму на Південному Кавказі [577]. «Припинити вогонь» (Ceasefire, 2016 p.) [174], створений у співпраці Азербайджану та Угорщини, поєднав архівні матеріали, свідчення очевидців і коментарі європейських експертів, підкреслюючи «неперервність боротьби» за Карабах. Серія «Частини кола: історія карабахського конфлікту» (Parts of a Circle, 2019 p.) [578] – три фільми Conciliation Resources спільно з Internews Azerbaijan та іншими партнерами – виконувала і просвітницьку, і легітимізаційну функції у міжнародному полі.

Вірменський кінематограф також став елементом культурно-інформаційного фронту. Художній фільм «Останній мешканець» (Վերջին բնակիչ, 2016 p.) Дживана Аветісяна [579], розповідає про останнього жителя карабаського села, який після етнічних чисток 1988 р. відмовляється покинути дім – метафора збереження культурної спадщини й психологічної травми війни. Наступна робота, «Ворота до раю» (Դրախտի դարձաբեր, 2019 p.) [580], зосереджена на темі Чотириденної війни 2016 р., поєднуючи особисту драму іноземного журналіста з міжнародним ракурсом.

До вірменської документалістики належить короткометражка «Дорога до Нагірного Карабаху» (Road to Nagorno-Karabakh, 2018 p.) Джошуа Леві [581]. Фільм тривалістю 20 хв. супроводжує подорож автора до регіону, його спілкування з місцевими жителями та військовими, розкриваючи мотивацію участі у конфлікті й ставлення до тривалої невизначеності. Персоналізована перспектива надала стрічці виразного гуманітарного виміру, посилила емпатію в аудиторій і сприяла емоційному сприйняттю карабаської проблематики.

Телевізійна продукція також стала системним інструментом впливу. В Азербайджані канали AzTV, CBC та İctimai TV транслювали серію «Карабах – це Азербайджан!» (Qarabağ Azərbaycandır!) [582], приурочену до державних свят і річниць бойових дій; у передачах поєднували інтерв'ю з ветеранами, пісні та анімаційні вставки – для формування гордості за армію і делегітимізації вірменських позицій.

У Вірменії прикладом телевізійного контенту, що висвітлював боротьбу за «Арцах» і соціальний вимір конфлікту, стала документальна програма «Арцах: Остання лінія фронту» (*Artsakh: The Last Frontline*, 2020 р.) на телеканалі Armenia 1 [583], яка показувала гуманітарну кризу в «Степанакерті» та включала інтерв'ю з цивільними, військовими, капеланами і медперсоналом.

Музика також була елементом ідеологічного підґрунтя, формуючи почуття національної гордості, культурної єдності та готовності до захисту територіальної цілісності.

У Вірменії особливої популярності набула революційна народна пісня «Прокинься, дитя» (*Չարթիւր լիւն*), створена у 1890-х рр. як заклик до визвольної боротьби [584]. У 2016–2020 рр. її виконували на патріотичних акціях, урочистостях і в школах, зміцнюючи зв'язок поколінь з ідеєю захисту «Арцаху». Серед новітніх прикладів – «*Nayastan Jan*» (2017 р.) у виконанні Івети Мукачян [585], що стала символом національної єдності й активно використовувалася у діаспорі.

В Азербайджані музика виконувала роль інструмента патріотичної комунікації. Пісні на кшталт «*Qarabağ bizimdir*» у виконанні Елдара Мансурова утверджували ідею територіальної належності Карабаху [586]. Не втрачала популярності й композиція «*Qurd*» хіп-хоп гурту Dayirman (альбом *Qurd*, 2001 р.), зокрема трек «*Ya Qarabağ, Ya Ölüm*» («Або Карабах, або смерть») [587], який виконувався на молодіжних заходах у 2016–2020 рр.

Художня література на підготовчому етапі Другої карабаської війни також стала елементом інформаційного протиборства, формуючи уявлення про конфлікт як про справедливу та сакралізовану боротьбу за національні цінності.

В азербайджанській та вірменській літературі цього часу активно відображалася тематика Карабаського конфлікту як засіб ідеологічної мобілізації та консолідації суспільства; домінували мотиви героїзму, жертвності, історичної справедливості й прагнення повернути втрачені території.

В Азербайджані літературні твори часто акцентували переможні наративи, але простежувалася й критична рефлексія. У прозі Алекпара Алієва та в поезії

цього етапу з'являлися мотиви втоми, особистих втрат і моральної неоднозначності бойових дій [724].

У вірменському літературному середовищі акцент робили на духовному обґрунтуванні боротьби за «Арцах», темах спокути, травми й «історичної місії». Конфлікт трактувався як екзистенційна загроза ідентичності, а постать захисника «Арцаху» – як моральний і національний ідеал [725].

Публічна дипломатія та зовнішні наративи. У 2016–2020 рр. публічна дипломатія стала важливою складовою стратегій ІО обох сторін. Азербайджан і Вірменія активно використовували дипломатичні платформи, міжнародні форуми, виступи та культурні ініціативи для просування власного бачення конфлікту у світовому інформаційному просторі. Такий акцент на міжнародно-правовому наративі й його цілеспрямована медіатизація становили асиметричні дії, що кросдоменним (правовим та інформаційним) шляхом нейтралізували військово-політичні переваги опонента та змінювали чутливість зовнішніх ЦА до відповідних політичних і гуманітарних аргументів.

З боку Азербайджану ключовим став виступ Президента І. Алієва на 75-й сесії Генеральної Асамблеї ООН 24 вересня 2020 р., де наголошувалося на територіальній цілісності, правах ВПО та історичній легітимності позиції Баку [726]. Він був частиною ширшої кампанії – державні брифінги, іміджеві ролики, мультимедійна продукція, активна участь у міжнародних заходах. Додатково просувався концепт «мультикультуралізму» як елемент позитивного іміджу держави, що декларує мир і стабільність, водночас відстоюючи національні інтереси щодо Карабаху [727].

Вірменська публічна дипломатія значною мірою спиралася на діаспору, громадянське суспільство та культурні ініціативи, спрямовані на міжнародне визнання прав «Арцаху» й акцент на гуманітарних загрозах. Через виставки, академічні дискусії, участь у форумах і спеціальні кампанії вірменська сторона апелювала до цінностей демократії, прав людини та історичної відповідальності. Попри меншу централізованість, цей підхід забезпечував вплив у медіа, академічному середовищі та неурядових структурах західних країн [249].

У 2016–2020 рр. керівництво самопроголошеної «НКР» намагалося вести власну публічну дипломатію – інтерв'ю, звернення, символічні заяви та обмежені контакти із зарубіжними представниками, однак діяльність залишалася неузгодженою й переважно декларативною. Самоназвані інституції не мали міжнародного визнання й сталих каналів впливу та не користувалися повною підтримкою навіть з боку Вірменії, яка офіційно утримувалася від визнання «республіки». Попри поодинокі участі «офіційних осіб НКР» у заходах у Франції, Італії, США, резонанс був незначний і часто викликав дипломатичну критику Азербайджану. Фактично це слугувало радше символічною комунікацією з діаспорою, ніж інструментом реального дипломатичного ефекту. Формально Єреван посилався на право на самовизначення, але не робив кроків до визнання, що зумовлювало амбівалентність і відсутність зовнішнього впливу «НКР». Дослідження у вірменських і зарубіжних публікаціях підкреслюють неефективність цієї стратегії на тлі активної дипломатії Азербайджану, який формував зрозумілий для міжнародної спільноти наратив про територіальну цілісність і верховенство міжнародного права [728].

Однією з ключових складових на підготовчому етапі стало формування Баку широкого дипломатичного фронту на трьох рівнях: стратегічне партнерство з Туреччиною, активізація співпраці з ісламськими країнами (Пакистаном, Саудівською Аравією) та участь у тюркомовних багатосторонніх платформах. Партнерство з Анкарою інституціоналізували не лише у військово-технічній площині, а й у скоординованій інформаційно-пропагандистській кампанії в державних і приватних турецьких медіа. За даними Institute for the Study of Human Rights (Columbia University), до загострення 2020 р. Туреччина синхронізувала публічну дипломатію з наративами Баку, формуючи в світових медіа образ «справедливої» війни за звільнення окупованих територій [250]. Аналітичний центр AVİM відзначає, що вимога створити спільний турецько-російський миротворчий механізм була елементом комплексної інформаційної стратегії Азербайджану з просування власної моделі врегулювання [251]. Пакистан і Саудівська Аравія відкрито підтримали Азербайджан на дипломатичному рівні та

в медіа, ретранслюючи меседжі про «звільнення Карабаху» та «міжнародно визнану територіальну цілісність»; особливо показова позиція Пакистану, який не визнає Вірменію як державу. Натомість Єреван продемонстрував слабкість у формуванні дієвого інформаційно-дипломатичного блоку. Як зазначає Т. де Ваал, Вірменія опиралась на вузьке коло союзників – насамперед Росію та французький політикум. Попри резолюцію Сенату Франції про визнання «НКР» (дипломатичні кроки Франції – див. підрозд. 3.3.), не сформовано впливового міжнародного фронту, а ініціативи не дістали системного англomовного медіасупроводу [252]. У підсумку Баку вибудував цілісний і багатовекторний дипломатичний фронт, який легітимізував його дії та слугував інструментом впливу на глобальну аудиторію.

Паралельно РФ вела активну інформаційну політику у проксі-форматі. Ключовими інструментами були підконтрольні медіа (Sputnik, Regnum, RT), що просували вигідні для Кремля наративи, зберігаючи образ «нейтрального арбітра» [253]. У ширшій стратегії гібридного протистояння, за аналітиками НАТО, проксі-вплив у медіа використовується для підриву довіри до інституцій, знецінення позицій опонентів і створення «альтернативної реальності», насамперед у пострадянському просторі [37]. Regnum акцентував «історичну приналежність Карабаху до Вірменії», спираючись на псевдоекспертні коментарі; Sputnik через інтерв'ю, аналітику й фотозвіти підсилював меседжі про «етнічний геноцид вірмен» і делегітимізував позицію Азербайджану – типова логіка інформаційної війни як багатоканального впливу з елементами дезінформації та культурних наративів [729].

Присутність цих меседжів у публічному просторі закріплювала уявлення про конфлікт як «війну ідентичностей», де Росія позиціонувалася «гарантом стабільності», впливаючи й на дипломатичний вимір: застосування «керованої медіа-нейтральності» як інструменту тиску на обидві сторони, зокрема через медійну підтримку «НКР» у частині західного інформаційного простору [730]. За оцінкою експертів Центру європейської політики, такий проксі-формат не лише виявився ефективним, а й посилив залежність інформаційної екосистеми Азербайджану та Вірменії від російських джерел, ускладнюючи формування

незалежного порядку денного і працюючи на стратегічні інтереси Москви [254].

Липень 2020 р.: апробація інформаційних та кіберспроможностей. У липні 2020 р. відбулися збройні зіткнення між Азербайджаном та Вірменією вже не у Карабасі, а на самому кордоні між двома державами в районі н.п. Товуз (з азербайджанського боку) та н.п. Тавуш (з вірменського боку), що стало тригером нової хвилі інформаційного протиборства між Єреваном та Баку. Його інтенсивність значно перевищила попередні етапи гібридної ескалації. Бойові дії розпочалися 12 липня на північному сегменті кордону. Уже в перші години вони набули окремого інформаційного виміру: сторони боролися за контроль над глобальним сприйняттям подій [340].

Азербайджан оперативно розгорнув стратегію інформаційної ескалації. Єреван звинувачували у навмисній провокації та агресії проти суверенної території. Була запущена багатоканальна кампанія з акцентом на загрозу державній безпеці та необхідність оборони. МЗС, Міністерство оборони, державні телеканали, соціальні мережі, YouTube і діаспорські організації активно поширювали ключові меседжі. Риторика будувалася навколо постулатів про «невиправдану агресію», «загибель мирних мешканців» і «необхідність адекватної відповіді» [38].

Вірменія намагалася реагувати на нову інформаційну ситуацію, проте на початковому етапі не змогла забезпечити ефективну контрпропаганду. Її офіційні наративи були менш агресивними й зосереджувалися здебільшого на тезах про «самооборону» та «провокації з боку Азербайджану». У перші дні кризи уряд Вірменії поступався мобільністю й масштабом ІО [255].

Перехід до кінетичних дій швидко підсилив інформаційний ефект: конфлікт розгорнувся із застосуванням артилерії, танків і БпЛА. Найінтенсивніші бої точилися біля с. Агдам (Товузський район, Азербайджан) і в районі Бердаван–Чинари (Тавуш, Вірменія). Обидві сторони заявляли про знищення техніки противника. За офіційними даними, загинули щонайменше 16 осіб, десятки були поранені. З вірменського боку загинуло четверо військових; з азербайджанського – щонайменше 12, серед них генерал-майор Полад Гашимов і полковник

Ільгар Мірзоев. Вірменія повідомляла про обстріл населених пунктів у Тавуші, Азербайджан – про руйнування в Товузі. Наприкінці серпня 2020 р. у Баку пройшли масові акції з вимогою початку масштабного наступу; дипломатичні консультації деескалації не досягли [341].

Липнева ескалація 2020 р. була не лише збройною провокацією, а й цілеспрямованим інформаційним тестом. Академічні оцінки (зокрема аналітика RUSI) трактують її як перевірку здатності до мобілізації населення, готовності інформаційної інфраструктури, динаміки взаємодії державних і недержавних каналів, а також як створення фону для легітимізації подальших дій напередодні широкомасштабної кампанії. Уже на цьому етапі Азербайджан продемонстрував вищу оперативність і виразність у медійному представленні своїх позицій [256]. Для фіксації підготовчих зрушень у дислокації та інфраструктурі сторін системно залучалися IMINT-джерела (супутникові знімки й відео БПЛА), що підсилювало доказову базу як офіційних повідомлень, так і спростувань у медіапросторі.

У серпні 2020 р. Азербайджан і Вірменія активізували військові навчання. Особливе значення мали спільні азербайджано-турецькі маневри за участю Сухопутних військ і ВПС: вони створили передумови для відпрацювання сценаріїв майбутньої операції, перегруповання військ, формування запасів та паралельний інформаційний ефект – демонстрацію взаємосумісності й політичної солідарності, що підсилювало внутрішню та зовнішню легітимацію подальших дій [39].

Таким чином, липнево-серпневі події 2020 р. стали комунікаційною «генеральною репетицією» і безпосереднім прологом етапу активних бойових дій восени 2020 р., у ході якого інформаційний фронт (не кінетичний) діяв синхронно з військовим (кінетичним).

2.3. Погляди світової спільноти щодо ескалації конфлікту

Підготовчий етап Другої карабаської війни (квітень 2016 – початок вересня 2020 р.) характеризувався збереженням крихкого статус-кво за одночасної ерозії його стримувального потенціалу. За умов «замороженого» конфлікту

інтенсивність зовнішнього залучення лишалася низькою: ЄС і США переважно обмежувалися декларативною підтримкою МГ ОБСЄ, тоді як РФ утримувала квазі-монополію на оперативне посередництво, балансуючи між союзницькими зобов'язаннями перед Вірменією (в рамках ОДКБ) та розбудовою контактів з Азербайджаном. Паралельно зростала вага Туреччини як політичного союзника Баку та ключового партнера з поглиблення оборонної взаємодії; Анкара методично просувала власні наративи в міжнародному інформаційному середовищі.

Інституційна обмеженість інструментарію Мінської групи, відсутність незалежної верифікації порушень і дієвих механізмів запобігання ескалації, у поєднанні з підвищеною чутливістю до енерготранзитних ризиків і вразливістю регіональної архітектури безпеки, проявилися під час зіткнень у липні 2020 р. на ділянці Товуз–Тавуш як індикатор деградації стримуючих механізмів та меж наявних політико-дипломатичних засобів деескалації. Сукупність чинників – асиметрія ролей зовнішніх сил, інерційність переговорних форматів, поглиблення турецько-азербайджанської кооперації та інформаційно-наративне підсилення Баку й Анкари – істотно підвищила ймовірність силового перегляду статус-кво на рубежі початку вересня 2020 р.

Еволюція статус-кво та інституційні реакції. Після завершення Першої карабаської війни у 1994 р., на підставі Бішкекського протоколу [40], у регіоні сформувався крихкий статус-кво: активні бойові дії були припинені, а на території продовжувало існувати невизнане самопроголошене утворення – так звана «НКР» [731]. У 2016–2020 рр. конфлікт зберігав формальні ознаки «замороженого», однак супроводжувався періодичними кризами та зростанням військово-політичної конкуренції в Південному Кавказі за умов відносно низької інтенсивності залучення глобальних сил [730; 732].

Після Чотириденної війни у квітні 2016 р. відбулися зустрічі за участю співголів МГ ОБСЄ (Відень, 16 травня 2016 р.; Санкт-Петербург, 20 червня 2016 р.), спрямовані на посилення режиму припинення вогню та запровадження технічних запобіжників інцидентів. Однак їх практичний ефект виявився

обмеженим, що підтвердили й подальші звернення співголів із нагадуванням сторонам про зобов'язання, взяті у Відні та Санкт-Петербурзі (8 грудня 2016 р.) [41; 42]. У 2018–2019 рр. короткочасний «обережний оптимізм» пов'язували з контактами на найвищому рівні та появою у риториці співголів формули «підготовки населення до миру», втім ані надійні безпекові гарантії, ані механізми верифікації порушень до 2020 р. інституціоналізувати не вдалося [43–45].

Поза межами мінського формату важелі впливу дедалі помітніше зміщувалися до регіональних сил. РФ, залишаючись гарантом безпеки Вірменії в межах ОДКБ і водночас підтримуючи партнерські відносини з Азербайджаном, зберігала провідну посередницьку роль та стримувала надмірне розширення присутності США й ЄС у врегулюванні [39]. Туреччина у 2016–2020 рр. послідовно поглиблювала політико-військову взаємодію з Азербайджаном (інтенсивні спільні навчання, конвергенція підходів до застосування сучасних засобів ураження); у кінці липня – на початку серпня 2020 р. масштабні двосторонні маневри на території Азербайджану засвідчили поступову трансформацію регіонального балансу сил [257].

Липневі зіткнення 2020 р. на ділянці державного кордону Тавуш (Вірменія) – Товуз (Азербайджан) стали найвиразнішим сигналом розхитування «керованого» статус-кво від 2016 р. Вони спричинили оперативні реакції міжнародних організацій: ЄС оприлюднив заяву речника із закликом до негайної деескалації та відновлення моніторингових заходів, ООН через речника Генсека закликала припинити вогонь на державному кордоні, а президент Парламентської асамблеї НАТО наголосив на необхідності швидкого повернення до режиму тиші [46–49]. Чутливість інциденту посилювала близькість до маршрутів Баку–Tbilisi–Ceyhan (BTC) і South Caucasus Pipeline (SCP), хоча на той момент не було зафіксовано підтверджених пошкоджень енергетичної інфраструктури.

Попри ці сигнали, загальна «динаміка низької уваги» Заходу (ЄС/США) у 2016–2020 рр. зберігалася: ресурси та політичний фокус були розпорошені між іншими кризами, а мінський формат ОБСЄ не отримав оновленого інструментарію, здатного нівелювати ключові безпекові ризики на місцях [252;

732]. Упродовж 2010-х рр. ЄС і США були зосереджені на внутрішньополітичних і глобальних викликах (розширення ЄС, наслідки фінансової кризи 2008 р., «арабська весна», анексія Криму РФ у 2014 р., війна на Донбасі), що відводило Південний Кавказ на периферію їхніх зовнішньополітичних пріоритетів [252; 732]. Наприкінці серпня – у вересні 2020 р. аналітичні оцінки дедалі частіше фіксували підвищений ризик ширшої ескалації внаслідок сукупної дії трьох чинників: незавершеність переговорних механізмів, наростаюча військово-політична синхронізація Анкари й Баку та вразливість регіональної архітектури безпеки за відсутності незалежних механізмів верифікації порушень [42; 732].

Архітектура врегулювання: ОБСЄ, ООН, НАТО, ОДКБ. У 2016–початку вересня 2020 р. архітектура врегулювання залишалася зосередженою довкола МГ ОБСЄ, яка забезпечувала радше політичну «парасольку», ніж дієві механізми деескалації. Попри віденсько-петербурзькі домовленості 2016 р. [41] та появу у 2018–2019 рр. формули «підготовки населення до миру» [50], формат так і не набув інституційно сталих інструментів незалежної верифікації порушень і запобігання інцидентам. Це спричинило ерозію довіри до спроможності мінського треку керувати ризиками, насамперед у Баку [258]. До вересня 2020 р. накопичилися системні дефіцити: невизначеність процедур моніторингу, відсутність погоджених каналів оперативної комунікації «на місцях» і зниження довіри до здатності формату запобігати рецидивам насилля [258; 342].

ООН у квітні 2016 – вересні 2020 р. виконувала передусім нормативну та гуманітарно-правову функцію: публічні заклики Генерального секретаря до негайного припинення вогню, повернення до змістовних переговорів під егідою співголів ОБСЄ та дотримання МГП. Під час зіткнень у липні 2020 р. на державному кордоні речник Генсека окремо закликав припинити застосування важкого озброєння та деескалювати ситуацію [44; 343]. Водночас ухвалити рішення Ради Безпеки у 2016 – вересні 2020 р. не вдалося через процедурні обмеження та розбіжності між постійними членами, що об’єктивно звужувало практичний потенціал ООН як кризового посередника, наділеного інструментами примусу.

НАТО не було стороною врегулювання та послідовно дотримувалося лінії невтручання, підтримуючи дипломатичний трек під егідою ОБСЄ. Публічні меседжі Альянсу переважно зводилися до закликів припинити вогонь, уникати провокацій і повертатися до переговорів; після інцидентів у липні 2020 р. президент Парламентської асамблеї НАТО закликав якнайшвидше відновити режим припинення вогню [51]. Така стримана комунікація відображала відсутність мандату НАТО у зоні конфлікту та небажання підмінювати ролі співголів ОБСЄ, водночас сигналізуючи підтримку базових принципів європейської безпеки.

ОДКБ у 2016 – вересні 2020 р. не виходила за межі заявного рівня, наголошуючи на політико-дипломатичному врегулюванні та припиненні вогню. На тлі зіткнень у липні 2020 р. Секретаріат ОДКБ публічно засудив ескалацію та закликав сторони повернутися до переговорів [52]. Функціональні обмеження Організації були очевидними: статутні колективні зобов'язання поширюються на міжнародно визнану територію держави-члена (Вірменії), тоді як епіцентр протистояння у 2016–2020 рр. переважно лежав поза цією юрисдикцією (за винятком епізодичних інцидентів на державному кордоні). З огляду на паралельну посередницьку роль ОБСЄ та чутливість регіонального балансу (РФ, Туреччина, ЄС/США), активніше залучення ОДКБ у 2016 – вересні 2020 р. залишалося малоімовірним і могло нести ризики для стабільності ширшої архітектури безпеки.

ЄС: інструменти м'якої сили та протидія дезінформації. У 2016–2020 рр. політика ЄС щодо карабаського врегулювання залишалася послідовною та стриманою: інституції ЄС закликали до негайної деескалації, дотримання режиму припинення вогню і відновлення переговорів під егідою співголів МГ ОБСЄ. Після прикордонних сутичок у липні 2020 р. речник Європейської служби зовнішніх дій оприлюднив заяву із наполяганням на припиненні застосування важкого озброєння та негайній деескалації [41]. Такий підхід відображав прагнення Брюсселя не дублювати мандат ОБСЄ і водночас підтримувати мінський трек як базову політичну «парасольку» переговорів.

Ключовою ланкою «щоденної дипломатії» ЄС у Південному Кавказі в 2016–2020 рр. був Спеціальний представник ЄС. Рішення Ради ЄС від листопада 2017 р. визначило його мандат щодо сприяння мирному врегулюванню, зокрема у карабаському напрямі [53], а дослідницький огляд Європейського парламенту 2019 р. деталізував повноваження та місце таких представників у зовнішньополітичній архітектурі ЄС [54]. Публічні комунікації й інтерв'ю Тоіво Клаара у 2018 р. фіксували фокус на «тихій дипломатії» – регулярних візитах до Баку та Єревана, підтримці переговорної архітектури без її підміни [344]. У 2016–2020 рр. ці канали забезпечували сталі сигнали ЄС на користь деескалації та відновлення довіри.

До 2020 р. «м'яка сила» ЄС реалізовувалася через інструменти Європейської політики сусідства та «Східного партнерства». Показовим прикладом стала ініціатива European Partnership for the Peaceful Settlement of the Conflict over Nagorno-Karabakh (EPNK), яка у кілька фаз у 2010–2019 рр. підтримувала міжгромадські проекти довіри, експертний діалог і підхід «підготовки населення до миру» [259; 260]. Водночас у 2016–2020 рр. ЄС свідомо утримувався від розгортання моніторингової місії «на місцях», аби не дублювати мандат ОБСЄ, зосереджуючись на діалозі, профілактиці інцидентів і гуманітарних напрямках.

Складовою цього підходу була інституціоналізована протидія дезінформації. Із 2015 р. у складі Європейської служби зовнішніх дій діє East StratCom Task Force, а з квітня 2016 р. ЄС запровадив рамкові рішення щодо протидії «гібридним загрозам», підсилюючи аналітичні та комунікаційні інструменти [55]. Практичним майданчиком став портал EUvsDisinfo, який виконував функції моніторингу, аналізу та спростування про-кремлівських маніпуляцій у країнах «Східного партнерства», зокрема у вірменському та азербайджанському інформаційних просторах [56; 57]. Це підвищувало стійкість офіційних комунікацій ЄС і підтримувало деескалаційний наратив.

Позиції окремих держав-членів загалом укладалися в єдину лінію ЄС – підтримку мінського формату, заклики до припинення вогню та дотримання МГП.

Франція (співголова МГ ОБСЄ) регулярно артикулювала занепокоєння інцидентами й втратами серед цивільних і наполягала на суворому дотриманні перемир'я [58]. Держави Балтії послідовно закликали до деескалації; зокрема, у липні 2020 р. МЗС Литви відзначило загрозливий характер прикордонних сутичок і закликала відвести сили [59]. До вересня 2020 р. Брюссель підтримував умови для переговорів і проєктів довіри, свідомо уникаючи кроків, здатних розмити мандат ОБСЄ або змінити баланс сил «на місцях».

США: дипломатичне посередництво та інструменти гуманітарного впливу. Як співголова МГ ОБСЄ США у 2016–2020 рр. підтримували «пакет» домовленостей після ескалації квітня 2016 р. і виконували роль одного з трьох ключових політичних модераторів переговорів. У серпні 2017 р. Держдеп повідомив про призначення Ендрю Шофера співголовою від США, що забезпечувало безперервність американської участі у форматі [60]. До цього кластера належали відновлені у 2016 р. публічні сигнали співголів/глав делегацій: підсумки віденської зустрічі 16 травня 2016 р. фіксували намір сторін у «найкоротші строки» погодити слідчий механізм ОБСЄ та розширити мандат Офісу Особистого представника Діючого голови [46], 24 червня 2016 р. співголови публічно наголосили на необхідності дотримання домовленостей і стриманості [61], а в грудні 2016 р. країни-співголови закликали Баку та Єреван виконати взяті у Відні та Санкт-Петербурзі зобов'язання [41]. У липні 2020 р., після прикордонних зіткнень, США додатково підкріпили посередницькі сигнали оперативними заявами Держдепу із закликом негайно припинити вогонь і відновити змістовні переговори під егідою співголів [62]. Сукупно це свідчило про стабільну, але стриману участь США у мінському треку, зосереджену на підтримці режиму припинення вогню та «технічних запобіжників» без застосування примусових інструментів.

Водночас ступінь залучення США об'єктивно обмежувався іншими зовнішньополітичними пріоритетами та внутрішнім виборчим циклом. Стратегія національної безпеки США від грудня 2017 р. (NSS-2017) перефокусувала стратегічну оптику на конкуренцію великих держав, із акцентом на КНР і РФ, що

зумовило перерозподіл уваги та ресурсів на напрями з вищими оцінками ризиків для національних інтересів [63]. Аналітичні огляди 2018–2020 рр. інтерпретували NSS-2017 як формальний злам до моделі великодержавного суперництва, який підсилював інституційну інерцію на інших «театрах» і знижував «температуру» американського треку на Південному Кавказі до вересня 2020 р. [64]. На цьому тлі офіційні сигнали США щодо Карабаху залишалися послідовними (деескалація, дотримання МГП, підтримка співголів ОБСЄ), однак без запуску додаткових місій чи механізмів незалежної верифікації порушень.

Паралельно помітну роль у підтриманні гуманітарної та конфліктно-профілактичної тематики відігравали Конгрес і «діаспорна дипломатія». По-перше, у березні 2019 р. на слуханнях Комітету закордонних справ Палати представників фіксувалося фінансування США розмінування та пов'язаних гуманітарних програм у Карабаху (зокрема через HALO Trust) як інструменту зниження ризиків для цивільного населення й створення умов для діалогу [65]. По-друге, у березні 2020 р. співголови неформальної міжпартійної групи Палати представників Конгресу з питань Вірменії звернулися до керівництва підкомітету з асигнувань на іноземні операції з ініціативою виділити окреме фінансування гуманітарному розмінуванню та просвітницьким програмам у регіоні [175]. По-третє, на піку загострення у вересні 2020 р. керівництво профільного комітету Палати публічно закликала до негайного припинення вогню й повернення до політико-дипломатичного процесу, що підкреслювало міжпартійний консенсус щодо базових підходів [66]. Академічні студії діаспорної політики у США, аналізуючи кейс вірменських і турецьких організацій впливу, описують сталі механізми адвокації (локальні мережі, тематичні групи Конгресу США, таргетоване лобіювання) як специфічний «м'який важіль» підтримання уваги до конфлікту у довгій тривалості – без підміни виконавчої дипломатії [733]. У підсумку до вересня 2020 р. США поєднували інституційну роль співголови Мінської групи ОБСЄ, точкову гуманітарну підтримку та публічні заклики до деескалації – на тлі стратегічного перефокусування і внутрішнього виборчого циклу.

РФ: стратегія керованого балансування та посередництва. У 2016–2020 рр. РФ послідовно дотримувалася політики «керованого балансування» між Єреваном і Баку: по-перше, як формальний гарант безпеки Вірменії через механізми ОДКБ та двосторонні оборонні домовленості (з розміщенням 102-ї бази РФ у Гюмрі), що не поширювалися на Карабах; по-друге, як партнер Азербайджану, з яким Москва підтримувала торговельно-військово-технічні зв'язки. Така «двоканальна» модель дозволяла РФ утримувати важелі впливу на обидві сторони, не виходячи формально за межі мінського треку ОБСЄ [67; 68; 261; 345].

Інструментарій впливу РФ у 2016–2020 рр. складався з кількох взаємодоповнювальних компонентів. По-перше, безпеково-оборонного: на тлі союзницьких зобов'язань перед Вірменією (включно зі спільною системою ППО та поглибленням оперативної сумісності у 2016 р.) Москва надавала Єревану пільгові державні кредити на закупівлю озброєнь (2015 і 2017 рр.) та водночас продовжувала постачання зброї Баку за чинними контрактами, зберігаючи статус постачальника для обох сторін [261; 262; 345; 346]. По-друге, економічно-енергетичного: на цьому етапі російські енергетичні активи та ціноутворення на газ для Вірменії залишалися важливими каналами впливу, які в експертній літературі описувалися як поєднання економічних і політичних важелів у ширшій регіональній стратегії РФ [263]. Сукупно це закріплювало асиметрію залежностей сторін конфлікту на користь Москви – як ключового модератора та арбітра питань ескалації/деескалації.

Прагнення РФ зберегти домінування у посередництві проявлялося в просуванні двосторонніх і тристоронніх форматів «під російським дахом», які доповнювали мінський трек без його формальної підміни. Показовою була тристороння зустріч у Санкт-Петербурзі 20 червня 2016 р. «на запрошення Президента РФ», що завершилася спільною заявою лідерів Вірменії, Азербайджану та РФ з акцентом на дотриманні перемир'я і створенні умов для політичного врегулювання [69; 70]. На рівні експертних оцінок (2017–2020 рр.) цю лінію інтерпретували як прагнення Москви утримувати центральну роль у

контролі ескалації та параметрах діалогу, мінімізуючи простір для альтернативних ініціатив ЄС/США, не руйнуючи при цьому «парасольку» ОБСЄ [264; 265]. Саме така, «проведена через Москву», конфігурація посередництва дозволяла РФ лишатися головним бенефіціаром статус-кво до вересня 2020 р., коли ознаки деградації стримуючих механізмів стали очевидними.

У 2016 – вересні 2020 р. Москва послідовно стримувала розширення впливу зовнішніх суб'єктів у зоні конфлікту. Утримання де-факто монополії на оперативний кризовий менеджмент означало запобігання появі автономних моніторингових або миротворчих місій поза мандатом ОБСЄ (де РФ є співголовою), а також збереження вирішального голосу щодо «правил гри» на лінії зіткнення – режиму припинення вогню, верифікаційних практик, каналів оперативної комунікації та інцидент-менеджменту.

Аналітичні праці та огляди того часу підкреслювали, що така логіка є складовою ширшого підходу РФ до інституцій у пострадянському просторі – «мультиформатності», за якої остаточне слово залишається за Москвою і яка спирається на комбінацію безпекових, політичних і економічних важелів [265; 266]. У підсумку до вересня 2020 р. РФ зберігала квазі-монопольну позицію в кризовому менеджменті довкола Карабаху: як гарант безпеки Вірменії на її міжнародно визнаній території (в рамках ОДКБ), як вагомий партнер Азербайджану (контракти на озброєння, економічні зв'язки) та як ключовий модератор контактів Єреван – Баку в мінському форматі.

Туреччина: стратегічне партнерство та військово-політична синхронізація. У 2016–2020 рр. сформувався контур узгоджених політичних і оборонних сигналів Анкари. В МЗС Туреччини засуджували обстріли, закликали до припинення вогню й наголошували на солідарності з Баку [71]. Після боїв на державному кордоні в липні 2020 р. офіційні заяви фіксували «жорстке засудження» та політичну підтримку партнера [72]. Таке позиціонування визначало міжнародне сприйняття Туреччини як відкритого політичного союзника Баку в межах публічної дипломатії. Далі розглянуто конкретні інструменти – навчання, ОВТ та англомовні наративи (стисло див. підрозд. 2.1).

Поза суто офіційними каналами Анкара системно працювала в інформаційному полі, формуючи пояснювальні рамки для зовнішніх аудиторій. До вересня 2020 р. дослідницькі матеріали TRT World Research Centre консолідували офіційну наративну лінію (пріоритет територіальної цілісності, критика інертності мінського формату) [267], а розгалужена англomовна медіасистема, насамперед Anadolu Agency та TRT World, регулярно публікувала матеріали, що інтерпретували конфлікт через уразливість енерготранзитних коридорів і безпекову взаємозалежність Анкара–Баку [22], а кризу липня 2020 р. – як наслідок «неефективності Мінської групи» [347]. Сукупно це створювало ефект підсилення: офіційні заяви МЗС резонували з англomовними наративами державних і проурядових медіа, які працювали на зовнішні ринки, підсвічуючи три ключові тези – про територіальну цілісність Азербайджану, геоекономічні ризики для коридору Каспій–Анкара та сталість безрезультатності мінського формату до 2020 р.

Оборонна кооперація з Азербайджаном у 2016–2020 рр. виконувала також комунікаційно-сигнальну функцію. Публічні повідомлення Міноборони Азербайджану щодо спільних азербайджано-турецьких льотно-тактичних навчань «TurAz Qartalı-2019» фіксували залучення до 30 літальних апаратів, включно з F-16, і широкий спектр завдань взаємодії [73]. У 2020 р. календар діяльності (за звітом Міноборони Туреччини) містив «TurAz Qartalı-2020» (26 липня – 14 серпня), подані як планові двосторонні маневри [74], що віддзеркалювалося у міжнародних репортажах як масштабні навчання [348]. У відкритому інформаційному полі такі меседжі зменшували стратегічну багатозначність сигналів і підкреслювали регулярність та передбачуваність спільної підготовки.

Інституціоналізація компонента ОВТ так само комунікувалася назовні: у червні 2020 р. Anadolu Agency і DefenseNews повідомили про рішення Баку закупити ударні БпЛА турецького виробництва як «логічне продовження оборонного зближення» [349; 350]. За даними Турецької асоціації експортерів, які наводили Reuters, експорт оборонної продукції до Азербайджану різко зріс у серпні–вересні 2020 р., тобто ще до початку активного етапу [351]. В

інформаційному просторі це підсилювало уявлення про злагоджену повітряно-наземну модель азербайджансько-турецької взаємодії (розвідка, коригування, ураження з застосуванням ВТЗ), залишаючись у межах правового дискурсу.

Риторика Анкари щодо ефективності мінського формату у 2016–2020 рр. була виражена критичною: не підміняючи «парасольку» ОБСЄ, Туреччина послідовно наголошувала на відсутності відчутних результатів і апелювала до ризиків для енергетичної безпеки та транзиту. Ці меседжі, відбиті в англomовних державних і проурядових аналітичних продуктах (Anadolu Agency, TRT World Research Centre), працювали у зовнішній інформаційній екосистемі для партнерів і міжнародних медіа та підживлювали «зміну очікувань» щодо стійкості статус-кво напередодні вересня 2020 р. [267; 347].

Регіонально-зовнішній вимір конфлікту: політики та важелі впливу Ірану, Грузії, Ізраїлю й Європи. У 2016–2020 рр. Іран демонстрував обережний «активний нейтралітет», поєднуючи підвищену чутливість до безпеки власного кордону з небажанням допустити посилення позарегіональної військової присутності на Південному Кавказі. Водночас чисельна спільнота етнічних азербайджанців у північно-західних провінціях Ірану (Іранський Азербайджан) та інтенсивні родинні, економічні й медійні зв'язки через річку Араз (Аракс) підвищували сприйнятливість внутрішнього інформаційного простору до наративів, трансльованих з Баку, формуючи у Тегерана прагнення мінімізувати ризики «нашкодити своїм». Це додатково стримувало рішення, які могли б бути інтерпретовані як відкрите позиціонування на боці однієї зі сторін. На тлі прикордонних сутичок у липні 2020 р. Тегеран публічно пропонував посередництво, підкреслюючи «традиційну підтримку територіальної цілісності Азербайджану» та закликаючи Єреван і Баку до стриманості й діалогу [75; 352]. Така лінія поєднувала прагматизм (недопущення дестабілізації та транскордонних ризиків) із сигналом проти залучення зовнішніх сил, здатних змінити баланс поблизу іранського кордону.

Грузія зберігала «прагматичний нейтралітет», виходячи з власної вразливості та ролі ключового транзитного коридору для нафти й газу (BTC/SCP)

з Каспію до Туреччини та далі в Європу. Близькість липневих 2020 р. зіткнень у районі Тавуш (Вірменія) – Товуз (Азербайджан) до трубопровідної інфраструктури загострила занепокоєння щодо ризиків для регіональної логістики та енергобезпеки; міжнародні огляди тоді прямо вказували, що ескалація на цій ділянці загрожує «коридору енергії та транспорту з Каспію до Європи» [268; 353]. Це обумовлювало обережність Тбілісі, консолідувало його інтерес до деескалації та підсилювало аргументацію на користь утримання країни від будь-якого «фактичного втягнення» у конфлікт через транзитні чи інші дії.

Ізраїль, попри відсутність формальної участі у врегулюванні, у 2016–2020 рр. відігравав помітну роль у військово-технічній взаємодії з Азербайджаном. У грудні 2016 р. президент І. Алієв публічно заявив про обсяги ізраїльських оборонних поставок на «майже 5 млрд дол.» [354]; незалежний міжнародний дослідницький інститут SIPRI (зріз 2015–2019 рр.) фіксував високу інтенсивність імпорту основних озброєнь до Азербайджану на цьому етапі [262]. На тлі загострення в липні 2020 р. тема ізраїльських поставок стала предметом публічних закликів із вірменського боку щодо їх припинення [355]. У сукупності це підкреслювало «техніко-стратегічний» вимір регіональної рівноваги, який розвивався паралельно політико-дипломатичним форматам і впливав на оцінки потенціалу сторін до відновлення бойових дій у майбутньому.

Національні позиції європейських держав поза спільною лінією ЄС також формували інформаційне тло конфлікту. Велика Британія у 2016–2020 рр. послідовно дотримувалася «дипломатичної» парадигми: під час інцидентів у липні 2020 р. Лондон закликав до негайної деескалації, підтвердження режиму припинення вогню та повернення до переговорів під егідою МГ ОБСЄ [76]. Франція, як співголова Мінської групи, у квітні–травні 2016 р. засуджувала порушення режиму тиші й підтримала «перезапуск» діалогу після віденської зустрічі 16 травня 2016 р., а в подальших комунікаціях акцентувала першочерговість припинення вогню та гуманітарні міркування [58; 77]. Німеччина, що головувала в ОБСЄ у 2016 р., на рівні федерального уряду та МЗС системно просувала логіку деескалації та підтримку інструментів ОБСЄ; у липні

2020 р. Берлін знову публічно закликав сторони утриматися від збройного насильства й повернутися до політичного процесу [78].

Офіційні заяви держав – головуючих в ОБСЄ у 2017–2020 рр. (Австрія, Італія, Словаччина, Албанія) задавали оперативні рамки посередництва в межах мінського формату. Національна лінія Австрії (головування 2017 р.) фокусувалася на «плануванні миру» та підтримці ініціатив «на місцях» (зокрема мандату Особистого представника Діючого голови), що прямо артикульовано на офіційній сторінці австрійського головування щодо врегулювання карабаського конфлікту [79]. У брифінгу для РБ ООН міністр закордонних справ і Діючий голова ОБСЄ Себастьян Курц підкреслив роль головування Австрії як «чесного посередника» та «містка» для діалогу – рамки, яка узгоджувалася з обережною, але активною позицією щодо «заморожених» конфліктів регіону [80]. Сукупно це відображало прагнення зміцнювати операційні компоненти посередництва, не виходячи за межі мінського формату.

Італія (2018 р.) задала мотто головування – «діалог, залученість, відповідальність», виокремивши серед пріоритетів «затяжні» конфлікти в просторі ОБСЄ [81]. У березні 2018 р. міністр закордонних справ Анджеліно Альфано як Діючий голова ОБСЄ представив у РБ ООН програму головування, де врегулювання конфліктів позначалося як одна з опор порядку денного [82]. Для карабаського треку це означало підтвердження підтримки переговорів під егідою співголів і стриману комунікацію без запуску паралельних, автономних ініціатив.

Словаччина (2019 р.) акцентувала на створенні «стабільного контексту для контактів» між сторонами та утриманні від ворожої риторики – така формула неодноразово звучала в офіційних заявах Мирослава Лайчака як Діючого голови ОБСЄ у 2019 р. [83]. Паралельно фіксувалися візити та публічні меседжі в Єревані (березень 2019 р.), де наголошувалося на малих, поступових кроках для поліпшення умов життя людей, яких безпосередньо торкнувся конфлікт [84]. Отже, національна лінія Словаччини посилювала логіку «деескалації через заходи довіри».

Албанія (2020 р.) у комунікації липня 2020 р., після прикордонних зіткнень, оперативно закликала до негайного повернення до режиму припинення вогню; відповідну заяву публічно озвучив Прем'єр-міністр і міністр закордонних справ Еді Рама як Діючий голова ОБСЄ [85]. У межах хронологічних рамок цієї роботи це засвідчило швидкість реакції на інциденти та підтвердило значення національних заяв голови ОБСЄ як каналу кризової комунікації без претензії на альтернативу мінському формату.

Окремо варто зафіксувати позицію України у 2016–2020 рр. Київ послідовно підтримував політико-дипломатичне врегулювання на засадах суверенітету та територіальної цілісності Азербайджану в його міжнародно визнаних кордонах (заява МЗС після ескалації у квітні 2016 р.) [86]. На рівні глав держав у грудні 2019 р. було підкреслено взаємну підтримку Україною та Азербайджаном відновлення суверенітету і територіальної цілісності в міжнародно визнаних кордонах [87]. У липні 2020 р., реагуючи на обстріли на азербайджано-вірменському кордоні, МЗС України висловило глибоку стурбованість, закликала сторони до стриманості та деескалації й підтвердило підтримку переговорного треку в межах МГ ОБСЄ [88]; ця лінія узгоджувалася з контактами очільників МЗС України та Азербайджану в липні 2020 р. [89].

Таким чином, поєднання інституційної інерції мінського формату, асиметрії зовнішніх впливів, наростання турецько-азербайджанської синхронізації та уразливості транзитної інфраструктури сформувало на початок вересня 2020 р. високу ймовірність силового перегляду статус-кво.

Висновки до розділу 2

Сучасний етап вірмено-азербайджанського протистояння, що вилився у Другу карабаську війну, має глибокі історичні корені, пов'язані з радянською спадщиною: НКАО формально входила до складу Азербайджанської РСР, водночас переважно заселялася вірменським населенням. На тлі розпаду СРСР у 1988–1991 рр. почалися масштабні етнічні зіткнення, які переросли у Першу карабаську війну. Її наслідком стало фактичне відокремлення Карабаху від

Азербайджану за підтримки Вірменії, що не було міжнародно визнано, але заклало основу тривалого конфлікту.

Міжвоєнний період 1994–початку 2016 рр., традиційно окреслюваний як «заморожений конфлікт», не був ані стабільним, ані справді замороженим: лінія зіткнення залишалася зоною постійної напруги з регулярними інцидентами та взаємними звинуваченнями у порушеннях режиму тиші. Кульмінацією стала Чотириденна війна у квітні 2016 р., яка де-факто завершила міжвоєнний період і відкрила підготовчий етап Другої карабаської війни. Неефективність переговорних зусиль у межах мінського формату ОБСЄ та зростання стратегічної асиметрії створили підґрунтя для системної підготовки до великої війни: сторони наростили військові бюджети, активізували оборонну політику, розширили військово-технічне співробітництво й розпочали реорганізацію силових відомств.

Визначальною рисою 2016–2020 рр. стала асиметрія підходів. Азербайджан здійснив комплексну модернізацію ЗС: цифровізував зв'язок і управління, інтегрував безпілотні системи, розширив підготовку за стандартами НАТО, вибудував систему стратегічних комунікацій та інформаційну інфраструктуру. Важливу роль відігравала Туреччина як тренувальний, політичний і технологічний партнер; вагомим доповненням стала оборонна кооперація з Ізраїлем. Паралельно Баку інвестував у розвиток цифрового середовища та каналів зовнішнього позиціонування. Вірменія, попри наміри реформ після 2018 р., демонструвала обмежену динаміку: зберігалася залежність від російських військово-технічних поставок і кредитів, інституції безпеки значною мірою залишалися в руслі радянської моделі управління, а системи зв'язку, логістики та управління відзначалися технологічним відставанням. Кадрові спроможності до ведення ІПсД у гібридному середовищі лишалися недостатніми.

На цьому тлі інформаційне протиборство еволюціонувало з допоміжного інструмента у самостійний фронт гібридної війни. Після 2016 р. Азербайджан послідовно формував централізовану модель впливу, що поєднувала державні структури, цифрові платформи, діаспору та культурно-комунікаційні проекти, забезпечуючи стійкий стратегічний наратив і мобілізаційну готовність

суспільства. Вірменська стратегія залишалася більш фрагментованою, спираючись переважно на діаспору та локальні ініціативи. Обидві сторони застосовували військово-патріотичне виховання, історичні й міфологічні наративи, культурну продукцію, публічну дипломатію та мережі міжнародної підтримки, однак проактивність і багатовекторність Баку забезпечили вищу результативність. Маркером завершення підготовчого етапу стали бої на ділянці Товуз–Тавуш у липні 2020 р., які продемонстрували асиметрію інформаційних можливостей і готовність Азербайджану до швидкої мобілізації ресурсів впливу.

Зовнішнє середовище у 2016 – на початку вересня 2020 р. характеризувалося крихким статус-кво під «політичною парасолькою» МГ ОБСЄ за відсутності незалежної верифікації та технічних запобіжників ескалації, що підточувало довіру до формату, насамперед у Баку. ЄС підтримував деескалацію, переважно «м'якими» інструментами, уникаючи дублювання мандату ОБСЄ; США як співголова демонстрували стриману, здебільшого декларативно-гуманітарну участь. РФ проводила політику «керованого балансування», поєднуючи союзницькі зобов'язання щодо Вірменії в межах ОДКБ із розвитком партнерства з Азербайджаном; Туреччина нарощувала політичну, оборонну й наративну синхронізацію з Баку; Ізраїль залишався вагомим техно-військовим партнером Азербайджану; НАТО утримувалося від залучення, а Україна послідовно підтримувала територіальну цілісність Азербайджану та переговорний трек ОБСЄ. Сутички липня 2020 р. додатково висвітлили деградацію стримуючих механізмів і вразливість регіональної архітектури безпеки.

Узагальнюючи, 2016–2020 рр. стали завершенням формату «відкладеного» конфлікту й етапом цілеспрямованої реалізації сценаріїв повномасштабного зіткнення. Поєднання інституційної інерції мінського формату, асиметрії зовнішніх впливів, турецько-азербайджанської синхронізації, технологічного й організаційного розриву та зростаючої переваги Азербайджану в інформаційному вимірі створило на початок вересня 2020 р. високу ймовірність силового перегляду статус-кво. Саме ця сукупність факторів визначила стартові умови активної фази Другої карабаської війни у вересні–листопаді 2020 р.

РОЗДІЛ 3

ЕТАП АКТИВНИХ БОЙОВИХ ДІЙ ДРУГОЇ КАРАБАСЬКОЇ ВІЙНИ (ВЕРЕСЕНЬ–ЛИСТОПАД 2020 Р.)

3.1. Структурно-хронологічний огляд етапу активних бойових дій Другої карабаської війни

Друга карабаська війна, етап активних бойових дій якої тривав 44 дні, стала ключовою подією тривалого спору за контроль над Карабахом. Бойові дії велися на кількох напрямках із застосуванням артилерії, бронетехніки та БпЛА; конфлікт отримав широке висвітлення в науково-аналітичних й інформаційних джерелах [734]. Її прологом стали події липня–серпня 2020 р. (зіткнення в Товузі/Тавуші та інтенсивні навчання). Початок війни збігся із завершенням стратегічних навчань ЗС РФ «Кавказ-2020» (21–26 вересня), що окреслило регіональний контекст кампанії [356].

Операційний театр мав два головні вектори – північний гірський і південний рівнинний – із поступовим зміщенням центру ваги на південь. Етап активних бойових дій характеризувався широким застосуванням БпЛА, високоточної артилерії, інтегрованої розвідки й цифрового управління, що формувало темп операцій і структуру втрат. Постійний інформаційний супровід – скоординовані медіакампанії – слугував легітимації дій і здобуттю зовнішньої підтримки; неодноразові спроби посередництва та перемир'я у форматі МГ ОБСЄ зривалися.

Азербайджан на оперативно-стратегічному рівні прагнув розгрому угруповань вірменських сил на лінії зіткнення, просування вглиб окупованих районів, захоплення панівних висот, звільнення населених пунктів і контролю ключових комунікацій з виходом до кордону з Вірменією; кінцева мета – звільнення території Карабаху та семи прилеглих районів. Військово-політичне керівництво Азербайджану утримувалося від ударів по території Республіки Вірменія, щоб не давати підстав для втручання Росії та країн ОДКБ, інтернаціоналізації конфлікту.

Вірменія ставила за оперативно-стратегічну мету зупинення наступу, завдання максимальних втрат і витіснення противника на вихідні позиції; кінцева мета – збереження статус-кво (контроль Карабаху та семи районів довкола нього).

Хронологію етапу активних бойових дій 27.09–10.11.2020 р. подано у трьох фазах: перші наступальні операції (27.09–01.10.2020 р.), бойові дії у південному секторі (02–22.10.2020 р.) та бої за Шушу (23.10–09.11.2020 р.). Взяття Шуші стало кульмінацією кампанії, після цього бойові дії припинилися.

I фаза: стратегічна раптовість (27.09–01.10.2020 р.). В межах першої фази етапу активних бойових дій Другої карабаської війни ЗС Азербайджану реалізували концепцію стратегічної раптовості, яка полягала у свідомому утриманні від публічного анонсування наступальної операції та максимальному приховуванні масштабів підготовки до бойових дій. Відсутність відкритих ознак неминучого наступу дала змогу здійснити раптовий удар, що, у свою чергу, спричинило дезорієнтацію вищого військового керівництва Вірменії та неготовності її ЗС до повноцінного розгортання у перші дні конфлікту [735]. Цей чинник значною мірою сприяв досягненню тактичної та оперативної переваги з боку Азербайджану на початку активних бойових дій.

Серед ключових недоліків у структурі оборони Вірменії – незадовільна робота системи військової розвідки, яка виявилася неспроможною своєчасно виявити ознаки безпосередньої підготовки противника до наступальних дій. РФ як військово-політичний союзник Вірменії, володіючи потужними розвідувальними засобами, зокрема космічного базування, не передала вірменській стороні розвідувальну інформацію, що могло б стати вирішальним для завчасного реагування. Крім того, не була передбачена можливість наступу на південному фланзі, внаслідок чого оборона на цьому напрямку належним чином підготовлена не була.

Водночас військово-політичне керівництво Азербайджану продемонструвало високий рівень підготовки, спираючись як на досвід збройного протистояння 1991–1994 рр., так і на розвідувальні дані щодо глибоко

ешелонованої системи оборони, створеної Вірменією протягом понад двох десятиліть на окупованих територіях Карабаху та навколо них. Це дало змогу азербайджанським силам більш ефективно планувати напрямки прориву та визначати вразливі ділянки в системі оборони супротивника.

Для введення вірменської сторони в оману, щодо напряму головного удару, активні бойові дії Азербайджан розпочав 27 вересня 2020 р. на Північному напрямку (Тертер–Агдерському та Муровдагському напрямках) в результаті яких вдалось взяти під контроль сім населених пунктів (Гараханбейлі, Гарвянд, Горадіз, Йухари, Абдулрахменлі, Боюк, Мянчарлі та Нюзгяр) і захопити ряд стратегічних висот Муровдагського хребта, що дало змогу здійснювати вогневий контроль траси М11 (Варденіс–Адгере) [736]. В подальшому, цей напрям використовувався для сковування частини сил ЗС Вірменії та запобігання перекиданню їх резервів на напрямок головного удару.

Напрямок головного удару був Південний (Фізулійсько–Джебраїльський) уздовж кордону з Іраном по річці Аракс. Ця південна операція також розпочалася 27 вересня 2020 р. [357]. Основними завданнями ЗС Азербайджану на цьому напрямку були: звільнення міст Фізулі та Джебраїл з подальшим розвитком наступу в напрямку міста Шуша; захоплення панівних висот та важливих об'єктів критичної інфраструктури (Сарсангська ГЕС та Сарсангське водосховище); встановлення вогневого контролю транспортних комунікацій; взятті під контроль ділянки кордону з Іраном та вихід на державний кордон з Вірменією.

У перші дні війни (27–30.09.2020 р.) ЗС Азербайджану здійснили масштабні удари по засобах ППО Вірменії із застосуванням БпЛА. Ударні БпЛА типу Bayraktar TB2 та дрони-камікадзе Harop знищили низку ворожих радіолокаційних станцій (РЛС) і пускових установок, зокрема систем «Оса», «Стріла-10» та «Куб», розташованих у районах н.п. Агдар, Агдам, Ходжали [358]. Результативність цих дій значною мірою зумовлювалась відсутністю у вірменської сторони сучасних засобів РЕБ і дієвих систем боротьби з БпЛА. Завдяки успішному придушенню ППО Азербайджан отримав перевагу в

повітряному просторі, що надалі забезпечило ефективну підтримку наступальних дій із повітря.

Протягом 28 вересня 2020 р. бойові дії велися на територіях, контрольованих Вірменією (Тертерському, Агдамському, Фізулінському та Джебраїльському районах довкола Карабаху). Основні зусилля наступальних дій ЗС Азербайджану були зосереджені на південному напрямку з оволодінням рубежем Фізулі–Джебраїл, а також оволодінні та утриманні стратегічно важливих висот довкола Талиш (Тертерський район) [734].

Сторонами активно застосовувалось реактивно-артилерійське озброєння, танки, ударні БпЛА, насамперед ЗС Азербайджану. З метою виявлення системи ППО Вірменії ЗС Азербайджану застосовували літаки АН-2 в безпілотному варіанті [359]. Основна тактика полягала в тому, щоб запустити АН-2 у повітря та спровокувати роботу ворожих систем ППО по хибній цілі. Зліт літака здійснював пілот, після набрання необхідної висоти та курсу пілот катапультиувався, літак надалі виконував роль хибної цілі, провокуючи роботу ППО. Водночас інший ударний БпЛА в повітрі контролював політ АН-2, відслідковував та знищував РЛС та пускові установки ППО противника або наводив на ціль високоточну артилерію. На військовому аеродромі в н.п. Евлах (Азербайджан) розміщувалось до 55 од. АН-2.

29 вересня 2020 р., з території Вірменії, з району н.п. Варденіс, було здійснено артилерійський обстріл по Дашкесанському району Азербайджану. У відповідь підрозділи ЗС Азербайджану завдали удару по визначеному військовому об'єкту на території Вірменії у районі Варденіса [360]. Це був перший зафіксований обстріл території Республіки Вірменія у ході етапу активних бойових дій Другої карабаської війни, що засвідчило розширення зони збройного протистояння за межі Карабаського економічного району. У контексті інформаційного протиборства це можна розцінювати як провокаційні дії вірменської сторони, яка, імовірно, прагнула втягнути у конфлікт третіх учасників, зокрема – РФ як союзника по ОДКБ. Удар у відповідь з боку Азербайджану став фактичним порушенням раніше задекларованого у Баку

«табу» – не завдавати ударів по території самої Вірменії, щоб уникнути формального втручання Росії. Однак Москва жодним чином не відреагувала на цей інцидент у межах зобов'язань за договором ОДКБ, що виявило її стратегічну пасивність і обмежену готовність до прямого втручання, коли йдеться не про Карабах, а про територію самої Вірменії. В результаті Азербайджан не лише не припинив наступ, а навпаки – активізував бойові дії на інших напрямках.

За наявності сприятливих умов рельєфу та логістики, основною тактикою механізованих піхотних підрозділів ЗС Азербайджану було захоплення опорних пунктів противника, попередньо знищених артилерійським вогнем, що розташовувались на панівних висотах, а також подальше просування вглиб оборони супротивника вздовж водних артерій та транспортних шляхів, якщо це дозволяли умови. При цьому азербайджанська сторона свідомо уникала лобових атак на укріплені оборонні райони ЗС Вірменії, прагнучи не вступати у тривалі бойові зіткнення [361].

У той самий час з'єднання та частини ЗС Вірменії зосереджували свої зусилля на утриманні опорних пунктів і оборонних районів уздовж кордонів окупованих територій навколо Карабаху. Основним засобом протидії наступу противника були удари ракетно-артилерійських систем і вогонь механізованих підрозділів, спрямовані на уповільнення просування азербайджанських військ, завдання втрат їхнім артилерійським позиціям, бронетехніці та особовому складу. Вірменська сторона активно використовувала переваги висотного рельєфу, а також ефективність заздалегідь підготовлених та добре укріплених оборонних рубежів [737].

Перевага в чисельності та технічному оснащенні, а також особливості рельєфу дозволили ЗС Азербайджану, хоча з невеликою швидкістю до 3-5 км на добу, але поступово подолати вірменську оборону.

30 вересня 2020 р. у Вірменії була відмічена активізація добровольчого руху VoMA (Добровольча військова академія). Здійснено перекидання першої групи добровольців гірсько-стрілецького батальйону VoMA зі складу структури, відомої під назвою «Резервна армія», чисельністю до батальйону, на територію

самопроголошеної «НКР». Батальйону було доручено захист сіл Карвачар, Кармір Шука та Тагавард у Мартунському районі [90].

Станом на 01 жовтня 2020 р. азербайджанська армія просунулась на напрямку головного удару на глибину до 30–35 км. Глибина просування ЗС Азербайджану на Фізулінському напрямку склала 27–30 км від попередньої лінії зіткнення. На Джебраїльському – більше 35 км. На Тертер–Агдамському напрямку бойові дії характеризувались найбільшою інтенсивністю, підрозділи ЗС Азербайджану знищили передові позиції гірськострілецького батальйону, який дислокувався поблизу н.п. Тонашен. Вірменська сторона втратила значну кількість особового складу та техніки. Резервні сили, що висувались для підтримки, були знищені вогнем ударних БПЛА.

На північному напрямку тривали бойові зіткнення на захопленому хребті Муровдаг, окремі підрозділи ЗС Азербайджану просунулись вглиб до міста Кельбеджар. Азербайджан заявив про взяття під контроль кількох сіл у Фізулінському та Джебраїльському районах. Зокрема, було повідомлено про захоплення сіл Гараханбейлі, Гервенд, Горадіз, Юхари Абдуррахманли Фізулінського району, а також сіл Беюк Мерджанли та Ньюзгер Джебраїльського району. Також повідомлялося про знищення позицій противника у напрямку Агдерінського району та взяття під повний контроль вершини Мурів на хребті Муровдаг. Поряд з тим, захопити автомобільні шляхи Фізулі–Джебраїл та Фізулі–Ходжавенд для унеможливлення постачання Вірменією боєприпасів та живої сили на даній фазі ЗС Азербайджану не вдалось [362]. Вірменія заперечувала ці повідомлення, стверджуючи, що ситуація на фронті була відносно стабільною.

У зв'язку з наростанням ознак морально-психологічної дестабілізації та психологічного виснаження особового складу на передових позиціях, у ЗС Вірменії були зафіксовані перші випадки масового залишення бойових позицій. Реакцією на ці інциденти стало розгортання комендантських постів військової поліції на основних автомобільних маршрутах з метою запобігання подальшим випадкам дезертирства та стабілізації ситуації в зоні бойових дій [363].

У жовтні 2020 р., під час боїв в околицях н.п. Гадрут, стався перший підтверджений випадок полону вірменських військовослужбовців на етапі активних бойових дій. Щонайменше двоє полонених були страчені азербайджанськими військовими. Цей інцидент зафіксовано на відео і підтверджено розслідуваннями спільноти журналістських розслідувань Bellingcat, які ідентифікували місце події та учасників. Інцидент кваліфіковано як воєнний злочин і засуджено міжнародною спільнотою [588].

Таким чином, початок бойових дій ознаменувався застосуванням інноваційних засобів ведення бойових дій з боку Азербайджану, зокрема за рахунок інтеграції ударних БпЛА, високоточної артилерії та системи оперативної розвідки. Значну перевагу забезпечила нейтралізація систем ППО противника в перші дні бойових дій. Основні зусилля були зосереджені на південному фронті, проте маскувальний удар на півночі дозволив відволікти вірменські резерви. Фаза засвідчила злам традиційної лінійної оборони та створення передумов для глибокого наступу на Джебраїльському і Фізулінському напрямках. Успішні дії у цій фазі дали змогу Азербайджану захопити стратегічні висоти та встановити вогневий контроль над комунікаціями супротивника.

II фаза: південний фланг і оперативний прорив (02–22.10.2020 р.). У першій половині цієї фази ЗС Азербайджану, з використанням БпЛА, завдали ударів по критично важливих об'єктах на території Карабаху, таких як пункти управління, склади, об'єкти інфраструктури в тому числі аеропорт у місті Ханкенді – столиці так званої «НКР». Підрозділами ракетних військ знищено міст через річку Акера, який сполучає н.п. Горіс (Вірменія) та н.п. Бердзор (невизнана «НКР»).

На Південному напрямку підрозділи ЗС Азербайджану встановили контроль над н.п. Гадрут і Губадли, що створило передумови для подальших дій у Зангеланському районі.

На Тертер–Агдамському напрямку ЗС Азербайджану зайняли позиції на північ від Сарсангського водосховища та фактично встановили контроль над

Сарсангською гідроелектростанцією, що покривала до 60 % потреб в електроенергії на тимчасово окупованій території Карабаху.

На гірському хребті Муровдаг тривали бойові зіткнення за володіння висотами, що забезпечували панування над дорогою Варденіс–Агдере.

Впродовж першого тижня бойових дій до Азербайджану прибули сім рейсів ВПС Туреччини з запасними частинами для БпЛА Bayraktar TB2, керованими боєприпасами. Вздовж турецько-вірменського кордону було активізовано польоти розвідувальної авіації ЗС Туреччини, а також посилено ведення радіоелектронної розвідки (РЕР) [364].

В другій половині жовтня 2020 р., після перегрупування азербайджанські підрозділи здійснювали подальше просування сил, застосовували масоване вогневе ураження з використанням артилерії та БпЛА для встановлення контролю над автомобільною дорогою Фізулі–Ходжавенд, яка мала стратегічне значення для забезпечення ЗС Вірменії.

16 жовтня 2020 р. в Джебраїлському та Фізулінському районах Азербайджаном було відновлено контроль над ірано–азербайджанським державним кордоном.

Аналіз відеоматеріалів, зафіксованих із застосуванням ударних БпЛА та баражуючих боєприпасів, дає підстави стверджувати про відсутність належного маскування бойової техніки ЗС Вірменії. Можна припустити, що вірменське командування розраховувало на природні умови – зокрема, складний рельєф місцевості – як на достатній засіб приховування техніки від розвідки й ураження з повітря. Крім того, не було зафіксовано організованих спроб застосування димових завіс або інших заходів щодо штучного утруднення візуального спостереження з повітря. Це особливо показово з огляду на те, що згідно з відкритими джерелами, наголошується на зниженні ефективності ударних БпЛА за несприятливих погодних умов – таких як дощ, туман або сильний вітер [657].

Суттєвий вплив на тактику бойових дій обох сторін справляли фізико-географічні умови місцевості. В зв'язку з перенесенням протистояння у гірську та лісисту місцевість ЗС Азербайджану перейшли до максимального

використання малих піхотних груп з залученням підрозділів спеціального призначення та обмеженим залученням бронетехніки [91]. Створювались змішані передові групи до 10-15 чоловік, які діяли за принципами асиметричної мобільної війни, координуючи свої дії з БПЛА та іншими засобами ураження. Їхнім основним завданням було проведення розвідки боєм, заняття вигідних позицій та викриття районів оборони збройних формувань самопроголошеної «НКР». За передовими підрозділами слідували основні сили – тактичні групи по 50-100 чоловік.

Подальші основні зусилля ЗС Азербайджану зосереджувались на напрямку Гадрут–Шуша–Ханкенді. Наступальні дії супроводжувались максимальною підтримкою артилерії та БпЛА. Враховуючи гірсько-лісисту місцевість та майже відсутність шляхів сполучень або наявність серпантинних гірських доріг та доріг в ущелинах темп наступу ЗС Азербайджану було знижено, що становив до 2 км на добу.

20 жовтня 2020 р. підрозділи ЗС Азербайджану взяли під контроль н.п. Зангілан (вірменська назва – Ковсакан) та фактично встановили контроль над основними транспортними шляхами на окупованих Вірменією територіях [365].

У подальшому ЗС Азербайджану вели наступальні дії у напрямку логістичної артерії ЗС Вірменії – Лачинського коридору (гірський коридор довжиною близько 6 км, який з'єднує територію Вірменії та Карабаху) та взяли під контроль Гюлебїрд.

Вірменські підрозділи застосовуючи тактику дій ЗС РФ в обороні, утримували позиції та укріпайони, обладнані на панівних висотах. Контролювали можливі шляхи висування противника, позбавляли його можливості скритного висування. При цьому, керівництвом ЗС Вірменії було прийнято рішення щодо застосування підрозділів спеціального призначення, разом з загальновійськовими підрозділами, для ведення оборонних дій [91]. Як результат, вірменський спецназ, діючи за принципами класичної оборони із спробами локальних контратак у складних умовах відсутності переваги в повітрі та зв'язку зазнав значних втрат.

Внаслідок успішного просування азербайджанських ЗС у Зангіланському районі (вздовж кордону з Іраном) окремі підрозділи вийшли до державного кордону з Вірменією. Підрозділи спеціального призначення ЗС Азербайджану створили умови для перешкоджання матеріального забезпечення вірменських військ на ділянці автомобільної дороги Лачин–Шуша. Відсутність завчасно підготовлених опорних пунктів в Лачинському та Зангіланському районах спричинило значні втрати в особовому складі. Підрозділи ЗС Вірменії змушені були відступити у напрямку н.п. Лачин [356]. Також продовжувалося поступове просування азербайджанських підрозділів у напрямку Ходжавенда. Завдяки залученню тактичної авіації ЗС Азербайджану вдавалося ефективно уражати укріплені оборонні рубежі противника в районі цього населеного пункту.

Таким чином, у цій фазі бойових дій Азербайджан досяг оперативного прориву на південному фланзі, що забезпечило звільнення значних територій, зокрема міст Фізулі, Джебраїл та Губадли. Наступальні дії розгорталися вздовж кордону з Іраном і поступово просувалися вглиб, створюючи передумови для подальшого просування у напрямку Шуші. Водночас азербайджанські війська встановили контроль над об'єктами критичної інфраструктури, серед яких особливу стратегічну вагу мала Сарсангська гідроелектростанція. Також відбулося суттєве просування лінії фронту на користь Азербайджану, що сприяло ізоляції Лачинського коридору – основного маршруту постачання для вірменських сил.

III фаза: бої за Шушу та завершення активних бойових дій (23.10–09.11.2020 р.). На третій фазі активізувався наступ азербайджанських військ у гірській місцевості. На Тертер–Агдамському напрямку та хребті Муровдаг тривали позиційні бої з метою сковування сил ЗС Вірменії та недопущення перекидання резервів для ведення бойових дій.

Водночас підрозділи ЗС Вірменії здійснювали артилерійські обстріли позицій азербайджанських військ та об'єктів інфраструктури в районах н.п. Агджабеді, Агдам, Геранбой, Губадли, Товуз і Тертер. Однак, через відсутність ефективної системи розвідки й корегування вогню, удари виявилися

малоефективними з військової точки зору. Значна частина ракет була перехоплена засобами ППО Азербайджану. Водночас, неточне наведення вогню призвело до жертв серед цивільного населення та руйнування інфраструктури, що ще більше загостило гуманітарну ситуацію в зоні конфлікту [270].

Також, у ході етапу активних бойових дій ЗС Вірменії здійснювали ракетні удари з території Республіки Вірменія із застосуванням РСЗВ «Смерч» по населених пунктах Азербайджану – зокрема Тертеру, Бейлагану та Гянджі. Вказані удари спрямовувалися на об'єкти подвійного призначення, серед яких були й установи, що забезпечували логістичне й тилове забезпечення азербайджанських підрозділів. За інформацією азербайджанської сторони, значна частина ракет була успішно перехоплена засобами ППО [176].

Крім безпосереднього вогневого ураження цілей на території Азербайджану, подібні дії були спрямовані на чергове провокування Азербайджану до нанесення ударів у відповідь по території Вірменії (перший інцидент із застосуванням вогню з території Республіки Вірменія та відповідь Азербайджану див. I фаза). Надалі Азербайджан послідовно утримувався від ударів по вірменській території. Ба більше, у фінальній фазі етапу активних бойових дій було зупинене просування в напрямку н.п. Лачин, а основні зусилля зосереджено на оволодінні стратегічно важливим містом Шуша.

Комплекс заходів з введення противника в оману забезпечив ЗС Азербайджану досягнення оперативної раптовості, що дозволило дезорганізувати систему оборони супротивника та захопити ініціативу на ключовому напрямку наступу. Особливу роль у порушенні оборонних дій противника відігравали постійні імітаційні маневри, які здійснювалися силами та засобами на окремих ділянках фронту [366]. Зокрема, у районі Джебраїл–Гадрут азербайджанські підрозділи створили ілюзію підготовки до масштабного наступу, внаслідок чого командування ЗС Вірменії було змушене перекинути туди резерви. Водночас головний удар було завдано на північному сході – у напрямку Ходжавенд–Шуша, що призвело до прориву оборони вірменських сил у складних умовах гірської місцевості поблизу Шуші.

Бойові дії за місто Шуша, що розташоване у центральній частині Карабаху та має стратегічне значення завдяки домінуванню над навколишньою місцевістю, розпочалися 23 жовтня 2020 р. Їм передувало кілька днів інтенсивної артилерійської підготовки, яка здійснювалася обома сторонами конфлікту.

За декілька днів війська Азербайджану досягли околиць міста Шуші та взяли під контроль ділянку Лачинського гірського коридору (автомобільна дорога Шуша–Туршусу), тим самим заблокували останній шлях логістичного забезпечення вірменських військ у Карабасі (у напрямку Ханкенді–Агдам) та створили умови для оточення угруповання військ «Армії оборони Нагірного Карабаху» (збройні формування невизнаної «НКР»), що стало вирішальною подією в конфлікті [366].

28 жовтня 2020 р. азербайджанські війська продовжили наступ на південному фронті, зайнявши місто Кубатли. 29–31 жовтня інтенсивні бої точилися в районі Лачина та біля Шуші. Вірменські сили намагалися контратакувати, але не змогли змінити оперативну обстановку.

Упродовж 28–30 жовтня 2020 р. азербайджанські сили спецоперацій були задіяні для ізоляції міста Шуша та прориву його оборони. Чотири сотні цих азербайджанських спецпризначенців розділилися на групи по 100 осіб, підійшли до міста та визначених цілей з різних сторін [367].

30 жовтня 2020 р. тривали бойові зіткнення всього за 5 км на схід від Шуші. Місто вже було під постійним артилерійським обстрілом з початку вересня 2020 р., що змусило більшість жителів міста втекти до сусіднього Ханкенді [368].

4 листопада 2020 р. азербайджанська легка піхота підійшла до дороги біля села Дашалти (підніжжя південних скель Шуші). Також азербайджанські сили посилили обстріли з мінометів оборонних позицій вірмен, які оточують місто.

5 листопада 2020 р. підрозділи Сил спеціального призначення Азербайджану вийшли на головну дорогу і змогли заблокувати підкріплення, які намагалися допомогти обороні Шуші. Це, у поєднанні з руйнуванням ключового мосту через річку Хакарі, заблокувало будь-яку допомогу місту, яке було

блоковане щонайменше з трьох ключових напрямків [369].

6 листопада 2020 р. сухопутні війська Азербайджану вийшли на околиці Шуші. Вранці в ЗМІ з'явилися повідомлення про те, що Арман Кярамян, колишній голова Служби національної безпеки Вірменії, який був призначений військовим комендантом, відповідальним за організацію оборони Шуші, покинув місто. Незабаром азербайджанські війська увійшли в місто, впродовж дня тривали важкі вуличні бої. В цей день також було взято під контроль азербайджанськими військами село Дашалти на півдні від Шуші, що забезпечило повний контроль і доступ головної дороги до Шуші [370]. Чисельність вірменського гарнізону в місті перевищувала дві тисячі військовослужбовців разом із бронетехнікою та важкою артилерією. Вони намагалися утримати Шушу, активізувавши всі резерви на цьому напрямку, але через сильні удари та безперервні атаки на оборонні позиції їм не вдалося утримати місто.

7 листопада 2020 р. в районі бойових дій стояв туман. Це суттєво обмежувало використання азербайджанськими силами повітряного спостереження та ударних засобів, які давали їм перевагу протягом війни. Вірменські війська, включаючи підрозділи спеціального призначення, із максимальним використанням своєї бронетехніки – танки і БМП, намагалися організувати контратаки всередині міста в умовах обмеженої підтримки з повітря ЗС Азербайджану [271].

Незважаючи на контратаку, азербайджанські війська втримали позиції. Вони сформували оборонний рубіж в районі Шушинського лісу і, відбивши три вірменські контратаки, повернулися до наступу, захопивши 8 листопада адміністративні будівлі Шуші та почали витісняти вірменські війська. Битва за Шушу в підсумку звелася до ближнього бою в умовах щільної міської забудови, із послідовним штурмом окремих будівель і кварталів. Вранці 9 листопада 2020 р. президент Азербайджану І. Алієв оголосив про встановлення повного контролю над Шушею [371].

Бої у гірській місцевості засвідчили здатність ЗС Азербайджану діяти ефективно в умовах обмеженої логістики та рельєфної складності. Падіння Шуші

стало символічним і стратегічним ударом по позиціях Вірменії. Це місто відіграло важливу роль як у воєнному, так і в політико-культурному вимірі, мало релігійну значущість для вірменського народу. З втратою міста Шуші, вірменські сили фактично втратили контроль над основною частиною Карабаху.

9 листопада 2020 р. Азербайджанські війська продовжили просування в напрямку Ханкенді, столиці невизнаної «НКР». Вірменські сили втрачали бойову спроможність, а в самому Єревані почалися протести спричинені суспільним невдоволенням діями вірменського уряду [372]. Втрата контролю над Шушею, підхід азербайджанських військ до Ханкенді, протести в Єревані поставили Вірменію перед неминучістю капітуляції. Попри спроби локальних контратак і використання туману для бронетанкових дій, вірменська сторона не змогла стабілізувати фронт.

Етап активних бойових дій Другої карабаської війни завершився в ніч з 9 на 10 листопада 2020 р. після термінових тристоронніх переговорів за участі Вірменії, Азербайджану та РФ. Результатом цих переговорів стало офіційне оприлюднення спільної заяви про повне припинення бойових дій, яка набула чинності 10 листопада 2020 р. з 00:00 год. за московським часом [92]. Цей документ юридично зафіксував завершення активної фази бойових дій Другої карабаської війни, передбачив припинення вогню та низку конкретних зобов'язань сторін. Детальний зміст і наслідки цієї угоди проаналізовані у наступному розділі.

Підписання тристоронньої мирної угоди стало фактичним визнанням військової перемоги Азербайджану у конфлікті. Вірменія зазнала поразки, що спричинило політичну кризу і масові протести в Єревані. Росія, виступивши посередником, закріпила свій вплив через розміщення миротворчого контингенту.

Саме з цього моменту розпочався постконфліктний етап (детальніше див. розділ 4), що ознаменував трансформацію безпекового середовища на Південному Кавказі.

3.2. Інформаційне протиборство в ході активного збройного протистояння

Інформаційне протиборство було важливою й системною складовою етапу активних бойових дій Другої карабаської війни. Обидві сторони цілеспрямовано використовували інформаційний простір для досягнення тактичних, оперативних і стратегічних цілей. Упродовж усього етапу здійснювалися ІО для формування сприятливого фону, легітимації дій на міжнародній арені, мобілізації власного населення та деморалізації супротивника. У зоні конфлікту технології інформаційного домінування слугували реалізації воєнної стратегії – через маніпуляції, вплив на моральний стан військовослужбовців, інформаційне прикриття наступальних дій і створення ефекту невідвортної перемоги [738].

На цьому етапі ключовими складовими ІО були ІПсД, дезінформаційні дії, кібероперації, РЕБ та операції з прикриття (забезпечення безпеки інформації та інформаційних ресурсів). Ефективність ІО передбачала чітко визначену стратегічну мету, належну організацію, добір способів і методів впливу, а також оптимальні канали донесення до ЦА.

Порівняно з етапом підготовки (2016–2020 рр.) восени 2020 р. сторони діяли організованіше, послідовніше й більш цілеспрямовано. Далі проаналізовано організацію систем ІО Азербайджану та Вірменії в умовах бойових дій, їхні цілі, принципи, способи, методи та інструменти.

Моделювання ІО та таргетування ЦА. У великому масиві повідомлень під час етапу активних бойових дій Другої карабаської війни було складно відрізнити повністю або частково недостовірні новини. Обидві сторони застосовували фейки як інформаційну зброю. Дезінформаційні матеріали, згодом спростовані або уточнені, істотно впливали на перебіг конфлікту й досягали мети – встановлення інформаційного домінування та впливу на поведінку визначених ЦА [739].

ЦА ІО Азербайджану: власне населення (мобілізація підтримки, підняття морального духу, легітимація дій); військовослужбовці ЗС Вірменії (деморалізація, створення паніки, стимулювання дезертирства/здачі позицій);

міжнародна спільнота (образ держави, що звільняє окуповані території в межах міжнародного права); вірменське суспільство (зниження довіри до керівництва, провокування протестів, інформаційна нестабільність).

ЦА ІО Вірменії: власне населення та армія (утримання морально-психологічної стійкості, виправдання рішень влади, нейтралізація шоку від втрат); діаспора (мобілізація фінансової, медійної та політичної підтримки); міжнародна спільнота (гуманітарний дискурс, апеляція до історичних травм, образ жертви агресії); азербайджанське суспільство (вкидання дестабілізуючих меседжів, фейки про втрати, найманців, порушення прав людини).

Засоби ІО обох сторін: підготовка й поширення агітаційно-пропагандистських матеріалів; емоційно забарвлений контент; генерація фейкових новин і відвертої дезінформації; активне використання соціальних мереж і месенджерів як каналів інформаційних вкидів; залучення лідерів громадської думки; контроль інформаційних потоків і цензура; маніпуляція релігійними почуттями; дії у кіберпросторі, зокрема хакерські атаки. Характерними були синхронні публікації однотипних повідомлень у державних ЗМІ, узгодженість тематичних ліній і координація часу поширення; паралельно велась робота з іноземними медіа.

Організаційна модель ІО Азербайджану мала виразно централізований характер: ключові суб'єкти – Міністерство оборони, Служба державної безпеки, комунікаційні підрозділи при Адміністрації Президента. Через офіційні канали (mod.gov.az, president.az) та контрольовані медіаресурси (АРА, Trend.az, Caliber.az) реалізовувалась основна частина ІО; неофіційні активи – блогери, активісти, ІТ-фахівці – у разі обмеження доступу працювали через віртуальні приватні мережі (VPN) у Facebook, Instagram, Telegram.

Характерною рисою азербайджанського підходу стало дотримання концепції «єдиного інформаційного голосу». Ця модель передбачала публікацію інформації виключно після її затвердження на рівні МО або Адміністрації Президента, що забезпечувало уніфіковану подачу повідомлень та мінімізувало ризики дезінформації [272].

Інформаційна система Вірменії була переважно децентралізованою. Окрім МО та Служби національної безпеки, помітну роль відігравали активісти, журналісти, блогери й численна діаспора (передусім у Франції, США, Лівані), яка забезпечувала значну частину зовнішнього інформаційного супроводу, впливаючи на західні ЗМІ, громадські організації та політиків. Брак координаційного центру та слабка взаємодія державних і недержавних каналів спричиняли хаотичність і суперечливість повідомлень: паралельна активність акаунтів МО, урядових речників, волонтерських Telegram-каналів і блогерів вела до дублювання, передчасних або непідтверджених заяв, ускладнюючи формування єдиної медіапозиції [273].

Внутрішні цілі ІО Азербайджану: домінування в інформаційному просторі, мобілізація суспільства, демонстрація моральної й технологічної переваги. Зовнішні цілі ІО: міжнародна легітимність дій, вплив на іноземну аудиторію та діаспори, деморалізація ЗС Вірменії (у т.ч. стимулювання дезертирства/відмов від мобілізації), посилення соціального тиску на вірменське керівництво. Вірменія, своєю чергою, зосереджувалася на підтримці бойового духу, конструюванні наративу гуманітарної катастрофи, мобілізації діаспори для тиску на іноземні уряди, висвітленні воєнних злочинів противника та апеляціях до ОДКБ і ролі Росії [373].

Відмінності стратегій зумовлювалися не лише політичними цілями, а й ресурсами, рівнем координації та комунікаційною культурою. ІО обох сторін були не лише елементом бойового забезпечення, а й інструментом стратегічного управління конфліктом на національному й міжнародному рівнях: лише у вересні 2020 р. кількість згадок про Вірменію та Азербайджан у соцмережах перевищувала 20 млн на тиждень [217].

Початок ІО: контроль інформаційного простору й «єдиний голос». Після ретельного відбору інформаційних тем, створення сприятливих інформаційних приводів і попередньої підготовки відповідних комунікаційних інструментів, наприкінці вересня 2020 р. розпочалося інтенсивне розгортання ІО з боку Азербайджану та Вірменії.

20 вересня 2020 р. в азербайджанських медіа та соцмережах поширювали відомості про перекидання «тисяч курдських бойовиків» з іракського Курдистану через Іран до Вірменії й Карабаху та про переселення вірмен із Лівану для зміни демографічної ситуації [740]. Переконливих підтверджень чи спростувань не з'явилося, а міжнародні посередники утрималися від реакції. Таким чином Азербайджан розпочав активну фазу інформаційного наступу.

24 вересня азербайджанські ЗМІ масово поширили повідомлення про нібито евакуацію населення «Нагірного Карабаху». У месенджерах було розіслано фото документа із начебто попередженням від МО про необхідність бути готовими до екстреної евакуації. Наступного дня вірменський експерт з інформаційної безпеки Самвел Мартіросян заявив, що документ є фальшивим [589]. Це була класична провокація для психологічного тиску на ЦА.

Напередодні початку активних бойових дій азербайджанські ЗМІ систематично повідомляли про «регулярні провокації» Вірменії вздовж лінії зіткнення, формуючи образ агресора і легітимуючи подальші дії Баку. По суті, це відповідало логіці формування так званого «casus belli» (з лат. – «привід для війни») – інформаційного обґрунтування початку цієї воєнної кампанії. Уже 27 вересня бойові дії розгорнулися по всій лінії фронту із застосуванням важкого озброєння [374].

З першого дня сторони взаємно звинувачували одна одну у розв'язанні війни. У Вірменії запровадили воєнний стан із обмеженнями на неофіційну інформацію та кримінальною відповідальністю за публічну критику влади й армії, однак доступ до інтернету, зокрема соцмереж, лишався вільним.

Азербайджан натомість обрав превентивний контроль інформаційного простору: в перший день Міністерство транспорту, зв'язку та високих технологій оголосило про обмеження доступу до інтернету, заблокувавши основні соцмережі й платформи обміну даними (Facebook, Twitter, Instagram, LinkedIn, TikTok, WhatsApp, Messenger, Skype, Zoom, YouTube). Доступ через VPN технічно лишався можливим, але ним користувалася незначна частка аудиторії [274].

Азербайджанські медіа діяли оперативно й скоординовано: державні телеканали («Az TV», «Idman TV», «Medeniyyet TV»), приватні мовники («İctimai Television», «Space TV», «Lider TV» та ін.), друковані ЗМІ та портали («Yeni Məsəvat», «Azadlıq», «Azərbaycan», «Azertag», «Trend») масово транслювали повідомлення про успіхи армії на фронті. Синхронність подачі відповідала описаній вище моделі «єдиного інформаційного голосу» (див. організаційну рамку).

Баку максимально обмежував неофіційну інформацію із зони бойових дій. Показовою стала кримінальна справа Генпрокуратури Азербайджану проти російського журналіста Семена Пегова (Semyon Pegov), автора Telegram-каналу «War Gonzo», який висвітлював бої з території Карабаху та відкрито підтримував так звану «НКР» [93].

Для підвищення патріотичного настрою серед населення, у соцмережах і на телебаченні поширювали кліп на пісню про Карабах – «Вогонь!» («Atəş!») гурту «Нур» («Nur») [590], а виступи військовослужбовців часто завершували лозунгом «Карабах – це Азербайджан!» (Qarabağ Azərbaycandır!).

Кіберскладова: DDoS атаки та витоки даних. Восени 2020 р. відбулися наймасштабніші кібератаки на Вірменію – проти державних інституцій, медіаресурсів і громадян. Із полудня 27 вересня зламано близько 90 вірменських сайтів, зокрема найбільші новинні та відеоплатформи. Увечері того ж дня азербайджанські хакери отримали доступ до серверів державних структур Вірменії (Служба нацбезпеки, апарат президента, МЗС) з конфіденційними даними [591].

Наступного дня Служба нацбезпеки Вірменії підтвердила несанкціоноване втручання в офіційні вебпортали. Атаковано медіасайти Lin.am, armenpres.am, news.am, mamul.am, armtimes.am, hetq.am – на головних сторінках розміщували зображення президента Азербайджану І. Алієва [375]. Паралельно 28 вересня Служба кібербезпеки при Мінцифри та транспорті Азербайджану закликала громадян не переходити за сумнівними посиланнями та не завантажувати невідомі файли [94].

29 вересня групи Anti-Armenia Team і Karabakh Hacking Team зламали електронну систему документообігу уряду Вірменії. Перехоплено документи ЗС Вірменії (близько 10 ГБ) і вивантажено додаткові 50 ТБ матеріалів, у т.ч. конфіденційних; надалі їх використали в інформаційній кампанії [592].

6 жовтня на зламаних вірменських медіаресурсах опубліковано гасла І. Алієва («Карабах – це Азербайджан!», «Якщо вірменський солдат хоче жити – нехай забирається з азербайджанської землі!») та зображення Національного героя Азербайджану Мубаріза Ібрагімова – показовий приклад ПсВ із використанням символів для тиску на ЦА [375].

За даними «Платформи перевірки фактів», 10 жовтня зафіксовано чергову масштабну кібератаку: зламано близько 50 державних сайтів Вірменії; переважали DDoS-атаки по популярних майданчиках 1in.am, alplus.am, armenpress.am, armtimes.com, blognews.am, hetq.am, mamul.am, mediamax.am, news.am, zhamanak.com, що спричинило тривалі перебої та «інформаційний вакуум» у вірменському медіапросторі в критичний момент конфлікту. Паралельно активізувалися фішингові кампанії – через зламані сторінки в соцмережах і фальшиві сайти, стилізовані під ресурси відомих агенцій, збирали персональні дані й конфіденційну інформацію [593].

8 жовтня служба безпеки Facebook повідомила про видалення з азербайджанського домену 589 облікових записів у Facebook, 7 906 акаунтів в Instagram та 447 інших профілів, що порушували політику платформи. Більшість пов'язували з азербайджанськими хакерськими групами або членами пропрезидентської партії «Новий Азербайджан» [594]. Їхнє завдання – залишати коментарі на підтримку азербайджанської сторони, поширювати пропагандистський контент і дезінформацію у вірменському інформаційному просторі. Попри подальше блокування, вірусний контент продовжив циркулювати, що вказує на заздалегідь сплановану ІО з урахуванням короткого життєвого циклу фейкових сторінок.

Показовою для превентивної ІО стала мережева активність у Twitter, зафіксована DFRLab Атлантичної ради в серпні 2020 р.: напередодні 27 вересня

масово поширювалися однотипні публікації, що створювали інформаційне підґрунтя для кампанії; виявлено десятки синхронних акаунтів із однаковими біографічними даними та схожими/ідентичними аватарами [595].

Треті країни як канали дезінформації. Азербайджанські джерела активно використовували дезінформацію щодо позиції Грузії. Формувався інформаційний фронт за участі грузинських майданчиків, через які поширювали повідомлення про нібито військову допомогу Азербайджану з Туреччини та Ізраїлю транзитом через Грузію [636]. Попри офіційне спростування урядом Грузії та наголос на нейтралітеті, цей наратив і далі тиражували вірменські ресурси як достовірний.

Інший приклад дестабілізаційної ІО через третю країну – фейк про підсвічування телевежі в Тбілісі та Моста Миру кольорами азербайджанського прапора на підтримку Баку. Першим це повідомило Oxi.az; дезінформація швидко поширилася соцмережами, спричинивши міжнаціональну напругу в Грузії і протести в Самцхе-Джавахеті. Насправді фото зроблено ще 28 травня 2020 р. під час Дня незалежності Азербайджану [596].

Нав'язана інтерпретація: від фейку до паніки. Для посилення ПсВ щодо вірменського цивільного населення 1 жовтня 2020 р. Trend.az опублікував беззвучне відео з колоною авто із твердженням, що «вірмени поспіхом залишають Карабах» [376]. Вірменський центр перевірки фактів швидко спростував вкидання: ролик уперше з'явився в Instagram-акаунті «aratta_armenia» і показував добровольців, що прямували до Карабаху. Після спростування це підтвердили низка вірменських і західних ресурсів. Ймовірно, відео на Trend.az було взятє з вірменського сегменту мережі та використане в іншому контексті. Попри подальше спростування, ПсД Азербайджану, побудовані на нав'язуванні інтерпретації, частково досягли мети: викликали панічні настрої серед частини ЦА у Вірменії та на окупованих територіях.

Дослідження вірменських авторів засвідчили масштабне, системне поширення дезінформації азербайджанськими ЗМІ: трансляцію непідтверджених повідомлень про руйнування інфраструктури, «звільнення» населених пунктів до їх фактичного захоплення, використання архівних і постановочних відео [377].

Зафіксована координація між офіційною риторикою влади Азербайджану та змістом медіа дозволяє розглядати ці дії як складову ІО, спрямовану на деморалізацію супротивника й конструювання образу неминучої перемоги.

Наратив «іноземних бойовиків». Під час 44-денної війни азербайджанська сторона активно поширювала повідомлення про нібито участь курдських і сирійських бойовиків на боці Вірменії. Зокрема, Azpolitika.info з посиланням на Haber7 заявило, що «вірменський батальйон, сформований на півночі Сирії, був відправлений до "Арцаху" для участі у бойових діях проти Азербайджану», без надання доказів [378]. Незважаючи на відсутність підтверджень, меседж масштабно тиражувався, що відповідає стратегії «факт постфактум» – багаторазовому повторенню неправдивого твердження незалежно від його достовірності.

З метою впливу на міжнародні структури й очікувану реакцію світової спільноти азербайджанські ресурси Day.az, Aqreqator.az та Vaku.ws опублікували матеріал «Сирійські терористи в складі вірменських окупаційних сил». Публікація вписувалася у ширшу ІО, що конструювала образ Вірменії як держави, яка співпрацює з міжнародними терористичними організаціями. Вірменський центр перевірки інформації встановив, що використані фото зроблено в Сирії 2019 р. під час заходів до річниці геноциду вірмен, організованих «Вірменською бригадою імені Нубара Озаняна» [597]. Попри фактологічне спростування, воно не набуло такого розголосу, як сам фейк, що свідчить про асиметричність ІПсД в умовах гібридного конфлікту.

На відміну від цього, низка незалежних розслідувань та заяв міжнародних суб'єктів фіксує присутність сирійських бійців на боці Азербайджану (докладно. див. підрозд. 3.3).

Для делегітимізації супротивника через образ «зовнішнього втручання» 29 вересня 2020 р. турецькомовний ресурс Derindusunce.org у Twitter розмістив фото сербського актора Мілоша Біковича з підписом: «Алекса Джурич, найманець сербського походження, був помічений у Вірменії» [379]. Насправді кадр зроблено на знімальному майданчику фільму «Косаре», а сам М. Бікович

саркастично прокоментував у Twitter: «Іноді, у перервах між зйомками та рекламою, я одягаю форму і поспішаю творити мир там, де це необхідно» [598]. Хоча такі викриття сприяють зниженню довіри до джерел фейків, вони здебільшого впливають на медійний простір, але не завжди нейтралізують негативний вплив на первинну ЦА.

Приклад ПсВ на дискредитацію через асоціацію з терористичними угрупованнями – повідомлення 15 жовтня 2020 р. у Telegram-каналах Günaz TV і Serahcybergу про нібито залучення Вірменією бойовиків Робочої партії Курдистану до бойових дій. «Доказом» стало відео добровольчого загону єзидської громади Вірменії з Instagram-сторінки Pers_tna: на ролику (єзидською мовою) лунало «Хто ми? Єзиди!» [599]. Така ПсО була розрахована як на внутрішню ЦА, так і на зовнішню – зокрема Туреччину та США, де тема курдського сепаратизму є політично чутливою.

Маніпуляції статистикою втрат. Упродовж 44 днів на азербайджанських платформах регулярно з'являлися неправдиві повідомлення про загибель вірменських військовослужбовців, генералів і представників політичного керівництва. Азербайджанські офіційні та медійні джерела неодноразово заявляли про масштабні втрати Вірменії, здебільшого без незалежної верифікації. Водночас міжнародні структури (ОБСЄ, ООН) утрималися від офіційних коментарів, що створювало інформаційний вакуум і сприяло поширенню недостовірних наративів.

28 жовтня 2020 р. президент Азербайджану І. Алієв в інтерв'ю агентству «Інтерфакс» заявив, що, за даними азербайджанської сторони, втрати Вірменії становлять близько 5 тис. осіб [380]. Заява була широко висвітлена міжнародними ЗМІ та стала частиною інформаційної кампанії про перевагу на полі бою. У відповідь урядовий центр верифікації повідомлень Вірменії назвав цифру недостовірною: за офіційними даними на той момент втрати становили 1 065 військовослужбовців [381].

Поєднуючи кібернетичні дії із ПсВ, азербайджанська сторона ініціювала хакерську атаку, у межах якої телеканал Kanal 13 повідомив про нібито «витік»

реальних даних щодо втрат Вірменії. Опублікований список із понад п'яти тисяч імен та дат народження мав викликати ефект паніки. Попри наявність у ньому окремих підтверджених загиблих, переважна більшість записів не мала стосунку до подій війни [600]. Показовий епізод: 2 листопада 2020 р. 26-річний Мгер Андоян повідомив Fir.am, що знайшов своє фото й ім'я в «списку загиблих». Фото зроблене, коли йому було 15–16 років, а дата народження вказана некоректно [601]. Цей випадок широко поширився у соціальних мережах та став елементом «зворотного удару» по азербайджанських ІО. Подальший аналіз списку засвідчив, що це не поодинокий випадок: великі масиви персональних даних вірменських громадян опинилися у хакерів після зламів державних баз (див. DDoS атаки та витоки даних).

У межах ІО для дискредитації офіційної статистики втрат і підриву довіри фіксувалися злами акаунтів у соцмережах. Зокрема, від імені користувачки Марини Агабабян поширили допис про нібито великі втрати з «доказом» – фото списку загиблих [377]. Насправді зображення було викрадено ще в липні 2020 р. азербайджанською хакерською групою Reuncer 13 через злом електронної пошти військовослужбовця.

Візуальні фальсифікації як інструмент маніпуляції. Прикладом візуального ПсВ із використанням маніпулятивного контенту став поширений 25 жовтня 2020 р. у Telegram-каналі Herbi_Azerbaijan фейк про знищення бункера, в якому начебто перебували генерали, офіцери та високопосадовці ЗС Вірменії [382]. Згідно з повідомленням, удару завдав БпЛА Нагор ізраїльського виробництва. Як доказ було оприлюднено відповідну фотографію. Однак з'ясувалося, що це зображення було опубліковане в інтернеті ще у 2016 р. Подібне використання застарілих зображень становить приклад фальсифікації, яка хоч і має короткостроковий вплив, однак у довгостроковій перспективі підриває довіру до джерел навіть серед лояльної аудиторії та створює ризики для ефективності ІО.

Іншим прикладом візуальних ПсД, з фактром використання фальсифікованого візуального контенту як інструменту ПсВ, стало

повідомлення МО Азербайджану від 29 жовтня 2020 р. про нібито знищення двох вірменських літаків Су-25. Як доказ було оприлюднено фотографію збитого літака [383]. У подальшому з'ясувалося, що знімок не мав жодного підтвердження щодо приналежності літака до ВПС Вірменії. За інформацією російського інформантства, це зображення було зроблене біля міста Саракіб у Сирії та вперше опубліковане 1 березня 2020 р. На фото зображено турецький БпЛА [384].

Делегітимаційні наративи та інфраструктура фейкових ресурсів. Восени 2020 р. азербайджанські ЗМІ регулярно поширювали повідомлення про нібито загибель представників вищого військового керівництва Вірменії. Від перших днів боїв циркулювали повідомлення про поранення або загибель так званого «міністра оборони самопроголошеної НКР» Джалала Арутюняна; на них посилалися і деякі українські ЗМІ [385]. У соцмережах поширювали й відео нібито «знищення» Д. Арутюняна за допомогою БпЛА [602]. Попри подальші спростування з вірменського боку, інформаційний ефект ІПсД досягався.

28 вересня 2020 р. на YouTube з'явилося відео про нібито загибель підполковника Лерніка Бабаяна [603]. Невдовзі сам Л. Бабаян спростував це на Facebook, заявивши, що живий і не поранений [604]. Однак спростування зазвичай запізнювалися й не нейтралізували первинний вплив фейку. Дезінформаційного характеру набули також повідомлення про поранення віцепрем'єра Вірменії Тиграна Авіняна, другого президента Роберта Кочаряна, ексміністра оборони Сейрана Оганяна [605; 606]. Метою таких інформаційних вкидів було формування відчуття глибокої кризи в системі військово-політичного управління країною.

Для надання видимості легітимності навіть фейкам повідомлення розміщували через офіційні та напівофіційні канали: пресслужбу МО Азербайджану (Анар Ейвазов), YouTube-канал міністерства, Telegram-канал «Qarabağ Azərbaycandır», сторінки у Facebook. Звідти, зокрема, поширювалися тези про поранення колишнього міністра оборони Вірменії Сержа Саргасяна та командира 77-го бронетанкового батальйону Ніколая Акобджаняна [607].

Окремим інструментом стали спеціально створені ресурси, орієнтовані на азербайджанську ЦА. Сайт Hamimiz.com (вірменський за походженням) імовірно працював для поширення фейків і збору персональних даних. Хоча сайт недоступний із 2021 р., за допомогою сервісу Wayback Machine (<http://web.archive.org/>) можна відтворити його вміст. На сайті містилася так звана база імен загиблих азербайджанських військових та функціонувала пошукова система. У відповідь на запити користувачів система повертала результат незалежно від введеного імені, ототожнюючи практично будь-якого громадянина Азербайджану із загиблим, що створювало ефект навмисного поширення хаосу.

Схожим імовірно фейковим майданчиком був Telegram-канал Şəhidlər.info, де публікували реальну, але маніпулятивно подану інформацію про загиблих [608]. Повідомлення виходили задовго до офіційних заяв Баку (уряд оприлюднив імена вже після завершення війни) без розкриття джерел. Канал, ймовірно, адмініструвався з вірменського боку (остаточно не підтверджено). Незважаючи на часткову достовірність контенту, сама спроба інформаційного випередження офіційної державної позиції викликала паніку та зниження довіри до державних інститутів.

Ще один приклад – сторінка Nərbī Media у Facebook, яку пов'язували з вірменською стороною. Створена 2011 р., із вісьмома адміністраторами з Вірменії, вона у 2017 р. трансформувалася у спеціалізований майданчик для системної публікації чутливої інформації про загиблих азербайджанських військовослужбовців, що використовувалося як інструмент деморалізації [609]. До завершення війни діяльність Şəhidlər.info та Nərbī Media фактично згасла. Їхній внесок у ІО полягав у навмисному підриві довіри до офіційних заяв, провокуванні дестабілізації суспільних настроїв і поширенні дезінформації під виглядом правди.

Вірменська сторона застосовувала ПсВ для інформаційного реваншу та підтримки морального стану. 8 листопада 2020 р. вірменські медіа й Telegram-канали розповсюдили заголовок: «Внаслідок дій вірменської армії супротивник

утік із Бердзорських гір» [386], додавши відео МО Вірменії. Достовірність (час, місце, обставини) встановити не вдалося; аналогічний фрагмент уже циркулював у Telegram і YouTube, що дає підстави вважати його змонтованим з архівних матеріалів і використаним у новому контексті (інформаційний рефреймінг). Важливим є те, що станом на 8 листопада місто Шуша перебувало під контролем ЗС Азербайджану, тож повідомлення суперечило фактичній обстановці.

БпЛА-відео: таргетування ЦА та деморалізація. ПсВ щодо вірменських військ здійснювали асиметрично: ключову роль відіграли масові публікації відео з БпЛА та IMINT/VOSINT-матеріали [275], які інтенсивно виходили після встановлення переваги в повітрі (див. хроніку 3.1) і використовувались Азербайджаном для візуалізації уражень та демонстрації технологічної переваги. Це посилювало психологічний тиск на підрозділи противника, сприяло демотивації та дезорганізації, особливо в умовах втрати координації командування. Майже кожне повідомлення про успіх супроводжувалося «візуальними доказами», що підсилювало загальний інформаційно-психологічний ефект. Пресцентр МО Азербайджану систематично поширював відео й фото наслідків уражень через офіційні канали, зокрема Twitter і Telegram, конструюючи образ технологічної переваги та інформаційного домінування.

Наслідки для боєздатності фіксували й вірменські посадовці: за даними ексначальника Служби військового контролю МО Вірменії генерал-полковника Мовсеса Акопяна, станом на п'ятий день війни (01.10.2020 р.) щонайменше 1 500 військовослужбовців залишили позиції та були затримані в Карабасі, аби не допустити повернення у Вірменію й поширення паніки [387]. За оцінкою генерал-майора Левона Степаняна, колишнього заступника начальника Генштабу ЗС Вірменії, згодом загальна кількість дезертирів могла перевищити 10 тис. осіб [610].

Натомість у ЗС Азербайджану на етапі активних бойових дій не фіксували випадків дезертирства: про це свідчить відсутність офіційних повідомлень і послідовна державна мобілізаційна риторика, що спиралася на успішні наступи та високий бойовий дух. Єдиний мобілізаційний наратив забезпечувався

інформаційною дисципліною – жорстким контролем потоків, централізацією комунікації та уніфікацією меседжів. Відсутність повідомлень про дезертирство можна розглядати також як свідчення успішної «ідеологічної мобілізації» населення (авторський термін; див. підрозділ 1.1), заснованої на формуванні високої морально-психологічної стійкості. Саме це стало основою для конструювання наративу про «Вітчизняну війну» та формування в масовій свідомості так званого «образу переможця» – на противагу «образу жертви» у Вірменії (детальніше див. підрозд. 4.3).

Окремим індикатором ПсВ на вірменське суспільство стала масова відмова від мобілізації та виїзди з країни осіб призовного віку. За повідомленнями правозахисників і журналістських розслідувань, багато громадян уникали повісток, переховувалися або залишали Вірменію [95].

Частина ІО, імовірно, координувалася із зовнішніми суб'єктами впливу: РФ підтримувала вірменський інформаційний порядок денний, тоді як Туреччина на боці Азербайджану забезпечувала медійний і стратегічно-комунікаційний супровід, зокрема у сфері протидії дезінформації та публічної дипломатії [96; 741] (додатково див. підрозд. 3.3, РФ і Туреччина: інформаційні стратегії).

Релігійний дискурс як інструмент ІПсД. Ще одним важливим напрямом інформаційного протиборства між Азербайджаном і Вірменією стало релігійне питання. Хоча конфлікт мав переважно етнотериторіальний характер, обидві сторони активно використовували релігійні наративи для мобілізації підтримки всередині країни й посилення впливу на міжнародну громадську думку.

Вірменія, як одна з найдавніших християнських держав, акцентувала увагу на захисті християнських святинь у Карабаському регіоні, особливо після обстрілу кафедрального собору Казанчецоц (Собор Святого Христа Всеспасителя) у місті Шуша 8 жовтня 2020 р. Інцидент був поданий як навмисне знищення християнської спадщини, що викликало міжнародне занепокоєння. HRW, коментуючи обстріл, зазначила, що будівля не використовувалась у військових цілях, а тому обстріл міг становити порушення норм МГП [177].

У відповідь Азербайджан акцентував свою світську та мультикультурну ідентичність, заявляючи про дотримання зобов'язань щодо збереження культурної спадщини та про участь представників релігійних меншин у ЗС країни. Офіційні особи наголошували на захисті християнських церков на звільнених територіях, щоб нейтралізувати звинувачення у релігійній нетерпимості та розвінчати твердження про нібито «цивілізаційне» протистояння мусульман і християн [276].

Тактичні інструменти ІПсД. На етапі активних бойових дій Другої карабаської війни обидві сторони широко застосовували ІПсД тактичного рівня безпосередньо в зоні бойових дій. Метою цих заходів було деморалізація супротивника, формування у цивільного населення бажаної поведінки (евакуації, припинення спротиву тощо) та підтримка бойового духу власних сил.

Найпоширенішими інструментами були графічна й текстова продукція та цифрові повідомлення. Азербайджан розповсюджував листівки зі зверненнями до вірменських військовослужбовців із закликами скласти зброю, обіцянками гуманного ставлення у разі полону та тезами про безнадійність спротиву; їх фіксували на південному напрямку, зокрема біля Джебраїла та Гадрута [742]. Паралельно застосовували розсилки коротких текстових повідомлень (СМС): у жовтні 2020 р. військовослужбовці гарнізону й цивільні у Ханкенді отримували тексти: «Місто здане!», «Армія капітулювала!», «Евакууйтеся негайно!» [388], що провокувало психологічну нестабільність і панічні настрої. Фіксували й подроблені звернення від імені офіційних вірменських структур щодо евакуації населення [97], які мали на меті створити хаос та тиск на морально-психологічний стан навіть власного тилу.

Візуальна пропаганда посідала помітне місце. На звільнених територіях Азербайджан використовував візуальні маркери на кшталт «Qarabağ Azərbaycandır!» та «Welcome to liberated territories / Welcome to Jabrayil!», застосовуючи їх як інструмент психологічного впливу на супротивника та як підсилювач національного наративу для власної аудиторії [389]. У вірменському інформаційному просторі та мобілізаційних кампаніях поширювалися гасла

«Artsakh Strong!» і заклики до захисту рідної землі, спрямовані на консолідацію населення й підтримку опору [611].

Такі дії формували в ЦА відчуття сили, неминучості перемоги або необхідності спротиву. У контексті гібридної війни вони були інтегровані у комплексну систему ПсД, синхронізовану з бойовими діями та широким інформаційним супроводом: державні ресурси, телерадіомовлення, соцмережі, месенджери, кампанії за участю публічних осіб, символічна візуальна комунікація у публічному просторі. Сукупно це підтримувало високий рівень інформаційного контролю як на фронті, так і в тилу.

Підсумкові ефекти ІО на етапі активних бойових дій. Узагальнені результати ІО на етапі активного збройного протистояння дозволяють підсумувати вирішальні успіхи сторін, що сформували інформаційний ландшафт конфлікту та істотно вплинули на динаміку боїв, суспільні настрої й міжнародну реакцію.

Азербайджан досяг інформаційного домінування завдяки централізованій, технічно підготовленій і злагодженій системі комунікації. Це забезпечило деморалізацію супротивника, мобілізацію власного суспільства, міжнародну легітимацію дій і блокування інформаційних ініціатив Вірменії – від фронту до глобального медіаполя. У міжнародному інформаційному просторі Баку закріпив наратив правомірного звільнення окупованих територій у межах міжнародно визнаних кордонів. Активна дипломатична комунікація, координація з турецькими медіа та використання соцмереж дозволили нейтралізувати спроби представити конфлікт як гуманітарну катастрофу чи релігійне протистояння. За оцінкою аналітичного центру The Jamestown Foundation, Азербайджан досяг «медіапереваги», спираючись на професійно підготовлену систему державних комунікацій, візуальні матеріали (зокрема відео з БпЛА) та симетричну англomовну подачу для західної аудиторії [272].

Успіхи Вірменії були скромніші, проте мали тактичне й міжнародне значення – насамперед у зовнішньоінформаційному вимірі. Ключовим досягненням стала мобілізація діаспори через кампанії, що акцентували

гуманітарні аспекти війни (обстріли цивільних об'єктів, релігійних святинь, загрозу етнічним вірменам). У жовтні 2020 р. у Лос-Анджелесі відбулася демонстрація понад 100 тис. осіб із вимогою міжнародного втручання; подібні акції пройшли в Парижі, Бейруті, Вашингтоні, Берліні та інших містах [390]. Хоча вони не визначали хід бойових дій, проте створювали зовнішній тиск на уряди та частково компенсували втрату медіаініціативи у вірменському інформаційному просторі.

Отже, ІО на етапі активних бойових дій охоплювали повний спектр засобів – від пропаганди й фейків до ІІсД із кіберкомпонентом. Сторони прагнули не лише деморалізувати противника, а й утвердити власні наративи серед населення. Вирішальну роль відіграли соцмережі, контроль інформаційних потоків і мобілізаційна політика.

3.3. Міжнародна реакція та інформаційний супровід етапу активних бойових дій в глобальному інформаційному просторі

Етап активних бойових дій Другої карабаської війни супроводжувався не лише широкомасштабними бойовими діями, а й викликала значний інформаційний резонанс у міжнародному середовищі. Події в Карабаху стали об'єктом пильної уваги урядів провідних держав, міждержавних організацій, гуманітарних структур, а також глобальних ЗМІ та соціальних мереж.

Далі проаналізовано реакція ключових міжнародних суб'єктів та інституцій (ООН, ОБСЄ, НАТО, ОДКБ, ЮНЕСКО, МКЧХ тощо), окремих держав і їхніх лідерів, формально залучених союзників, а також відображення конфлікту у світовому медіапросторі. Особливу увагу приділено сприйняттю інформаційних меседжів сторін, реакціям – політичним, дипломатичним, медійним – і їхньому внеску у формування міжнародної легітимності дій сторін.

Міжнародні інституції: нормативні рамки та реагування. На етапі активних бойових дій Другої карабаської війни низка міжнародних організацій реагувала на загострення конфлікту, демонструючи дипломатичну, гуманітарну або інформаційну участь у межах своїх повноважень. Хоча жодна з них не змогла

безпосередньо зупинити бойові дії, їхні заяви та дії стали частиною загального інформаційного поля й інструментом зовнішнього тиску на сторони конфлікту [743].

МГ ОБСЄ (співголови – Франція, Росія, США) від початку боїв закликала до негайного припинення вогню й повернення до переговорів. 2 жовтня 2020 р. президенти США Дональд Трамп, Франції Еммануель Макрон та РФ Володимир Путін засудили загибель цивільних і закликали дотримуватися МГП, поновити гуманітарне перемир'я, провести обмін полоненими та повернення тіл загиблих [98].

Генеральний секретар ООН Антоніу Гутерріш висловив стурбованість ескалацією, закликав до негайного припинення вогню, гуманітарного доступу та підтримав зусилля Мінської групи як легітимного механізму врегулювання [99].

ОДКБ, попри членство Вірменії, утрималася від втручання, заявивши, що врегулювання належить до компетенції Мінської групи й не входить до сфери її відповідальності [100]. Така позиція викликала критику в Єревані, де очікували активнішої підтримки союзників по організації [744].

Тюркська рада (на даний час – Організація тюркських держав), до якої входить Азербайджан, висловила підтримку Баку в контексті забезпечення територіальної цілісності. У заяві Генерального секретаря від 12 жовтня 2020 р. наголошено на вирішенні конфлікту в межах міжнародно визнаних кордонів Азербайджану [101].

ЄС послідовно закликав до негайного припинення вогню, поваги до МГП та повернення до переговорів під егідою Мінської групи. 11 жовтня 2020 р. Віцепрезидент Єврокомісії Жозеп Боррель привітав домовленість про гуманітарне перемир'я від 10 жовтня у Москві й закликав дотримуватися її умов [102]. Однак бойові дії швидко відновилися з новою інтенсивністю, сторони обмінялися звинуваченнями у порушенні перемир'я [342].

НАТО утрималася від оцінок дій сторін, але закликала припинити вогонь. Генеральний секретар Єнс Столтенберг під час переговорів із міністрами

закордонних справ Вірменії та Азербайджану підкреслив відсутність військового розв'язання та необхідність підтримки дипломатичного процесу [103].

Одним із головних гуманітарних викликів під час війни стало порушення прав військовополонених. HRW, Amnesty International, Freedom House, представники ООН, Європарламенту та ОБСЄ реагували на повідомлення про жорстоке поводження з полоненими. Особливо критикували практику Азербайджану класифікувати частину полонених як «диверсантів» або «терористів», що суперечить Женевським конвенціям [178]. У грудні 2020 р. Amnesty International проаналізувала 22 відеозаписи, що підтверджують страти/катування та інші порушення МГП, і закликала до кримінального переслідування осіб, винних у цих злочинах [164]. У березні 2021 р. HRW представила докази побиття, принижень і тортур щодо вірменських полонених, закликавши Азербайджан провести неупереджене розслідування й допустити міжнародних спостерігачів до процесу розслідування [179].

МКЧХ як нейтральний посередник координував репатріацію тіл, обміни полоненими та пошук зниклих безвісти. Приділяв особливу увагу цивільним і ВПО та закликав сторони дотримуватися Женевських конвенцій [180].

Міжнародна організація з міграції (МОМ) моніорила внутрішнє переміщення, потреби у доступі до медичних послуг і психосоціальної допомоги, регулярно публікуючи гуманітарні звіти з оцінкою гуманітарної ситуації в регіоні [181].

ЮНЕСКО висловлювало занепокоєння збереженням культурної спадщини в зоні конфлікту. Організація закликала утриматися від обстрілів об'єктів культурної спадщини і пропонувало незалежну місію оцінки стану пам'яток. Проте, через нестабільну ситуацію, така місія не була реалізована. ЮНЕСКО зазначало, що відповідь Азербайджану для здійснення місії лишалася очікуваною, але неодноразові звернення залишалися безуспішними [182].

Загалом реакція міжнародних організацій зосереджувалася на припиненні вогню, захисті цивільних, гуманітарному доступі та пріоритеті мирного

врегулювання, але мала обмежений вплив через вузькі мандати й відсутність консолідованого політичного тиску.

Ключові держави: політика, позиції, дипломатичні кроки. На етапі активних бойових дій Другої карабаської війни провідні держави переважно закликали до припинення вогню та переговорів, здійснюючи обмежений дипломатичний тиск; тональність заяв визначалася геополітичними інтересами, історичними зв'язками та регіональною політикою.

З початком бойових дій 27 вересня 2020 р. Держдеп США закликав до негайної деескалації й відновлення переговорів у форматі МГ ОБСЄ. Водночас адміністрація Д. Трампа утримувалася від активніших кроків, що викликало критику з боку вірменської діаспори й окремих аналітиків [391]. Правозахисні організації та аналітичних центрів (think tanks) у США дорікали Вашингтону стриманістю на тлі повідомлень про жорстоке поводження з полоненими, руйнування культурної спадщини та участь іноземних найманців. На думку експертів, така стриманість США була зумовлена балансом впливу вірменського й азербайджанського лобі, причому останнє діяло ефективніше в американському політичному середовищі [277]. 23 жовтня 2020 р. держсекретар Майкл Р. Помпео провів окремі зустрічі з міністрами закордонних справ Азербайджану та Вірменії. Після переговорів було погоджено нове перемир'я з 26 жовтня, яке, як і попередні, не витримало перевірки на практиці: сторони відновили бойові дії вже в перші години після його оголошення [392].

Франція як співголова МГ ОБСЄ була одним із найактивніших дипломатичних голосів у Європі. Президент Е. Макрон неодноразово засуджував втручання Туреччини, зокрема використанням сирійських найманців на боці Азербайджану [104]; 17 жовтня Париж сприяв оголошенню другого перемир'я [393], однак воно було швидко порушене [394].

Канада зберігала дипломатичний нейтралітет. 28 вересня разом із Великою Британією оприлюднила першу спільну заяву із закликом захистити цивільних [105]. Після підтвердження використання канадських компонентів у БпЛА, що

постачалися Туреччиною Азербайджану, Оттава призупинила експорт відповідної продукції [183].

Велика Британія послідовно закликала до деескалації та переговорів. 28 вересня міністр закордонних справ Домінік Рааб провів контакти з главами МЗС Вірменії та Азербайджану, закликавши до припинення вогню та захисту мирного населення [106]. 6 жовтня Лондон і Оттава повторили заклик до припинення вогню та доступу гуманітарних місій [107]. У листопаді 2020 р. британський представник в ОБСЄ підтвердив підтримку територіальної цілісності Азербайджану й необхідність мирного врегулювання конфлікту [108].

Більшість країн ЄС у жовтні–листопаді 2020 р. дотримувалися нейтралітету та не займаючи відвертої позиції на користь жодної зі сторін послідовно підтримували дипломатичне врегулювання під егідою ОБСЄ.

Польща однією з перших закликала до негайного припинення вогню, допуску гуманітарних місій і повернення до діалогу [109].

Німеччина зберігала обережність щодо статусу Карабаху, що деякі правознавці тлумачили як відхід від раніше декларованої підтримки територіальної цілісності Азербайджану [278].

Італія висловила підтримку мирним ініціативам ОБСЄ, але утрималася від активнішої позиції через стратегічну співпрацю з Азербайджаном в енергетичній сфері [395].

Іспанія оприлюднила короткі офіційні заяви із закликами до припинення вогню, дотримання МГП та відновлення переговорів [279]. При цьому Мадрид не демонстрував чіткої підтримки жодній зі сторін і утримався від участі в дипломатичних ініціативах, що відповідає стриманому характеру іспанської зовнішньої політики в питаннях пострадянських конфліктів.

Країни Балтії (Литва, Латвія, Естонія) у межах спільної дипломатичної координації демонстрували виважений підхід до конфлікту в Карабаху, наголошуючи на необхідності політико-дипломатичного врегулювання [110].

Грузія як безпосередній сусід декларувала нейтралітет і закликала до припинення вогню та переговорів: 3 жовтня Рада нацбезпеки заявила про

потребу забезпечити міжетнічний мир і стабільність [280]. Президент Саломе Зурабішвілі неодноразово наголошувала на якнайшвидшому врегулюванні [396], а громадські організації закликали сторони до стриманості, аби запобігти гуманітарній катастрофі [397].

Китай утримувався від активної участі, закликаючи до мирного врегулювання та уникнення ескалації. У заявах МЗС КНР лише фіксувалася підтримка принципу територіальної цілісності держав і дипломатичного шляху вирішення конфлікту [111].

Австралія зайняла стриману позицію, підтвердивши невизнання так званої «Республіки Арцах» і підтримку територіальної цілісності Азербайджану [112]. На слуханнях у жовтні 2020 р. представники МЗС відзначили «матеріальну підтримку» Туреччини Азербайджану, що викликало протест Вірменської нацради Австралії [184].

Офіційна позиція України на етапі активних бойових дій Другої карабаської війни ґрунтувалася на принципах міжнародного права – передусім, суверенітету та територіальної цілісності. У заяві МЗС України від 30 вересня 2020 р. підкреслювалося: «Україна підтримує територіальну цілісність Азербайджанської Республіки в її міжнародно визнаних кордонах» і заклиалося до «негайного припинення вогню та врегулювання конфлікту політико-дипломатичними засобами» [113].

Це логічне продовження української політики невизнання жодних сепаратистських утворень, зокрема так званої «НКР». Україна утримувалася від оцінок воєнних дій, закликаючи до дотримання МГП.

Вагомим фактором зовнішнього дискурсу стала активність діаспор. Вірменські громади у Франції та США лобіювали визнання «Республіки Арцах», засудження дій Азербайджану й Туреччини та підтримку Єревана. У США Вірменський національний комітет Америки (ANCA) став одним із центрів тиску на адміністрацію Д. Трампа, домагаючись, зокрема, визнання Геноциду вірмен, припинення постачання озброєнь Баку й санкцій проти Анкари [185].

Азербайджанська діаспора, зокрема в Туреччині, Ізраїлі, Росії, Великій Британії та ЄС, активно просувала меседжі Баку щодо відновлення територіальної цілісності. Її діяльність включала заяви, онлайн-кампанії та координацію з офіційними структурами. За жовтень–листопад 2020 р. 265 організацій у 46 країнах направили понад 385 звернень до міжнародних інституцій [398].

Загалом, інформаційно-політична активність діаспор стала одним із чинників, що впливали на зовнішньополітичний дискурс окремих держав, особливо тих, де історично сформувалися численні вірменські або азербайджанські громади. Через взаємодію з місцевими органами влади, медіа та громадянським суспільством ці спільноти сприяли політизації конфлікту й ускладнювали нейтралітет окремих країн.

Жодна держава – член ООН не визнала незалежність «Республіки Арцах», що засвідчує відсутність її міжнародно-правового статусу. Разом з тим, окремі субнаціональні органи влади в Європі, Австралії та Південній Америці ухвалювали декларативні резолюції на її підтримку.

У Франції Сенат (листопад 2020 р.), а згодом і Національні збори закликали уряд визнати «Арцах» [114]. Хоча документи не мали зобов'язального характеру, вони продемонстрували вплив вірменського лобі у Франції.

У відповідь МЗС Франції заявило, що уряд не має наміру реалізовувати ці заклики, наголосивши на необхідності збереження нейтралітету Франції як співголови МГ ОБСЄ [399]. Вірменська сторона позитивно сприйняла резолюцію, розглядаючи її як прояв політичної підтримки. Натомість Азербайджан різко засудив цей крок, викликавши посла Франції в Баку й звинувативши Париж в упередженості, що, на думку Баку, підриває посередницький статус Франції [400].

Подібні документи ухвалювали парламент Каталонії (22 жовтня 2020 р.) [115], Законодавча асамблея штату Новий Південний Уельс (жовтень 2020 р.; федеральний уряд Австралії ініціативу не підтримав) [116], міська рада Лавалю в Канаді (листопад 2020 р.) [401], а також муніципалітети в Італії (Мілан,

Палермо, Піза), Чехії (район Репоріс в Празі) та Уругваї (департамент Монтевідео) [402].

У ширшому контексті невизнаних утворень «Республіка Арцах» підтримувала взаємне визнання з Абхазією, Південною Осетією та Придністров'ям. Ще у 2006 р. ці утворення заснували «Співтовариство за демократію та права народів» (СДПН) для координації зусиль із міжнародного визнання та співпраці. Члени СДПН визнали незалежність один одного, встановили дипломатичні зв'язки та скасували взаємні візові вимоги [745].

Опосередковані сторони: інтереси, політики, траєкторії залучення. На етапі активних бойових дій Другої карабаської війни суттєвий вплив на дипломатичні процеси, інформаційний простір та воєнну підтримку справляли держави, що не брали безпосередньої участі в бойових діях, але мали стратегічні інтереси в регіоні. Ці держави – такі як Росія, Туреччина, Іран, Ізраїль, Пакистан, Індія та окремі арабські країни – формували довкола конфлікту інформаційно-дипломатичне протистояння, де перепліталися локальні інтереси з глобальними стратегічними розрахунками.

У дипломатичному вимірі Росія з самого початку конфлікту демонструвала формальний нейтралітет. З 27 вересня 2020 р. МЗС РФ закликала до негайного припинення вогню й повернення до формату МГ ОБСЄ. 30 вересня пресекретар президента Дмитрій Песков повідомив про постійні контакти Москви з Єреваном, Баку та Анкарою на різних рівнях. Він також заявив, що Росія «збирає інформацію» та «аналізує ситуацію» на місці [403]. Водночас уже 10 жовтня Росія виступила модератором тристоронніх переговорів міністрів закордонних справ Вірменії, Азербайджану та РФ, що завершилися заявою про гуманітарне перемир'я (обмін полоненими, повернення тіл), яке було зірвано менш ніж за добу, а подальші спроби (17 і 25 жовтня, за участю США та Франції) також не дали сталого результату [117]. Після провалу першого перемир'я Кремль активізував контакти з обома сторонами: 17 жовтня міністр оборони Сергей Шойгу говорив із колегами Вірменії та Азербайджану; 20 жовтня президент В. Путін підтвердив готовність до нового раунду переговорів і

нагадав про «особливі зобов'язання» РФ перед Вірменією в межах ОДКБ, водночас підкресливши, що бої точаться поза її суверенною територією та не поширюються на зону боїв [404].

Таким чином, Кремль прагнув балансувати між публічною нейтральністю й фактичною підтримкою союзника. У жовтні 2020 р. Анкара неодноразово заявляла про намір долучитися до переговорів, але Москва відхилила цю можливість: 14 жовтня Сергей Лавров наголосив, що «формат Мінської групи є достатнім» і застеріг від залучення нових учасників [405]. 22 жовтня на дискусійному клубі «Валдай» В. Путін уперше озвучив орієнтовні втрати сторін – понад 5 тис. загиблих, водночас легітимізуючи роль РФ як «гуманітарно мотивованого посередника» [118]. У жовтні Вірменія неофіційно ініціювала консультації в ОДКБ, однак Москва не підтримала скликання Ради безпеки й не активувала взаємну оборону, посиляючись на те саме територіальне обмеження [404; 119]. 7–9 листопада Кремль активізував персональні контакти з лідерами Азербайджану та Вірменії: серія переговорів з І. Алієвим і Н. Пашиняном щодо припинення вогню та умов мирної угоди [406]. Ці кулуарні перемовини стали підґрунтям для підписання тристоронньої декларації в ніч на 10 листопада 2020 р.

Паралельно РФ, попри декларативний нейтралітет, зберігала військово-технічну лінію щодо Єревана: за даними SIPRI, у 2011–2020 рр. Росія забезпечила понад 94 % імпорту озброєнь Вірменії [281]. Після вересневої ескалації 2020 р. зафіксовано щонайменше дев'ять рейсів із військовими вантажами з РФ до Вірменії, у т.ч. під час перемир'я [234].

Туреччина, зі свого боку, упродовж 27 вересня – 10 листопада 2020 р. вела відкриту політику підтримки Азербайджану. Уже 28 вересня президент Реджеп Таїп Ердоган у зверненні до парламенту заявив, що Туреччина «всім серцем і всіма засобами» підтримує Азербайджан [407]. Міністр закордонних справ Мевлют Чавушоглу 29 вересня провів серію дзвінків із МЗС низки держав і генсеком Організації ісламського співробітництва (ОІС), наголошуючи на праві Азербайджану захищати територіальну цілісність і закликаючи до солідарності

[408]. Паралельно з цим Туреччина консолідувала регіональну підтримку: Тюркська рада публічно висловила солідарність із Баку й підкреслила принципи міжнародного права та резолюцій РБ ООН [120]. У жовтні Т. Ердоган різко розкритикував МГ ОБСЄ за «неефективність» і «30-річну окупацію», заявивши, що участь США, Франції та РФ у врегулюванні неприйнятна, якщо вони не змогли розв'язати конфлікт за десятиліття [409]. Разом з публічною риторикою тривали неофіційні консультації з Москвою. Вже на початку листопада сторони вже обговорювали спільний механізм моніторингу перемир'я [410]. Військово-технічна підтримка Туреччини (передусім БпЛА Bayraktar TB2) стала одним із ключових чинників оперативної переваги ЗС Азербайджану [655]. Т. Ердоган неодноразово підкреслював формулу «одна нація – дві держави» [411] і звинувачував Вірменію в порушенні перемир'їв, декларуючи готовність надалі підтримувати Баку [412]. 27 жовтня відбулася телефонна розмова В. Путіна й Т. Ердогана (за ініціативою Анкари) щодо ситуації на фронті. В. Путін висловив занепокоєння насильством і гуманітарною ситуацією, Т. Ердоган закликав до спільного політичного врегулювання, що пізніше лягло в основу створення турецько-російського моніторингового центру [413].

Попри дипломатичні ініціативи, бойові дії не припинилися й навіть активізувалися. Вірменія, втрачаючи позиції, зверталася до ООН, ОДКБ і ЄС по підтримку, але дедалі слабша переговорна позиція знижувала результативність таких звернень [282]. Азербайджан, спираючись на послідовну підтримку Анкари, продовжував наступ, що забезпечило перевагу в фінальній фазі [283].

Іран, як безпосередній сусід обох сторін конфлікту зберігав обережний нейтралітет, закликаючи до припинення вогню, поваги до територіальної цілісності й недопущення участі іноземних бойовиків. Для Тегерана пріоритетом були стабільність кордонів і стримування посилення Туреччини. 4 жовтня міністр закордонних справ Мохаммад Джавад Заріф підтвердив прихильність Ірану до врегулювання згідно з міжнародним правом [414]. Після артилерійських інцидентів на іранській території речник МЗС Саїд Хатібзаде попередив, що порушення кордону не буде толеровано [415].

29 вересня 2020 р. Іран заперечив обвинувачення щодо транзиту ОБТ до Вірменії, наголосивши на нейтралітеті [416]. Втім, з огляду на стратегічний союз з РФ і близькість до Вірменії, така логістика відповідала інтересам Москви, включно з її подальшим використанням у війні проти України [417]. У жовтні Іран запропонував мирну ініціативу: припинення вогню, гарантії територіальної цілісності Азербайджану, захист прав меншин і регіональний діалог без зовнішнього втручання. План представив у Баку, Москві, Єревані та Анкарі заступник міністра закордонних справ Аббас Арагчі [418]. Вірменія його не підтримала, що в Тегерані оцінили як стратегічну помилку [419]. Окреме занепокоєння Ірану викликала участь сирійських бойовиків на боці Азербайджану, яку розцінили як потенційну загрозу іранським кордонам [420].

Ізраїль, попри стриману публічну риторику, лишався ключовим постачальником озброєнь Азербайджану, що істотно вплинуло на перебіг боїв. За даними SIPRI, у 2016–2020 рр. понад 60 % імпорту озброєнь Азербайджану припадало на Ізраїль, зокрема ударні дрони Harop і ЗРК Barak-8 [235], а під час активного етапу війни фіксувалися регулярні вантажні рейси між авіа базою Овда та Баку [421]. 1 жовтня 2020 р. Вірменія відкликала посла з Ізраїлю на знак протесту [422]. У середині Ізраїлю точилися дискусії про етичність співпраці. Петиція ізраїльського юриста Еїтай Мака до Високого суду з вимогою зупинити експорт була відхилена [423].

Під час Другої карабаської війни Пакистан став одним із найбільш відвертих союзників Азербайджану, відкрито підтримуючи його як дипломатично, так і в інформаційному просторі. Його позиція ґрунтувалася на стратегічному тристоронньому партнерстві з Туреччиною й Азербайджаном, а також на принциповому невизнанні Вірменії як держави. Невизнання Вірменії Пакистаном залишалося ув'язане з повним виведенням вірменських сил із окупованих територій [746]. Уже 27 вересня МЗС Пакистану заявило про повну підтримку територіальної цілісності Азербайджану [121]. Цю позицію неодноразово підтверджували президент Аріф Алві та прем'єр Імран Хан, тлумачачи конфлікт як «боротьбу за справедливість» [424].

Індія зберігала нейтралітет і закликала до деескалації, але, на тлі суперництва з Пакистаном і Туреччиною, після війни активізувала військово-технічне співробітництво з Вірменією: укладено контракти на РСЗВ Pinaka, ЗРК Akash-1S, радары Swathi тощо [122; 425].

Глобальні медіа: стандарти, фрейми, акценти. Впродовж етапу активних бойових дій Другої війни у Карабаху провідні міжнародні ЗМІ формували глобальне сприйняття подій, поєднуючи прагнення до нейтральності з різними рамками інтерпретації – «етнічний конфлікт», «гуманітарна катастрофа», «порушення міжнародного права», «боротьба за територіальну цілісність».

BBC регулярно публікувала репортажі й аналітику про перебіг боїв, втрати серед цивільних, руйнування та дипломатичні зусилля, подаючи позиції обох сторін і міжнародних організацій [426]. Al Jazeera акцентувала увагу на гуманітарні наслідки, становище мирного населення й вплив зовнішніх гравців, широко використовуючи емоційний візуал [408]. France 24 надавала репортажі з місця подій (зокрема зруйнований Агдам), фокусуючись на порушеннях перемир'їв, евакуації цивільних та наслідках для інфраструктури [427]. The New York Times висвітлювала технологічну перевагу Азербайджану, роль БпЛА й зсув регіонального балансу з урахуванням участі РФ і Туреччини [428]. Deutsche Welle висвітлювала конфлікт переважно з позиції ЄС – гуманітарні наслідки, необхідність політичного врегулювання, ризики зовнішнього втручання [429]. The Washington Post акцентувала на ризику регіональної ескалації, присутності іноземних бойовиків, ролі Туреччини та дипломатичних зусиллях США [430]. Reuters оперативно вела хронологію, оновлюючи хронологію подій, висвітлюючи заяви сторін і реакції міжнародної спільноти. Агентство зосереджувалося на гуманітарних наслідках, зусиллях держав-співголів МГ ОБСЄ та дипломатичній активності Туреччини [431]. CNN поєднувала репортажі з місць подій і пояснювальну аналітику з історичним контекстом і коментарями окремих експертів [432]. Верифіковані IMINT / VOSINT-дані ставали центральними артефактами для міжнародних медіа й аналітичних центрів, задаючи фреймінг подій і впливаючи на тональність офіційних заяв.

Через обмежений доступ до зони бойових дій провідні медіа значною мірою покладалися на інформацію, надану самими сторонами, що спричинило поодинокі випадки дезінформації й подальших уточнень. Частина таких матеріалів, імовірно, була елементом ІО. Наприклад, France 24 і Reuters повідомляли про атаки на цивільні об'єкти, які згодом частково спростовували незалежні структури (Bellingcat [588], HRW [186]); BBC у жовтні 2020 р. опублувала відео, помилково ідентифіковане як наслідки удару по Гянджі, яке згодом було відкликано з поясненням про некоректне джерело [426].

Паралельно аналітичні центри задавали рамку експертного дискурсу. International Crisis Group у звіті від 5 жовтня 2020 р. закликала до негайного припинення вогню, попереджаючи про ризики ескалації за рахунок участі Туреччини, і відзначала інтенсивну інформаційну риторику обох сторін [284]. Carnegie Europe наголосив на зміні регіонального балансу, послабленні ефективності МГ ОБСЄ, ролі нових технологій та ІО як складової гібридного протистояння [285]. RAND Corporation оцінив війну як конфлікт «нового покоління» з поєднанням ВТЗ, цифрових платформ і пропагандистського супроводу. Згідно з оцінкою аналітиків, ІО суттєво впливали на міжнародну легітимацію дій сторін [286]. Chatham House підкреслив структурні передумови конфлікту, зростання ролі Туреччини й обмежений мандат ОБСЄ, відзначивши активне використання англomовних медіа для легітимації власної позиції на Заході. Зокрема те, що Азербайджан ефективно транслював наратив «звільнення окупованих територій» у зв'язці з воєнним прогресом [287]. Jamestown Foundation акцентував синхронізоване застосування соцмереж Азербайджаном для трансляції результатів операцій у «реальному часі» на тлі нижчої ефективності інформаційного реагування Вірменії [288]. Hudson Institute описав багатокомпонентну підтримку з боку Туреччини – від військово-технічної до інформаційної – та помітну присутність турецьких експертів у західних медіа для просування спільного з Баку наративу [289]. Сукупно ці оцінки виконували роль каталізатора публічної дипломатії, впливаючи на уряди, медіа й громадську думку.

Українські ЗМІ й аналітичні центри висвітлювали етап активних бойових дій з акцентом на підтримці територіальної цілісності Азербайджану та впливі сучасних технологій (передусім БпЛА) на хід бойових дій. Європейська правда [433] і Дзеркало тижня [434] публікували матеріали про турецько-азербайджанське партнерство та обмежену ефективність ОБСЄ. Українські аналітики Михайло Самусь [290] і Сергій Герасимчук [291] окреслювали уроки для ЗС України – модернізація оборонної стратегії та інформаційна безпека. Паралелі з російсько-українською війною проводили історики й журналісти, зокрема Вахтанг Кіпіані, наголошуючи на критичній ролі інформаційного супроводу бойових дій [435].

РФ і Туреччина: інформаційні стратегії. Медіаактивність Російської Федерації та Туреччини як опосередкованих учасників Другої Карабаської війни становила важливий чинник формування міжнародного сприйняття подій, а інформаційна політика обох держав слугувала інструментом реалізації їхніх зовнішньополітичних цілей та ІІсД.

У російських ЗМІ значний масив контенту мав ознаки ІО: перебільшення втрат Азербайджану, емоційні сюжети про страждання цивільних у Карабасі, твердження про участь Туреччини та іноземних бойовиків. Ці меседжі формували образ РФ як «стабілізуючої сили» на Південному Кавказі [292]. Відповідні наративи транслиювалися через гібридну термінологію для різних аудиторій, що позиціонувало РФ як миротворця й «єдиного легітимного посередника». Так, RT 9 жовтня 2020 р. закликала до діалогу, підкреслюючи риторику Кремля про «особливі зобов'язання перед Єреваном» в межах ОДКБ, але наголошуючи, що бої точаться поза територією Вірменії [436]. Sputnik застосовував адаптивну редакційну політику, змінюючи термінологію залежно від мовної версії: у вірменському контенті – «Арцах», в азербайджанському – «*azad edilmiş ərazilər*» («звільнені території»), узгоджено з позицією Баку [437].

Паралельно діяли проросійські Telegram-канали «War Gonzo» [612] і «Rybar» [613], які першими публікували відео із зони боїв – подекуди з ознаками монтажу/маніпуляцій. Наприклад, ролик War Gonzo від 5 жовтня 2020 р. («в

Арцахі бої продовжуються») швидко ретранслявали інші проресурси, а «Rybar» 6 жовтня в одному з постів писав про «тактичну беспорядність» вірменської армії. Подібні меседжі пізніше потрапляли до сюжетів державних ЗМІ, підсилюючи кремлівські наративи [747].

Турецькі медіа – передусім TRT World і Anadolu Agency – послідовно транслявали проазербайджанську позицію, поєднуючи зовнішню комунікацію з інформаційно-психологічною підтримкою Анкари. TRT World подавав конфлікт як боротьбу за територіальну цілісність, уживав терміни «звільнення окупованих територій», «реінтеграція Карабаху», заперечував участь іноземних найманців у лавах Азербайджану, звинувачуючи натомість Вірменію в «десятиліттях незаконної окупації». Широко застосовувався репортажний візуал із прифронтових районів та інтерв'ю з постраждалими цивільними, що посилювало емоційний ефект на користь азербайджанської сторони [438]. Anadolu Agency щоденно публікувало оновлення, фото, інфографіку та відео, активно цитуючи заяви Т. Ердогана, міністра оборони Азербайджану Закіра Гасанова та ін. У 2021 р. уряд Азербайджану офіційно відзначив Anadolu Agency за «оперативне й об'єктивне висвітлення війни» [439].

Важливим напрямом діяльності турецьких медіа було формування англомовного поля для міжнародної аудиторії, що посилювало видимість офіційного наративу Баку. Попри окремі прояви однобічності, ця інформаційна активність суттєво впливала на формування глобального уявлення про перебіг конфлікту.

Соціальні платформи як поле ІО. Соціальні мережі – насамперед Telegram, Twitter, Facebook і YouTube – стали головними каналами оперативної дистрибуції. На відміну від офіційних ЗМІ, платформи наповнювалися фронтовими відео, фото руйнувань, зверненнями цивільних та контентом із ознаками організованих ІІсД, який вірусно впливав на глобальне сприйняття в реальному часі. Найпоширеніший жанр – відео знищення техніки ударами БпЛА Bayraktar TB2, поширювані через офіційні канали Міноборони Азербайджану, а також у Telegram/Twitter з хештегами #Karabakh і #StopArmenianAggression, – як

інструмент психологічного тиску та демонстрації технологічної переваги [293]. Окрему категорію складали відео з військовополоненими. Amnesty International і Bellingcat підтверджували автентичність частини записів зі стратами й приниженнями, що набирали сотні тисяч переглядів [164]. Популярними були й гуманітарні сюжети – зруйноване житло, поранені діти, евакуації, які активно ширилися серед діаспор і правозахисних спільнот [187].

Соцмережі виступали не лише каналом комунікації, а й ареною ІО: контент синхронізувався з офіційною пропагандою, а відео, що вперше з'являлись у Telegram, нерідко використовувалися в сюжетах держканалів; міжнародні медіа (зокрема CNN, The Guardian) частково включали такі матеріали, посиляючись на висновки правозахисників [440].

Таким чином, соціальні платформи під час війни стали не лише джерелом даних, а ключовим інструментом ПсВ – як на внутрішню ЦА, так і на міжнародну.

Висновки до розділу 3

Аналіз етапу активних бойових дій Другої карабаської війни (27 вересня – 10 листопада 2020 р.) засвідчив тісний взаємозв'язок воєнних, інформаційно-психологічних і дипломатичних чинників сучасного збройного конфлікту. ЗС Азербайджану поєднали класичну наступальну тактику з високотехнологічними засобами – БпЛА, високоточною артилерією, розвідкою та системним інформаційним супроводом. Вірменія зазнала поразки не лише у військовому, а й в інформаційному вимірі, не зумівши нав'язати своє трактування подій міжнародній аудиторії; відсутність єдиної інформаційної стратегії ускладнила мобілізацію зовнішньої підтримки та послабила позиції Єревана.

Ключовими чинниками успіху Азербайджану стали завоювання повітряної переваги, знищення ППО, застосування ВТЗ та оперативний інформаційний супровід. Використання ударних БпЛА (Bayraktar TB2, Harop) підвищило ефективність вогневих дій і мало виражений психологічний ефект завдяки демонстрації точкових уражень. Взяття Шуші стало стратегічною й символічною

кульмінацією війни, закріпивши перевагу Азербайджану та створивши передумови для капітуляції супротивника.

Активна фаза продемонструвала зрушення до нового типу війни, де поєднуються класичні бойові дії, високі технології та системна інформаційна складова. Азербайджан застосував елементи мережоцентричної моделі – цифрову розвідку, управління в реальному часі та інтеграцію ІО. За високої інтенсивності конфлікту інформаційний супровід відігравав роль, співмірну з воєнними маневрами, підтверджуючи значущість віртуального й психологічного вимірів у стратегічному плануванні.

Цей етап підтвердив гібридний характер протистояння, у якому ІПсД стали невід’ємною частиною бойових дій. ІПсД Азербайджану були спрямовані на деморалізацію ЗС Вірменії, підрив довіри до командування й стимулювання панічних настроїв; застосовувалися листівки, мобільні розсилки, відео з дронів, кадри з полоненими та інші візуально-емоційні засоби. Найвиразніше ефект ІПсВ проявився під час боїв за Шушу, коли інформаційний і психологічний тиск підсилював воєнний наступ.

ІО стали інструментом реалізації воєнних і політичних завдань, орієнтованим на різні ЦА – противника, власне суспільство та міжнародну спільноту. Азербайджан системно використовував інформаційні платформи для мобілізації підтримки, легітимації дій і демонстрації переваги, тоді як Вірменія діяла переважно реактивно, з ознаками інформаційної дезорганізації.

Азербайджанська інформаційна стратегія була заздалегідь підготовленою та цілеспрямовано реалізованою: координація офіційних медіа, англомовних агентств, турецьких ЗМІ й цифрових платформ забезпечила оперативну подачу контенту, а візуалізація бойових успіхів формувала образ контролю й переваги. Вірменська сторона не змогла виробити дієвої протидії: фрагментарність і численні спростування підірвали довіру всередині країни й на міжнародному рівні.

Російська Федерація та Туреччина виступали основними зовнішніми суб’єктами впливу в конфлікті, діючи як у дипломатичній, так і в інформаційній

площині. РФ офіційно декларувала нейтралітет, однак фактично підтримувала Вірменію через медіа, постачання ОВТ і політичне посередництво. Туреччина відкрито підтримувала Азербайджан – військово, дипломатично й інформаційно, позиціонуючи себе гарантом регіональної безпеки; обидві держави вели власні ІО для закріплення впливу та формування сприятливого іміджу.

У формуванні глобального інформаційного фону важливу роль відігравали міжнародні ЗМІ, аналітичні центри, діаспори та соціальні мережі. За браку доступу до зони бойових дій медіа часто покладалися на повідомлення сторін, а соціальні мережі стали інструментом ІПсД: відео, меми й емоційні образи посилювали психологічний ефект та формували сприйняття війни світовою аудиторією. Вірменська діаспора лобіювала визнання «Республіки Арцах», тоді як азербайджанська акцентувала відновлення територіальної цілісності.

Друга карабаська війна показала, що інформаційне протиборство істотно впливає на перебіг і наслідки збройного конфлікту. Поєднання воєнної сили з інформаційною стратегією дозволило Азербайджану досягти воєнної переваги й закріпити міжнародний образ держави, що діє в межах принципу територіальної цілісності, тоді як Вірменія не змогла нав'язати власне трактування подій світовій спільноті.

Інформаційна перевага Азербайджану сприяла зміні міжнародного сприйняття конфлікту: держави, що спочатку зберігали нейтралітет, поступово схилялися до підтримки Баку. Це стало можливим завдяки системності ІО, активності діаспор та візуалізації бойових успіхів; у низці країн (зокрема у Франції, Канаді, Австралії та окремих державах ЄС) з'являлися заяви й ініціативи, що частково корелювали з азербайджанськими наративами. Досвід таких операцій є релевантним для ЗС України в умовах гібридного протистояння з РФ.

РОЗДІЛ 4

ПОСТКОНФЛІКТНИЙ ЕТАП ДРУГОЇ КАРАБАСЬКОЇ ВІЙНИ, РЕІНТЕГРАЦІЯ ТА ОСТАТОЧНЕ ЗАВЕРШЕННЯ ЗБРОЙНОГО ПРОТИСТОЯННЯ (ГРУДЕНЬ 2020–ГРУДЕНЬ 2023 РР.)

4.1. Здобутки й втрати сторін конфлікту та реінтеграція Карабаського регіону Азербайджану

Етап активних бойових дій Другої карабаської війни (27 вересня – 10 листопада 2020 р.) став кульмінаційним у тривалому протистоянні за Карабаський економічний район, більшу частину якого та прилеглі території з 1994 р. контролювали структури самопроголошеної «НКР». Війна істотно вплинула на регіональну стабільність, внутрішню політику Вірменії й Азербайджану, гуманітарну ситуацію та міжнародно-правовий дискурс щодо «заморожених» конфліктів. Офіційне оприлюднення 10 листопада 2020 р. тристоронньої заяви між Республікою Азербайджан, Республікою Вірменія та Російською Федерацією [123] означило перехід до постконфліктного етапу в умовах зміненого балансу сил, суперечливих інтерпретацій підсумків, падіння довіри до механізмів колективної безпеки та ескалації інформаційного протиборства.

Цей етап тривав до кінця 2023 р., коли самопроголошена «НКР» припинила існування, а Азербайджан установив повний контроль над регіоном з 1 січня 2024 р. [124; 441]. У 2020–2023 рр. паралельно розгорталися два протилежні процеси: політична, інституційна та військова консолідація Азербайджану і внутрішньополітична деструкція у Вірменії разом з ерозією системи управління карабаської окупаційної адміністрації. У сукупності воєнно-політичні, гуманітарні, економічні, міжнародно-правові та інформаційні чинники цього етапу визначили подальшу динаміку подій і сформували нову реальність Південного Кавказу [748].

Тристороння заява 10.11.2020 р.: зміст і суперечності. Тристороння заява від 10 листопада 2020 р. поклала край активним бойовим діям, але не означала

остаточного завершення збройного протистояння. Як політичний документ, а не повноцінний мирний договір, вона містила низку суперечливих формулювань [442]. Документ, підписаний Президентами Азербайджану, Росії та Прем'єр-міністром Вірменії, складався з дев'яти пунктів і формально регулював припинення вогню, виведення військ, введення миротворців РФ, повернення контрольованих територій Азербайджану та створення умов для розблокування транспортних комунікацій [123]. Водночас заява не мала статусу міжнародно-правового договору і не була ратифікована, залишаючись радше політичним компромісом, що породило суперечності в імплементації.

Найбільш дискусійними стали положення, що закріплювали воєнно-політичну присутність РФ без належного зовнішнього моніторингу, а також пункти з нечіткими механізмами реалізації та без міжнародно-правових гарантій. По-перше, п. 4 передбачав розміщення російського миротворчого контингенту чисельністю 1960 військовослужбовців на 5 років із можливістю автоматичного продовження без визначених умов, критеріїв ефективності чи контролю за виконанням мандата [123]. Вже у 2021 р. це викликало критику за непрозорість і політичну заангажованість [443]. По-друге, п. 3, що визначав режим Лачинського коридору, лишив невизначеними ключові аспекти переміщення цивільних та вантажів, що згодом призвело до взаємних звинувачень у блокуванні [444]. По-третє, відсутність пункту про повне роззброєння збройних формувань у Карабасі дозволила Вірменії та самопроголошеній адміністрації зберегти збройну присутність, створивши підґрунтя для претензій Азербайджану [294]. Додатково, сторони не взяли зобов'язань щодо правового статусу регіону (Вірменія трактувала Карабах як спірну територію, Азербайджан – як частину своєї юрисдикції) [295]. Критики зазначили п. 9 про розблокування економічних і транспортних зв'язків без гарантій безпеки, строків і формату контролю, що дозволяло Росії та Азербайджану використовувати його як інструмент політичного тиску [445]. Нарешті, формат угоди виключав залучення ОБСЄ / ЄС, що де-факто означало кінець МГ ОБСЄ і звуження процесу до регіонального «силового консенсусу» за участі РФ [123; 443].

Попри історичну вагу документа, його нератифікований характер означав відсутність юридично зобов'язуючої сили та зовнішнього моніторингу виконання. Заява залишалася політичним компромісом, який фіксував новий баланс сил, але не створював примусового механізму імплементації. Саме це зумовило подальше накопичення суперечностей навколо процедур контролю, відповідальності сторін і тлумачення ключових формулювань [125; 442; 443].

У 2021–2023 рр. ці суперечності й відсутність дієвих механізмів зумовили ескалацію напруженості в регіоні. Пасивність російського миротворчого контингенту з листопада 2020 р. не забезпечила демілітаризації та недопущення ескалацій [296]. Попри часткове врегулювання та визначення зон контролю, Баку неодноразово заявляв про порушення умов з боку Вірменії: збереження незаконних збройних формувань і функціонування нелегітимних інституцій «НКР». Питання демілітаризації та повного відновлення суверенітету Азербайджану залишалося відкритим, і 2021–2023 рр. стали етапом не лише цілеспрямованої підготовки до реінтеграції Ханкенді та прилеглих територій, а й їхнього фактичного повернення під контроль Азербайджану [295].

У практичному вимірі це вилилося у затяжну фазу «керованої невизначеності»: сторони апелювали до різних трактувань пунктів щодо демілітаризації, режиму Лачинського коридору й статусу регіону, тоді як відсутність багатостороннього нагляду посилювала політичні ризики і стимулювала інформаційне протиборство за легітимацію дій. Подальші події – зокрема Лачинська криза 2022–2023 рр. – стали прямим наслідком цих прогалин (див. далі: блокада Лачинського коридору).

Кульмінацією цього процесу стала Антитерористична операція (АТО) місцевого характеру 19 вересня 2023 р., яку офіційний Баку позиціонував як «необхідний захід для забезпечення відновлення конституційного ладу» [126]. Кампанія тривала менш ніж добу: було застосовано високоточні артилерійські системи, БпЛА, засоби РЕБ та інформаційно-психологічні інструменти [446]. У перші години нейтралізовано ключові опорні пункти, після чого оприлюднено умови припинення вогню – підняття білого прапора, повне роззброєння

незаконних формувань і саморозпуск «НКР» [126]. Уряд Вірменії заявив про невтручання, наголосивши на відсутності військової присутності в Карабасі [447]; РФ висловила «стурбованість», не вживши практичних заходів [448]. 28 вересня 2023 р. президент самопроголошеної «НКР» Самвел Шахрамьян підписав указ про припинення існування всіх «державних» інституцій з 1 січня 2024 р. [449], що формально завершувало його існування.

У результаті 44-денної кампанії восени 2020 р. Азербайджан відновив контроль над Джебраїльським, Фізулінським, Зангіланським, Кубатлінським районами та містом Шуша; відповідно до заяви 10.11.2020 р. – повернуто Агдамський, Кельбаджарський та Лачинський райони [123]. Сукупно це понад 10 тис. км² – близько 75 % колишніх окупованих територій. У 2021–2023 рр. простір самопроголошеної «НКР» поступово звужувався: Азербайджан відновлював контроль над новими ділянками, проводив інженерні роботи військового характеру, створював опорні пункти, будував дороги, зокрема альтернативний маршрут у напрямку Лачину, який з червня 2022 р. замінив коридор під контролем російських миротворців [450]. Остаточне завершення процесу відбулося після подій вересня 2023 р.: АТО та подальший саморозпуск «НКР» означили, регіон де-факто та де-юре повністю інтегровано до складу Азербайджану [449].

Територіальні здобутки мали не лише символічне, а й стратегічне значення для оборонної архітектури Південного Кавказу: ліквідовано багаторівневу оборонну систему на південно-західному напрямку; контроль над висотами в районі Шуші забезпечив перевагу на підступах до Ханкенді та спостережний контроль над ключовими маршрутами [297]. Ключовим досягненням стало відновлення контролю над західною транзитною віссю сполучення [451] (деталі її реалізації – див. підрозд. 4.2). У цьому контексті окремої уваги набула потенційна реалізація Зангезурського коридору, що поєднує Азербайджан із Нахічеванською АР та далі з Туреччиною: за оцінками азербайджанських дослідників, він змінює баланс регіональної логістики й слугує інструментом стратегічного розширення зв'язків у межах євразійських ініціатив [749].

Військова інтеграція та перебудова оборони. Після завершення активних бойових дій у листопаді 2020 р. Азербайджан розпочав глибоку трансформацію оборонної інфраструктури у звільнених районах, поєднавши її з послідовною мілітарною інтеграцією Карабаського економічного району. Ключовим став перегляд системи оперативного командування з урахуванням нової географії оборони. У звільнених районах відновлено мережу військових баз і пунктів постійної дислокації, елементи інженерного забезпечення (опорні пункти, укріплення), системи ППО та спостереження; керівництво Міноборони інспектувало нові частини у Кельбаджарському та Лачинському районах [127].

Особливу увагу приділено прикордонній безпеці: розгортання нових підрозділів, зокрема у гірських районах, забезпечило безперервну лінію спостереження вздовж кордону з Вірменією та підвищило оперативну готовність у разі відновлення напруженості. Окремий акцент робився на посиленні тилової й логістичної інфраструктури: розгорталися модульні казарми й пункти базування, відновлювалися вузли зв'язку, створювалися медико-евакуаційні ланцюги та склади матеріально-технічного забезпечення.

Паралельно тривала модернізація ЗС із фокусом на високотехнологічні спроможності: активне впровадження БпЛА та систем РЕБ [231]. Акцент на перевазі у точковому вогневому ураженні був збережений і в ході підготовки до АТО 2023 р. У 2022 р. було придбано нові білоруські мобільні системи РЕБ «Гроза-С», які інтегрувались у систему протидії ворожим БпЛА [452].

Суттєво змінилося тактичне середовище на лінії зіткнення. У Кельбаджарському, Лачинському та Зангіланському секторах лінію бойового контакту відсунули на вигідніші позиції для Баку внаслідок ротацій і локальних інцидентів. У 2021–2022 рр. Вірменія неодноразово фіксувала «просування азербайджанських сил» поблизу Сотка (Гегаркунік) і Неркін Ханда (Сюнік) [453]. Значного розвитку набули артилерійські компоненти: продовжено закупівлі ВТЗ – РСЗВ TRG-300 Tiger турецького виробництва та білоруської платформи «Полонез» (на базі китайської А200); інтеграція з розвідувальними БпЛА забезпечувала точне коригування вогню, а ці комплекси активно застосовувалися

у силовому сценарії 2023 р., створюючи перевагу в точковому ураженні [298].

Сформовано єдиний контур вогневого ураження, де високоточні засоби далекої дії поєднувалися з контрбатареюною боротьбою та цифровим цілевказанням. Таке поєднання зменшувало часовий розрив між виявленням і ураженням цілей, що, у свою чергу, знижувало маневрові можливості противника та стримувало його наміри до локальних ескалацій [231; 452].

Після заяви 10 листопада 2020 р. питання повного роззброєння й демілітаризації регіону залишалося відкритим: документ не містив зобов'язань щодо розформування збройних формувань так званої «НКР» або їхнього виведення, що дозволяло зберігати сили під виглядом місцевих «сил безпеки» [128]. У 2021–2023 рр. Баку неодноразово наголошував на порушеннях – збереженні збройних формувань у Карабасі [454]; Єреван, зі свого боку, стверджував, що регулярних частин ЗС Вірменії немає, а присутні сили мають локальний статус [455]. Домовленостей про роззброєння та виведення залишків підрозділів досягнуто лише внаслідок АТО 19 вересня 2023 р. [456].

У межах імплементації передано значні обсяги ОВТ та боєприпасів: за даними Міноборони Азербайджану, вилучено тисячі одиниць стрілецької зброї, боєприпаси, бронетехніку, вибухові пристрої та засоби зв'язку [129]. Завершення демілітаризації та ліквідацію всіх структур так званої «НКР» закріплено указом її «президента» С. Шахраманяна від 28 вересня 2023 р., який передбачив припинення існування невизнаної республіки з 1 січня 2024 р. [449].

Політичні наслідки та трансформація ролей сторін. Події листопада 2020 р. – грудня 2023 р. спричинили відчутні політичні наслідки для сторін конфлікту: вони трансформували внутрішньополітичні процеси, зовнішньополітичні орієнтири та підходи до колективної безпеки. Для Азербайджану підсумки війни стали чинником стабілізації й мобілізації: було посилено вертикаль влади, зміцнено легітимність президента І. Алієва як «відновника історичної справедливості» [457], сформовано нову політичну ідентичність. Створено інституційний механізм відновлення звільнених регіонів – призначено спеціальних представників президента, ухвалено масштабні

інфраструктурні плани [458]. На зовнішньому напрямі посилилася взаємодія з Туреччиною, зокрема довкола ініціативи Зангезурського коридору як геополітичного проєкту з'єднання основної території Азербайджану з Нахічеванською АР через південь Вірменії [749].

Для Вірменії поразка стала точкою політичної кризи: прем'єр-міністр Н. Пашинян опинився під тиском масових протестів і спроб державного перевороту; різка критика, відставки у секторі безпеки та розкол еліт підривали керованість. Уряд утримував контроль, апелюючи до «необхідності припинення війни задля збереження нації» [459]. Попри кризу, на дострокових парламентських виборах у червні 2021 р. партія «Громадянський договір» здобула 53,92 % голосів [460]. У 2023 р. Н. Пашинян публічно визнав територіальну цілісність Азербайджану, включно з Карабахом, що спричинило нову хвилю протестів (акція «Тавуш для Батьківщини», травень 2024 р.) [461]. Фактичне роззброєння вірменських сил у Карабаху додатково дистанціювало Єреван від конфлікту й посилювало напруження у відносинах із Росією та структурами колективної безпеки, а у лютому 2024 р. Н. Пашинян оголосив про заморожування участі в ОДКБ, вказавши на неспроможність організації гарантувати безпеку [462].

Внутрішньополітична дискусія змістилася від «утримання статус-кво» до пошуку безпекових альтернатив, а суспільні настрої коливалися між вимогою негайних гарантій і прагматичною адаптацією до нової регіональної реальності. У зовнішній політиці це трансформувалося у спроби диверсифікувати партнерства та відмову від автоматизму союзницьких зобов'язань, що логічно завершилося рішенням про заморожування участі в ОДКБ у 2024 р. [462].

Попри участь у підписанні заяви 10.11.2020 р. та формальну функцію гаранта її імплементації, РФ у 2020–2023 рр. втрачала вплив у Карабасі. Російський миротворчий контингент не зміг гарантувати безпекову й гуманітарну стабільність у регіоні та не запобіг подальшим одностороннім змінам ситуації на місці [299]. Показовою стала блокада Лачинського коридору в грудні 2022 р., коли миротворці не гарантували безперешкодний рух цивільних, всупереч п. 6

заяви [463]. Кульмінацією геополітичної маргіналізації Росії стало невтручання у хід АТО Азербайджану 19 вересня 2023 р., після чого Баку остаточно реінтегрував Карабаський економічний район, Це викликало хвилю критики з боку проросійських кіл у Вірменії, які звинуватили Москву у «зраді» союзника по ОДКБ [300].

У 2024 р. миротворчий контингент РФ повністю залишив Карабах, що формально завершило її військово-політичну присутність і, за оцінками міжнародних спостерігачів, засвідчило втрату контролю Москви над ключовим пострадянським конфліктом. Паралельно Вірменія, призупинивши участь в ОДКБ, заявила про переорієнтацію зовнішньої політики – символічний удар по російській концепції «пострадянської зони впливу» [464].

Після війни Туреччина закріпилася як головний стратегічний партнер Азербайджану. Відносини інституціоналізовано Шушинською декларацією від 15 червня 2021 р., що визначила параметри довгострокового військово-політичного та безпекового союзу (спільна оборонна політика, координація ВПК, взаємодія в умовах загроз) [130]. Паралельно турецькі компанії активно долучилися до відбудови звільнених територій – дороги, електростанції, аеропорти, цивільна інфраструктура – посиливши економічну присутність Анкари в регіоні [465]. Зовнішньополітична стратегія Туреччини включає просування Зангезурського коридору як геополітичного та економічного проєкту, покликаного з'єднати основну територію Азербайджану з Нахічеванською АР і поглибити зв'язки країн тюркського світу в межах Організації тюркських держав [749]. Анкара також послідовно підтримувала Баку на міжнародних платформах – від ООН до ОІС – сприяючи легітимізації результатів війни як відновлення територіальної цілісності Азербайджану.

У підсумку геополітичні ролі Росії та Туреччини набули виразної асиметрії: Москва, попри присутність миротворчого контингенту, послідовно втрачала спроможність впливати на перебіг подій (остаточно – після його виведення у 2024 р.), тоді як Анкара інституціоналізувала стратегічне партнерство з Баку, долучилася до відбудови та просувала регіональні ініціативи, де-факто ставши

співгарантом нового безпекового порядку на Південному Кавказі.

Таким чином, політичні вектори сторін розійшлися: Баку конвертував військовий успіх у внутрішню консолідацію й інституційні реформи, тоді як Єреван опинився в пошуку нової моделі безпеки на тлі суспільного тиску та перегляду зовнішніх пріоритетів. Відповідна асиметрія політичних результатів зумовила й розходження економічних траєкторій, що розглянуто далі.

Економічні наслідки та післявоєнна відбудова. Етап активних бойових дій Другої карабаської війни, попри відносну короткотривалість, завдав відчутного удару по економічній інфраструктурі обох сторін: було зруйновано частину доріг, електромереж, енергетичних об'єктів, водогонів і житлової забудови. Після завершення активних бойових дій відбулася різноспрямована економічна динаміка: Азербайджан, зазнавши значних військових витрат, отримав стратегічний контроль над родючими землями, водними ресурсами (зокрема Сарсангською ГЕС), логістичними маршрутами та потенційним коридором до Нахічеванської АР; Вірменія втратила значну частину інфраструктури у Карабаху, зазнала поглиблення економічної ізоляції регіону, бюджетного перенавантаження та прискорення інфляції, що загальмувало відновлення національної економіки.

Передусім втрати Вірменії стосувалися інфраструктури транспорту, енергетики, водопостачання й телекомунікацій, розбудованої за десятиліття контролю над Карабахом: частину об'єктів знищено, решта перейшла під контроль Азербайджану без компенсацій. За даними Світового банку, у 2020 р. реальний ВВП Вірменії скоротився на 7,2 %, у 2021 р. відновився лише частково – на 5,8 % [131]; у 2022–2023 рр. зростання залишалося нестійким на тлі зовнішніх ризиків і політичної турбулентності. Бюджет додатково навантажили потреби сектору безпеки, виплати переселенцям та обслуговування зовнішнього боргу, який у 2021 р. перевищив 63 % ВВП [132].

Блокада 2022–2023 рр. під приводом «екологічних протестів» [133], призвела до втрати контролю над сполученням між Вірменією та залишками структур у Карабаху. Це, своєю чергою, підірвало позиції Єревана як транзитної ланки на шляху Іран – Чорне море. У середині 2023 р. інфляція у Вірменії сягнула

майже 9 % – одного з найвищих показників у регіоні [301]. Економічну вразливість посилювали політична невизначеність навколо статусу Карабаху та зниження впливовості РФ. Рейтингові агентства фіксували підвищені ризики для приватних інвесторів, що стримувало капіталовкладення [302].

Натомість у листопаді 2020 – грудні 2023 рр. Азербайджан реалізував масштабну програму реконструкції та реінтеграції звільнених територій Карабаху й Східного Зангезуру. За урядовими даними, витрати перевищили 12 млрд манатів (понад 7 млрд дол. США), близько 5 % державного бюджету цих років [134]. Кошти спрямовано на інфраструктурне відновлення, електрифікацію, розмінування, будівництво доріг та аеропортів, розвиток аграрного й енергетичного секторів. Показовими стали міжнародний аеропорт у Фізулі (відкрито в жовтні 2021 р.) [466], будівництво/реконструкція понад 1 400 км доріг – до Лачина, Шуші, Агдама, Зангілану [467], а також проєкти відновлюваної енергетики: сонячна електростанція у Джебраїлі й ініціативи в Агдамі та Фізулі [468].

Проєкти відбудови реалізовувалися у декілька хвиль: спочатку – невідкладна інфраструктура (розмінування, дороги, енергопостачання, зв'язок), далі – соціальні об'єкти та стимули для приватних інвестицій. В енергетиці поряд із джерелами відновлюваної енергії акцент зроблено на розумній генерації й локальних мережах, що мають зменшити вразливість до перебоїв і забезпечити енергонезалежність віддалених громад.

Соціальні програми охоплювали будівництво шкіл, лікарень і житла. За підтримки Узбекистану та Казахстану відкрито школу у Фізулі та Центр розвитку творчості в Джебраїлі [468]. Водночас повернення ВПО залишалося повільним: на кінець 2023 р. до постійного проживання повернулися близько 8 тис. осіб [469]. Серед головних причин цього – недостатній рівень розвитку базових послуг, високий рівень мінної небезпеки та обмежений доступ до ринку праці.

У регіональному вимірі стратегічно важливими були економічні взаємини Азербайджану з Туреччиною та РФ. Туреччина закріпилася як ключовий економічний партнер завдяки спільним енергетичним і логістичним проєктам.

Важливу роль відіграє Трансанатолійський газопровід (TANAP), яким газ постачається до Туреччини та далі до Європи [303]. Розширенню турецької присутності сприяли й інші інфраструктурні ініціативи на звільнених територіях, включаючи логістичні маршрути. Перспективною розглядалася реалізація Зангезурського транспортного коридору як ланки між Каспійським басейном і турецькою мережею [749].

У свою чергу, Росія, попри союзництво з Вірменією в межах ОДКБ, прагнула зберегти економічний вплив через співпрацю з Азербайджаном. У лютому 2022 р. сторони підписали Декларацію про союзницьку взаємодію, що передбачала розвиток економічних відносин і координацію транспортної інфраструктури [135], зокрема посилення Міжнародного транспортного коридору «Північ – Південь» через Азербайджан до Ірану [470] в умовах жорсткого санкційного тиску на РФ після її повномасштабного вторгнення в Україну у лютому 2022 р.

Таким чином, в 2020–2023 рр. постконфліктна економічна динаміка визначалася активною відбудовою та прагматичними зовнішньоекономічними ініціативами Азербайджану – за підтримки Туреччини і на тлі спроб РФ утримати вплив інфраструктурно-економічними інструментами. Вірменія ж зіткнулася з глибокими втратами, бюджетними обмеженнями та зростанням зовнішньополітичної ізоляції. Сукупність цих чинників поглибила асиметрію потенціалів і задала нові вектори економічного переформатування регіону.

Демографічний баланс і гуманітарні ризики. Унаслідок етапу активних бойових дій 2020 р. та вересневих подій 2023 р. Карабах зазнав масштабних демографічних змін. Після масової міграції етнічних вірмен у вересні–жовтні 2023 р. майже все населення регіону – близько 100 тис. осіб (понад 99 %) – залишило територію внаслідок АТО та багатомісячної блокади регіону [136].

У 2016–2020 рр. значна частина азербайджанців, внутрішньо переміщених під час попередніх періодів конфлікту, так і не змогла повернутися до своїх домівок. За даними Центру моніторингу внутрішнього переміщення осіб (IDMC), на кінець 2019 р. в Азербайджані налічувалося близько 684 тис. ВПО [750].

Уряд Вірменії зареєстрував понад 115 тис. біженців із Карабаху станом на кінець 2023 р., серед них близько 30 тис. дітей [304]. Надано грошову допомогу, продуктові пакети та медичні послуги, однак інтеграція ускладнена дефіцитом доступного житла, соціальних сервісів і роботи. У Азербайджані програма «Велике повернення» ВПО передбачала реінтеграцію окупованих у 1990-х роках регіонів. У 2022 р. перші групи переселено до села Агали (Зангіланський р-н), однак масове повернення стримували мінна небезпека, відсутність базової інфраструктури та тривалі процедури [750]. Попри заявлені ініціативи, у 2020–2023 рр. повернулася лише незначна частка з сотень тисяч ВПО.

За даними МКЧХ, під час Другої карабаської війни сотні цивільних були поранені або загинули від обстрілів Ханкенді, Барди, Тертеру. Зруйновано житло, школи, лікарні [304]. Організація висловила «глибоке занепокоєння» і закликала до ретельних розслідувань [188]. У 2021–2023 рр. тривали локальні обстріли вздовж лінії розмежування, поранено сотні цивільних, включно з дітьми [189]. Додаткові жертви спричинила гуманітарна криза 2023 р.: вибух на нафтобазі в Ханкенді та дестабілізація під час АТО призвели до загибелі сотень людей, зокрема мирних мешканців [190].

У прифронтових та громадських місцях застосовувалась зброя з неприйнятними для урбанізованих зон характеристиками. Під ударами опинялася цивільна інфраструктура (освітні й медичні заклади), всупереч принципу розрізнення та вимогам обережності, закріпленим у Женевських конвенціях [191]. Обидві сторони часом нехтували запобіжними заходами, що призводило до непрямих цивільних жертв [192]. ООН і МКЧХ неодноразово фіксували порушення норм МГП (у поодиноких випадках – воєнні злочини) й закликали забезпечити невідкладний гуманітарний доступ і створення зон розмінування [304; 188].

Обидві сторони зазнали значних людських втрат. За офіційними даними, Вірменія втратила понад 3 800 загиблих військових, Азербайджан – близько 2 900 [180]. Понад 100 військовослужбовців зникли безвісти або потрапили в полон. МКЧХ до кінця 2023 р. моніторив стан затриманих та допомагав з ідентифікацією

тіл і пошуком зниклих [193]. Повідомлялося про порушення щодо військовополонених, включно з катуваннями. Зокрема, Рубен Варданян, колишній «міністр» невизнаної «НКР», зазнав жорсткого поводження в умовах ізоляції [194]. У деяких випадках доступ до затриманих був обмежений, що викликало критику з боку міжнародних правозахисних організацій [471]. Після АТО вересня 2023 р. Азербайджан здійснив обмін полоненими, 32 особи були передані в грудні 2023 р. після чотиристоронніх домовленостей [472], утім обмін охопив лише частину затриманих; їхній загальний статус і умови утримання продовжували викликати міжнародне занепокоєння.

З грудня 2022 р. до вересня 2023 р. Лачинський коридор – єдине сполучення між Карабахом і Вірменією – був фактично заблокований. Масові «екологічні» протести переросли у повноцінну економічну та гуманітарну блокаду [473]. За оцінками ООН, коридором щодня проходило близько 400 т продовольства і медикаментів, зупинка постачання спричинила гостру нестачу найнеобхіднішого [195]. Експерти ООН засудили блокаду як порушення МГП і попередили про ризик «геноцидної стратегії» через штучне довготривале голодування цивільного населення [137]. Amnesty International констатувала – «блокада позбавляє десятки тисяч людей доступу до найважливішого, включно з медичною допомогою» [196]. HRW наголошувала, що понад 120 тис. осіб опинилися відрізаними від життєвих потреб, діти не могли повернутися додому чи отримати допомогу. Особливо загострення ситуація набула після форсованого введення військових дій у вересні 2023 р. Листопадові рапорти ООН відзначали обмеження гуманітарного доступу, руйнування медичної інфраструктури та тимчасові зупинки освітнього процесу [197]. Попри рішення Міжнародного суду ООН (лютий 2023 р.) щодо необхідності зняття блокади та забезпечення безперешкодного руху, дії Азербайджану спричинили масові порушення прав людини, включно з правом на життя, здоров'я, освіти та доступ до гуманітарних служб [136].

У 2020–2023 рр. надзвичайну стурбованість викликало руйнування культурно-релігійної спадщини. Міжнародний проєкт даних про локації та події збройних конфліктів (ACLED) зафіксувала щонайменше 80 випадків

пошкодження або знищення вірменських релігійних і культурних споруд під час війни [305]. Сотні архітектурних об'єктів, зокрема 127 «критичних», зазнали значних пошкоджень або були знищені, причому 98 % таких пам'яток не підлягають відновленню [198]. Організація ООН з питань освіти, науки і культури (UNESCO) висловила глибоке занепокоєння руйнуванням храмів і ризиком викорінення вірменської культурної ідентичності, наголосивши на необхідності незалежної експертної місії для оцінки стану спадщини та визначення заходів захисту [199]. Дослідження проектів Caucasus Heritage Watch виявили радикальні втрати, майже повне зникнення написів і гравюр з архітектурних об'єктів [306]. Хоч руйнування й не завжди мали форму відкритої військової атаки, часто вони були наслідком цілеспрямованої кампанії з «перемаркування» об'єктів: змінювалися написи, демонтувалися вірменські символи, інтерпретації переписувалися згідно з офіційними наративами (детальніше див.: підрозд. 4.2).

Таким чином, у 2023 рр. конфлікт де-факто завершився на користь Азербайджану, який установив повний контроль над Карабахом і посилив внутрішні та зовнішні позиції. Вірменія зазнала глибоких політичних, воєнних і гуманітарних втрат, а роль третіх сторін істотно трансформувалася. На цьому тлі особливого значення набуло інформаційне протиборство як інструмент боротьби за легітимність у постконфліктному просторі.

4.2. Інформаційне протиборство під час постконфліктного врегулювання ситуації та реінтеграції Карабаху

Завершення активних бойових дій Другої карабаської війни та підписання тристоронньої заяви 10 листопада 2020 р. відкрили новий етап інформаційного протиборства. Якщо під час бойових дій пріоритетами були мобілізація суспільства, легітимація власних дій і деморалізація противника, то на постконфліктному етапі акцент змістився на закріплення політичних, територіальних і символічних результатів. Інформаційна боротьба набула форми системно організованої операції з елементами ІПсВ, пропаганди, термінологічних маніпуляцій і візуально-семіотичних практик; фактично вона інституціалізувалася

у вигляді «термінологічних війн» (юридизація назв і понять), комемораційних стратегій (паради, музеї, меморіальні простори), дипломатичної комунікації (лобізм, звіти, звернення), а також цифровізації пам'яті (портали, 3D-тури, онлайн-архіви). Їх спільна мета – не лише легітимізувати політичні рішення, а й зафіксувати «правильну» інтерпретацію війни на десятиліття вперед.

Азербайджан зосередився на формуванні цілісного «образу переможця» – сконструйованої комунікативної рамки, що подає власну сторону як беззаперечного переможця та закріплює бажані політичні, територіальні й моральні підсумки через наративи, символіку й ритуали – як у внутрішньому, так і в міжнародному інформаційному просторі, спираючись на мотиви історичної справедливості, героїзму та суверенітету; важливу підтримку відповідних наративів забезпечувала Туреччина.

Натомість Вірменія апелювала до «образу жертви» – комунікативної рамки, що представляє спільноту як невинно постраждалу та мобілізує співчуття, правову й гуманітарну підтримку, – а також до героїзації спротиву та зусиль зі зміцнення внутрішньої єдності. Російська Федерація прагнула утримати інформаційний вплив у регіоні, просуваючи власний геополітичний наратив і зберігаючи політико-інформаційні важелі контролю, зокрема через стримування турецько-азербайджанського союзу.

Термінологічна політика і рамки наративів впродовж постконфліктного етапу. Після підписання тристоронньої заяви 10 листопада 2020 р. (детальніше див. підрозд. 4.1) інформаційне протиборство перейшло у фазу закріплення термінів і наративів; зокрема було підтверджено припинення вогню, збереження за Азербайджаном контрольованих територій і виведення вірменських збройних формувань з Агдамського, Кельбаджарського та Лачинського районів. Уже 11 листопада Президент Азербайджану І. Алієв у виступі перед пораненими вперше публічно назвав конфлікт «Вітчизняною війною» (Vətən müharibəsi) [474]. 26 листопада того ж року офіційно затверджено звання «Герой Вітчизняної війни», а 3 грудня 2020 р. встановлено 8 листопада (день звільнення Шуші) як День Перемоги [138].

Від перших днів після перемир'я інформаційна кампанія системно закріплювала в суспільній свідомості «образ переможця» через офіційні символи та ритуали. З метою легітимізації бойових дій і формування довготривалого меморативного наративу, що апелював до історичної справедливості, героїзму та колективної ідентичності, з листопада–грудня 2020 р. активно і послідовно використовується термін «Вітчизняна війна» [139].

Вірменська сторона просувала альтернативну рамку – «боротьбу за виживання» та «екзистенційний конфлікт» [751], що дозволяло зберігати в інформаційному просторі героїчний образ оборонців і уникати повної відповідальності політичного керівництва. Уже в перші тижні після підписання заяви розпочалися масові протести з вимогою відставки прем'єра [475].

Легалізаційні стратегії сторін у діяльності міжнародних організацій. Взаємодія з міжнародною аудиторією стала окремим полем протиборства. Азербайджан активно просував назовні наративи «історичної перемоги» та «відновлення справедливості», які були центральними в інформаційній політиці країни у 2021–2023 рр. Фіксувалася активізація лобістської діяльності у США та ЄС (замовні публікації, співпраця з аналітичними центрами, політичні контакти) [277; 476]. Масові акції на підтримку ЗС у Баку, що транслювалися міжнародними телеканалами, демонстрували суспільну єдність і підсилювали психологічний тиск на вірменське суспільство [477].

У постконфліктному періоді важливим елементом інформаційного протиборства стала легалізаційна стратегія сторін, спрямована на обґрунтування власних дій через апеляцію до міжнародних організацій. Азербайджан послідовно подавав результати Другої карабаської війни та подальше відновлення контролю над територіями як реалізацію резолюцій Ради Безпеки ООН і принципу територіальної цілісності, а тристоронню заяву від 10 листопада 2020 р. – як рамковий документ нової безпекової архітектури регіону.

Вірменія, своєю чергою, вибудовувала легалізаційну стратегію навколо права народів на самовизначення, гуманітарних аспектів конфлікту та необхідності міжнародних механізмів захисту населення Карабаху. У зверненнях

до ООН, ОБСЄ, Ради Європи та інших структур акцент робився на питаннях безпеки, статусу й прав мешканців, що підтримувало в інформаційному полі рамку «незавершеності» врегулювання.

Обидві сторони використовували міжнародні інституції як платформи легітимації своїх наративів: Азербайджан – у логіці «відновлення міжнародно визнаного порядку», Вірменія – у логіці «захисту прав і безпеки населення». Відтак діяльність міжнародних організацій виступила не лише зовнішньополітичним чинником, а й інструментом інформаційного протиборства.

На міжнародному рівні боротьба точилася і довкола тлумачення самої тристоронньої заяви. Баку позиціонував її як наслідок воєнної переваги й успішної дипломатії. У виступах у міжнародних організаціях (зокрема в ООН) азербайджанські дипломати послідовно уникали терміна «Нагірний Карабах», замінюючи його на формулювання «території Азербайджану» або конкретні назви районів (Шуша, Ханкенді, Кельбаджар тощо) [140], що було елементом політики десакралізації вірменського топонімічного простору.

У вірменському медіапросторі після завершення бойових дій домінували героїзація оборонців, вшанування пам'яті загиблих і моральне осмислення втрат. Центральним став наратив «моральної переваги» спротиву попри військову поразку та нерівність сил [478].

Таким чином, завершення бойових дій не припинило інформаційне протиборство, а перевело його у боротьбу за тлумачення причин, перебігу та наслідків війни. Обидві сторони здійснювали системні ПсД в рамках ІО – від політичної риторики й зміни термінології до конструювання історичної пам'яті та міжнародної комунікації. Інформаційне середовище перетворилося на простір конкуренції за символічне закріплення перемоги й формування образів легітимності.

Меморіалізація та символічна політика. Після Другої карабаської війни азербайджанська влада провела узгоджену інформаційну кампанію, щоб закріпити підсумки в публічній пам'яті.

Ключовою подією став військовий парад 10 грудня 2020 р. у Баку, в якому

взяли участь понад 3 тис. військовослужбовців, демонстрація трофейної техніки, захоплених бойових прапорів і дронів Bayraktar TB2. Присутність президента Туреччини Т. Ердогана та масштабне медіа-висвітлення підкреслили його роль у легітимзації перемоги [457; 479].

Цифрові канали – Telegram, YouTube, державне ТБ AzTV і агенція Anadolu Ajansı – поширювали відео з фронту, інтерв'ю з військовими та матеріали про технологічну перевагу ЗС Азербайджану, зокрема точкові удари БПЛА, формуючи міжнародний імідж «сучасної армії», поширювали наратив перемоги [655].

Освітня політика інтегрувала тематику «Вітчизняної війни» у школи через позакласні заходи, конкурси, зустрічі з ветеранами та візуальні матеріали з державною символікою [141]. Паралельно створено електронні меморіальні платформи (зокрема VetanMuharibesi.az і профільні розділи на сайтах держструктур), де фіксуються імена загиблих, біографії, фото, відео та нагороди. Мультимедійні проєкти AzTV і YouTube-канали оцифровували «переможний» наратив і закріплювали образ героїчного конфлікту [139].

У Вірменії активізувалися символічні практики пам'яті з акцентом на самопожертві та героїзмі: художні інсталяції, меморіальні алеї, жалобні церемонії. У публічному просторі поширилися мурали та графіті. Емблематичним став мурал із портретом вірменського солдата Альберта Оганесяна (загинув 8 жовтня 2020 р.; «Герой Арцаху» посмертно) як символ спротиву [480; 481]. Освітні ініціативи включали тематичні уроки, зустрічі з ветеранами й діаспорою, участь учнів у меморіальних заходах. У цифровому середовищі поширювалися онлайн-експозиції, зокрема 3D-тури християнськими святинями Карабаху (Amaras, Dadivank) [614].

Громадські організації, ветеранські спілки та діаспора долучилися до формування національного наративу пам'яті: персональні почесні звання, меморіальні програми, щорічна церемонія «День пам'яті оборонців Арцаху» 8 грудня у Єревані [482]. Через ЗМІ та соцмережі поширювалися персональні історії про загиблих, особливо молодих солдатів, що сприяло емоційному проживанню втрати та формуванню образу моральної незламності [483].

Платформа «Heroes of Artsakh» оприлюднила біографії понад 500 полеглих із фотографіями та елементами героїзації [615].

Паралельно з символічними практиками тривало політичне переосмислення. У грудні 2020 р. вибухнула політична криза з протестами, критикою уряду та відставками [484]. У відповідь прем'єр-міністр Н. Пашинян просував оновлений дискурс: «Це не перемога, але немає поразки доти, доки самі себе не вважаємо переможеними» [485]. У межах цього дискурсу розпочато реформи оборонного сектору та оновлення інституцій (зокрема Конституційної ради) як символічну спробу переосмислення державності [307; 308]. У культурно-освітньому просторі з'явилися публікації й лекції про «історичну стійкість» із паралелями до геноциду 1915 р., що поглиблювало наратив «зцілення через втрату» [309].

Після завершення етапу активних бойових дій ЗМІ та громадянське суспільство по обидва боки відіграли ключову роль у формуванні, адаптації й стабілізації національних наративів. В Азербайджані державні канали (AzTV, CBC, İctimai TV) системно висвітлювали бойові дії, деокуповані території, відбудову, повернення переселенців і модернізацію інфраструктури. Значну частку ефіру становили документальні серіали про «визволення Шуші», роль турецьких дронів і образ президента І. Алієва як лідера-переможця. Ветеранські та громадські організації організовували виставки, онлайн-архіви та конкурси патріотичної журналістики [486; 487]. У Вірменії медіа, зокрема EVN Report та CivilNet, стали майданчиком осмислення поразки, суспільної травми та критики уряду. Громадянське суспільство підтримувало наратив спротиву через меморіальні простори, арт-акції, графіті та кампанії солідарності. В гуманітарному дискурсі зростала увага до допомоги пораненим, історій втрат і проєктів реабілітації як механізму постконфліктної спроби мобілізації спільноти [483; 488].

Після масового переселення вірмен із Карабаху у 2020 р. у 2021–2023 рр. ініціативи зосередилися на підтримці сімей переселенців. У жовтні 2023 р. World Vision Armenia надала допомогу родинам у селі Джагатцадзор (Гегаркунікська

область) [489], а ArmeniaFund сприяв відновленню шкіл і програм соціальної адаптації [200]. Це сприяло зсуву громадського фокусу від політичної кризи до наративу соціального відродження через солідарність.

Таким чином, формування національних наративів на постконфліктному етапі відображало глибокі відмінності у стратегіях меморіалізації. Азербайджан вибудовував переможний дискурс, тоді як Вірменія – наратив гідності в поразці. Таке розмежування інформаційних стратегій ускладнює перспективи спільного меморіального простору.

Юридична легітимація результатів і формування візуального канону. У Азербайджані визначення «Вітчизняна війна» закріплювалося не лише в риториці, а й у правових актах (указ про звання «Герой Вітчизняної війни», 26 листопада 2020 р.) [142]. Водночас дії на етапі активних бойових дій Другої карабаської війни 2020 р. офіційно визначалися як «Операція Залізний кулак» (Dəmir Yumruq əməliyyatı), що використовувалося в медіа та дипломатичних заявах як символ рішучості [310; 143]. Важливим символом перемоги стало встановлення 8 листопада (дня визволення Шуші) як Дня Перемоги (Zəfər Günü) Указом від 3 грудня 2020 р.; кульмінацією став військовий парад 10 грудня 2020 р. у Баку за участю контингенту ЗС Туреччини – як вияв стратегічного партнерства й акт міжнародного символізму [138; 479].

Продовженням формування переможного наративу стало відкриття 12 квітня 2021 р. Парку військових трофеїв (War Trophies Park) у Баку. В його експозиції представлено понад 300 одиниць захопленої техніки (танки, засоби протиповітряної оборони, безпілотні літальні апарати), елементи оборонних споруд – матеріалізація наративу військової та технологічної переваги. Офіційні засоби масової інформації порівнювали його з закордонними аналогами як інструмент історичної пам'яті [490; 144]. Водночас експозиція викликала міжнародну критику, зокрема через демонстрацію шоломів загиблих і манекенів із симуляцією поранень, що сприймалося як дегуманізація супротивника [491]. Після дипломатичних протестів, включно зі скаргою Вірменії до Міжнародного суду ООН, у жовтні 2021 р. спірні елементи (шоломи, манекени) були

демонтовані [492]. Міжнародна критика дегуманізуючих елементів і їхній подальший демонтаж лише посилили видимість парку як інструменту символічного домінування. У 2021–2023 рр. розгорнуто ширшу політику меморіалізації: у Баку, Шуші та інших містах відкрито пам'ятники й меморіальні комплекси як символи відновленої державності та закріплення наративу перемоги.

У Вірменії символічне осмислення наслідків Другої карабаської війни мало переважно травматично-меморіальний характер: утвердження втрати як свідчення моральної незламності зміщувало увагу від політичних трактувань до вшанування гідності загиблих; героїзація жертви стала механізмом опрацювання колективної травми та підтримання національної ідентичності [752].

Потужним візуальним інструментом з азербайджанського боку залишалися відео з ударних БпЛА Bayraktar TB2: офіційні канали Міноборони, ЗМІ Trend, Azertag і соцмережі (Telegram, Twitter, Facebook) регулярно публікували кадри високоточних ударів із характерною аудіо-візуальною стилістикою, підкріплюючи наратив технологічної переваги й «звільнення територій без шкоди для цивільних» [616]. Паралельно розгорталася героїко-патріотична візуальна медіакомунікація: документальні фільми, інтерв'ю, серіали. Зокрема телепроект «Zəfər yolu» («Шлях до перемоги») на AzTV та İctimai TV, як хроніка послідовної перемоги, що поєднував архіви, карти та коментарі військових і суспільних діячів [617]. Для візуалізації «повернення територій» створювалися 3D-карти, онлайн-галереї та 360°-тури відбудованими містами (Азербайджанський центр мультикультуралізму, Бюро цифрової трансформації) – як елементи нової цифрової архітекτονіки пам'яті [145].

У Вірменії альтернативний наратив вибудовувався знизу – незалежними журналістами, культурними ініціативами та родинами загиблих: CivilNet реалізував цикл відеоінтерв'ю «Lives Lost» із персональними свідченнями та приватними архівами [493]; EVN Report публікував мультимедійні документальні репортажі та фотоесе, що реконструювали бойовий і тилловий досвід як людську трагедію, а не ідеологічну подію [494]. Показовими стали інсталяція Post-War,

Post-Truth (2022) у межах EVN Media Fest (поєднання документальних фото, відео, інтерв'ю, аматорських записів) і повнометражний фільм 45 Days: The Fight for a Nation (2021 р.) режисера Еміля Гессена, сфокусований на особистих історіях солдатів і цивільних [495]. Так сформовано візуально-гуманітарну лінію пам'яті, що протиставляла тріумфалізму людиноцентричний погляд і спротив забуттю.

Таким чином, медійна та культурна репрезентація Другої карабаської війни стала ключовим чинником переформатування суспільної уяви в обох країнах: Азербайджан інституціоналізував переможний візуальний канон, тоді як Вірменія – травматичний, але морально стійкий гуманітарний наратив.

Платформи соціальних медіа й цифрові режими контролю. Після листопада 2020 р. соціальні мережі стали ключовим інструментом інформаційного протиборства й мобілізації громадської думки в обох державах. В Азербайджані офіційні акаунти Міноборони публікували відео ударів по вірменських силах на Telegram, Twitter, Facebook і YouTube, що збирали мільйонні перегляди [753; 496]. Ці матеріали виконували роль емоційних тригерів, підсилюючи образ технологічної переваги ЗС Азербайджану та легітимність дій держави. Паралельно поширювалися меми, хештеги й візуальні гасла на кшталт #KarabakhIsAzerbaijan.

У цьому ж цифровому середовищі діяли вірменські журналісти, блогери та представники діаспори. Через відеоблоги, Telegram-мережі (зокрема «InstaGrad» Рубена Єсаяна) й хештеги #ArtsakhStrong, #RememberKarabakh формувався альтернативний візуально-політичний наратив [497]. У Вірменії Twitter, Telegram і YouTube слугували платформами протестної риторики, критики уряду, репрезентації втрат і мобілізації громадянського суспільства [498].

Після перемоги 2020 р. влада Азербайджану цілеспрямовано перетворила інформаційний простір на механізм легітимації політичного режиму. Державні медіа просуvalи меседжі «національного піднесення», «єдності» та «спільної перемоги». У грудні 2021 р. ухвалено новий закон «Про медіа», що розширив контроль над контентом і дозволив блокувати онлайн-ресурси [201]. Станом на 2023 р. зафіксовано щонайменше 24 арешти журналістів, які правозахисники

вважають політично вмотивованими [499]. Це сприяло зміцненню персонального лідерського іміджу: на чергових виборах І. Алієв здобув понад 92 % голосів, попри зауваження щодо обмеженої політичної конкуренції [500]. Медіаполе консолідувалося довкола персоналістського наративу: перемога подавалась як особисте досягнення І. Алієва та закріплювалася символами («залізний кулак», «день визволення Шуші») і інституціями пам'яті – парадами, фільмами, музеями. Критичні медіа витіснялися або блокувалися [139; 754].

Натомість у Вірменії поразка спричинила інформаційний хаос і політичну кризу. Інформаційний простір трансформувався в арену боротьби між урядом і громадянським суспільством. Незалежні ЗМІ (EVN Report, CivilNet) висвітлювали протести, критично аналізували політику Н. Пашиняна, документували втрати, безпекові ризики та внутрішньополітичні наслідки. Кульмінацією стали масові протести у 2024 р. проти передачі прикордонних територій Азербайджану. Одним із лідерів руху виступив архієпископ Баграт Галстанян, який консолідував релігійних діячів, опозицію та активістів [501; 502]. У медійному полі сформувався контрнратив делегітимізації прем'єра як відповідального за стратегічні прорахунки та втрати.

Ключовим інструментом протесту стали цифрові кампанії з орієнтацією на зовнішню аудиторію: хештеги на кшталт #ResignPashinyan та висвітлення у Reuters, Euronews, AP акцентували кризу довіри, обмеження свобод і демократичні ризики в країні [503]. У цифровому просторі фіксувався й кіберконфлікт з Азербайджаном – бот-атаки, кампанії коментування, хештег-протистояння (#StopArtsakhGenocide vs #KarabakhIsAzerbaijan), задокументовані у звітах та аналітичних оглядах Armenian Social Media Monitoring Lab і Global Voices [504].

У 2020–2023 рр. обидві сторони застосовували елементи ІпсД. Азербайджанські ресурси поширювали критичний контент щодо вірменської влади, підігриваючи протестні настрої (кампанія «Pashinyan betrays Armenia», яка активізувалась у січні 2021 р. напередодні дострокових парламентських виборів) [618]. Вірменська сторона просуvala на міжнародному рівні меседжі про

гуманітарну катастрофу, етнічні чистки та культурні втрати, прагнучи сформувати образ Азербайджану як агресора. Кампанії «Stop Azerbaijani Aggression» і «Save Artsakh» активно підтримувала вірменська діаспора у США, Франції та Канаді через Twitter, Reddit і Facebook [202].

Таким чином, соціальні мережі й цифрові платформи стали критичним полем післявоєнного інформаційного протиборства: вони одночасно забезпечували мобілізацію підтримки та делегітимізацію влади, слугували каналами оперативної інтерпретації подій і емоційної координації громадської думки в умовах гібридного конфлікту.

Зовнішня комунікація, лобізм і термінологічні війни. Після завершення етапу активних бойових дій Другої карабаської війни Азербайджан активізував зовнішньоінформаційну діяльність, закріплюючи образ держави-переможця й відповідальної регіональної сили. У міжнародному дискурсі офіційний Баку просував наратив модернізації, мирного врегулювання та екологічно-інфраструктурного відновлення звільнених територій, формуючи позитивний імідж країни [311].

Важливими інструментами стали комунікація та лобізм, що відтворювали елементи так званої «ікорної дипломатії» (Caviar diplomacy), описаної у звітах Парламентської асамблеї Ради Європи (ПАРЄ) 2012–2013 рр. [312]. У 2021–2023 рр. азербайджанські держструктури організували медіатури для іноземних журналістів, круглі столи в Брюсселі, Берліні, Парижі та Вашингтоні, виставки, пресконференції в ООН, а також публікували аналітичні звіти, що трактували післявоєнне відновлення у позитивному світлі [313; 505]. Таке послідовне делегітимізаційне фреймування й централізація повідомлень є асиметричними діями, що переносять протиборство в інформаційно-когнітивний вимір і дають перевагу завдяки диспропорції «витрати/ефект».

Координацію впливу здійснював Державний комітет у справах діаспори, активізувавши мережі спілок у Європі, США, Туреччині та Азії. Вони діяли через культурну дипломатію, аналітичні центри та парламентські «групи дружби», зокрема в Італії, Угорщині та Великій Британії [314].

Ключовим фронтом стала термінологія. Курс Баку на термінологічну уніфікацію закріплювався не лише в національних актах, а й через звернення до міжнародних організацій із фіксацією тисяч топонімів у «правильних» формах – інструмент картографічної легітимації для зовнішньої аудиторії.

Від 2021 р. Азербайджан послідовно уникає назв «Нагірний Карабах» (Լեռնային Ղարաբաղ) і «Арцах» (Արցախ), натомість офіційно застосовує формулу Карабаський економічний район (Qarabağ iqtisadi rayonu) згідно з указом Президента від 7 липня 2021 р. [146]. Цей підхід закріплено у нацзвіті, представленому на засіданні Групи експертів ООН з географічних назв (UNGEGN) у травні 2023 р.: визнано офіційними 4 589 назв населених пунктів і 125 геооб'єктів, зокрема трансформації «Степанакерт» на Ханкенді (Ханкəndi), «Мартакерт» на Агдаре (Аğdərə), «Мартуні» на Ходжавенд (Хосавənd), «Гадрут» на Хадрут (Hadrut); інші найменування (зокрема – «Карабах») допускаються лише в історико-культурному контексті [147].

Особлива увага приділялася символізації Шуші як «сакрального простору перемоги» та центру культурного відродження: масштабна реставрація святинь (мечеть Chol Gala, урочисто відкрита в березні 2025 р.; три мечеті Govhar Agha, відновлені у 2021 р.) [148]; відновлення будинку-музею Узеира Гаджибекова у відреставрований будівлі в Шуші, повторно відкритого після реставрації у вересні 2024 р. [149]; перейменування вулиць, заміна табличок і демонтаж вірменських скульптур, що формувало архітектурну трансформацію міського середовища в руслі політики інформаційної переінтерпретації. Дискусійним кроком стало відновлення собору Казанчецоц у Шуші (пошкоджений 8 жовтня 2020 р.): за даними Caucasus Heritage Watch, під час реставрації частково демонтовано конусоподібний купол і змінено фасад поза вірменськими канонами [203]. Також повідомлялося про масовий демонтаж вірменських надгробків як спробу символічного витіснення вірменської культурної присутності [204]. Міжнародні експерти й правозахисники розцінювали ці кроки як елемент інформаційної експансії з переписуванням історичної пам'яті й утвердженням офіційної ідентичності [205].

У відповідь на зусилля Азербайджану зі зміни термінологічного поля, Вірменія наполягала на етнокультурній тяглоті назви «Республіка Арцах», апелюючи до історичних джерел і дипломатичних документів. Депутати Національних зборів Вірменії зверталися до міжнародних інституцій про визнання «Арцаху» (дипломатичні кроки – див. підрозд. 3.3). У звітах правозахисників і резолюціях фіксувалося співіснування альтернативних топонімів, що підкреслювало гібридну природу топонімичного конфлікту [206].

Поза термінологічним полем Баку посилював зовнішній лобізм. За даними FARA, у 2021–2023 рр. вкладено понад 7 млн дол. США в американські лобістські компанії (зокрема BGR Government Affairs) для роботи з Конгресом, Держдепартаментом і провідними ЗМІ. Кампанії включали звіти, взаємодію з законодавцями, заходи в аналітичних центрах і просування ідеї Карабаху як стабільного, інвестиційно привабливого регіону [277]. Загалом Азербайджан поєднав зовнішню політику, інформаційні кампанії та роботу з діаспорою для закріплення поствоєнного наративу в глобальному інформаційному просторі, формуючи легітимне сприйняття нових реалій урядами, медіа та експертами [277; 311; 314].

Паралельно Вірменія опинилася у складному геополітичному становищі, втративши довіру до РФ, і переорієнтувалася на західних партнерів, просуваючи наративи гуманітарної кризи, порушень прав людини та необхідності міжнародного моніторингу. Активізовано співпрацю в межах Угоди про всеосяжне та розширене партнерство з ЄС (енергетика, правосуддя, безпека). У лютому 2023 р. розпочала роботу цивільна місія EUMA, тривав стратегічний діалог із США щодо диверсифікації безпекових альянсів і зменшення залежності від Москви [150–152]. Після поразки 2020 р. державні структури, діаспора та незалежні медіа інтенсифікували зовнішньоінформаційні зусилля для легітимації запиту на підтримку та висвітлення гуманітарної кризи. За висновками Diaspora Studies, діаспорні спільноти США, Франції та Росії відігравали ключову роль у трансфері конфлікту у глобальний публічний простір, надаючи йому вимір прав людини та моральної відповідальності [679]. Цифрові платформи (CivilNet, EVN

Report) просували сюжети про переселення, руйнування інфраструктури й порушення прав цивільного населення. Документальні проєкти та серії репортажів формували образ Вірменії як держави-жертви, апелюючи до глобальної аудиторії й залучаючи провідні міжнародні ЗМІ [315]. Паралельно тривала лобістська активність у міжнародних інституціях: звернення до ООН, ПАРЄ та гуманітарних організацій із закликами до санкцій, моніторингу етнокультурної ситуації та захисту цивільного населення, підкріплені звітами про ризики культурної ерозії та примусових переміщень [207]. У 2020–2023 рр. діаспора також формувала власну інтерпретацію конфлікту, просуваючи наратив гуманітарної катастрофи через цифрові канали та впливаючи на риторику урядів і міжнародних організацій [316].

У підсумку на постконфліктному етапі міжнародний вимір інформаційного протиборства сторін охоплював боротьбу за терміни, геополітичні оцінки та конструювання вигідного образу держави.

Еволюція російських інформаційних наративів у постконфліктний період. У постконфліктний період російський інформаційний дискурс щодо Карабаху зазнав помітної еволюції. У 2020–2021 рр. ключовим став наратив «миротворчої місії» російського контингенту, який у публічних заявах Кремля та провладних медіа подавався як головний гарантійний механізм безпеки для населення регіону й фактор стримування поновлення масштабних бойових дій [296; 299]. Підкреслювалася роль Росії як незамінного посередника, без якого «неможливе стабільне врегулювання на Південному Кавказі». Надалі, із загостренням внутрішньополітичної ситуації у Вірменії та посиленням зовнішньополітичної залежності Баку від Анкари, російські медіа дедалі частіше поєднували мотив «миротворчості» з наративами про «невдячність партнерів» і «спроби Заходу витіснити Росію з регіону». Після початку повномасштабної агресії РФ проти України увага до карабахської тематики в російському інформаційному просторі помітно зменшилася, натомість посилювалася рамка «відволікаючих криз» і звинувачення Заходу у використанні кавказького треку для тиску на Москву. Події вересня 2023 р. і завершення присутності російського контингенту

супроводжувалися корекцією тональності: в ряді російських коментарів домінував мотив «обмежених можливостей» та перекладання відповідальності на вірменське керівництво, яке нібито «відійшло від союзницьких зобов'язань» [300].

Блокада Лачинського коридору і інформаційна динаміка АТО (2023 р.). Після завершення активних бойових дій врегулювання карабаського питання залишалося в полі впливу зовнішніх суб'єктів, передусім РФ і Туреччини, які використовували регіональну нестабільність для реалізації власних геополітичних інтересів. Відсутність прогресу у виконанні тристоронньої заяви від 10 листопада 2020 р. зумовила наростання напруженості. Паралельно Азербайджан розгорнув підготовку до остаточного встановлення контролю над Карабаським регіоном, посилюючи політичний, економічний та інформаційний тиск у межах комплексної стратегії реалізації суверенітету з правовими й військовими елементами.

Однією з найрезонансніших подій стала блокада Лачинського коридору (грудень 2022 – літо 2023 рр.; фактологічний контур і гуманітарні оцінки – див. підрозд. 4.1.). Ця артерія, що з'єднувала Вірменію з Карабахом, згідно з положеннями тристоронньої заяви від 10 листопада 2020 р. мала залишатися відкритою для безперешкодного пересування цивільних і вантажів під контролем російських миротворців [153]. Блокування ініціювала група азербайджанських активістів, які позиціонували акцію як «екологічний протест» проти незаконного видобутку корисних копалин у Карабасі [317]. Згодом вона перетворилася на інструмент тиску на невизнану адміністрацію «НКР» і Вірменію. Вірменська сторона та карабаські структури розцінили це як свідому блокаду з гуманітарними наслідками – дефіцитом продуктів, медикаментів і пального та обмеженням пересування. У медіа акцент робився на стражданнях цивільних, спробах забезпечити постачання через МКЧХ і миротворців РФ, а також на мобілізації діаспори для звернень до ООН, ЄС і США [506]. Офіційний Баку заперечував факт блокади, вказуючи на альтернативні маршрути та ненасильницький характер протесту [507]. Водночас міжнародні ЗМІ дедалі частіше трактували ситуацію як

створення штучної гуманітарної кризи з політичними цілями [508], а Amnesty International, HRW, Freedom House, структури ООН і ЄС висловлювали занепокоєння та закликали дотримуватися зобов'язань тристоронньої угоди [208].

У серпні–вересні 2023 р. Азербайджан розгорнув інформаційно-дипломатичну кампанію для формування умовної міжнародної легітимності майбутньої АТО. Домінували меседжі про «невиконання Вірменією положень заяви від 10 листопада 2020 р.», «присутність незаконних збройних формувань на території Азербайджану», «терористичну загрозу» та «порушення суверенітету» [154]. «Екологічний протест» подавався водночас як мирний громадянський рух і як політико-правова підстава (умовний *casus belli*) для завершення процесу «відновлення конституційного ладу» в Карабаському економічному районі.

Міноборони Азербайджану регулярно повідомляло про мінну небезпеку, обстріли та втрати серед цивільних; 19 вересня 2023 р. поширено інформацію про загибель шістьох осіб унаслідок підриву цивільного автомобіля – як «доказ терористичних дій» незаконних формувань [509]. Риторика адміністрації президента, МЗС та офіційних медіа будувалася на правових формулюваннях («внутрішня операція», «ліквідація терористичних осередків», «відновлення державного суверенітету») [115], а диппредставництва, зокрема при ООН, поширювали англомовні матеріали з обґрунтуванням необхідності операції як реакції на порушення домовленостей і загрози безпеці [156].

АТО 19 вересня 2023 р. [126] супроводжувалася масштабною інформаційною кампанією для легітимізації силових дій і впливу на міжнародну думку (бойова хронологія та політичні підсумки – див. підрозд. 4.1). У заявах МО та МЗС операцію визначали як «антитерористичні заходи локального характеру», зумовлені «невиконанням тристоронньої заяви», «присутністю незаконних формувань» і «загрозою для мирного населення» [157]. Через офіційні сторінки поширювалися відео з БпЛА, карти бойових дій і кадри ударів по вірменських позиціях, що формувало образ швидкого, контрольованого та правомірного «відновлення порядку», спрямованого винятково проти нелегальних збройних угруповань [446; 158]. Ключовою лінією було позиціонування операції як

внутрішньодержавного акту з «ліквідації терористичних осередків» і «відновлення конституційного ладу» на території Карабаського економічного району, не проти вірменського населення, а за «встановлення правового порядку» в межах суверенітету. Це стандартизувало юридичну оптику, мінімізуючи простір для альтернативних інтерпретацій [318].

Операція викликала міжнародний резонанс: ООН і правозахисні організації висловили занепокоєння гуманітарною ситуацією [510], а Європарламент наголосив на необхідності дотримання норм МГП [159]. Світові ЗМІ (Associated Press, Al Jazeera, The Guardian) повідомляли про загибель цивільних, масовий виїзд вірменського населення та ризик етнічної чистки [511; 512]. 28 вересня 2023 р. лідер самопроголошеної «НКР» Самвел Шахрамьян підписав указ про саморозпуск до 1 січня 2024 р. [513], що фактично завершило існування утворення й закріпило наратив «повного відновлення конституційного контролю» Азербайджану над регіоном [514].

Наприкінці постконфліктного етапу азербайджанські урядові ресурси посилювали меседжі «відновлення суверенітету» та «повернення історичної справедливості». Публічні виступи президента І. Алієва й урядовців у Карабаху позиціонували завершення АТО як фінал правової та геополітичної інтеграції. Попри масовий виїзд вірменського населення, офіційний Баку наголошував на праві держави відновити конституційний лад [511; 515]. 8 листопада 2023 р., у третю річницю звільнення Шуші, у Ханкенді відбувся військовий парад за участю І. Алієва з демонстрацією трофейної техніки, візуальних символів перемоги та нагородженням військових – як жест остаточного закріплення переможного наративу на постконфліктному етапі [516].

Водночас вірменські офіційні та незалежні джерела просуvalи риторику втрат і гуманітарних випробувань. 28 вересня 2023 р. прем'єр-міністр Н. Пашинян назвав політику Азербайджану «етнічним чищенням» і висловив стурбованість щодо подальшого виселення вірмен з Карабаху [160]. Глобальні медіа, зокрема Associated Press і Reuters, широко висвітлювали масовий виїзд вірменського населення, підкреслюючи ознаки гуманітарної кризи та потребу міжнародного

захисту [517; 518].

Фактично, у вересні 2023 р., Азербайджан завершив ліквідацію сепаратистських структур у Карабаху, що ознаменувало кінець понад тридцятирічного існування невизнаної «НКР». Цей результат був не лише військово-політичним, а й інформаційним успіхом. Протягом 2020–2023 рр. Азербайджан послідовно реалізовував заходи в рамках ІО, що включали делегітимізацію супротивника, просування власного правового наративу та зниження чутливості міжнародної спільноти. Таким чином, інформаційна складова стала ключовим інструментом досягнення стратегічних цілей.

4.3. Медіаінтерпретація Другої карабаської війни та її результатів у засобах масової інформації

У медійному полі після 10 листопада 2020 р. акцент міжнародних медіа змістився від репортажів з поля бою до аналізу наслідків, ролі регіональних сил і гуманітарних викликів (короткий фактологічний контур після 10.11.2020 р.– див. підрозд. 4.1). У центрі уваги опинилися вплив війни на геополітичну рівновагу Південного Кавказу, безпека Вірменії та Азербайджану, а також політика Туреччини й Росії. Зросла роль незалежних платформ, експертних кіл та соціальних мереж, які дедалі частіше ставали каналами поширення інформації поза межами традиційного медійного контролю.

Упродовж 2020–2023 рр. міжнародний медіапростір не лише фіксував наслідки війни, а й активно впливав на їх інтерпретацію – формуючи наративи, які позначалися на правових оцінках конфлікту й ухваленні політичних рішень. Значну роль у цьому процесі відігравала взаємодія традиційних ЗМІ з цифровими платформами: це забезпечувало співіснування офіційного, експертного та громадського поглядів на події. Зовнішнє медійне поле стало ареною боротьби за легітимність дій сторін, моральну перевагу та увагу глобальної аудиторії. Особливої ваги це набуло в умовах гібридних стратегій, коли інформація використовується не лише для відображення реальності, а й для її цілеспрямованого моделювання.

Західні ЗМІ: фреймінг і тональність. Після завершення етапу активних бойових дій, західні ЗМІ, серед яких CNN, BBC, The Guardian, France 24, The New York Times, Deutsche Welle, Bloomberg, приділяли значну увагу регіону. У публічному дискурсі перепліталися гуманітарні сюжети, обговорення мандата російських миротворців, зростання ролі Туреччини та критика МГ ОБСЄ, ЄС і США за нездатність запобігти ескалації. Конфлікт часто подавався як приклад переваги воєнної сили над дипломатією [755].

У 2021 р. фокус поступово змістився на питання повернення біженців, розмінування та відновлення інфраструктури в районах під контролем Азербайджану. Водночас у низці впливових видань, таких як The New York Times, Le Monde та Spiegel поширювався наратив про ризик відновлення насилля у разі провалу політико-дипломатичного врегулювання.

У своїх аналітичних матеріалах агенція Bloomberg зосереджувала увагу на глибинних причинах конфлікту, зокрема на наслідках розпаду СРСР, впливі історичних наративів сторін і зовнішньому втручанні Туреччини. Також аналізувалася роль основних міжнародних гравців – Росії, США та Франції. Відзначалося зменшення інтересу США та фактичне усунення Заходу від переговорів після угоди 10 листопада 2020 р., що залишило провідні позиції за Росією і Туреччиною [519].

Телевізійна мережа CNN у своїх матеріалах зберігала збалансований тон, висвітлюючи геополітичні аспекти, регіональну безпеку та міжетнічні відносини, позиції обох сторін і гуманітарні наслідки з закликом до міжнародної підтримки цивільних [520].

Американське поле загалом розглядало події у ширшому геополітичному контексті. The New York Times підкреслювала зміну регіонального балансу через активність Туреччини та невирішеність ключового питання – довгострокового статусу спірної території, що залишало невизначеними політичні й безпекові параметри врегулювання [521].

Інформаційне агентство Associated Press висвітлювало конфлікт у поєднанні геополітичних і гуманітарних вимірів: тривалий спір між Вірменією та

Азербайджаном створював ризики втягнення Туреччини (союзника Баку) та РФ (гаранта безпеки Єревану). Перемир'я, укладене за посередництва Москви, у разі стабілізації розглядалося як дипломатичне досягнення Кремля, тоді як роль Туреччини залишалася невизначеною [522].

Радіо Свобода відзначало подвійність ролі Росії: стриманість на початку, що дозволила Баку досягти успіхів, і втручання при загрозі безпеці Вірменії. Підписання угоди, за оцінками журналістів, посилило імідж Москви як арбітра, але обмеженість її впливу виявила кризу довіри до російських гарантій. Поведінка РФ нерідко сприймалася як пасивна [523].

Видання The Washington Post акцентувала на турецькій військовій підтримці Азербайджану та обмеженості впливу Заходу. У публікаціях підкреслювалося, що посередництво РФ зупинило бойові дії, але не забезпечило повної стабілізації, зафіксувавши територіальні втрати Вірменії та зміну регіонального балансу на користь Росії й Туреччини [524].

Канадська телекомпанія CBC News підкреслювала провал західної дипломатії та слабкий вплив на союзника по НАТО – Туреччину. Зазначалося, що питання безпеки вірмен у Карабасі було фактично покладене на російських миротворців, що викликало сумніви в ефективності західних безпекових механізмів [525].

Європейські ЗМІ приділяли особливу увагу гуманітарним наслідкам, можливим порушенням міжнародного права, позиції ЄС і форматам врегулювання, активно залучаючи експертні коментарі та соціальні мережі. Агентство BBC фіксувало закріплення за Туреччиною статусу ключової сили на Південному Кавказі та її поглиблену інтеграцію з Азербайджаном.

Британська газета The Guardian висвітлювала динаміку боїв, жертви серед цивільних, переговори та умови припинення вогню (поступове повернення Азербайджану семи районів навколо Карабаху), водночас відзначаючи гуманітарну й культурну напругу та вразливість вірменського населення. Як зазначалося в матеріалах, занепокоєння викликали заперечення з боку Баку геноциду вірмен і прав вірменської громади на Карабах [526].

Німецьке агентство Deutsche Welle оцінювало події як прояв кризи міжнародної дипломатії: зниження впливу США та пасивність ЄС щодо конфліктів на периферії Європи, що залишило місцеве населення без належної підтримки безпекових механізмів [527].

Італійське видання La Repubblica, з огляду на дані правозахисників, висвітлювала застосування касетних боєприпасів, удари по цивільних об'єктах і масові переміщення, наголошуючи на потребі незалежного розслідування можливих воєнних злочинів [528].

У листопаді 2020 р. Сенат Франції ухвалив символічну резолюцію із закликом до визнання незалежності Карабаху(див. підрозд. 3.3), що спричинило негативну реакцію Азербайджану й Туреччини. Т.Ердоган назвав її «катастрофічною», а парламент Азербайджану пропонував виключити Францію з МГ ОБСЄ. Водночас уряд Франції підтвердив невизнання незалежності та підтримку політичного врегулювання [529–531].

У 2020–2022 рр. західні медіа демонстрували стійкий інтерес до наслідків війни: гуманітарні виклики, діяльність посередників і трансформацію регіонального балансу. Домінували критичні оцінки ефективності МГ ОБСЄ, слабкої реакції ЄС і США, а також неоднозначних ролей Росії та Туреччини. Значну увагу приділяли правам людини, становищу біженців, розмінуванню та обмеженості міжнародних гарантій тривалого миру; тональність висвітлення варіювалася залежно від зовнішньополітичних орієнтацій країни походження ЗМІ.

Російські медіа: «миротворчий» фрейм. Відразу після завершення етапу активних бойових дій Другої карабаської війни російські ЗМІ суттєво посилили свою присутність у висвітленні тематики Південного Кавказу. Центральним став наратив, вигідний Кремлю: «гарантії стабільності» з боку РФ, підтримка Вірменії як союзника по ОДКБ, легітимація російської військової присутності в Карабаху та образ Росії як ключової миротворчої сили.

Після підписання тристоронньої заяви 10 листопада 2020 р. провідні держмедіа (ТАСС, РІА «Новости», RT, Sputnik) узгоджено просуvalи меседжі про

«вирішальну роль Росії у припиненні війни», використовуючи формули «нейтральна миротворча місія», «захист вірменського населення». У 2021–2022 рр. дискурс акцентував «незамінність» РФ у регіоні та потребу її постійної військово-політичної присутності [756].

Попри загальну пропагандистську спрямованість, інформаційне поле було не цілком однорідним: відмінними залишалися оцінки дій Туреччини, рівень критики Азербайджану та трактування позиції Вірменії. Характерними стали емоційно забарвлена лексика, історичні алюзії, релігійні аргументи й етнічні образи як інструменти легітимації ролі Москви. Показовий приклад – газета «Московский комсомолец»: «Для Анкари події у Нагірному Карабаху – вікно можливостей для збільшення власного впливу на Кавказі. Туреччина використовує добре відомі інструменти гібридного втручання, у тому числі через ЗМІ та недержавні структури», що одночасно демонізує Анкару й підсилює образ РФ як стабілізатора [532]. В аналітичних матеріалах інформаційного агентства «Коммерсант» аналогічно простежується персоніфікація успіхів російської дипломатії: «Важко переоцінити роль Російської Федерації, роль особисто Володимира Путіна» [533].

У низці публікацій посилено використовувалися мотиви «історичної справедливості», «захисту православних», а відповідальність за ескалацію покладалася на Азербайджан або Захід. Такі інформаційні підходи сприяли формуванню спрощеного, ідеологізованого бачення подій, що використовувалося як засіб мобілізації внутрішньої аудиторії довкола офіційної позиції Кремля. Показовою є публікація на інтернет ресурсі «Русская Идея», де конфлікт осмислюється через концепт «духовної окупації», а «авторитетним посередником» визнається виключно РФ. Водночас у публікації стверджується, що саме Вірменія має більш виправдані історичні претензії на територію Карабаху [534].

Російські медіа широко експлуатували поняття «інформаційна війна», яким виправдовувалися практики дезінформації. Пропагандистський дискурс позиціонувався як «відповідь» на нібито упереджене висвітлення Заходу [535].

Паралельно легітимізувалася військова присутність під терміном «миротворча місія» – із наголосом, що її реалізує виключно Росія і вона «не може бути поділена» з Туреччиною [619].

Російська влада також намагалася обґрунтувати своє невтручання в ситуаціях загрози для Вірменії, посилячись на формальні обмеження союзницьких зобов'язань у межах ОДКБ. Зокрема, Російська рада з міжнародних справ пояснювала, що «положення про військову допомогу діють лише у разі прямої загрози територіальній цілісності держави-члена», тобто не поширюються на події, що відбуваються на території Карабаху [319].

Регулярно відтворювалися апеляції до «історичного права» Росії на домінування в регіоні та застереження щодо «вторгнення Туреччини» – для формування сприйняття РФ як «єдиного легітимного арбітра» [536; 537].

У блоці про Захід та міжнародні організації стверджувалося, що США, ЄС та ООН «не змогли запобігти війні та не запропонували дієвого формату мирного врегулювання». Такі оцінки набували форми прямих звинувачень – зокрема, у вигляді формулювання: «Захід дозволив Азербайджану розпочати війну», які активно тиражувались в ЗМІ й соцмережах [538; 539].

Підсумовуючи, російський інформаційний дискурс щодо Другої карабаської війни був високополітизований і пропагандистським: образ РФ як «нейтрального миротворця» вибудовувався через історичні, релігійні та безпекові аргументи, тоді як стандарти об'єктивного висвітлення системно нівелювалися, що суперечило принципам журналістської етики в умовах збройного конфлікту.

Турецькі медіа: проазербайджанський наратив. У 2020–2023 рр. турецькі медіа дотримувалися послідовної лінії щодо Південного Кавказу. Провідні медіаресурси, зокрема Anadolu Agency, TRT World і Daily Sabah, системно підтримували позицію Анкари, подаючи конфлікт крізь призму стратегічного партнерства з Азербайджаном, ідеї тюркської єдності та історичної справедливості [532].

Ключовими темами публікацій стали уявлення про перемогу як спільне досягнення двох «братніх народів», посилення ролі Туреччини як гаранта

регіональної стабільності, а також критика Вірменії та західних країн за неефективність мирних зусиль. У 2021–2022 рр. акцент робився на реінтеграції звільнених територій, відбудові й поверненні біженців. У 2023 р. наратив зберігся, але риторика стала стриманішою на тлі нового загострення.

Телеканали TRT, Haber Global і Habertürk висвітлювали події з акцентом на військових успіхах Азербайджану, репрезентуючи карабаські збройні формування як «джерело терористичної загрози» – у повній відповідності до зовнішньополітичних пріоритетів Анкари й потреби єдиного наративу для внутрішньої та міжнародної аудиторій [540; 620; 621].

Газета Daily Sabah, наближена до урядових кіл, послідовно повторювала офіційні меседжі: різка критика МГ ОБСЄ як неспроможної вирішити конфлікт за три десятиліття та теза про необхідність рішучих дій у межах міжнародного права – «долю Карабаху не можна відкладати на ще одне покоління» [541].

У матеріалах Anadolu Agency значне місце посідала критика західних ЗМІ та міжнародних організацій за упередженість (BBC, France 24, AP, CNN), із тезами про домінування геополітичних інтересів над етичними стандартами та нібито «підривну» роль Заходу [542].

Загалом інформаційна стратегія турецьких ЗМІ чітко корелювала з курсом Анкари на посилення впливу в регіоні: у медійному дискурсі формувався позитивний образ Туреччини як стабілізуючої сили, а дії Азербайджану легітимізувалися в межах наративів тюркської єдності та геополітичної інтеграції.

Однією з постійних тем у турецькому інформаційному просторі була роль РФ в конфлікті. Турецькі медіа наголошували на підтримці Москвою Вірменії та збереженні статус-кво як інструменті утримання впливу на Південному Кавказі через контроль над перебігом конфлікту та розширення військово-політичної присутності [543; 544].

У межах інформаційної підтримки Азербайджану широко цитувалися заяви президента Т. Ердогана. У його виступах, які активно транслиювалися турецькими медіа, послідовно звучали меседжі солідарності, зокрема: «ми завжди разом з азербайджанськими братами», «виведення вірменських військ і повернення

територій – єдиний шлях до миру», «хто чинить спротив тюркській єдності, буде розчарований» [545]. Подібні заяви використовувалися як ідеологічне підґрунтя для виправдання політичної підтримки Анкари у конфлікті та для посилення проазербайджанського наративу у внутрішньому й міжнародному інформаційних вимірах.

Водночас міжнародні організації стабільно критикували стан свободи преси в Туреччині, зокрема в контексті висвітлення карабаських подій. Організація Reporters Without Borders фіксували низький рівень медіаплюралізму, HRW – випадки дезінформації та моніторингу журналістської діяльності турецькими державними структурами [250].

Після завершення активних бойових дій восени 2020 р. турецькі ЗМІ зберігали високу інтенсивність висвітлення подій, пов'язаних із Карабахом: домінували сюжети про відновлення звільнених територій, геополітичні зміни та тріумфальні наративи. Особливий акцент робився на ролі Туреччини як гаранта стабільності, ключового економічного партнера та координатора післявоєнного відновлення [546; 585].

Загалом, інформаційна політика турецьких ЗМІ щодо Другої карабаської війни та її наслідків вирізнялася послідовною підтримкою офіційної позиції Анкари, високим рівнем ідеологізації контенту та синхронізацією медіадискурсу із зовнішньополітичними пріоритетами Туреччини на Південному Кавказі. Така стратегія забезпечувала цілісне формування позитивного іміджу держави як активного та легітимного учасника післявоєнного врегулювання.

Цифрові платформи та OSINT. Цифрові медіа, на відміну від традиційних, стали інтерактивними платформами для поширення первинного візуального контенту, що формував емоційно забарвлену візуалізацію конфлікту. Завдяки алгоритмічному просуванню у Twitter/X, Telegram, YouTube та високій швидкості реакції ці мережі забезпечували широке охоплення, особливо в умовах інформаційного вакууму або однобічного висвітлення телеканалами. Після завершення активних бойових дій саме соціальні платформи й мультимедійні ресурси стали ключовим джерелом міжнародного інформування про Карабах. Тут

уперше публікувалися матеріали про ймовірні порушення МГП – обстріли цивільної інфраструктури, використання касетних боєприпасів, відео з військовополоненими, кадри руйнувань і переміщення військових колон [622].

Вагому роль відіграли OSINT-проекти (Bellingcat, GeoConfirmed, Visual Investigations) та незалежні журналісти-розслідувачі, які стали альтернативним джерелом оперативної й достовірної інформації: публікували верифіковані супутникові знімки, відеодокази, аналітику з відкритих джерел, формуючи порядок денний від моніторингу пересування військ до фіксації потенційних воєнних злочинів.

У 2023 р. візуальний контент став ключовим інструментом міжнародного резонансу навколо подій у Карабасі: відеозаписи касетних обстрілів, поширені через Telegram і Twitter/X, лягали в основу офіційних заяв HRW та Amnesty International – показник зростаючого впливу неофіційних цифрових джерел на глобальне сприйняття конфлікту. Twitter/X став головним каналом для супутникових знімків, відео з дронів і оперативних коментарів; саме тут у режимі реального часу висвітлювалися обстріли Ханкенді у жовтні 2020 р. [209]. Telegram забезпечував масовий обмін первинними фото- та відеоматеріалами з геолокацією і контекстом, які надалі ставали основою для подальшої незалежної перевірки фактів (fact-checking) [622]. YouTube виконував функцію довготривалого збереження й публічного доступу до візуальних матеріалів – від процедурних відео співробітників HRW до документальних розслідувань. Зокрема, HRW задокументувала випадки касетних обстрілів мирного населення в Ханкенді з відеоаналізом і свідченнями очевидців [210].

Після завершення етапу активних бойових дій провідними посередниками між первинним контентом (відео, фото, супутникові зображення) та глобальною аудиторією стали незалежні OSINT-ініціативи й цифрові проекти журналістських розслідувань. Команда Bellingcat у вересні 2023 р. опублікувала звіт із геолокаційним аналізом артударів і перевіркою відео з дронів та підтвердженням їхньої автентичності [571]. Незалежна аналітична група GeoConfirmed фокусувалася на геолокації відео, створюючи інтерактивні карти руйнувань і

ліній фронту, що використовувались у матеріалах провідних медіа, зокрема CNN та Deutsche Welle [623]. Зібрані дані дали HRW достатні підстави висувати звинувачення обом сторонам щодо застосування касетних боєприпасів і обстрілів цивільних об'єктів [209]. Аналітичний підрозділ Visual Investigations (The New York Times) системно використовував контент з Telegram і YouTube для реконструкції подій 2020–2023 рр., формуючи доказову базу для правозахисників, медіааналітиків і дипломатів [547]. Результати OSINT стали частиною інформаційного контенту, що циркулював у найбільших міжнародних медіа, таких як The Guardian, BBC, Reuters, не обмежуючись офіційними заявами сторін конфлікту.

Паралельно у 2021–2023 рр. міжнародні цифрові платформи стали середовищем поширення маніпулятивного й фейкового контенту. Особливо вирізнялися телеграм-канали з відео та зображеннями з хибною геолокацією або зсунутою хронологією, що вводили аудиторію в оману щодо масштабу чи характеру подій. Telegram, як платформа з мінімальним рівнем модерації, розглядається дослідниками гібридних конфліктів як один із головних каналів дезінформації [757]. З метою викликати емоційну реакцію у споживача інформації, типовою технікою став «архівний фейк» – навмисне переозначення давніших візуальних матеріалів (відео з попередніх конфліктів або з інших регіонів) як «доказів» поточних подій [758].

Цифрові платформи поступово адаптували політики протидії: Twitter/X запровадив маркування сумнівного контенту й community notes – контекстні пояснення які дають змогу користувачам доповнювати або оскаржувати публікації з ознаками маніпуляції [624]; YouTube посилив алгоритмічну фільтрацію відео на чутливі теми [625]. У відповідь на хвилю дезінформації активізувалися незалежні верифікаційні ініціативи (GeoConfirmed, Bellingcat, Visual Investigations), що за допомогою геолокації та аналізу метаданих оперативно ідентифікували й спростовували маніпуляції [622].

Провідні міжнародні медіа (BBC, CNN, DW) почали системно інтегрувати верифікований візуальний контент із OSINT-джерел, що підвищило довіру до

журналістських матеріалів і стимулювало розвиток глобальних фактчекінгових практик, формуючи умови для критичного переосмислення інформації в епоху постправди [682].

Цифрові аналітичні інструменти також слугували індикаторами міжнародної уваги до Карабаху. Платформи Google Trends і Trendsmap фіксували сплески інтересу під час блокади Лачинського коридору, АТО Азербайджану у вересні 2023 р. та оголошення про саморозпуск невизнаної «НКР» [548; 549]. Світові медіа відзначали, що такі піки супроводжувалися публічними кампаніями у Twitter/X, масовими онлайн-зверненнями та флешмобами. Важливу роль у цих процесах відігравали діаспорні спільноти, передусім у Франції, США та Канаді [316].

У постконфліктний період ці діаспорні мережі стали помітною складовою інформаційного протиборства. Вірменські громади організовували протести, інформаційні кампанії та петиції, апелюючи до тем гуманітарної кризи, примусового переселення й необхідності міжнародних гарантій безпеки для населення Карабаху. Азербайджанські діаспорні структури, своєю чергою, просували наративи «відновлення територіальної цілісності» та «реінтеграції», акцентуючи увагу на поверненні вимушено переміщених осіб, відбудові й розмінуванні територій [277; 316; 476]. У такий спосіб діаспори виступали ретрансляторами й підсилювачами національних наративів у міжнародному інформаційному середовищі.

Таким чином, цифрова аналітика та транснаціональна мобілізація через онлайн-платформи стали чинниками, що не лише відображали рівень громадського інтересу, а й формували загальне сприйняття конфлікту у міжнародному середовищі.

Медіадискурс 2023 р.: Лачинська блокада, АТО і саморозпуск структур «НКР». Від грудня 2022 р. до кінця 2023 р. врегулювання Карабаського конфлікту досягло кульмінації, оскільки блокування Лачинського коридору, гуманітарна криза, АТО Азербайджану у вересні 2023 р. та оголошення про саморозпуск невизнаної «НКР» спричинили помітний резонанс у міжнародному медіапросторі

й серед правозахисників.

Міжнародні ЗМІ, зокрема DW, Al Jazeera, France 24, Amnesty International акцентували гуманітарні наслідки блокади – нестачу медикаментів, продуктів і пального. Вірменські джерела заявляли про ризик геноциду, тоді як офіційний Баку наполягав на «законному контролі» суверенітету. Вересневу АТО характеризували як «раптову» й «блискавичну»; подальша капітуляція сепаратистської адміністрації супроводжувалася оцінками послаблення позицій Росії. Після саморозпуску «НКР» фокус змістився на геополітичний вакуум, кризу дипломатії та обмеженість захисту прав національних меншин.

У грудні 2022 р. Лачинський коридор (єдиний шлях між Вірменією та Карабахом) перекрили акції, що позиціонувалися як «екологічний протест» азербайджанських активістів, що швидко погіршило гуманітарну ситуацію (гуманітарні ризики – див. підрозд. 4.1). За даними Reuters, блокування з 15 липня 2023 р. загрожувало життю понад 120 тис. осіб, порушуючи право на доступ до їжі, медикаментів і медичної допомоги [550].

Управління Верховного комісара ООН з прав людини (ОНЧР) у серпні 2023 р. назвав ситуацію «гуманітарною надзвичайною кризою» й закликав негайно відновити сполучення, наголосивши на міжнародних зобов'язаннях Азербайджану [195].

У червні 2023 р. ПАРЕ ухвалила резолюцію № 2508, засудивши блокаду як порушення МГП, застерігши щодо ризиків етнічно мотивованого витіснення та закликавши направити незалежну моніторингову місію [161].

Окремі правові експерти також вказували на можливі ознаки геноциду. Зокрема, за даними Reuters, колишній прокурор Міжнародного кримінального суду заявив, що «блокада стала засобом морального знищення етнічних вірмен і може відповідати критеріям злочину геноциду» [551].

Російські державні ЗМІ (ТАСС, RT) висвітлювали події стримано, закликаючи дотримуватися тристоронньої заяви від 10 листопада 2020 р. і до діалогу [552]. Турецькі медіа загалом відтворювали позицію Баку, трактуючи блокаду як «контроль за незаконними вантажами» або «відповідь на екологічні

порушення». TRT World подав «екопротест» як ініціативу громадянського суспільства та ставив під сумнів гуманітарні заяви вірменської сторони [553; 554].

Таким чином, реакція на блокаду набрала широкого розголосу – від публікацій у провідних ЗМІ до заяв ООН, ПАРЕ та правозахисників – і виявила обмеженість чинних гуманітарних механізмів.

АТО, проведена Азербайджаном 19 вересня 2023 р. (додатково див. підрозд. 4.1), привернула увагу провідних ЗМІ та аналітичних центрів. У матеріалах Foreign Policy Research Institute, Chatham House, Deutsche Welle, BBC News її описували як «раптову» і «рішучу», короткотривалу, з чіткою метою нейтралізації незаконних збройних формувань у Карабаху. Більшість джерел підкреслювали стрімкий перебіг операції, відносно низький рівень збройного спротиву та інформаційну перевагу Азербайджану: офіційні меседжі Баку швидко й синхронно лунали в медійно-дипломатичному просторі, тоді як позиція вірменської сторони виглядала розпорошеною [320; 321; 555; 556].

Турецькі ЗМІ, зокрема Anadolu Agency, представляли операцію як «правомірну відповідь» на дії «сепаратистських угруповань» і як завершальну фазу реінтеграції Карабаху до складу Азербайджану; домінували меседжі «зміцнення регіональної стабільності» та «забезпечення прав азербайджанських громадян» [557].

Натомість російські державні канали тримали стриману позицію, акцентуючи на роботі миротворчого контингенту РФ, евакуації цивільних і контактах із Баку та Єреваном [558]. «РТ» повідомляло, що «російські миротворці в Нагірному Карабаху організували евакуацію мирного населення з найбільш небезпечних районів та надали медичну допомогу» [559]; «РИА Новости» додало про евакуацію близько 5 тис. осіб із трьох районів і координацію з владою Азербайджану та Вірменії для гарантування безпеки та дотримання МГП [560]. Водночас, на думку низки міжнародних аналітиків, реакція Москви була пасивною, а її посередницька роль у конфлікті послаблювалась [320; 321].

Таким чином, інформаційне висвітлення АТО 2023 р. у провідних світових, турецьких і російських ЗМІ продемонструвало суттєву відмінність у підходах до

інтерпретації подій. Західні медіа зосереджувалися передусім на аналізі геополітичних наслідків і трансформації балансу сил у регіоні. Турецькі видання підтримували офіційні наративи Баку, тоді як російські інформаційні ресурси утримувалися від чітких оцінок, використовуючи переважно нейтральну риторику.

Після блискавичної АТО 19 вересня 2023 р. увага ЗМІ змістилася до остаточного правового статусу невизнаного карабаського утворення. Уже 28 вересня президент так званої «НКР» Самвел Шахрамян підписав указ про розпуск усіх адміністративних і державних структур, проголосивши припинення її існування з 1 січня 2024 р. [561].

Видання The Guardian охарактеризувало це рішення як «кінцем сепаратистського проекту», акцентуючи на масовому виїзді цивільних і завершенні історії «карабаського сепаратизму» [512]. Financial Times розцінило подію як геополітичну поразку Росії й крах механізмів безпекового захисту, на які сподівалися етнічні вірмени [562]. У репортажі Deutsche Welle повідомлялося, що на момент ухвалення указу регіон уже залишили понад 60 тис. осіб – найбільший потік біженців у новітній історії конфлікту [563].

Турецьке державне агентство Anadolu охарактеризувало саморозпуск «НКР» як логічне завершення реінтеграції Карабаху, що «відкриває шлях до стабільного розвитку регіону під суверенітетом Баку» [564]. Водночас російське видання «Ведомости» зазначили, що Кремль «стежить за ситуацією», зосереджуючись на забезпеченні «нормальних умов життя» для вірмен, які вирішили виїхати, утримуючись від політичних оцінок [565].

Загалом тональність висвітлення наслідків конфлікту після антитерористичної операції Азербайджану 2023 р. суттєво різнилася залежно від редакційної політики та зовнішньополітичних орієнтацій. У західних медіа (BBC, The Guardian, DW, CNN) домінували гуманітарна оптика й ризики масових порушень прав людини – лексеми «гуманітарна криза», «етнічна напруга», «вимушене переселення». Турецькі медіа (Anadolu Agency, TRT World, Daily Sabah) подавали події крізь призму партнерства з Баку: блокаду трактували як

«екологічний протест», операцію 2023 р. – як «законну реакцію» і «фазу реінтеграції». Російські медіа зберігали стриманий тон, уникаючи критики Азербайджану та фокусуючись на технічних аспектах евакуації і ролі РФ як «миротворця». Цей контраст показує: глобальне сприйняття формували не лише факти, а й інформаційні рамки, зумовлені геополітичними пріоритетами держав-ретрансляторів.

Висновки до розділу 4

Постконфліктний етап Другої карабаської війни (листопад 2020 р. – грудень 2023 р.) засвідчив завершення збройного компонента тривалого вірмено-азербайджанського конфлікту навколо Карабаху та де-факто утвердження нового регіонального статус-кво. Підписання у ніч із 9 на 10 листопада 2020 р. тристоронньої заяви між Азербайджаном, Вірменією та Росією започаткувало формальне припинення бойових дій, однак відсутність повноцінного мирного договору та невирішеність ключових суперечностей не забезпечили стійкої стабілізації. Конструкція заяви містила вроджені слабкості – нератифікований міжнародний мандат місії РФ, невизначений режим Лачинського коридору, відсутність імперативу повного роззброєння незаконних формувань і розмиті механізми «розблокування комунікацій» – що зумовило повторювані кризи 2021–2023 рр.

Азербайджан досяг стратегічної переваги, відновивши у 2020 р. контроль над переважною більшістю територій Карабаського економічного району, розгорнув масштабну реінтеграцію звільнених територій та інфраструктурну модернізацію. Антитерористична операція Азербайджану 19 вересня 2023 р. і подальше рішення від 28 вересня 2023 р. про припинення існування самопроголошеної «НКР» з 1 січня 2024 р. стали кульмінаційними подіями цього етапу.

У політичному вимірі Азербайджан продемонстрував внутрішню консолідацію влади, посилив міжнародний авторитет і зміцнив стратегічне партнерство з Туреччиною. Натомість Вірменія перебувала у стані політичної

турбулентності, що супроводжувалася протестами, кадровими перестановками та поступовим дистанціюванням від російських безпекових структур. Визнання територіальної цілісності Азербайджану з боку Єревана відобразило трансформацію зовнішньополітичних пріоритетів Вірменії.

На воєнно-стратегічному рівні Азербайджан посилив контроль над кордонами, продовжив модернізацію ЗС (у т. ч. ВТЗ, БпЛА, РЕБ) і розгорнув інфраструктурні мережі на деокупованих територіях. Вірменія втратила інструменти впливу на безпекову ситуацію в регіоні та опинилася в умовах підвищеної стратегічної уразливості.

Економічні наслідки мали асиметричний характер: Вірменія зазнала відчутних втрат у транспортно-логістичній і фінансовій сферах, тоді як Азербайджан, попри значні витрати на відбудову, залучив зовнішніх партнерів, активізував проекти регіональної інтеграції та просував концепт так званого «Зангезурського коридору». Гуманітарний вимір залишався критичним: обмеження руху через Лачинський коридор, перебої з доступом до продовольства, медикаментів і допомоги, масовий виїзд вірменського населення восени 2023 р. та повідомлення про порушення норм МГП привертати увагу правозахисних організацій. Водночас темпи реінтеграції внутрішньо переміщених осіб в Азербайджані стримувалися мінною небезпекою та технічними викликами.

Суттєвим викликом залишалося збереження й інтерпретація об'єктів культурної спадщини: міжнародні організації та дослідницькі ініціативи фіксували випадки пошкоджень/руйнувань вірменських святинь і практики «перемаркування» історичних об'єктів, що свідчило про використання культурної політики як інструменту інформаційного протиборства.

Постконфліктний етап супроводжувався переформатуванням політичної, безпекової, соціальної та інформаційної архітектури Південного Кавказу, що відбилося на медійному полі. Окремим виміром у 2020–2023 рр. стала легалізаційна стратегія сторін, побудована на використанні майданчиків ООН, ОБСЄ та інших міжнародних інституцій для обґрунтування власних дій у правових і політичних категоріях. Інформаційне протиборство трансформувалося

у боротьбу за наративи: Азербайджан зосередився на конструюванні «образу переможця» та цифровій дипломатії, тоді як Вірменія намагалася утримувати міжнародну увагу через гуманітарні сюжети, апеляції до гідності та ідентичності, вибудовуючи «образ жертви». Особливого значення набули топонімічні, символічні й меморіальні наративи, а соціальні мережі – як арени кіберпротиборства та канали поширення як достовірного контенту, так і дезінформації. Впливали й медіарамки зовнішніх гравців: турецькі ЗМІ легітимізували дії Баку та підкреслювали роль Анкари, тоді як російські медіа фокусувалися на ролі РФ як «миротворця» та мінімізували відповідальність за збої механізмів стримування.

Медіаінтерпретації війни та її наслідків охоплювали широкий спектр позицій. Західні ЗМІ акцентували гуманітарний вимір, норми міжнародного права та обмеженість традиційних дипломатичних механізмів; російські – просуvalи наратив «миротворчої ролі» РФ; турецькі, синхронізовані з державною політикою, підтримували дії Баку й наративи тюркської солідарності. Цифрові медіа та OSINT-платформи стали альтернативним каналом інформування: візуальний контент, супутникові знімки та геолокаційні розслідування сформували практику «верифікаційної журналістики», підвищуючи прозорість, але водночас створюючи ризики маніпуляцій і контекстних підмін.

Кульмінаційними орієнтирами 2023 р. стали обмеження руху через Лачинський коридор і пов'язана гуманітарна криза, а також події вересня 2023 р., які прискорили постконфліктну трансформацію. У підсумку інформаційне протиборство у 2020–2023 рр. постало невід'ємною складовою гібридного конфлікту, продемонструвавши здатність інформаційного простору впливати на геополітичні процеси, правові конструкції, міжнародну репутацію та внутрішню легітимність сторін.

ВИСНОВКИ

Узагальнено результати дослідження інформаційного протиборства у 2016–2023 рр., уточнено понятійно-термінологічну рамку та запропоновано авторську періодизацію за трьома етапами. Перевірено застосовані методи аналізу, відтворено емпіричну динаміку, проаналізовано міжнародний вимір та окреслено інформаційно-психологічні ефекти для ключових цільових аудиторій; окреслено обмеження дослідження й напрями подальших студій. Підтверджено стійкий зв'язок між бойовим темпом і доказовою комунікацією, встановлено роль серійно верифікованих візуальних матеріалів у формуванні довіри та виокремлено механізми стабілізації інформаційного середовища. На цій основі сформульовано практичні рекомендації для сектору безпеки й оборони України.

Історіографія, джерельна база, методологія та верифікація. Виявлено фрагментарність реконструкції інформаційного виміру Другої карабаської війни в наявній літературі: події здебільшого інтерпретовано як воєнно-політичний або медійно-правовий сюжет без чіткої прив'язки інформаційних дій до операційного темпу, структури рішень та їх наслідків. Проаналізовано історіографію і встановлено наявність кількох відносно автономних корпусів – українського, регіонального, західного та російського, – що різняться джерельною базою, аналітичними оптиками й рівнем упередженості. Показано, що українські, азербайджанські, вірменські та турецькі праці забезпечили насичену емпірику й практико-орієнтовані оцінки, тоді як західні студії виконали роль «зовнішньої контрольної групи», даючи змогу виходити за межі регіональних політичних обмежень. Російський корпус ідентифіковано як носій гібридних наративів («миротворча місія», «зона відповідальності», «де-факто держави») і залучено не як фактологічну основу, а як об'єкт критичного аналізу маніпулятивних інтерпретацій, що потребували системної триангуляції з неросійськими джерелами.

Встановлено ключові прогалини: відсутність уніфікованої періодизації 2016–2023 рр., наявність мовно-термінологічної асиметрії між корпусами, фрагментарність даних щодо підготовчого та постконфліктного етапів, а також

упередженість частини російських публікацій, які ототожнювали «нейтральний аналіз» із легітимацією тривалого статус-кво. У відповідь на ці обмеження запроваджено авторську трьохетапну схему (підготовчий, активний, постконфліктний етапи) та здійснено зміщення акценту від описового відтворення подій до аналізу інформаційного протиборства як цілісного процесу, інтегрованого в загальний хід війни.

Сформовано джерельну базу, що поєднала офіційні документи й нормативно-правові акти сторін конфлікту, матеріали міжурядових та міжнародних організацій, правозахисні й гуманітарні звіти, аналітику дослідницьких центрів, масиви національних і міжнародних медіа, дані цифрових платформ (соціальні мережі, відеохостинги, месенджери), візуальні матеріали з БпЛА та супутникові знімки, а також архівні радянські переписи. Використано поєднання військово- та порівняльно-історичного підходів із контент-, дискурс- і наративним аналізом та відтворюваними OSINT-процедурами верифікації. У сукупності це забезпечило формування репрезентативного й збалансованого корпусу для аналізу інформаційного протиборства як багаторівневого процесу, що інтегрував інформаційно-психологічні дії, стратегічні комунікації, інформаційні операції, кібер- та правові інструменти, і створило підґрунтя для подальших розділів дисертації.

Передумови конфлікту та підготовка сторін до активних бойових дій. Дослідження підтвердило, що конфлікт у Карабаху в 2016–2020 рр. розвивався на тлі тривалого неврегульованого статусу й «замороженого» врегулювання, яке закріпило результати Першої карабаської війни, але не усунуло ключових суперечностей. Лінія зіткнення залишалася зоною постійної напруги, а епізоди ескалації (зокрема у 2016 і 2020 рр.) демонстрували, що військовий компонент конфлікту лише стримувався, а не нейтралізувався. Паралельно змінювалася регіональна архітектура безпеки: посилювалася роль Туреччини, трансформувалися енергетичні й транспортні коридори, змінювалися пріоритети зовнішніх сил, а традиційні формати посередництва втрачали ефективність. У такій конфігурації збереження статус-кво дедалі більше суперечило інтересам

Азербайджану, який прагнув відновлення територіальної цілісності, й не гарантувало безпеки Вірменії, що спиралася на попередню систему гарантій.

На підготовчому етапі сторони послідовно нарощували військові та технологічні спроможності, модернізували озброєння (системи БПЛА, високоточну зброю, засоби розвідки, спостереження та рекогносцировки) й адаптували оперативне планування до нового рівня можливостей. Паралельно інституційно оформлювалися державні комунікаційні контури: створювалися спеціалізовані структури, відпрацьовувалися процедури узгодження офіційних повідомлень, формувалися базові наративи для внутрішньої та зовнішньої аудиторій. Політичні, дипломатичні й військові рішення завчасно «якорилися» в інформаційному полі, що забезпечувало їхню подальшу легітимацію у разі переходу до силового варіанту. Зміна балансу сил на користь Азербайджану, підтверджена якісними й кількісними показниками військового потенціалу та підтримкою Туреччини, у поєднанні з кризою посередницьких форматів створило умови, за яких утримання статус-кво стало політично й військово неприйнятним та відкрило можливість силового перегляду конфігурації безпеки на Південному Кавказі.

Інформаційне протиборство на підготовчому етапі (2016 – вересень 2020 рр.). На підготовчому етапі інформаційне протиборство набуло рис тривалого гібридного протистояння, у якому поєднувалися офіційні дипломатичні сигнали, внутрішньополітична мобілізація, активність діаспор та цифрові кампанії в соціальних мережах. Сформувалися й закріпилися два стрижневі наративи – «звільнення окупованих територій» та «екзистенційна оборона», що задавали рамку інтерпретації подій для внутрішніх і зовнішніх аудиторій. Державні інституції Азербайджану послідовно синхронізували комунікацію з нарощуванням військових спроможностей, використовуючи верифіковані візуальні докази як інструмент превентивного стримування, демонстрації технологічної переваги й формування довіри до можливого силового сценарію. Вірменська сторона робила ставку на історико-правові аргументи, апеляцію до травматичної пам'яті, етичної відповідальності міжнародної спільноти й

багатосторонньої дипломатії, однак поступово втрачала можливість підкріплювати ці наративи емпіричними підтвердженнями у вигляді контрольованої території та практичних результатів перемовин.

Цифрове середовище (соціальні мережі, відеоплатформи, месенджери, спеціалізовані інформаційні ресурси) стало ключовим каналом «ідеологічної мобілізації» – тривалого ціннісно-поведінкового контуру підтримки, який забезпечив для Азербайджану стійкість суспільної підтримки деокупації та конвертацію символічних гасел у готовність до рішучих дій. Паралельно проявилися ознаки зовнішнього втручання: російські й проросійські медійні майданчики тестували наративи про «зону відповідальності РФ», «небезпеку зміни статус-кво» та «рівновіддалене посередництво», що згодом стало елементом ширшої гібридної лінії Москви у регіоні. У сукупності це дозволило розглядати підготовчий етап як період накопичення не лише воєнних, а й інформаційно-психологічних спроможностей, коли сторони цілеспрямовано готували свої суспільства, діаспори й зовнішні аудиторії до можливості швидкої силової зміни реальності.

Міжнародні позиції та реакції на підготовчому етапі (2016–2020 рр.). Міжнародна спільнота впродовж 2016–2020 рр. діяла в межах усталених мандатів і формулювань, апелюючи до резолюцій РБ ООН, принципів територіальної цілісності, неприпустимості ескалації та необхідності мирного врегулювання, але переважно не виходячи за рамки процедурного посередництва. Офіційні заяви й звіти міжурядових організацій (ОБСЄ, ООН, ЄС) підтримували юридичну «рамку» врегулювання, однак мали обмежений запобіжний ефект: за відсутності реальних важелів примусу та політичної згоди ключових міжнародних сторін вони радше фіксували небезпеку конфлікту, ніж перешкоджали підготовці до нової війни. Для більшості позарегіональних держав Карабах залишався одним із кількох «заморожених» конфліктів пострадянського простору, що конкурували за увагу з іншими кризами.

Водночас саме на цьому етапі формувалися практики, важливі для подальшої легітимації дій сторін у 2020–2023 рр. Зростала роль стандартизованих,

візуально підтверджених доказів як «спільної мови» для міжнародних медіа, правозахисних структур і судових інстанцій; утверджувалися вимоги до гео- та хронолокації матеріалів, прозорості джерел і чіткого розмежування контенту. Посилювалися двосторонні й коаліційні комунікації – зокрема у форматах «Азербайджан – Туреччина – партнери НАТО», «Вірменія – діаспори – західні політичні сили», що дозволяло оперативно формувати узгоджені інтерпретації подій у ключових столицях. У підсумку міжнародний контекст задав рамкові межі допустимих дій (визнання територіальної цілісності Азербайджану, очікування дотримання МГП, увагу до гуманітарних ризиків), але не усунув структурних причин, які підштовхнули регіон до великої війни, що зберегло простір для силового перегляду статус-кво за умови подальшого доказового обґрунтування результатів.

Хронологія активного етапу бойових дій (вересень–листопад 2020 р.). Активний етап Другої карабаської війни (вересень–листопад 2020 р.) у дисертації хронологізовано як послідовність взаємопов'язаних фаз із різним поєднанням маневру, засобів ураження та інформаційного супроводу. Виділено фази початкового прориву, закріплення плацдармів, операцій на оперативно важливих напрямках і завершальну фазу, що збіглася з політико-дипломатичним оформленням результатів війни. Для кожної з них встановлено часові межі, ключові події (бойові зіткнення, оволодіння опорними пунктами, зміна лінії фронту) та воєнно-політичні рішення, синхронізовані з ритмом офіційних комунікацій і доказової подачі матеріалу. Це дозволило відтворити повний «операційний цикл» і простежити причинно-наслідкові зв'язки між характером бойових дій, зміною оперативної обстановки та інформаційними ефектами для різних цільових аудиторій.

Показано, що фазування активних бойових дій корелює не лише з військовими параметрами, а й зі зміною домінантних сюжетів інформаційного протиборства: від демонстрації спроможності досягати локальних проривів – до наголосу на системному «нарощуванні успіху» та контролі над ключовими центрами й комунікаціями. У міру переходу від однієї фази до іншої змінювався

масштаб залучення засобів ISR, БпЛА та високоточної зброї, що відображалось у структурі візуального матеріалу, поданого публічно. Узгодження хронології воєнних епізодів із реєстрами візуально підтверджених втрат, супутниковими знімками й офіційними повідомленнями дозволило уникнути як технологічного детермінізму, так і спрощених схем «швидкої перемоги» та показати результат кампанії як наслідок поетапного, системно організованого застосування кінетичних та інформаційних інструментів.

Інформаційне протиборство під час активних бойових дій. Під час активної фази війни різко зросла щільність доказової комунікації, а цикл «подія – підтвердження – повідомлення» скоротився до мінімуму. Централізована подача й узгоджені меседжі військово-політичного керівництва забезпечили сталий тон і ритм інформаційного супроводу операцій; серійність візуальних свідчень (удари по техніці й позиціях, звільнення населених пунктів, встановлення контролю над домінуючими висотами) формувала наратив поступу та ефект невідворотності результату, звужуючи простір для альтернативних трактувань всередині країни й за кордоном. Інформаційний компонент вбудовувався у планування операцій: для значущих епізодів завчасно передбачалися канали документування, процедури технічної верифікації та «пакети» матеріалів для різних груп аудиторій – від стислих меседжів для внутрішнього споживача до розгорнутих пояснень із картами й правовими акцентами для міжнародних партнерів.

Таргетування чітко диференціювалося: внутрішній аудиторії наголошували на керованості й успішності операцій, безперервності управління та турботі про особовий склад; зовнішнім ЦА акцентували правові підстави дій, пропорційність застосування сили та прозорість верифікації. Для чутливих епізодів (удари поблизу цивільної інфраструктури, втрати, полонені) застосовувалися додаткові процедури перевірки або відтермінування публікації, що зменшувало репутаційні ризики й ускладнювало використання таких сюжетів противником. Вірменська сторона в умовах оперативної ініціативи Азербайджану дедалі частіше переходила від проактивної до реактивної комунікації, намагаючись компенсувати військові невдачі апеляціями до історичної пам'яті, гуманітарної

проблематики й міжнародної підтримки, але не маючи зіставного за масштабом і якістю візуально підтвердженого «доказового поля». У такій конфігурації інформаційно-психологічні ефекти мали кумулятивний характер: для противника – деморалізація та відчуття оперативної безвиході; для внутрішньої та міжнародної аудиторій – посилення довіри до рішень азербайджанського керівництва й сприйняття результату кампанії як логічного підсумку послідовних, добре спланованих дій.

Міжнародна реакція та медійні інтерпретації постконфліктного етапу. На постконфліктному етапі (грудень 2020 – грудень 2023 рр.) міжнародна реакція й медійні інтерпретації концентрувалися навколо правових, гуманітарних і термінологічних питань: визнання нової реальності, захист прав цивільного населення, збереження культурної спадщини, безпека транспорту й комунікацій. Зросла роль рішень міжнародних судових інстанцій (тимчасові заходи МС ООН, практика Правила 39 ЄСПЛ) та документування ймовірних порушень міжнародного гуманітарного права правозахисними організаціями на основі OSINT і польових інтерв'ю, що формувало нормативні рамки оцінки дій сторін. Візуально підтверджені матеріали з чіткою гео- та хроноприв'язкою стали ключовим маркером достовірності й надійності фактичних даних для міжнародних суб'єктів, а швидкість і якість двомовних пояснень (зокрема картографічних та інфографічних) безпосередньо впливали на тональність провідних ЗМІ та підтримку рішень у сферах безпеки, реінтеграції й інфраструктурного розвитку.

Паралельно відбувався перегляд ролі посередників і «гарантів безпеки»: війна Росії проти України, зміна пріоритетів ЄС і НАТО, енергетичні та транспортні кризи скоригували сприйняття Південного Кавказу як регіону, де питання статусу, кордонів і коридорів впливають на ширші євроатлантичні та євразійські баланси. Це відобразилося в конкурентних наративах про значення транспортних маршрутів, місце окремих сторін у новій архітектурі безпеки та легітимність форматів їхньої присутності в регіоні. У підсумку постконфліктний інформаційний вимір став ареною, де правові аргументи, гуманітарні сюжети й

питання безпеки комунікацій одночасно виконували функції інструментів тиску, засобів легітимації та індикаторів готовності міжнародної спільноти підтримувати чи блокувати запропоновані сценарії розвитку ситуації.

Здобутки й втрати сторін, постконфліктне врегулювання та реінтеграція. Оцінено здобутки й втрати сторін за підсумками Другої карабаської війни та встановлено, що Азербайджан досяг стратегічної цілі деокупації й відновив контроль над територіями, міжнародно визнаними як його складова, що змінило регіональну архітектуру безпеки та закріпило за Баку позицію суб'єкта, який задає параметри подальшого врегулювання. Для Вірменії війна означала військово-політичну поразку, спричинила перегляд безпекових орієнтирів, посилила залежність від зовнішніх гарантій і поглибила внутрішньополітичну турбулентність; водночас обидві сторони зазнали значних людських, матеріальних і гуманітарних втрат із довгостроковими демографічними, соціальними та економічними наслідками. Проаналізовано постконфліктне врегулювання та реінтеграційні процеси (відновлення інфраструктури, розмінування, повернення населення, інституційне оформлення нових реалій, реорганізація системи безпеки) і показано, що вони супроводжувалися термінологічними, правовими та дипломатичними дискусіями, у яких інформаційне протиборство виступало інструментом легітимації дій та нейтралізації ревізійністських наративів.

Доведено, що тривалість режиму «керованої невизначеності» в регіоні корелювала з якістю правового й гуманітарного коментаря до публічних матеріалів, прозорістю пояснень щодо статусу територій і безпекових заходів, а також із ефективністю інституційних рішень у сферах інфраструктури, режиму кордонів і транзиту. Встановлено, що чим послідовніше державні суб'єкти обґрунтовували логіку своїх кроків мовою міжнародного права, практичної безпеки та гуманітарних зобов'язань, тим меншим ставав простір для зовнішніх маніпуляцій і внутрішньої політизації теми «незавершеності» війни. У цьому контексті визначено, що поєднання результатів силового відновлення контролю, зрозумілої правової рамки та стабільного інформаційного супроводу є ключовою

передумовою переходу від фази постконфліктного врегулювання до фази розвитку й реінтеграції.

Специфіка інформаційного протиборства на постконфліктному етапі та його трансформація. Постконфліктний етап засвідчив трансформацію інформаційного протиборства: від домінування сюжетів «демонстрації спроможності» в активній фазі бойових дій до «демонстрації керованості», стабільності й прогнозованості у післявоєнний період. Акцент змістився до термінологічних, правових і дипломатичних змагань: контроль за топонімією, наративами про статус територій, трактуванням інфраструктурних проєктів (зокрема так званого «Зангезурського коридору»), умовами розблокування транспортних комунікацій і документуванням гуманітарних процесів (повернення населення, розмінування, охорона культурної спадщини). Інформаційні інструменти забезпечували легітимацію «нової реальності», прозорість реінтеграційних заходів і нейтралізацію спроб ревізії підсумків війни в регіональному та глобальному дискурсах.

Зв'язка «подія – підтвердження – повідомлення» зберігалася, але з меншою частотою й вищими вимогами до юридичного супроводу та міжвідомчої координації; роль стратегічних комунікацій зросла порівняно з тактичними ПсД, а діяльність діаспор, платформ і третіх держав стала важливим чинником конкуренції наративів про майбутнє регіону. Постконфліктний контекст вимагав не лише демонстрації контролю над територією, а й переконливого пояснення намірів щодо її використання, гарантій безпеки й розвитку. У такій ситуації успішність інформаційного протиборства визначалася здатністю поєднувати військово-політичний результат із довгостроковою «ідеологічною мобілізацією» на користь миру, відбудови й інтеграції, а також із ефективною протидією спробам зовнішніх суб'єктів впливу відновити попередні конфліктні рамки.

Практичні рекомендації для українських структур сектору безпеки й оборони. Узагальнення досвіду Другої карабаської війни (2016–2023 рр.) у поєднанні з практикою російсько-української війни засвідчило: інформаційна складова є інтегрованою частиною оперативного задуму, а не зовнішнім

«супроводом» бойових дій. Стійка перевага формується тоді, коли темп операцій синхронізований із темпом доказової комунікації, серійні візуальні підтвердження мають чітку гео- та хроноприв'язку, а державні інституції діють як «єдиний інформаційний голос». Запропоновані рекомендації спрямовано на уніфікацію наявних практик, переведення їх у сталий міжвідомчий режим і фокус на превентивних діях, а не реакції постфактум, із опорою на Стратегію національної безпеки, Стратегію воєнної безпеки й Стратегію інформаційної безпеки України.

На стратегічному рівні доцільно розбудовувати постійно діючий міжвідомчий контур, у межах якого стратегічні комунікації, інформаційно-психологічні дії, кібер- та РЕБ-складові працюють у спільному циклі ухвалення рішень і в узгодженому календарі публічних дій. Це передбачає чітко визначений пул уповноважених спікерів, усталений глосарій і єдиний термінологічний, топонімічний та картографічний стандарт, що унеможлиблює внутрішні суперечності, здатні бути використаними ворожими ІІсД. Важливо закріпити сталі режими взаємодії з цифровими платформами: пріоритизацію офіційних каналів у кризові періоди, механізми швидкого маркування та обмеження ворожих мереж, прозорі канали повідомлення про масштабні дезінформаційні кампанії. Усі чутливі релізи мають супроводжуватися стислим правовим поясненням відповідно до норм міжнародного гуманітарного права, що одночасно знижує ризики для міжнародної репутації та полегшує аргументацію на зовнішніх майданчиках.

На оперативно-тактичному рівні ключовим орієнтиром є скорочення циклу «подія – підтвердження – повідомлення» як індикатора керованості інформаційного середовища. Комунікаційні вимоги варто інтегрувати у бойові документи, встановлюючи мінімальні стандарти фіксації подій (місце, час, короткий опис, первинне джерело) та маршрути погодження. Збір і первинна верифікація візуальних матеріалів мають бути закріплені за конкретними посадовими особами у військових частинах, а на рівні бригад/оперативних командувань – діяти спеціалізовані групи, відповідальні за систематизацію й передачу доказового контенту структурами СтратКому та іншим компетентним

органам. Планування публічних заяв, брифінгів і релізів має враховувати фазування операцій і «вікна» кібер- та РЕБ-активності, коли противник обмежений у ретрансляції контрнарративів; у чутливих випадках допустиме коротке відтермінування публікації заради повнішої верифікації без втрати загального темпу.

У міжнародному вимірі доцільно стандартизувати багатомовні «доказові пакети», які включають узгоджений текстовий виклад події, карти й схеми, фото- та відеоматеріали з повними метаданими, покликання на супутникові знімки та короткий правовий коментар. Такі пакети мають готуватися у типових форматах для різних груп адресатів – іноземних міністерств оборони й закордонних справ, парламентів, міжнародних організацій, провідних медіа та експертних спільнот – і поширюватися через мережу довірених ретрансляторів: дипломатичні установи, партнерські місії, діаспорні організації, профільні платформи. Швидкість двомовних (українською й англійською, за потреби іншими мовами) пояснень і регулярне оновлення картографічних та інфографічних матеріалів є ключовою умовою для підтримки репутації надійного й передбачуваного партнера.

Освітній та підготовчий компонент слід реалізовувати через системне оновлення програм підготовки для підрозділів стратегічних комунікацій, ПсД, кібер- та РЕБ-компонента. До навчальних курсів варто включити кейси Другої карабаської війни й російсько-української війни, що демонструють зв'язок між інформаційною, вогневою й кібернетичною складовими операцій, а також передбачити відпрацювання навичок цифрового джерелознавства (відбір матеріалів, перевірка місця й часу, робота з метаданими), базової медіаграмотності та самозахисту від інформаційно-психологічних впливів. Окремим завданням має стати формування «навчальної колекції» перевірених кейсів із коротким описом події, таймлайном «подія – підтвердження – повідомлення», набором верифікованих візуальних доказів та узагальненими уроками для практики. Для оцінки ефектів інформаційного впливу на різні цільові аудиторії доцільно використовувати операціоналізовані індикатори темпу й якості доказової комунікації (час циклу, частка гео-/хроноприв'язаного контенту,

тональність і цитованість у міжнародних медіа, частка спростувань на основі верифікованих матеріалів).

Система оцінювання ефективності має спиратися на єдині, заздалегідь визначені метрики, які поєднують оперативні й стратегічні індикатори. До базових показників слід віднести: середній час проходження циклу «подія – підтвердження – повідомлення» для різних типів епізодів; частку повідомлень із точною гео- та хроноприв'язкою; рівень цитованості офіційних матеріалів у ключових українських і міжнародних медіа та тональність згадок; частку спростувань, що ґрунтуються на українських доказових пакетах; ознаки зниження морального стану противника й зміни поведінки цільових аудиторій. Регулярні післядійові розбори великих операцій та кризових ситуацій варто доповнювати аналізом не лише бойових, а й інформаційних параметрів, із подальшим коригуванням шаблонів документів, чек-листів і внутрішніх регламентів.

У підсумку запропонований комплекс заходів переводить державну комунікацію у керований, відтворюваний режим, посилює синхронізацію між кінетичними та некінетичними діями та підвищує стійкість України до ворожих інформаційних та психологічних операцій. Досвід Другої карабаської війни демонструє універсальний принцип: асиметрія ресурсів і технологій перетворюється на асиметрію наративів лише за умови випереджальних, юридично вивірених, візуально підтверджених комунікацій. Інтеграція цього принципу в систему планування й управління сектору безпеки й оборони України створює підґрунтя для довгострокової стійкості в умовах сучасної гібридної війни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

I. Офіційні документи та матеріали (державних органів і міжнародних інституцій)

1. Joint Chiefs of Staff. Joint Publication 3-13: Information Operations. Washington, DC, 2014. 27 p. URL: https://informationsecurity.info/wp-content/uploads/2021/04/jp3_13.pdf (дата звернення: 30.09.2025).
2. NATO Standardization Agency. AJP-3.10: Allied Joint Doctrine for Information Operations. Brussels, 2009. 162 p. URL: <https://info.publicintelligence.net/NATO-IO.pdf> (дата звернення: 30.09.2025).
3. NATO Standardization Office. AJP-3.10.1, Edition B, Version 1: Allied Joint Doctrine for Psychological Operations. Brussels, 2014. 120 p. URL: https://assets.publishing.service.gov.uk/media/5a80ce48e5274a2e87dbbecb/20150223-AJP_3_10_1_PSYOPS_with_UK_Green_pages.pdf (дата звернення: 30.09.2025).
4. UK Ministry of Defence. Allied Joint Doctrine for Psychological Operations. Guidance note. London, 2015. URL: <https://www.gov.uk/government/publications/ajp-3101-allied-joint-doctrine-for-psychological-operations> (дата звернення: 30.09.2025).
5. NATO. Strategic Concept. Madrid, 2022. 16 p. URL: https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/2022/6/pdf/290622-strategic-concept.pdf (дата звернення: 30.09.2025).
6. Президент України. Указ № 47/2017 «Про рішення РНБО України від 29 грудня 2016 року “Про Доктрину інформаційної безпеки України”». 25 лютого 2017 р. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/472017-21374> (дата звернення: 30.09.2025).
7. Президент України. Указ № 447/2021 «Про рішення РНБО України від 14 травня 2021 року “Про Стратегію кібербезпеки України”». 26 серпня 2021 р. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/4472021-40013> (дата звернення: 30.09.2025).

8. Президент України. Указ № 133/2017 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 28 квітня 2017 року “Про застосування персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій)”». URL: <https://www.president.gov.ua/documents/1332017-21850> (дата звернення: 30.09.2025).
9. Президент України. Указ № 106/2021 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 11 березня 2021 року “Про створення Центру протидії дезінформації”». URL: <https://www.president.gov.ua/documents/1062021-37421> (дата звернення: 30.09.2025).
10. Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України. CERT-UA. Офіційний сайт. URL: <https://cert.gov.ua/> (дата звернення: 30.09.2025).
11. Joint Chiefs of Staff. Joint Concept for Operating in the Information Environment. Washington, DC, 2018. 84 p. URL: https://www.jcs.mil/Portals/36/Documents/Doctrine/concepts/joint_concepts_jcoie.pdf (дата звернення: 30.09.2025).
12. U.S. Government Accountability Office. Information Environment: DOD Operations Need Enhanced Leadership and Integration of Capabilities. GAO-22-104714. 76 p. Washington, DC, 2022. URL: <https://www.gao.gov/assets/gao-22-104714.pdf> (дата звернення: 30.09.2025).
13. Council of Europe. Information Disorder: Toward an Interdisciplinary Framework for Research and Policy Making. Strasbourg, 2017. 109 p. URL: <https://firstdraftnews.org/wp-content/uploads/2017/11/PREMS-162317-GBR-2018-Report-de%CC%81sinformation-1.pdf> (дата звернення: 30.09.2025).
14. Department of the Army. FM 3-12: Cyberspace and Electronic Warfare Operations. Washington, DC, 2017. 136 p. URL: https://armypubs.army.mil/epubs/DR_pubs/DR_a/pdf/web/fm3_12.pdf (дата звернення: 30.09.2025).
15. NATO. NATO Open Source Intelligence Handbook. Brussels, 2001. URL: <https://archive.org/details/NATOOSINTHandbookV1.2> (дата звернення: 30.09.2025).

16. Верховна Рада України. Закон № 2163-VIII «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19> (дата звернення: 30.09.2025).

17. Центр протидії дезінформації. Що стоїть за ескалацією бойових дій у Нагірному Карабасі? URL: <https://cpd.gov.ua/articles/shho-stoyit-za-eskalacziyeyu-bojovuyh-dij-u-nagirnomu-karabahu/> (дата звернення: 10.10.2025).

18. Center for Army Lessons Learned. Lessons from the Nagorno-Karabakh 2020 Conflict. CALL Pub. 21-655. Fort Leavenworth, KS, 2021. URL: <https://api.army.mil/e2/c/downloads/2021/10/13/9eecbb40/18168.pdf> (дата звернення: 15.10.2025).

19. International Court of Justice. Application of the International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination (Armenia v. Azerbaijan): Order on Provisional Measures of 7 December 2021. The Hague, 2021. URL: <https://www.icj-cij.org/case/180> (дата звернення: 15.10.2025).

20. European Court of Human Rights. The interim measure indicated in the case of Armenia v. Azerbaijan and Rule 39 proceedings with regard to alleged captives to remain in force (Press Release ECHR 377 (2020), 16.12.2020). Strasbourg, 2020. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng-press?i=003-6889210-9244085> (дата звернення: 15.10.2025).

21. Organization for Security and Co-operation in Europe. Statement by the Chairman of the Conference on Security and Co-operation in Europe. Helsinki Additional Meeting of the CSCE Council, 24.03.1992. URL: <https://www.osce.org/sites/default/files/f/documents/3/9/29121.pdf> (дата звернення: 05.06.2025).

22. Organization for Security and Co-operation in Europe. Lisbon Document 1996: Summit of Heads of State or Government. Lisbon, 2–3 December 1996. Vienna, 1996. 15 p. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/1/0/39539.pdf> (дата звернення: 05.06.2025).

23. Organization for Security and Co-operation in Europe. Minsk Group Co-chair countries. Madrid Document: Basic Principles for the Peaceful Settlement of the

Nagorno-Karabakh Conflict. Madrid, 29 листопада 2007. 6 р. URL: <https://www.deutscharmenischegesellschaft.de/wp-content/uploads/2016/04/Madrid-Principles-%E2%80%93-Full-Text-20071129.pdf> (дата звернення: 05.06.2025).

24. Organization for Security and Co-operation in Europe. Statement by the OSCE Minsk Group Co-Chair countries. Press release. URL: <https://www.osce.org/mg/51152> (дата звернення: 05.06.2025).

25. President of the Republic of Azerbaijan. Ilham Heydar oglu Aliyev. Biography. URL: <https://president.az/en/pages/view/president/biography> (дата звернення: 05.06.2025).

26. Ministry of Defence of Azerbaijan. Meeting was held by Russian mediation. 2016. URL: <https://mod.gov.az/en/news/meeting-was-held-by-russian-mediation-12797.html> (дата звернення: 05.06.2025).

27. President of the Republic of Azerbaijan. Armenia-Azerbaijan conflict. 2020. URL: <https://president.az/en/pages/view/azerbaijan/karabakh> (дата звернення: 05.06.2025).

28. Azerbaijan Space Agency. *Official website*. URL: <https://azercosmos.az> (дата звернення: 05.06.2025).

29. Ministry of Defence of the Republic of Azerbaijan. NATO Course on “Strategic Communication and Public Relations” to conduct in Baku. 28.06.2016. URL: <https://mod.gov.az/en/news/nato-course-on-strategic-communication-and-public-relations-to-conduct-in-baku-13200.html> (дата звернення: 05.06.2025).

30. Special Communication and Information Security State Service of Azerbaijan. About. URL: <https://cert.gov.az/en/page/about> (дата звернення: 05.06.2025).

31. Intelsat. Launch of Intelsat 38 and Azerspace-2. 2018. URL: <https://www.intelsat.com/newsroom/launch-of-intelsat-38-and-azerspace-2/> (дата звернення: 05.06.2025).

32. National Defense Research University. URL: <https://www.mil.am/en/structures/63> (дата звернення: 05.06.2025).

33. NATO Information Centre in Armenia. Information Centre on NATO in Armenia. URL: <https://www.spyur.am/en/companies/information-centre-on-nato-in-armenia/5766/> (дата звернення: 05.06.2025).

34. The Government of the Republic of Armenia. National Security Strategy of the Republic of Armenia. 2020. URL: <https://www.mfa.am/filemanager/security%20and%20defense/Armenia%202020%20National%20Security%20Strategy.pdf> (дата звернення: 05.06.2025).

35. Командування ССО ЗС України. Особливості інформаційного супроводу бойових дій в Нагірному Карабасі. URL: <https://sof.mil.gov.ua/news/193-osoblyvosti-informatsiynoho-suprovodu-boyovyh-diy-v-nahirnomu-karabasi> (дата звернення: 10.06.2025).

36. Ministry of Education of Azerbaijan. Patriotism education of young generation is one of main directions of main directions of state youth policy. 2025. URL: <https://edu.gov.az/en/news-and-updates/8978> (дата звернення: 10.06.2025).

37. NATO. Information warfare: what is it and how to win it? / Lucas E. NATO Review. 2017. URL: <https://www.nato.int/docu/review/articles/2017/11/22/information-warfare-what-is-it-and-how-to-win-it/index.html> (дата звернення: 10.06.2025)

38. Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Azerbaijan. Statement on the military provocation of Armenia in the direction of Tovuz. 2020. URL: <https://hanoi.mfa.gov.az/en/news/3308/statement-by-the-ministry-of-foreign-affairs-of-the-republic-of-azerbaijan> (дата звернення: 10.06.2025).

39. Ministry of Defence of the Republic of Azerbaijan. Azerbaijani-Turkish joint large-scale military exercises will be held in our country. 2020. URL: <https://mod.gov.az/en/news/azerbaijani-turkish-joint-large-scale-military-exercises-will-be-held-in-our-country-31623.html> (дата звернення: 10.06.2025).

40. «МЗС НКР». Бішкекський протокол. 1994. URL: <https://web.archive.org/web/20100422133556/http://www.nkr.am/ru/document/43/> (дата звернення: 10.06.2025).

41. Organization for Security and Co-operation in Europe. Joint Statement by the Heads of Delegation of the OSCE Minsk Group Co-Chair Countries. Vienna, 2016. URL: <https://www.osce.org/mg/287531> (дата звернення: 20.06.2025).

42. Organization for Security and Co-operation in Europe. Joint Statement of the Minister of Foreign Affairs of the Russian Federation, Secretary of State of the United States of America and State Secretary for Europe Affairs of France. 2016. URL: <https://www.osce.org/mg/240316> (дата звернення: 20.06.2025).

43. Organization for Security and Co-operation in Europe. Statement by the Co-Chairs of the OSCE Minsk Group. Vienna, 2019. URL: <https://www.osce.org/minsk-group/412880> (дата звернення: 20.06.2025).

44. Organization for Security and Co-operation in Europe. Press Statement by the Co-Chairs of the OSCE Minsk Group. Vienna, 2019. URL: <https://www.osce.org/minsk-group/413813> (дата звернення: 20.06.2025).

45. Organization for Security and Co-operation in Europe. Press Statement by the Co-Chairs of the OSCE Minsk Group. 2020. URL: <https://www.osce.org/minsk-group/455866> (дата звернення: 20.06.2025).

46. European External Action Service. Statement by the Spokesperson on the recent armed clashes. Brussels, 2020. URL: https://www.eeas.europa.eu/eeas/armenia-azerbaijan-statement-spokesperson-recent-armed-clashes_en (дата звернення: 20.06.2025).

47. United Nations. Statement attributable to the Spokesman for the Secretary-General on exchanges of fire along the Armenia-Azerbaijan border. New York, 2020. URL: <https://www.un.org/sg/en/content/sg/statement/2020-07-13/> (дата звернення: 20.06.2025).

48. UN Press. Refrain from Provocative Rhetoric, Secretary-General Urges following Reported Deadly Exchanges of Fire along Armenia-Azerbaijan Border. New York, 2020. URL: <https://press.un.org/en/2020/sgsm20175.doc.htm> (дата звернення: 20.06.2025).

49. NATO Parliamentary Assembly. NATO PA President urges rapid return to ceasefire at Armenia-Azerbaijan border. Brussels, 2020. URL: <https://www.nato->

pa.int/news/nato-pa-president-urges-rapid-return-ceasefire-armenia-azerbaijan-border (дата звернення: 20.06.2025).

50. Organization for Security and Co-operation in Europe. Press Statement by the Co-Chairs of the OSCE Minsk Group. 2019. URL: <https://www.osce.org/minsk-group/409220> (дата звернення: 20.06.2025).

51. Organization for Security and Co-operation in Europe. Statement by the Co-Chairs of the OSCE Minsk Group. 2020. URL: <https://www.osce.org/minsk-group/466998> (дата звернення: 20.06.2025).

52. CSTO. The CSTO Secretariat commentary on the situation on the Armenian-Azerbaijani border that arose on July 12. Moscow, 2020. URL: https://en.odkb-csto.org/news/news_odkb/kommentariy-sekretariata-odkb-o-situatsii-na-armyano-azerbaydzhanskoy-granitse-voznikshey-12-iyulya-/ (дата звернення: 20.06.2025).

53. Council of the European Union. Council Decision (CFSP) 2017/2071 appointing the EU Special Representative for the South Caucasus and the crisis in Georgia. Brussels, 2017. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:32017D2071> (дата звернення: 20.06.2025).

54. European Parliament, Directorate-General for External Policies of the Union. The Scope and Mandate of EU Special Representatives (EUSRs). Brussels, 2019. URL: <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/0bf9fb87-3fc5-11e9-8d04-01aa75ed71a1/language-en> (дата звернення: 20.06.2025).

55. European Commission. Chronology of EU actions against disinformation, including Joint Framework on countering hybrid threats (April 2016). Brussels, 2016-2020. URL: https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/priorities-2019-2024/new-push-european-democracy/protecting-democracy/strengthened-eu-code-practice-disinformation_en (дата звернення: 20.06.2025).

56. EUvsDisinfo, EEAS East StratCom Task Force. About EUvsDisinfo. Brussels. URL: <https://euvsdisinfo.eu/about/> (дата звернення: 20.06.2025).

57. EUvsDisinfo, EEAS East StratCom Task Force. EUvsDisinfo. Brussels, 2016-2020. URL: <https://euvsdisinfo.eu/> (дата звернення: 20.06.2025).

58. Ministry for Europe and Foreign Affairs of France. Incidents in Nagorno-Karabakh: Statement by the Ministry of Foreign Affairs and International Development Spokesman. 2016. URL: <https://www.diplomatie.gouv.fr/en/french-foreign-policy/security-disarmament-and-non-proliferation/crises-and-conflicts/article/incidents-in-nagorno-karabakh-statement-by-the-ministry-of-foreign-affairs-and> (дата звернення: 20.06.2025).

59. Ministry of Foreign Affairs of Lithuania. The Foreign Ministry's statement on a situation on the Armenia-Azerbaijan border. Vilnius, 2020. URL: <https://am.mfa.lt/en/news/45/the-foreign-ministrys-statement-on-a-situation-on-the-armenia-azerbaijan-border> (дата звернення: 20.06.2025).

60. U.S. Department of State. Appointment of U.S. Co-Chair of the OSCE Minsk Group. 2017. URL: <https://2017-2021.state.gov/appointment-of-u-s-co-chair-of-the-osce-minsk-group/> (дата звернення: 20.06.2025).

61. Organization for Security and Co-operation in Europe. Statement by Co-Chairs of the OSCE Minsk Group. 2016. URL: <https://www.osce.org/mg/248616> (дата звернення: 20.06.2025).

62. U.S. Department of State. Escalation of Violence Between Armenia and Azerbaijan. Press Statement. 2020. URL: <https://2017-2021-translations.state.gov/2020/09/27/escalation-of-violence-between-armenia-and-azerbaijan/> (дата звернення: 20.06.2025).

63. The White House. National Security Strategy of the United States of America. 2017. URL: <https://trumpwhitehouse.archives.gov/wp-content/uploads/2017/12/NSS-Final-12-18-2017-0905.pdf> (дата звернення: 20.06.2025).

64. National Defense University Press. Great-Power Competition: Introduction (interpretative overview of NSS-2017's shift). 2020. URL: <https://ndupress.ndu.edu/Media/News/News-Article-View/Article/2404286/1-introduction/> (дата звернення: 20.06.2025).

65. U.S. House of Representatives, Committee on Foreign Affairs. Hearing Transcript: QFR to Secretary Pompeo, note on U.S. funding for HALO Trust demining

in Nagorno-Karabakh. 2019. URL: <https://docs.house.gov/meetings/FA/FA00/20190327/109185/HHRG-116-FA00-Transcript-20190327.pdf> (дата звернення: 20.06.2025).

66. U.S. House Committee on Foreign Affairs. McCaul Statement on the Conflict in Nagorno-Karabakh. 2020. URL: <https://foreignaffairs.house.gov/news/press-releases/mccaul-statement-the-conflict-in-nagorno-karabakh> (дата звернення: 20.06.2025).

67. CSTO. Charter of the CSTO: Article 4 (collective defence obligations). Moscow, 2012. URL: https://en.odkb-csto.org/documents/documents/ustav_organizatsii_dogovora_o_kollektivnoy_bezopasnosti/ (дата звернення: 20.06.2025).

68. Congressional Research Service. Azerbaijan and Armenia: The Nagorno-Karabakh Conflict. Washington, DC, 2021. R46651. URL: <https://sgp.fas.org/crs/row/R46651.pdf> (дата звернення: 20.06.2025).

69. United Nations Peacemaker. Joint Statement of the Presidents of Azerbaijan, Armenia and Russia on Karabakh Conflict Settlement. Saint Petersburg, 2016. URL: <https://peacemaker.un.org/sites/default/files/document/files/2024/05/joint20statement20of20presidents20on20karabakh20conflict20settlement.pdf> (дата звернення: 20.06.2025).

70. The Kremlin. Meeting with President of Azerbaijan Ilham Aliyev. Saint Petersburg, 2016. URL: <https://www.en.kremlin.ru/events/president/transcripts/52188> (дата звернення: 20.06.2025).

71. Republic of Türkiye, Ministry of Foreign Affairs. Regarding the clashes on the line of contact and on the Azerbaijan-Armenia borderline. Press Release No. 82. 2016. URL: https://www.mfa.gov.tr/no_-82_-2-april-2016_-press-release-regarding-the-clashes-on-the-line-of-contact-and-on-azerbaijan_armenia-borderline.en.mfa (дата звернення: 20.06.2025).

72. Republic of Türkiye, Ministry of Foreign Affairs. Regarding the Armenian attack against Azerbaijan's Tovuz region. Press Release No. 149. 2020. URL:

https://www.mfa.gov.tr/no_-149_-azerbaycan-a-yonelik-ermeni-saldirisi-hk.en.mfa
(дата звернення: 20.06.2025).

73. Ministry of Defence of the Republic of Azerbaijan. “TurAz Qartalı-2019” Joint Flight-Tactical Exercises will be held in Azerbaijan. 2019. URL: <https://mod.gov.az/en/news/quot-turaz-qartali-2019-exercises-will-be-held-in-azerbaijan-28274.html> (дата звернення: 20.06.2025).

74. Republic of Türkiye, Ministry of National Defence. 2020 Activity Report. URL: <https://www.msb.gov.tr/Content/Upload/Docs/Milli%20Savunma%20Bakanl%C4%B1%C4%9F%C4%B1%202020%20Y%C4%B1%C4%B1%20Faaliyet%20Raporu%20282%29.pdf> (дата звернення: 20.06.2025).

75. Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Azerbaijan. No:167/20, Information on the telephone conversation of FM Elmar Mammadyarov with FM of Iran Mohammad Javad Zarif. 2020. URL: <https://mfa.gov.az/en/news/no16720nbspinformation-of-the-press-service-department-of-the-mfa-of-the-republic-of-azerbaijan-on-the-telephone-conversation-of-foreign-minister-elmar-mammadyarov-with-mohammad-javad-zarif-the-foreign-minister-of-the-islamic-republic-of-iran> (дата звернення: 20.06.2025).

76. UK Government. Armenia-Azerbaijan: Minister for the European Neighbourhood statements (14-15 July 2020). 2020. URL: <https://www.gov.uk/government/news/armenia-azerbaijan-minister-for-the-european-neighbourhood-statement> (дата звернення: 20.06.2025).

77. France Diplomacy. Armenia/Azerbaijan, “3+2” meeting on Nagorno-Karabakh (Vienna, 16 May 2016). URL: <https://www.diplomatie.gouv.fr/en/french-foreign-policy/security-disarmament-and-non-proliferation/crises-and-conflicts/> (дата звернення: 20.06.2025).

78. Bundesregierung. Regierungspressekonferenz, 17.07.2020 (Q&A on Armenia-Azerbaijan). URL: <https://www.bundesregierung.de/breg-de/aktuelles/regierungspressekonferenz-vom-17-juli-2020-1769446> (дата звернення: 20.06.2025).

79. Organization for Security and Co-operation in Europe. Nagorno-Karabakh conflict settlement. 2017. URL: <https://www.osce.org/chairmanship/350416> (дата звернення: 20.06.2025).

80. Austrian Federal Ministry for European and International Affairs. Briefing by the Chairperson-in-Office of the OSCE to the UN Security Council. 2017. URL: <https://www.bmeia.gv.at/oev-new-york/news/statements-and-speeches/alle-statements/2017/02/briefing-by-the-chairperson-in-office-of-the-organization-for-security-and-co-operation-in-europe-to-the-security-council> (дата звернення: 20.06.2025).

81. Organization for Security and Co-operation in Europe. “Dialogue, Ownership, Responsibility”, main motto of the Italian 2018 OSCE Chairmanship. 2018. URL: <https://www.osce.org/chairmanship/364501> (дата звернення: 20.06.2025).

82. Permanent Mission of Italy to the UN. Security Council, Briefing on the Italian Chairmanship of the OSCE. 2018. URL: https://italyun.esteri.it/en/news/dalla_rappresentanza/2018/03/consiglio-di-sicurezza-briefing_61-2/ (дата звернення: 20.06.2025).

83. Organization for Security and Co-operation in Europe. Chairperson-in-Office highlights need to maintain a stable context for contacts and to avoid hostile rhetoric (on Nagorno-Karabakh). 2019. URL: <https://www.osce.org/chairmanship/414149> (дата звернення: 20.06.2025).

84. Ministry of Foreign Affairs of Armenia. Statement in Yerevan after meeting with OSCE CiO Miroslav Lajčák. 2019. URL: https://www.mfa.am/en/press-conference/2019/03/13/fm_laychak_asulis/9214 (дата звернення: 20.06.2025).

85. Organization for Security and Co-operation in Europe. OSCE Chairperson-in-Office urges immediate return to ceasefire along Armenian-Azerbaijani border. 2020. URL: <https://www.osce.org/chairmanship/457294> (дата звернення: 20.06.2025).

86. Ministry of Foreign Affairs of Ukraine. The Ministry of Foreign Affairs of Ukraine comment on the aggravation of Nagorno-Karabakh conflict. 2016. URL: <https://mfa.gov.ua/en/news/46250-the-ministry-of-foreign-affairs-of-ukraine-comment-on-the-aggravation-of-nagorno-karabah-conflict> (дата звернення: 20.06.2025).

87. Office of the President of Ukraine. Ukraine and Azerbaijan demonstrate close positions on many issues at regional and global levels, Volodymyr Zelenskyy. 2019. URL: <https://www.president.gov.ua/en/news/ukrayina-ta-azerbajdzhan-demonstruyut-blizki-poziciyi-z-baga-58921> (дата звернення: 20.06.2025).

88. Ministry of Foreign Affairs of Ukraine. Foreign Ministry Spokesperson's reply to media questions regarding artillery shelling in Tovuz district. 2020. URL: <https://mfa.gov.ua/en/news/foreign-ministry-spokespersons-reply-media-questions-regarding-artillery-shelling-tovuz-district> (дата звернення: 20.06.2025).

89. Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Azerbaijan. No:178/20, Information on the telephone conversation between Foreign Minister Jeyhun Bayramov and his Ukrainian counterpart Dmytro Kuleba. 2020. URL: <https://mfa.gov.az/en/news/no17820-information-of-the-press-service-department-of-the-ministry-of-foreign-affairs-of-the-republic-of-azerbaijan-on-telephone-conversation-between-foreign-minister-jeyhun-bayramov-and-his-ukrainian-counterpart-dmytro-kuleba> (дата звернення: 20.06.2025).

90. United Nations Office on Drugs and Crime. Conference room paper submitted by the Government of Azerbaijan. 2021. URL: https://www.unodc.org/documents/treaties/UNCAC/COSP/session9/CAC-COSP-2021-CRP.19_E.pdf (дата звернення: 30.06.2024).

91. Center for Army Lessons Learned. Lessons from the Nagorno-Karabakh 2020 Conflict. 2021. 11 p. URL: <https://api.army.mil/e2/c/downloads/2023/01/31/693ac148/21-655-nagorno-karabakh-2020-conflict-catalog-aug-21-public.pdf> (дата звернення: 30.06.2024).

92. The Kremlin. Заявление Президента Азербайджанской Республики, Премьер-министра Республики Армения и Президента Российской Федерации о полном прекращении огня и всех военных действий в зоне нагорно-карабахского конфликта с 10 ноября 2020 года. URL: <https://www.kremlin.ru/supplement/5741> (дата звернення: 30.06.2024).

93. Azərbaycan Respublikasının Baş Prokurorluğu. Erməni silahlı qüvvələrinin Azərbaycanın yaşayış məntəqələrini atəşə tutması nəticəsində jurnalistlərin həlak olması

və digər hallarla bağlı cinayət işi başlanıb. 2020. URL: <https://genprosecutor.gov.az/az/post/2996> (дата звернення: 20.02.2025).

94. Ministry of Digital Development and Transport. Lets defend ourselves in cyberspace! 2020. URL: <https://mincom.gov.az/az/view/news/995/lets-defend-ourselves-in-cyberspace/> (дата звернення: 20.02.2025).

95. Government of the Netherlands. Thematic Country of Origin Information Report on Military Service and Mobilisation in Armenia. 2023. URL: <https://www.government.nl/binaries/government/documenten/reports/2023/01/31/thematic-country-of-origin-information-report-on-military-service-and-mobilisation-in-armenia/Country%2Bof%2Borigin%2Binformation%2Breport%2BArmenia%2BJanuary%2B2023.pdf> (дата звернення: 20.02.2025).

96. Directorate of Communications of the Republic of Türkiye. First meeting of Türkiye-Azerbaijan Joint Media Platform held. 2021. URL: <https://www.iletisim.gov.tr/english/haberler/detay/first-meeting-of-turkiye-azerbaijan-joint-media-platform-is-held> (дата звернення: 20.02.2025).

97. Ministry of Emergency Situations of Armenia. Կեղծ տարիախմբան պնդում. պաշտոնական հեքքում. 2020. URL: <https://mes.am/en/news/item/2020/09/25/fake-alert> (дата звернення: 20.02.2025).

98. Organization for Security and Co-operation in Europe. Joint Statement of the Co-Chairs of the OSCE Minsk Group. 2020. URL: <https://www.osce.org/minsk-group/466507> (дата звернення: 25.04.2025).

99. United Nations. Statement attributable to the Spokesman for the Secretary-General on the Nagorno-Karabakh conflict. 2020. URL: <https://www.un.org/sg/en/content/sg/statement/2020-09-27> (дата звернення: 25.04.2025).

100. Collective Security Treaty Organisation. On the situation that arose in connection with the resumption of the armed conflict in Nagorno-Karabakh. 2020. URL: https://en.odkb-csto.org/news/news_odkb/o-situatsii-voznikshey-v-svyazi-s-vozobnovleniem-vooruzhennogo-konflikta-v-nagornom-karabakhe/ (дата звернення: 25.04.2025).

101. Turkic Council. Statement of the Secretary General on the Armenia-Azerbaijan Nagorno-Karabakh conflict. 2020. URL: <https://www.turkicstates.org/en/news/turkic-council-secretary-general-on-the-armenia-azerbaijan-nagorno-karabakh-conflict-1252> (дата звернення: 25.04.2025).

102. European External Action Service. Nagorno-Karabakh conflict: Statement by High Representative/Vice-President Josep Borrell. 11 October 2020. URL: https://www.eeas.europa.eu/eeas/nagorno-karabakh-conflict-statement-high-representativevice-president-josep-borrell_en (дата звернення: 25.04.2025).

103. NATO. Press point by NATO Secretary General following meetings with the Foreign Ministers of Armenia and Azerbaijan. 2020. URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/opinions_178528.htm (дата звернення: 25.04.2025).

104. Présidence de la République française. Déclaration des Présidents de la fédération de Russie, des États-Unis d'Amérique et de la République française sur le Haut-Karabagh. 2020. URL: <https://www.elysee.fr/emmanuel-macron/2020/10/01/declaration-des-presidents-de-la-federation-de-russie-des-etats-unis-damerique-et-de-la-republique-francaise-sur-le-haut-karabagh> (дата звернення: 25.04.2025).

105. Global Affairs Canada. Joint statement by Canada and the United Kingdom on the Armenia-Azerbaijan conflict. 2020. URL: <https://www.canada.ca/en/global-affairs/news/2020/09/joint-statement-by-canada-and-the-united-kingdom-on-the-armenia-azerbaijan-conflict.html> (дата звернення: 25.04.2025).

106. UK Parliament. Nagorno-Karabakh: Volume 682, debated on Tuesday 13 October 2020. Hansard (House of Commons Debates). URL: <https://hansard.parliament.uk/commons/2020-10-13/debates/52197073-9D61-4712-A1C4-7AB434E0CE9F/Nagorno-Karabakh> (дата звернення: 25.04.2025).

107. Foreign, Commonwealth & Development Office. Nagorno-Karabakh: UK and Canada joint statement. 2020. URL: <https://www.gov.uk/government/news/nagorno-karabakh-uk-and-canada-joint-statement-in-response-to-continued-military-clashes> (дата звернення: 25.04.2025).

108. UK Delegation to the OSCE. UK statement on situation in and around Nagorno-Karabakh. 2020. URL: <https://www.gov.uk/government/news/uk-statement-on-situation-in-and-around-nagorno-karabakh-12-november-2020> (дата звернення: 25.04.2025).

109. Polish MFA. Statement on the fighting in Nagorno-Karabakh. 2020. URL: <https://www.gov.pl/web/diplomacy/polish-mfa-statement-on-the-fighting-in-nagorno-karabakh> (дата звернення: 25.04.2025).

110. Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Lithuania. Joint Statement by Foreign Ministers of Lithuania, Latvia, Estonia and Canada. 2020. URL: <https://www.urm.lt/en/news/928/baltic-states-canada-joint-statement%3A34343> (дата звернення: 25.04.2025).

111. Ministry of Foreign Affairs of the People's Republic of China. Regular Press Conference. 2020. URL: https://www.fmprc.gov.cn/mfa_eng/xwfw665399/s2510/ (дата звернення: 25.04.2025).

112. Department of Foreign Affairs and Trade. Freedom of Information, FOI Request 20/21-038 (LEX 2940). 2020. URL: <https://www.dfat.gov.au/sites/default/files/dfat-foi-lex-2940.pdf> (дата звернення: 25.04.2025).

113. Міністерство закордонних справ України. Коментар МЗС України у зв'язку з ескалацією ситуації у Нагірному Карабасі. 30 вересня 2020 р. URL: <https://mfa.gov.ua/news/komentar-mzs-ukrayini-u-zvyazku-z-eskalaciyeyu-situaciyi-u-nagirnomu-karabasi> (дата звернення: 25.04.2025).

114. Sénat (France). Nécessité de reconnaître la République du Haut-Karabagh. 2020. URL: <https://www.senat.fr/salle-de-presse/202011/necessite-de-reconnaitre-la-republique-du-haut-karabagh.html> (дата звернення: 25.04.2025).

115. Parlament de Catalunya. Resolució 876/XII sobre el reconeixement de la independència de l'Alt Karabakh. 2020. URL: <https://www.parlament.cat/document/intrade/162115> (дата звернення: 25.04.2025).

116. New South Wales Parliament. Recognition of the Republic of Artsakh. Hansard. 2020. URL:

<https://api.parliament.nsw.gov.au/api/hansard/search/daily/pdf/HANSARD-1323879322-113949> (дата звернення: 25.04.2025).

117. МИД Российской Федерации. Заявление министров иностранных дел Азербайджана, Армении и России по итогам консультаций в Москве. 2020. URL: https://mid.ru/ru/foreign_policy/news/1394085/ (дата звернення: 25.04.2025).

118. Президент Российской Федерации. Заседание дискуссионного клуба «Валдай». 2020. URL: <http://kremlin.ru/events/president/news/64261> (дата звернення: 25.04.2025).

119. Президент Российской Федерации. Совместное заявление Президента Азербайджанской Республики, Премьер-министра Республики Армения и Президента Российской Федерации. 10 ноября 2020 г. URL: <http://kremlin.ru/events/president/news/643355> (дата звернення: 25.04.2025).

120. Turkic Council. Turkic Council Secretary General on the Armenia-Azerbaijan Nagorno-Karabakh conflict. 2020. URL: <https://www.turkicstates.org/en/news/turkic-council-secretary-general-on-the-armenia-azerbaijan-nagorno-karabakh-conflict> (дата звернення: 25.04.2025).

121. Ministry of Foreign Affairs of Pakistan. Pakistan strongly condemns the attack by Armenia on Azerbaijan. Press Release. 2020. URL: <https://mofa.gov.pk/pakistan-strongly-condemns-the-attack-by-armenia-on-azerbaijan/> (дата звернення: 25.04.2025).

122. Ministry of External Affairs of India. Press Statement on Armenia-Azerbaijan Conflict. 2020. URL: <https://www.mea.gov.in/press-releases.htm?dtl/33084/Press+Statement+on+Armenia+Azerbaijan+Conflict> (дата звернення: 25.04.2025).

123. Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation. Statement by the President of the Republic of Azerbaijan, Prime Minister of the Republic of Armenia and President of the Russian Federation. 2020. URL: https://mid.ru/en/foreign_policy/news/1706311/ (дата звернення: 15.01.2025).

124. President of the Republic of Azerbaijan. Ilham Aliyev addressed the nation. 20 September 2023, 20:30. URL: <https://president.az/en/articles/view/61113> (дата звернення: 15.01.2025).

125. OSCE Parliamentary Assembly. Nagorno-Karabakh bloodshed must end, says OSCE PA President, urging a return to negotiations. 2020. URL: <https://www.oscepa.org/en/news-a-media/press-releases/2020/nagorno-karabakh-bloodshed-must-end-says-osce-pa-president-urging-a-return-to-negotiations> (дата звернення: 15.01.2025).

126. Ministry of Defence of the Republic of Azerbaijan. Statement by the Ministry of Defence. 2023. URL: <https://mod.gov.az/en/news/statement-by-azerbaijan-s-ministry-of-defense-49350.html> (дата звернення: 15.01.2025).

127. Ministry of Defence of the Republic of Azerbaijan. The Minister of Defense visited units stationed in the liberated territories. VIDEO. 2021. URL: <https://mod.gov.az/en/news/the-minister-of-defense-visited-units-stationed-in-the-liberated-territories-video-35226.html> (дата звернення: 15.01.2025).

128. Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Azerbaijan. Commentary of the Press Service Department of the Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Azerbaijan on the statement of the Ministry of Foreign Affairs of Armenia dated August 3, 2022. 2022. URL: <https://mfa.gov.az/en/news/no35622> (дата звернення: 15.01.2025).

129. Ministry of Defence of the Republic of Azerbaijan. Military equipment, weapons and ammunition seized in the Karabakh region, list, video. 2023. URL: <https://mod.gov.az/en/news/military-equipment-weapons-and-ammunition-seized-in-the-karabakh-region-list-video-49490.html> (дата звернення: 15.01.2025).

130. Presidency of the Republic of Turkey. Shusha Declaration signed between Turkey and Azerbaijan. 2021. URL: <https://www.tccb.gov.tr/en/news/542/128893/-shusha-declaration-signed-between-turkey-and-azerbaijan-> (дата звернення: 15.01.2025).

131. World Bank. GDP growth (annual %) Armenia. URL: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG?locations=AM> (дата звернення: 15.01.2025).

132. Asian Development Bank. Armenia: Economy. URL: <https://www.adb.org/countries/armenia/economy> (дата звернення: 15.01.2025).

133. European Parliament. Humanitarian consequences of the blockade in Nagorno-Karabakh. European Parliament resolution of 19 January 2023 (2023/2504(RSP)). URL: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2023-0012_EN.pdf (дата звернення: 15.01.2025).

134. U.S. Department of State. 2024 Investment Climate Statements: Azerbaijan. URL: <https://2021-2025.state.gov/reports/2024-investment-climate-statements/azerbaijan/> (дата звернення: 15.01.2025).

135. President.az. Declaration on allied interaction between the Republic of Azerbaijan and the Russian Federation. 2022. URL: <https://president.az/en/articles/view/55498> (дата звернення: 15.01.2025).

136. Parliamentary Assembly of the Council of Europe. Humanitarian situation in Nagorno-Karabakh. 2023. URL: <https://pace.coe.int/files/33069/html> (дата звернення: 15.01.2025).

137. United Nations. Lachin Corridor Must Be Reopened for Humanitarian Aid, Security and Access. Security Council Press Release SC/15384. 22 Feb 2023. URL: <https://press.un.org/en/2023/sc15384.doc.htm> (дата звернення: 15.01.2025).

138. COPAT. November 8 is the Victory Day. 2020. URL: <https://copat.gov.az/en/news/november-8-is-the-victory-day> (дата звернення: 01.07.2025).

139. Bakı Beynəlxalq Multikulturalizm Mərkəzi. The glorious victory over the enemy in the Patriotic War is the celebration of the unity of the Azerbaijani people. 2021. URL: <https://multikulturalizm.gov.az/en/post/2306/the-glorious-victory-over-the-enemy-in-the-patriotic-war-is-the-celebration-of-the-unity-of-the-azerbaijani-people.html> (дата звернення: 01.07.2025).

140. Permanent Mission of Azerbaijan to the United Nations. Statement at the UN General Assembly. 2021. URL: <https://un.mfa.gov.az/en/news/3073> (дата звернення: 01.07.2025).

141. Ministry of Education of the Republic of Azerbaijan. Education system and patriotic upbringing in post-war period. 2021. URL: <https://edu.gov.az/en/news-and-updates/20099> (дата звернення: 01.07.2025).

142. Official web-site of President of the Republic of Azerbaijan. Presidential Decree: Title “Hero of the Patriotic War” established. 2020. URL: <https://president.az/articles/48253> (дата звернення: 01.07.2025).

143. Official web-site of President of the Republic of Azerbaijan. Patriotic War. URL: <https://president.az/en/pages/view/azerbaijan/karabakh2> (дата звернення: 01.07.2025).

144. Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Azerbaijan. Commentary on Armenian MFA statement regarding the opening of the Military Trophy Park. 2021. URL: <https://www.mfa.gov.az/en/news/no13121-commentary-of-the-press-service-department-of-the-ministry-of-foreign-affairs-of-the-republic-of-azerbaijan-on-the-statement-of-the-armenian-foreign-ministry-on-the-opening-of-the-military-trophy-park-in-baku> (дата звернення: 01.07.2025).

145. Bakı Beynəlxalq Multikulturalizm Mərkəzi. Qələbənin vizuallaşdırılması: rəqəmsal layihələr və tarixi yaddaş. 2021. URL: <https://multikulturalizm.gov.az/az/post/2351> (дата звернення: 01.07.2025).

146. Azərbaycan Respublikası Prezidenti. Azərbaycan Respublikasında iqtisadi rayonların yeni bölgüsü haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı №1386 (07.07.2021). URL: <https://president.az/az/articles/view/52389> (дата звернення: 01.07.2025).

147. UNGEGN. National Report of the Republic of Azerbaijan on Toponymic Standardization. 2023. URL: https://unstats.un.org/unsd/ungegn/nna/Azerbaijan_National_Report_2023.pdf (дата звернення: 01.07.2025).

148. Heydar Aliyev Foundation. Restoration and reopening of Chol Gala Mosque in Shusha. 2025. URL: <https://heydar-aliyev-foundation.org/en/content/view/138/5061/Chol-Gala-Mosque> (дата звернення: 01.07.2025).

149. Official web-site of President of the Republic of Azerbaijan. Ilham Aliyev attended reopening of Uzeyir Hajibeyli's house-museum in Shusha. 2024. URL: <https://president.az/en/articles/view/66876> (дата звернення: 01.07.2025).

150. Consilium.europa.eu. The EU and Armenia. 2025. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/policies/armenia/> (дата звернення: 01.07.2025).

151. EEAS. Armenia: EU launches a CSDP civilian mission to contribute to stability in border areas. 2023. URL: https://www.eeas.europa.eu/euma/armenia-eu-launches-csdp-civilian-mission-contribute-stability-border-areas_en (дата звернення: 01.07.2025).

152. U.S. Department of State. U.S.-Armenia Strategic Dialogue Joint Statement. 2022. URL: https://usa.mfa.am/en/news/2022/05/04/arm_usa_strategicdialogue/11435?mfa_news=1 (дата звернення: 01.07.2025).

153. United Nations Security Council. UN calls for restoration of humanitarian access to Nagorno-Karabakh. 2023. URL: <https://press.un.org/en/2023/sc15479.doc.htm> (дата звернення: 01.07.2025).

154. Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Azerbaijan. Armenia does not fulfill obligations from November 10 Declaration. 2023. URL: <https://mfa.gov.az/en/news/no-fulfillment-of-november10-obligations> (дата звернення: 01.07.2025).

155. President of the Republic of Azerbaijan. Statement on internal operation to restore constitutional order. 2023. URL: <https://president.az/en/articles/view/61713> (дата звернення: 01.07.2025).

156. Permanent Mission of Azerbaijan to the United Nations. Letter dated 5 December 2023 from the Permanent Representative of Azerbaijan to the United

Nations. A/78/636–S/2023/960. 2023. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/4030781> (дата звернення: 01.07.2025).

157. Turkish MFA. Press Release No. 229 on military operation in Karabakh. 2023. URL: https://www.mfa.gov.tr/no_-229_-azerbaycan-tarafindan-karabag-dabasltilan-askeri-operasyon-hk.en.mfa (дата звернення: 01.07.2025).

158. UN Press. Latest clash between Armenia, Azerbaijan undermines prospects for restored calm. 2023. URL: <https://press.un.org/en/2023/sc15418.doc.htm> (дата звернення: 01.07.2025).

159. European Parliament. Motion for a resolution on the situation in Nagorno-Karabakh. 2023. URL: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/B-9-2023-0400_EN.html (дата звернення: 01.07.2025).

160. The Office to the Prime Minister of the Republic of Armenia. As a result of the ethnic cleansing policy implemented by Azerbaijan... Yerevan, 2023. Government Press Service. URL: <https://www.primeminister.am/en/statements-and-messages/item/2023/09/28/Cabinet-meeting-Speech/> (дата звернення: 01.07.2025).

161. Parliamentary Assembly, Council of Europe. Resolution 2508: Ensuring free and safe access through the Lachin Corridor. 2023. URL: <https://pace.coe.int/en/files/32996/html> (дата звернення: 05.07.2025).

II. Матеріали правозахисних та гуманітарних організацій

162. Access Now. Скорочення демократії, зростання насильства: Відключення інтернету у 2023 році. 2024. URL: https://www.accessnow.org/wp-content/uploads/2024/05/2023-KIO-Report-EECA_UKR.pdf (дата звернення: 10.10.2025).

163. Freedom House. Disinformation and Misinformation in Armenia: Confronting the Power of False Narratives. 2021. URL: https://freedomhouse.org/sites/default/files/2021-06/Disinformation-in-Armenia_En-v3.pdf (дата звернення: 10.10.2025).

164. Amnesty International. Armenia/Azerbaijan: Decapitation and war crimes in gruesome videos must be urgently investigated. 2020. URL:

<https://www.amnesty.org/en/latest/press-release/2020/12/armenia-azerbaijan-decapitation-and-war-crimes-in-gruesome-videos-must-be-urgently-investigated/> (дата звернення: 15.10.2025).

165. Human Rights Watch. Video Shows Azerbaijan Forces Executing Armenian POWs. 2022. URL: <https://www.hrw.org/news/2022/10/14/video-shows-azerbaijan-forces-executing-armenian-pows> (дата звернення: 15.10.2025).

166. Landmine Monitor. Azerbaijan: Country Profile. 2023. URL: <https://www.the-monitor.org/en-gb/reports/2023/azerbaijan.aspx> (дата звернення: 15.10.2025).

167. Mine Action Review. Clearing the Mines 2023: Azerbaijan. 2023. URL: https://www.mineactionreview.org/assets/downloads/Azerbaijan_Clearing_the_Mines_2023.pdf (дата звернення: 15.10.2025).

168. Freedom House. Freedom on the Net 2023: Azerbaijan. 2023. URL: <https://freedomhouse.org/country/azerbaijan/freedom-net/2023> (дата звернення: 15.10.2025).

169. Access Now and the #KeepItOn coalition. Internet shutdowns in 2023: Shrinking democracy, growing violence. 2024. URL: <https://www.accessnow.org/wp-content/uploads/2024/05/2023-KIO-Report.pdf> (дата звернення: 15.10.2025).

170. Human Rights Watch. Conflict in the Soviet Union: Black January in Azerbaidzhan. 1991. URL: <https://www.hrw.org/reports/pdfs/u/ussr/ussr915.pdf> (дата звернення: 05.06.2025).

171. Human Rights Watch. Bloodshed in the Caucasus: Indiscriminate Bombing and Shelling by Azerbaijani Forces in Nagorno Karabakh. 1992. URL: <https://www.hrw.org/reports/pdfs/a/azerbjn/azerbaij92d.pdf> (дата звернення: 05.06.2025).

172. Freedom House. Armenia's Fight Against Disinformation: Towards a Whole-of-Society Approach. 2023. URL: https://freedomhouse.org/sites/default/files/2023-11/Armenia%E2%80%99s-Fight-Against-Disinformation_EN.pdf (дата звернення: 05.06.2025).

173. Freedom House. Freedom on the Net 2020: Armenia. 2020. URL: <https://freedomhouse.org/country/armenia/freedom-net/2020> (дата звернення: 05.06.2025).

174. IEPF NGO. Ceasefire documentary film presented at ADA University. 2016. URL: <https://iepf-ngo.org/en/news/20/1571> (дата звернення: 10.06.2025).

175. The HALO Trust. Congressional Armenian Issues Caucus (Pallone et al.). 2020. URL: https://www.halotrust.org/media/6887/armeniancaucus_sfopsf_fy21.pdf (дата звернення: 20.06.2025).

176. Human Rights Watch. Armenia: Unlawful Rocket, Missile Strikes on Azerbaijan. 2020. URL: <https://www.hrw.org/news/2020/12/11/armenia-unlawful-rocket-missile-strikes-azerbaijan> (дата звернення: 30.06.2024).

177. Human Rights Watch. Azerbaijan: Attack on Church Possible War Crime. 2020. URL: <https://www.hrw.org/news/2020/12/16/azerbaijan-attack-church-possible-war-crime> (дата звернення: 25.04.2025).

178. Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights. Nagorno-Karabakh: captives must be released, UN experts say. 2021. URL: <https://www.ohchr.org/en/press-releases/2021/02/nagorno-karabakh-captives-must-be-released-un-experts> (дата звернення: 25.04.2025).

179. Human Rights Watch. Azerbaijan: Armenian POWs Abused in Custody. 2021. URL: <https://www.hrw.org/news/2021/03/19/azerbaijan-armenian-pows-abused-custody> (дата звернення: 25.04.2025).

180. International Committee of the Red Cross. Nagorno-Karabakh conflict: Aftermath of fighting. 2020. URL: <https://www.icrc.org/en/document/nagorno-karabakh-conflict-aftermath-winter-deepens-agony-families-missing-people> (дата звернення: 25.04.2025).

181. International Organization for Migration. IOM Azerbaijan: Nagorno-Karabakh Conflict Situation Update, 08 October 2020. 2020. URL: <https://reliefweb.int/report/azerbaijan/iom-azerbaijan-nagorno-karabakh-conflict-situation-update-08-october-2020> (дата звернення: 25.04.2025).

182. UNESCO. Director-General calls for protection of cultural heritage in Nagorno-Karabakh. 2020. URL: <https://www.unesco.org/en/articles/director-general-calls-protection-cultural-heritage-nagorno-karabakh> (дата звернення: 25.04.2025).

183. Armenian Bar Association. The Case for Canada's Recognition of Artsakh under R2P. 2020. URL: https://armenianbar.org/wp-content/uploads/2020/12/EN_The-Case-for-Canadas-Recognition-of-Artsakh-under-R2P-25-Nov-2020.pdf (дата звернення: 25.04.2025).

184. Armenian National Committee of Australia. DFAT admits to knowing of material support of Azerbaijan by Turkey. 2020. URL: <https://www.anc.org.au/news/Media-Releases/Australian-Department-of-Foreign-Affairs-Admits-to-Knowing-of-Material-Support-of-Azerbaijan-by-Turkey> (дата звернення: 25.04.2025).

185. Armenian National Committee of America. *Official website*. URL: <https://anca.org/> (дата звернення: 25.04.2025).

186. Human Rights Watch. Armenia/Azerbaijan: Civilians Must Be Protected. 2020. URL: <https://www.hrw.org/news/2020/11/04/armenia/azerbaijan-civilians-must-be-protected> (дата звернення: 25.04.2025).

187. Human Rights Watch. Nagorno-Karabakh Conflict: Unlawful Strikes on Medical Facilities. 2020. URL: <https://www.hrw.org/news/2020/12/11/nagorno-karabakh-conflict-unlawful-strikes-medical-facilities> (дата звернення: 30.04.2025).

188. International Committee of the Red Cross. Nagorno-Karabakh conflict: Civilians bearing brunt of surge in violence. 2020. URL: <https://www.icrc.org/en/document/nagorno-karabakh-conflict-civilians-bearing-brunt-surge-violence> (дата звернення: 15.01.2025).

189. Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights. Azerbaijan must respect and protect lives of ethnic Armenians in Nagorno-Karabakh. 2023. URL: <https://www.ohchr.org/en/press-releases/2023/09/azerbaijan-must-respect-and-protect-lives-ethnic-armenians-nagorno-karabakh> (дата звернення: 15.01.2025).

190. ACAPS. Briefing note: Armenia-Azerbaijan, Nagorno-Karabakh. Humanitarian impact of the military offensive. 2023. URL:

https://www.acaps.org/fileadmin/Data_Product/Main_media/20231006_ACAPS_briefing_note_Armenia_Azerbaijan_Nagorno-Karabakh_Humanitarian_impact_of_the_military_offensive.pdf (дата звернення: 15.01.2025).

191. Global Centre for the Responsibility to Protect. Nagorno-Karabakh (Azerbaijan/Armenia). 2023. URL: <https://www.globalr2p.org/countries/nagorno-karabakh-azerbaijan-armenia/> (дата звернення: 15.01.2025).

192. Amnesty International. Azerbaijan/Armenia: Scores of civilians killed by indiscriminate use of weapons in conflict over Nagorno-Karabakh. 2021. URL: <https://www.amnesty.org/en/latest/press-release/2021/01/azerbaijan-armenia-scores-of-civilians-killed-by-indiscriminate-use-of-weapons-in-conflict-over-nagorno-karabakh/> (дата звернення: 15.01.2025).

193. International Committee of the Red Cross. Armenia: facts and figures, January-December 2023. 2023. URL: <https://www.icrc.org/en/document/armenia-facts-and-figures-january-december-2023> (дата звернення: 15.01.2025).

194. IHL in Action. Exchanging human remains, Armenia and Azerbaijan. 2020. URL: <https://ihl-in-action.icrc.org/case-study/armeniaazerbaijan-exchange-remains-dead> (дата звернення: 15.01.2025).

195. Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights. UN experts urge Azerbaijan to lift Lachin corridor blockade and end the practice of using food and medicine as tools of warfare. 2023. URL: <https://www.ohchr.org/en/press-releases/2023/08/un-experts-urge-azerbaijan-lift-lachin-corridor-blockade-and-end> (дата звернення: 15.01.2025).

196. Amnesty International. Azerbaijan: Blockade of Lachin corridor putting thousands of lives in peril must be immediately lifted. 2023. URL: <https://www.amnesty.org/en/latest/news/2023/02/azerbaijan-blockade-of-lachin-corridor-putting-thousands-of-lives-in-peril-must-be-immediately-lifted/> (дата звернення: 15.01.2025).

197. Human Rights Watch. Azerbaijan: Nagorno-Karabakh Lifeline Road Blocked. 2022. URL: <https://www.hrw.org/news/2022/12/21/azerbaijan-nagorno-karabakh-lifeline-road-blocked> (дата звернення: 15.01.2025).

198. American Bar Association. A Survey of Recently Destroyed and Endangered Armenian Cultural Property in Nagorno-Karabakh. 2025. URL: https://www.americanbar.org/groups/international_law/resources/newsletters/survey-recently-destroyed-endangered-armenian-cultural-property/ (дата звернення: 15.01.2025).

199. UNESCO. Nagorno-Karabakh: Reaffirming the obligation to protect cultural goods. UNESCO proposes sending field mission. 2020. URL: <https://www.unesco.org/en/articles/nagorno-karabakh-reaffirming-obligation-protect-cultural-goods-unesco-proposes-sending-mission-field> (дата звернення: 15.01.2025).

200. Armenia Fund USA. Armenia Fund USA Kicks Off the “Artsakh Refugee Initiative: Restoring Hope Together” to Help Forcibly Displaced Artsakh Compatriots. 2023. URL: <https://www.armeniasfund.org/newsroom/annual-armenia-fund-telethon-restoring-hope-together-to-take-place-on-thanksgiving-day/> (дата звернення: 01.07.2025).

201. Freedom House. Freedom on the Net 2022: Azerbaijan. 2022. URL: <https://freedomhouse.org/country/azerbaijan/freedom-net/2022> (дата звернення: 01.07.2025).

202. Armenian National Committee of America. Save Artsakh: International Advocacy Campaign Archive. 2021. URL: <https://anca.org/save-artsakh/> (дата звернення: 01.07.2025).

203. Caucasus Heritage Watch. Monitoring Report No. 1. 2021. URL: https://caucasusheritage.cornell.edu/?page_id=1853 (дата звернення: 01.07.2025).

204. Caucasus Heritage Watch. Damage Alert: Ghazanchetsots Cemetery (Shusha/Shushi). 2024. URL: <https://caucasusheritage.cornell.edu/?p=1517> (дата звернення: 01.07.2025).

205. Center for Truth and Justice. The Deliberate and Systematic Erasure of Armenian Cultural and Religious Sites by Azerbaijan in 2024. 2025. URL:

<https://www.cftjustice.org/wp-content/uploads/2025/02/The-Deliberate-and-Systematic-Erasure-of-Armenian-Cultural-and-Religious-Sites-by-Azerbaijan-in-2024.pdf> (дата звернення: 01.07.2025).

206. Caucasus Heritage Watch. Monitoring Report No. 7: Cultural Heritage at Risk in Nagorno-Karabakh. 2024. URL: <https://caucasusheritage.cornell.edu/wp-content/uploads/2024/06/Report-2024-07Spread.pdf> (дата звернення: 01.07.2025).

207. Caucasus Heritage Watch. Monitoring Report No. 6: Cultural Heritage at Risk in Nagorno-Karabakh. 2023. URL: <https://caucasusheritage.cornell.edu/wp-content/uploads/2023/12/Report-2023-06.pdf> (дата звернення: 01.07.2025).

208. Amnesty International. Azerbaijan/Armenia: Immediate action needed to prevent humanitarian catastrophe in Nagorno-Karabakh. 2023. URL: <https://www.amnesty.org/en/latest/news/2023/09/azerbaijan-armenia-immediate-action-needed-to-prevent-humanitarian-catastrophe/> (дата звернення: 01.07.2025).

209. Human Rights Watch. Azerbaijan: Cluster Munitions Used in Nagorno-Karabakh. 2020. URL: <https://www.hrw.org/news/2020/10/23/azerbaijan-cluster-munitions-used-nagorno-karabakh> (дата звернення: 05.07.2025).

210. Human Rights Watch. Azerbaijan: Unlawful Strikes in Nagorno-Karabakh. 2020. URL: <https://www.hrw.org/news/2020/12/11/azerbaijan-unlawful-strikes-nagorno-karabakh> (дата звернення: 05.07.2025).

ІІІ. Звіти та аналітичні матеріали аналітичних центрів і дослідницьких інституцій

211. Paul C. Is It Time to Abandon the Term Information Operations? The Strategy Bridge. 2019. URL: <https://thestrategybridge.org/the-bridge/2019/3/11/is-it-time-to-abandon-the-term-information-operations> (дата звернення: 30.09.2025).

212. Schwille M., Paul C. Intelligence Support for Operations in the Information Environment. Santa Monica: RAND Corporation, 2020. 98 p. URL: https://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/research_reports/RR3100/RR3161/RAND_RR3161.pdf (дата звернення: 30.09.2025).

213. Ekman I., Nilsson P. Ukraine's Strategic Communication Against the Russian Aggression. Gnomon Wise, 2023. 16 p. URL: <https://gnomonwise.org/public/storage/publications/October2023/mOEblCoTHtfxaBp8ql6p.pdf> (дата звернення: 30.09.2025).

214. Paul C., Matthews M. et al. Assessing and Evaluating DoD Efforts to Inform, Influence, and Persuade. Santa Monica: RAND Corporation, 2015. RR-809/1-OSD. 150 p. URL: https://www.rand.org/pubs/research_reports/RR809z1.html (дата звернення: 30.09.2025).

215. Mazarr M. J. Mastering the Gray Zone: Understanding a Changing Era of Conflict. Santa Monica: RAND Corporation, 2015. 133 p. URL: https://www.rand.org/pubs/research_reports/RR1140.html (дата звернення: 30.09.2025).

216. Гвоздь В. Конфлікт в Нагірному Карабаху. *Borysfen Intel*. 2020. URL: <https://bintel.org.ua/analytics/geopolitics/konflikt-v-nagirnomu-karabahu/> (дата звернення: 30.09.2025).

217. Колдомасов А. Невидимий бій у Нагірному Карабаху: інформаційна війна між Вірменією та Азербайджаном. *Adastra*, 2020. URL: <https://adastra.org.ua/blog/nevidimij-bij-u-nagirnomu-karabahu-informacijna-vijna-mizh-virmeniyeyu-ta-azerbajdzhanom> (дата звернення: 10.10.2025).

218. Міжнародний центр протидії російській пропаганді. Особливості інформаційного супроводу бойових дій в Нагірному Карабасі. 2020. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-presshall/3136775-osoblivosti-informacijnogo-suprovodu-bojovih-dij-v-nagirnomu-karabasi.html> (дата звернення: 10.10.2025).

219. Shafiyev F., Chiragova I. International Media Coverage of the Second Karabakh War. Baku: AIR Center, 2022. URL: <https://aircenter.az/uploads/pGEcxJ54fmez.pdf> (дата звернення: 10.10.2025).

220. Huseynov V., Dewji N. ANALYSIS: Disinformation Use by Russia and Armenia in the Armenia-Azerbaijan Conflict. Baku: AIR Center, 2022. URL: <https://aircenter.az/uploads/vmhVTdA40gnw.pdf> (дата звернення: 10.10.2025).

221. Huseynov V. ISP Working Paper: The July 2020 Clashes on the Armenia-Azerbaijan Border and Implications for the Old Conflict. Baku: AIR Center, 2020. URL: <https://aircenter.az/en/single/isp-working-paper--the-july-2020-clashes-on-the-armenia-azerbaijan-border-and-implications-for-the-old-conflict-449> (дата звернення: 10.10.2025).

222. Abbasova A. Game of Drones in the South Caucasus: How did the “winter” come? Baku: Topchubashov Center, 2020. URL: <https://top-center.org/js/ckfinder/userfiles/files/Game%20of%20drones%20in%20the%20South%20Caucasus.pdf> (дата звернення: 10.10.2025).

223. İbrahimov M. The Military and Economic Consequences of the Second Karabakh War for Armenia. Baku: AIR Center, 2021. URL: <https://aircenter.az/uploads/files/military%20and%20economic%20consequences.pdf> (дата звернення: 10.10.2025).

224. Smbatyan H., research coordinator. The Patterns of Disseminating Disinformation in the Armenian Online Media: A Sociological Research. Yerevan: Media Initiatives Center, 2021. 45 p. URL: https://mediainitiatives.am/wp-content/uploads/2021/03/Disinformation_Research_Report_EN.pdf (дата звернення: 10.10.2025).

225. Kırđemir B. Karabakh War in Online News and Social Media: Representation, Confrontation and Maneuvers of Information. Istanbul: EDAM, 2021. URL: <https://edam.org.tr/en/cyber-governance-digital-democracy/karabakh-war-in-online-news-and-social-media-representation-confrontation-and-maneuvers-of-information> (дата звернення: 10.10.2025).

226. Balcı Ç., Aslanlı K. Karabağ Savaşı ve İran: Stratejik İletişim Perspektifi. Ankara: İran Araştırmaları Merkezi (İRAM), 2022. 24 p. URL: <https://www.iramcenter.org/uploads/files/2-karabag-savasi-ve-iran-stratejik-iletisim-perspektifi.pdf> (дата звернення: 10.10.2025).

227. IDFI. Disinformation related to Georgia’s Position on Karabakh Conflict in Armenian and Azerbaijani Media. 2020. URL: https://idfi.ge/en/disinformation-karabakh_conflict (дата звернення: 10.10.2025).

228. Georgia's Information Environment through the Lens of Russia's Influence / Bolkvadze N. et al. Riga: NATO Strategic Communications Centre of Excellence, 2021. URL: <https://stratcomcoe.org/cuploads/pfiles/Georgias-information-environment-through-the-lens-of-Russias-influence.pdf> (дата звернення: 10.10.2025).

229. PSCRП team. Russia's Information and Hybrid War for the South Caucasus: Threats and Assurances of Friendship. *PSCRП-BESA Reports*. No. 152. Herzliya: The Begin-Sadat Center for Strategic Studies, 2025. URL: <https://besacenter.org/?p=59687> (дата звернення: 10.10.2025).

230. Wrobel R. The changing geopolitics in the South Caucasus during the war in Ukraine: Chances and risks for the region. *Ordnungspolitische Diskurse*. No. 2023-2. Erfurt, 2023. 34 p. URL: <https://www.econstor.eu/handle/10419/279777> (дата звернення: 15.10.2025).

231. Shaikh S., Rumbaugh W. The Air and Missile War in Nagorno-Karabakh: Lessons for the Future of Strike and Defense. Washington, DC: CSIS, 2020. URL: <https://www.csis.org/analysis/air-and-missile-war-nagorno-karabakh-lessons-future-strike-and-defense> (дата звернення: 15.10.2025).

232. Douglas N. The Significance of the Lachin Corridor in the Nagorno-Karabakh Conflict. *ZOiS Spotlight*, 2023. URL: <https://www.zois-berlin.de/en/publications/zois-spotlight/the-significance-of-the-lachin-corridor-in-the-nagorno-karabakh-conflict> (дата звернення: 05.06.2025).

233. OSW. The Four-Day War in Nagorno-Karabakh. Warsaw: Centre for Eastern Studies, 2016. URL: <https://www.osw.waw.pl/en/publikacje/analyses/2016-04-06/four-day-war-nagorno-karabakh> (дата звернення: 05.06.2025).

234. The Central Asia-Caucasus Analyst. Armenia's Enduring Military Dependence On Russia Resists Erosion. 2024. URL: <https://www.cacianalyst.org/publications/analytical-articles/item/13816-armenias-enduring-military-dependence-on-russia-resists-erosion.html> (дата звернення: 05.06.2025).

235. SIPRI. Arms Transfers to Conflict Zones: The Case of Nagorno-Karabakh. 2021. URL: <https://www.sipri.org/commentary/topical-backgrounder/2021/arms-transfers-conflict-zones-case-nagorno-karabakh> (дата звернення: 05.06.2025).

236. Tian N., Lopes da Silva D., Marksteiner A. Trends in World Military Expenditure, 2020. *SIPRI Fact Sheet*. Stockholm: Stockholm International Peace Research Institute, 2021. 12 p. URL: https://www.sipri.org/sites/default/files/2021-04/fs_2104_milex_0.pdf (дата звернення: 05.06.2025).

237. Reynolds M. Confidence and Catastrophe: Armenia and the Second Nagorno-Karabakh War. *War on the Rocks*. 2021. URL: <https://warontherocks.com/2021/01/confidence-and-catastrophe-armenia-and-the-second-nagorno-karabakh-war/> (дата звернення: 05.06.2025).

238. The Military Balance 2020. London: The International Institute for Strategic Studies, 2020. URL: <https://www.iiss.org/publications/the-military-balance/military-balance-2020-book/> (дата звернення: 05.06.2025).

239. CACI Analyst. Nagorno-Karabakh and the military balance. 2020. URL: <https://www.cacianalyst.org/publications/analytical-articles/item/13362-nagorno-karabagh-and-the-military-balance.html> (дата звернення: 05.06.2025).

240. Spinu N. Armenia Cybersecurity Governance Assessment. Geneva: DCAF, 2021. URL: <https://www.dcaf.ch/sites/default/files/publications/documents/ArmeniaCybersecurityGovernanceAssessment.pdf> (дата звернення: 05.06.2025).

241. Karabakh: From Conflict to Resolution / Karagol E. T. et al. Ankara: SETA, 2023. URL: <https://media.setav.org/en/file/2023/06/karabakh-from-conflict-to-resolution.pdf> (дата звернення: 05.06.2025).

242. Tatikyan S. Azerbaijan's Information Warfare Against France Amongst Nations of Sub-Saharan Africa. FMES: Strategic and Geopolitical Thinking. 2025. 10 p. URL: https://fmes-france.org/wp-content/uploads/2025/02/az-africa-fr-29-january-2025_rev-bagayoko-st.pdf (дата звернення: 10.06.2025).

243. Hovhannisyan E. Conflicts and Militarization of Education: Part II. Armenia. Urban memory scapes, 2019. URL: <https://p-s-urban.cisr->

berlin.org/en/conflicts-and-militarization-of-education-part-ii/ (дата звернення: 10.06.2025).

244. Mehdiyev E. Security Sector Reform in Azerbaijan: Key Milestones and Lessons Learned. Geneva: DCAF – Geneva Centre for Security Sector Governance, 2021. URL: https://www.dcaf.ch/sites/default/files/publications/documents/SSR_in_Azerbaijani_feb_2021.pdf (дата звернення: 10.06.2025).

245. Zeynalov E. E. et al. The Rights of Conscripts in Eastern Europe, Central Asia, and the South Caucasus. *DCAF case study*. 2020. P. 23-39. URL: https://www.dcaf.ch/sites/default/files/publications/documents/11CaseStudies-Russian_English-June%202021_EN.pdf (дата звернення: 10.06.2025).

246. Akhundov J. Conflicts and militarization of education. Part I. Azerbaijan. Urban memory scapes, 2020. URL: <https://p-s-urban.cisr-berlin.org/en/conflicts-and-militarization-of-education-part-i/> (дата звернення: 10.06.2025).

247. Pambukhchyan A. The 'Nation-Army' concept: The story of failed national-militaristic propaganda in Armenia. London: The Foreign Policy Centre, 2018. URL: <https://fpc.org.uk/the-nation-army-concept-the-story-of-failed-national-militaristic-propaganda-in-armenia/> (дата звернення: 10.06.2025).

248. Pfeilschifter V., Barberis C. F. State Dominance and its Discontents among Azerbaijani Youth. ZOIS Spotlight, 2023. URL: <https://www.zois-berlin.de/en/publications/zois-spotlight/state-dominance-and-its-discontents-among-azerbaijani-youth> (дата звернення: 10.06.2025).

249. Varpahovskis E. Diaspora Diplomacy and the Conflict in Nagorno-Karabakh/Artsakh. USC Center on Public Diplomacy Blog, 2020. URL: <https://uscpublicdiplomacy.org/blog/diaspora-diplomacy-and-conflict-nagorno-karabakhartsakh> (дата звернення: 10.06.2025).

250. Institute for the Study of Human Rights. The Media war by Azerbaijan and Turkey against Armenia and Nagorno-Karabakh. Columbia University, 2020. URL: <https://www.humanrightscolumbia.org/news/media-war-azerbaijan-and-turkey-against-armenia-and-nagorno-karabakh> (дата звернення: 10.06.2025).

251. AVİM. Azerbaijan, Turkey seek peaceful resolution of Karabakh conflict. Center for Eurasian Studies, 2020. URL: <https://avim.org.tr/en/Bulten/azerbaijan-turkey-seek-peaceful-resolution-of-karabakh-conflict> (дата звернення: 10.06.2025).

252. De Waal T. The Nagorny Karabakh conflict in its fourth decade. *CEPS Working Document. No. 2*. Brussels: Centre for European Policy Studies, 2021. URL: https://cdn.ceps.eu/wp-content/uploads/2021/09/WD2021-02_The-Nagorny-Karabakh-Conflict-in-its-Fourth-Decade.pdf (дата звернення: 10.06.2025).

253. Lucas E., Pomerantsev P. Winning the information war: Techniques and counter-strategies to Russian propaganda in Central and Eastern Europe. Washington: Center for European Policy Analysis, 2016. 66 p. URL: <https://www.lse.ac.uk/iga/assets/documents/arena/archives/winning-the-information-war-full-report-pdf.pdf> (дата звернення: 10.06.2025).

254. Center for Strategic and International Studies. Global Security Forum 2023: Transatlantic Defense. 2023. URL: <https://www.csis.org/events/global-security-forum-2023-transatlantic-defense> (дата звернення: 10.06.2025).

255. Kopchak V. Border Tensions between Armenia and Azerbaijan: Military and Political Implications. *EaP Think Bridge*. Issue 20. August 2020. Kyiv: Prism UA, 2020. 23 p. URL: <https://prismua.org/wp-content/uploads/2020/08/EaP-Think-Bridge-20-2020.pdf> (дата звернення: 10.06.2025).

256. Melvin N. When the Chips Are Down: Russia's Stance in the Current Azeri-Armenian Confrontation. Royal United Services Institute, 2020. URL: <https://www.rusi.org/explore-our-research/publications/commentary/when-chips-are-down-russias-stance-current-azeri-armenian-confrontation> (дата звернення: 10.06.2025).

257. Huseynov V. Azerbaijan, Turkey Hold Large-Scale Military Drills Amidst Escalation of Tensions With Armenia. Washington, DC: The Jamestown Foundation, 2020. URL: <https://jamestown.org/program/azerbaijan-turkey-hold-large-scale-military-drills-amidst-escalation-of-tensions-with-armenia/> (дата звернення: 20.06.2025).

258. International Crisis Group. Digging Out of Deadlock in Nagorno-Karabakh. *Europe Report No. 255*. 2019. URL: <https://www.crisisgroup.org/europe->

central-asia/caucasus/nagorno-karabakh-conflict/255-digging-out-deadlock-nagorno-karabakh (дата звернення: 20.06.2025).

259. Conciliation Resources. Preparing populations for peace: Implications for Armenian and Azerbaijani peacebuilding. London, 2019. URL: <https://www.c-r.org/learning-hub/preparing-populations-peace-implications-armenian-azerbaijani-peacebuilding> (дата звернення: 20.06.2025).

260. International Alert. European Partnership for the Peaceful Settlement of the Conflict over Nagorny Karabakh (2010-2019). London, 2020. URL: <https://www.international-alert.org/stories/european-partnership-for-the-peaceful-settlement-of-the-conflict-over-nagorny-karabakh/> (дата звернення: 20.06.2025).

261. SIPRI. Trends in International Arms Transfers, 2020. *Fact Sheet*. Stockholm, 2021. DOI: <https://doi.org/10.55163/MBXQ1526> (дата звернення: 20.06.2025).

262. Bisaccio D. Armenia Receives \$100 Million Russian Military Loan. Defense Security Monitor. *Forecast International*. 2017. URL: <https://dsm.forecastinternational.com/2017/10/12/armenia-receives-100-million-russian> (дата звернення: 20.06.2025).

263. Transparency International – Defence & Security. Using Corrupt Practices as Foreign Policy Tools. London, 2019. URL: https://ti-defence.org/wp-content/uploads/2019/11/TIDS_CorruptionasStatecraft.pdf (дата звернення: 20.06.2025).

264. Broers L. Armenia and Azerbaijan's Season of Symbolic Offensives. Chatham House, 2020. URL: <https://www.chathamhouse.org/2020/06/armenia-and-azerbajjans-season-symbolic-offensives> (дата звернення: 20.06.2025).

265. International Crisis Group. Nagorno-Karabakh's Gathering War Clouds. *Europe Report No. 244*. 2017. URL: <https://www.crisisgroup.org/europe-central-asia/caucasus/nagorno-karabakh-azerbaijan/244-nagorno-karabakhs-gathering-war-clouds> (дата звернення: 20.06.2025).

266. Stronski P., Sokolsky R. Multipolarity in Practice: Understanding Russia's Engagement With Regional Institutions. Washington, DC: Carnegie Endowment for

International Peace, 2020. 24 p. URL: https://assets.carnegieendowment.org/static/files/files__Stronski_Sokolsky_Multipolarity_final.pdf (дата звернення: 20.06.2025).

267. TRT World Research Centre. One Nation, Two States: Turkey's Stance on the Recent Escalation Between Armenia and Azerbaijan. 2020. URL: <https://researchcentre.trtworld.com/info-packs/one-nation-two-states-turkeys-stance-on-the-recent-escalation-between-armenia-and-azerbaijan/> (дата звернення: 20.06.2025).

268. The Jamestown Foundation. Clashes on Azerbaijan-Armenia Border Threaten Regional Transport and Energy Routes. 2020. URL: <https://jamestown.org/program/clashes-on-azerbaijan-armenia-border-threaten-regional-transport-and-energy-routes/> (дата звернення: 20.06.2025).

269. SIPRI. Trends in International Arms Transfers, 2019. *Fact Sheet*. 2020. DOI: 10.55163/FS2020-03. URL: https://www.sipri.org/sites/default/files/2020-03/fs_2003_at_2019.pdf (дата звернення: 20.06.2025).

270. Project on the Rule of Law in Armed Conflicts. Military occupation of Azerbaijan by Armenia. 2020. URL: <http://www.rulac.org/browse/conflicts/military-occupation-of-azerbaijan-by-armenia#collapse4accord> (дата звернення: 30.06.2024).

271. Kofman M., Nersisyan L. The Second Nagorno-Karabakh War: Two Weeks In. *War on the Rocks*. 2020. URL: <https://warontherocks.com/2020/10/the-second-nagorno-karabakh-war-two-weeks-in/> (дата звернення: 30.06.2024).

272. The Jamestown Foundation. The information warfare front in the Second Karabakh War. 2021. URL: <https://jamestown.org/program/the-information-warfare-front-in-the-second-karabakh-war> (дата звернення: 20.02.2025).

273. Institute for Security and Development Policy. The Media Dimension of the Nagorno-Karabakh Conflict. 2022. URL: <https://isdpeu.eu/publication/the-media-dimension-of-the-nagorno-karabakh-conflict> (дата звернення: 20.02.2025).

274. Міжнародний центр протидії російській пропаганді. Гібридна складова вірмено-азербайджанської війни. 2020. URL: <https://www.iccrp.org/gibrydna-skladova-virmeno-azerbajdzhanskoyi-vijny-chastyna-1> (дата звернення: 20.02.2025).

275. Watling J. The Key to Armenia's Tank Losses: The Sensors, Not the Shooters. *RUSI*. 2020. URL: <https://www.rusi.org/explore-our-research/publications/rusi-defence-systems/key-armenias-tank-losses-sensors-not-shooters> (дата звернення: 20.02.2025).

276. Mazanashvili T. Exploring the religious dimension of the Nagorno-Karabakh conflict. *Libel*. 2023. URL: <https://libel.iflry.com/exploring-the-religious-dimension-of-nagorno-karabakh-conflict> (дата звернення: 20.02.2025).

277. Freeman B., DerSimonian A. The Lobbying Battle for Nagorno-Karabakh. Quincy Brief No. 49. December 2023. Quincy Institute for Responsible Statecraft, 2023. 28 p. URL: <https://quincyinst.org/research/the-lobbying-battle-for-nagorno-karabakh/#> (дата звернення: 25.04.2025).

278. GPIL. Germany goes back on earlier statements on the international legal status of Nagorno-Karabakh. 2020. URL: <https://gpil.jura.uni-bonn.de/2020/10/germany-goes-back-on-earlier-statements-on-the-international-legal-status-of-nagorno-karabakh> (дата звернення: 25.04.2025).

279. IEEE. Conflicto de Nagorno Karabaj 2020: ¿Nos encontramos ante la solución definitiva? Documento de Opinión IEEE 154/2020. 2020. URL: https://www.ieee.es/Galerias/fichero/docs_opinion/2020/DIEEEO154_2020SARSET_Nagorno.pdf (дата звернення: 25.04.2025).

280. Royal United Services Institute. The Nagorno-Karabakh Conflict and the Challenge for Georgia. 2020. URL: <https://www.rusi.org/explore-our-research/publications/commentary/nagorno-karabakh-conflict-and-challenge-georgia> (дата звернення: 25.04.2025).

281. CACI Analyst. Russia's Strategic Position in the South Caucasus. 2023. URL: <https://cacianalyst.org/publications/analytical-articles/item/13712> (дата звернення: 25.04.2025).

282. International Crisis Group. Responding to the Humanitarian Catastrophe in Nagorno-Karabakh. 2020. URL: <https://www.crisisgroup.org/europe-central-asia/caucasus/nagorno-karabakh-conflict/responding-humanitarian-catastrophe-nagorno> (дата звернення: 25.04.2025).

283. The Jamestown Foundation. Turkey Supports Azerbaijan's Operation in Karabakh. 2020. URL: <https://jamestown.org/program/turkey-supports-azerbaijans-operation-in-karabakh/> (дата звернення: 30.04.2025).

284. International Crisis Group. Preventing a Bloody Harvest on the Armenia-Azerbaijan State Border. 2020. URL: <https://www.crisisgroup.org/europe-central-asia/caucasus/armenia/preventing-bloody-harvest-armenia-azerbaijan-state-border> (дата звернення: 25.04.2025).

285. Carnegie Europe. Armenia-Azerbaijan Conflict: Europe's Failure. 2020. URL: <https://carnegieeurope.eu/strategiceurope/82996> (дата звернення: 25.04.2025).

286. RAND. The Battle for Nagorno-Karabakh Shows the Future of War. 2020. URL: <https://www.rand.org/blog/2020/10/the-battle-for-nagorno-karabakh-shows-the-future-of.html> (дата звернення: 25.04.2025).

287. Chatham House. Nagorny Karabakh: The Caucasus' Long-standing Tinderbox. 2020. URL: <https://www.chathamhouse.org/2020/10/nagorny-karabakh-caucasus-long-standing-tinderbox> (дата звернення: 25.04.2025).

288. The Jamestown Foundation. Azerbaijan Employs Strategic Communications Tools in Karabakh Conflict. 2020. URL: <https://jamestown.org/program/azerbaijan-employs-strategic-communications-tools-in-karabakh-conflict/> (дата звернення: 25.04.2025).

289. Hudson Institute. The South Caucasus: A New Arena for Turkish Influence. 2020. URL: <https://www.hudson.org/research/16440-the-south-caucasus-a-new-arena-for-turkish-influence> (дата звернення: 25.04.2025).

290. Самусь М. Карабах: війна майбутнього. *Defence Express*. 2020. URL: <https://defence-ua.com/index.php/statti/7749-karabakh-vijna-maybutnogo> (дата звернення: 30.04.2025).

291. Герасимчук С. Карабаський конфлікт: геополітичні наслідки. *Український центр європейської політики*, 2020. URL: <https://ucerp.org.ua/karabakh/> (дата звернення: 30.04.2025).

292. Abrahamyan E. Russia's Disinformation Campaign in Armenia: Objectives, Narratives and Impact. *ECIPE Occasional Paper. No. 03*. 2022. URL:

<https://ecipe.org/publications/russias-influence-disinformation-campaign-in-armenia/>
(дата звернення: 20.02.2025).

293. International Crisis Group. Visualising the Conflict over Nagorno-Karabakh. 2020. URL: <https://www.crisisgroup.org/content/visualising-conflict-over-nagorno-karabakh> (дата звернення: 30.04.2025).

294. International Crisis Group. Post-war Prospects for Nagorno-Karabakh. *Europe Report No. 264*. 2020. URL: <https://www.crisisgroup.org/europe-central-asia/caucasus/nagorno-karabakh-conflict/264-post-war-prospects-nagorno-karabakh>
(дата звернення: 15.01.2025).

295. Ismayilov E. The Unfinished Peace in Karabakh. Baku Research Institute, 2021. URL: <https://bakuresearchinstitute.org/the-unfinished-peace-in-karabakh/> (дата звернення: 15.01.2025).

296. International Crisis Group. Nagorno-Karabakh: Risk of Renewed War. *Europe Briefing No. 94*. 2023. URL: <https://www.crisisgroup.org/europe-central-asia/caucasus/nagorno-karabakh/b94-nagorno-karabakh-risk-renewed-war> (дата звернення: 15.01.2025).

297. Stronski P. Unfinished Business in the Armenia-Azerbaijan Conflict. Carnegie Endowment for International Peace, 2021. URL: <https://carnegieendowment.org/research/2021/02/unfinished-business-in-the-armenia-azerbaijan-conflict?lang=en¢er=europe> (дата звернення: 15.01.2025).

298. CSIS. Azerbaijan Deploys LORA and Polonez Missile Systems. Missile Threat, 2021. URL: <https://missilethreat.csis.org/azerbaijan-deploys-lora-and-polonez-missile-systems> (дата звернення: 15.01.2025).

299. De Waal T. A Tragic Endgame in Karabakh. Carnegie Endowment for International Peace, 2023. URL: <https://carnegieendowment.org/posts/2023/09/a-tragic-endgame-in-karabakh> (дата звернення: 15.01.2025).

300. Carnegie Endowment for International Peace. The Kremlin's South Caucasus Retreat. 2023. URL: <https://carnegieendowment.org/2023/09/28/kremlin-south-caucasus-retreat-pub-90514> (дата звернення: 15.01.2025).

301. Trading Economics. Armenia Inflation Rate. URL: <https://tradingeconomics.com/armenia/inflation-cpi> (дата звернення: 15.01.2025).

302. Fitch Ratings. Armenia Credit Ratings. URL: <https://www.fitchratings.com/entity/armenia-83313661> (дата звернення: 15.01.2025).

303. USC Dornsife Institute of Armenian Studies. Focus on Karabakh: An Overview of the Turkish-Azerbaijani Economic Cooperation. 2023. URL: <https://dornsife.usc.edu/armenian/initiatives/resources-on-karabakh/focus-on-karabakh-an-overview-of-the-turkish-azerbaijani-economic-cooperation/> (дата звернення: 15.01.2025).

304. United States Holocaust Memorial Museum. Refugees from Nagorno-Karabakh face uncertain future. 2023. URL: <https://www.ushmm.org/genocide-prevention/blog/refugees-from-nagorno-karabakh-face-uncertain-future-one-year-after-fleeing> (дата звернення: 15.01.2025).

305. ACLED. Destruction of Armenian heritage in Nagorno-Karabakh. 2024. URL: <https://acleddata.com/2024/09/20/destruction-of-armenian-heritage/> (дата звернення: 15.01.2025).

306. Cornell University. Hundreds of Armenian heritage sites at risk in Nagorno-Karabakh. 2024. URL: <https://as.cornell.edu/news/hundreds-armenian-heritage-sites-risk-nagorno-karabakh> (дата звернення: 15.01.2025).

307. Carnegie Europe. The Future of Democracy and State Building in Postconflict Armenia. 2021. URL: <https://carnegieeurope.eu/research/84623> (дата звернення: 01.07.2025).

308. Yusifov E. Reflection of Post War Realities in Armenian Public Opinion. Baku: AIR Center, 2021. 6 p. URL: <https://coilink.org/20.500.12592/7x9kvp> (дата звернення: 01.07.2025).

309. Boell Foundation. Memory Politics of the Republic of Armenia: 30 Years in Review. 2023. URL: https://ge.boell.org/sites/default/files/2023-05/kharatyan-shagoayan_eng.pdf (дата звернення: 01.07.2025).

310. TRT World Research Centre. The Karabakh Gambit: Responsibility for the Future. 2021. URL: https://researchcentre.trtworld.com/wp-content/uploads/2021/12/The_Karabakh_Gambit_.pdf (дата звернення: 01.07.2025).

311. CACI Analyst. Azerbaijan's diplomatic resurgence in the post-war era. 2023. URL: <https://www.cacianalyst.org/publications/analytical-articles/item/13874-azerbajians-diplomatic-resurgence.html> (дата звернення: 01.07.2025).

312. European Stability Initiative. Caviar Diplomacy: How Azerbaijan Silenced the Council of Europe. Berlin: European Stability Initiative, 2012. URL: <https://www.esiweb.org/publications/caviar-diplomacy-how-azerbaijan-silenced-council-europe> (дата звернення: 01.07.2025).

313. ISPI. Azerbaijan's new phase of lobbying after 2020 war. 2023. URL: <https://www.ispionline.it/en/publication/azerbajians-new-faces-of-caviar-diplomacy-162604> (дата звернення: 01.07.2025).

314. ICMPD. Best practices in diaspora engagement for Azerbaijan. 2023. URL: https://www.icmpd.org/file/download/61116/file/MOBILAZE-2-Diaspora%20Study_EN_WEB.pdf (дата звернення: 01.07.2025).

315. Internews. Media Market Analysis: Armenia. 2024. URL: <https://internews.org/wp-content/uploads/2024/02/Media-Market-Analysis-Report.pdf> (дата звернення: 01.07.2025).

316. Darieva T. Patriotism in the Armenian Diaspora after the Nagorno-Karabakh War. ZOIS Spotlight 16/2021. *Centre for East European and International Studies*, 2021. URL: <https://www.zois-berlin.de/en/publications/patriotism-in-the-armenian-diaspora-after-the-nagorno-karabakh-war> (дата звернення: 05.07.2025).

317. International Crisis Group. The Nagorno-Karabakh Blockade: Key Issues and Risks. 2023. URL: <https://www.crisisgroup.org/europe-central-asia/caucasus/nagorno-karabakh/266-nagorno-karabakh-blockade-key-issues> (дата звернення: 01.07.2025).

318. CFR. Nagorno-Karabakh Conflict Tracker. 2023. URL: <https://www.cfr.org/global-conflict-tracker/conflict/nagorno-karabakh-conflict> (дата звернення: 01.07.2025).

319. РСМД. Карабахское противостояние: роль России и Турции. 2020. URL: <https://russiancouncil.ru/blogs/mamed-mustafaev/karabakhskoe-protivostoyanie-rol-rossii-i-turtsii/> (дата звернення: 05.07.2025).

320. Foreign Policy Research Institute. A frozen conflict boils over: Nagorno-Karabakh in 2023 and future implications. 2024. URL: <https://www.fpri.org/article/2024/01/a-frozen-conflict-boils-over-nagorno-karabakh-in-2023-and-future-implications/> (дата звернення: 05.07.2025).

321. Chatham House. Azerbaijan's military action in Karabakh has ended any hopes of autonomy. 2023. URL: <https://www.chathamhouse.org/2023/09/azerbaijans-military-action-karabakh-has-ended-any-hopes-autonomy> (дата звернення: 05.07.2025).

IV. Матеріали засобів масової інформації (міжнародні, регіональні, українські)

322. Лащенко О. Війна в Карабасі: уроки для України та її армії. *Радіо Свобода*. 2020. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/viyna-v-karabasi-uroky-dlya-ukrainy-ta-yiyi-armiyi/30939727.html> (дата звернення: 10.10.2025).

323. Панченко Ю., Сидоренко С. Карабах, не схожий на Донбас: 8 відповідей на запитання про нову війну на Кавказі. *Європейська правда*. 2020. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2020/10/1/7114911/> (дата звернення: 10.10.2025).

324. Шелест Г., Семиволос І., Сафаров А. Що треба знати журналістам про вірмено-азербайджанський конфлікт? *Детектор медіа*. 2020. URL: <https://detector.media/infospace/article/181561/2020-10-15-shcho-treba-znaty-zhurnalistam-pro-virmeno-azerbaydzhanskyu-konflikt/> (дата звернення: 10.10.2025).

325. Брайлян Є. «Вірменія може стати наступною Україною»: російська пропаганда та Нагірний Карабах. *Детектор медіа*. 2023. URL: <https://ms.detector.media/propaganda-ta-vplivi/post/33066/2023-09-28-virmeniya-mozhe-staty-nastupnoyu-ukrainoyu-rosiyska-propaganda-ta-nagirnyy-karabakh/> (дата звернення: 10.10.2025).

326. Николаева А., Быковский П. Ситуация вокруг Нагорного Карабаха и посылы российской пропаганды. *Детектор медиа*. 2023. URL: <https://detector.media/infospace/article/217171/2023-09-22-sytuatsyya-vokrug-nagornogo-karabakha-y-posyly-rossyyskoj-propagandy/> (дата звернення: 10.10.2025).

327. Довженко О. «Втомлюватись» від чужої війни та заплющувати на неї очі – ми теж це вміємо. *Детектор медиа*. 2022. URL: <https://detector.media/infospace/article/201667/2022-08-06-vtomlyuvatys-vid-chuzhoi-viyny-ta-zaplyushchuvaty-na-nei-ochi-my-tezh-tse-vmiemo/> (дата звернення: 10.10.2025).

328. Kopalyan N. Why Armenia Lost and Why Azerbaijan Will Also Lose: The Trappings of Strategic Narcissism. *EVN Report*. 2021. URL: <https://evnreport.com/opinion/why-armenia-lost-and-why-azerbaijan-will-also-lose-the-trappings-of-strategic-narcissism/> (дата звернення: 10.10.2025).

329. Eaton W. J. Aliyev Dropped From Soviet Politburo: Ex-KGB Official from Azerbaijan Apparently Was Forced to Retire. *Los Angeles Times*. 1987. URL: <https://www.latimes.com/archives/la-xpm-1987-10-22-mn-15833-story.htm> (дата звернення: 05.06.2025).

330. Карабаське перемир'я: 20 років без миру. *BBC News Україна*. 2014. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/politics/2014/05/140506_karabakh_anniversary_truce_it (дата звернення: 05.06.2025).

331. Azerbaijan Says 13 Of Its Soldiers Killed In Clashes With Armenian Forces. *Radio Free Europe/Radio Liberty*. 2014. URL: <https://www.rferl.org/a/azerbaijan-soldiers-killed-armenia-karabakh/26513946.html> (дата звернення: 05.06.2025).

332. Bloody clashes between Azerbaijan and Armenia over disputed territory. *The Guardian*. 2014. URL: <https://www.theguardian.com/world/2014/aug/04/nagorno-karabakh-clashes-azerbaijan-armenia> (дата звернення: 05.06.2025).

333. Video shows Armenian Mil Mi-24 helicopter shot down by Azerbaijani forces. *The Aviationist*. 2014. URL: <https://theaviationist.com/2014/11/13/video-armenian-mi-24-shot-down/> (дата звернення: 05.06.2025).

334. Сім фактів про причини і наслідки «чотириденної війни» в Карабасі. *Hromadske.ua*. 2016. URL: <https://hromadske.ua/posts/sim-faktiv-pro-prychyny-i-naslidky-chotyrydennoi-viiny-v-karabasi> (дата звернення: 05.06.2025).

335. Turkey's Military Exports to Azerbaijan Have Risen Six-Fold in 2020. *CivilNet*. 2020. URL: <https://www.civilnet.am/en/news/380401/turkeys-military-exports-to-azerbaijan-have-risen-six-fold-in-2020/> (дата звернення: 05.06.2025).

336. Жирохов М. Азербайджан проти Вірменії: сили сторін. *Апостроф*. 2020. URL: <https://apostrophe.ua/ua/article/world/ex-ussr/2020-09-29/azerbaydjan-protiv-armenii-silyi-storon/35272> (дата звернення: 05.06.2025).

337. What's Behind Armenia's Military Reform? *CivilNet*. 2025. URL: <https://www.civilnet.am/en/news/810410/whats-behind-armenias-military-reform/> (дата звернення: 05.06.2025).

338. Azerbaijan's Pivotal Role in Defeating Fascism in World War II. *AzerNews*. 2025. URL: <https://www.azernews.az/analysis/241534.html> (дата звернення: 10.06.2025).

339. Laycock J. Nagorno-Karabakh's Myth of Ancient Hatreds. *History Today*. 2020. URL: <https://www.historytoday.com/miscellanies/nagorno-karabakhs-myth-ancient-hatreds> (дата звернення: 10.06.2025).

340. Азербайджан і Вірменія воюють за Нагірний Карабах. Звідки взявся цей конфлікт? *Hromadske*. 2020. URL: <https://hromadske.ua/posts/azerbajdzhan-i-vmeniya-voyuyut-za-nagirnij-karabah-zvidki-vzyavsya-sej-konflikt> (дата звернення: 10.06.2025).

341. Бої на кордоні Вірменії та Азербайджану: руйнівні наслідки обстрілів (фоторепортаж). *Радіо Свобода*. 2020. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/armenia-and-azerbaijan-images-from-the-conflict/30733581.html> (дата звернення: 10.06.2025).

342. Чому Азербайджан виграв війну у Карабаху? Відповідають військові експерти. *BBC News Україна*. 2020. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-54912350> (дата звернення: 20.06.2025).

343. Генсек ООН проведе беседу с лидерами Армении и Азербайджана. *РБК-Україна*. 2020. URL: <https://www.rbc.ua/rus/news/gensek-oon-provedet-besedu-liderami-armenii-1601234462.html> (дата звернення: 20.06.2025).

344. Toivo Klaar on the South Caucasus Problems and Conflicts. *Civil.ge*. 2018. URL: <https://civil.ge/archives/219657/amp> (дата звернення: 20.06.2025).

345. Russia grants \$200 million loan to Armenia to help modernise army. *Reuters*. 2015. URL: <https://www.reuters.com/article/world/russia-grants-200-million-loan-to-armenia-to-help-modernise-army-idUSKCN0PC1PY/> (дата звернення: 20.06.2025).

346. Armenia ratifies agreement on joint air-defence system with Russia. *Reuters*. 2016. URL: <https://www.reuters.com/article/world/armenia-ratifies-agreement-on-joint-air-defence-system-with-russia-idUSKCN0ZG2B1/> (дата звернення: 20.06.2025).

347. Armenian threat to Turkey–Azerbaijan energy corridor. *Anadolu Agency*. 2020. URL: <https://www.aa.com.tr/en/analysis/-armenian-threat-to-turkey-azerbaijan-energy-corridor/1918286> (дата звернення: 20.06.2025).

348. Azerbaijan, Turkey team up for large-scale military drills. *Caspian News*. 2020. URL: <https://caspiannews.com/news-detail/azerbaijan-turkey-team-up-for-large-scale-military-drills-2020-7-28-58/> (дата звернення: 20.06.2025).

349. Azerbaijan to purchase combat drones from Turkey. *Anadolu Agency*. 2020. URL: <https://www.aa.com.tr/en/economy/azerbaijan-to-purchase-combat-drones-from-turkey/1885986> (дата звернення: 20.06.2025).

350. Azerbaijan to buy armed drones from Turkey. *DefenseNews*. 2020. URL: <https://www.defensenews.com/unmanned/2020/06/25/azerbaijan-to-buy-armed-drones-from-turkey/> (дата звернення: 20.06.2025).

351. Turkish arms sales to Azerbaijan surged before Nagorno-Karabakh fighting. *Reuters*. 2020. URL: <https://www.reuters.com/article/world/turkish-arms->

sales-to-azerbaijan-surged-before-nagorno-karabakh-fighting-idUSKBN26Z237/ (дата звернення: 20.06.2025).

352. FM Zarif: Iran ready for mediating between Azerbaijan, Armenia. *IRNA*. 2020. URL: <https://en.irna.ir/news/83858864/FM-Zarif-Iran-ready-for-mediating-between-Azerbaijan-Armenia> (дата звернення: 20.06.2025).

353. Death toll rises in Azerbaijan–Armenia border clashes. *Reuters*. 2020. URL: <https://www.reuters.com/article/world/death-toll-rises-in-azerbaijan-armenia-border-clashes-idUSKCN24F1C7/> (дата звернення: 20.06.2025).

354. Azerbaijan's President: We've Bought Almost \$5 Billion in Israeli Military Goods. *Haaretz*. 2016. URL: <https://www.haaretz.com/israel-news/2016-12-14/ty-article/.premium/azerbaijan-has-bought-5-billion-in-israeli-military-goods/0000017f-dee5-d3a5-af7f-feef0e170000> (дата звернення: 20.06.2025).

355. Armenian FM to 'Post': Israel needs to halt all weapon sales to Azerbaijan. *The Jerusalem Post*. 2020. URL: <https://www.jpost.com/israel-news/armenian-fm-to-post-israel-needs-to-halt-all-weapon-sales-to-azerbaijan-636713> (дата звернення: 20.06.2025).

356. Онлайн-брифінг на тему: «Стратегічне командно-штабне навчання ЗС РФ «Кавказ-2020» *Укрінформ*. 2020. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-presshall/3051193-strategicne-komandnostabne-navcanna-zs-rf-kavkaz2020.html> (дата звернення: 30.06.2024).

357. Azerbaijani army liberates entire territory on Azerbaijan-Iran border. *Daily Sabah*. 2020. URL: <https://www.dailysabah.com/politics/diplomacy/azerbaijani-army-liberates-entire-territory-on-azerbaijan-iran-border> (дата звернення: 30.06.2024).

358. Полювання на танки: Азербайджан показав ефективність баражуючих боеприпасів. *Republic*. 2020. URL: <https://republic.com.ua/article/polyuvannya-na-tanki-azerbajdzhan-pokazav-efektivnist-barazhuyuchih-bo%D1%94pripasiv.html> (дата звернення: 30.06.2024).

359. Азербайджан використовує у Карабаху АН-2 як безпілотники, щоб виявляти ППО вірмен. *Еспресо*. 2020. URL: https://espreso.tv/news/2020/10/02/azerbaydzhan_vykorystovuye_u_karabakhu_an_2_y

ak_bezpilotnyky_schob_vyyavlyaty_ppo_virmen_ekspert (дата звернення: 30.06.2024).

360. Azerbaijan-Armenia clashes over Nagorno-Karabakh escalate: Live. *Al Jazeera*. 2020. URL: <https://www.aljazeera.com/news/2020/9/29/nagorno-karabakh-battles-continue-for-third-consecutive-day-live> (дата звернення: 30.06.2024).

361. Tactics of Azerbaijan's Armed Forces During the 44-Day War. *Aze Media*. 2022. URL: <https://aze.media/tactics-of-azerbajians-armed-forces-during-the-44-day-war/> (дата звернення: 30.06.2024).

362. Азербайджан заявив про взяття понад п'яти сіл в Нагірному Карабаху. Сторони назвали втрати одна одної. *Бабель*. 2020. URL: <https://babel.ua/news/52210-azerbaydzh-zayaviv-pro-vzyatty-ponad-p-yati-sil-v-nagirnomo-karabasi-storoni-nazvali-vtrati-odne-odnogo> (дата звернення: 30.06.2024).

363. Latifova F. Armenian Soldiers Abandon Border with Azerbaijan Despite Military Aid to Yerevan. *AzerNews*. 2024. URL: <https://www.azernews.az/analysis/229845.html> (дата звернення: 30.06.2024).

364. Співголови Мінської групи ОБСЄ закликали Азербайджан та Вірменію до перемир'я. *Укрінформ*. 2020. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3117135-spivgolovi-minskoi-grupi-obse-zaklikali-azerbajdzan-ta-virmeniu-do-peremira.html> (дата звернення: 30.06.2024).

365. Azerbaijan liberates Zangilan from Armenian occupation. *Daily Sabah*. 2020. URL: <https://www.dailysabah.com/politics/azerbaijan-liberates-zangilan-from-armenian-occupation/news> (дата звернення: 30.06.2024).

366. Нагірний Карабах: хто виграв і що далі? *BBC News Україна*. 2020. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-54887608> (дата звернення: 30.06.2024).

367. Ердоган запропонував Путіну спільно вирішити проблему Нагірного Карабаху. *Прямий*. 2020. URL: <https://prm.ua/erdohan-zaproponuvav-putinu-spilno-vyrishty-problemu-nahirnoho-karabakhu/> (дата звернення: 30.06.2024).

368. The Next War Over Nagorno-Karabakh Could Be Just Around the Corner. *Time*. 2022. URL: <https://time.com/6208925/shusha-nagorno-karabakh-azerbaijan-capital/> (дата звернення: 30.06.2024).

369. “Şuşaya ermənilərin içindən keçib getdik, xəbərləri olmadı” – XTD üzvü. *Qafqazinfo*. 2020. URL: <https://qafqazinfo.az/news/detail/susaya-ermenilerin-icinden-kecib-getdik-xeberleri-olmadi-xtd-zabitivideo-307243> (дата звернення: 30.06.2024).

370. Şanlı ordumuzun Şuşa əməliyyatı. *Qafqazinfo*. 2020. URL: <https://qafqazinfo.az/news/detail/sanli-ordumuzun-susa-emeliyyati-306584> (дата звернення: 30.06.2024).

371. Azerbaijan says key Karabakh town captured, Armenia says it didn't happen. *France 24*. 2020. URL: <https://www.france24.com/en/europe/20201108-azerbaijan-says-key-karabakh-town-captured-armenia-says-it-didn-t-happen> (дата звернення: 30.06.2024).

372. Armenia PM signs deal to end war with Azerbaijan and Russia. *The Guardian*. 2020. URL: <https://www.theguardian.com/world/2020/nov/10/nagorno-karabakh-armenia-pm-signs-deal-to-end-war-with-azerbaijan-and-russia> (дата звернення: 30.06.2024).

373. Курдские боевики готовят наступление на азербайджанскую армию. *Haqqin.az*. 2020. URL: <https://haqqin.az/news/189768?fbclid=IwAR039MvAE902R9XyT9SFCQZ7YtXZnFCFh6vdwc3ZuBrWVVpF4AyvBSFSRc0> (дата звернення: 20.02.2025).

374. Fighting erupts between Armenia, Azerbaijan over disputed region. *Al Jazeera*. 2020. URL: <https://www.aljazeera.com/news/2020/9/27/heavy-fighting-erupts-in-disputed-nagorno-karabakh-region> (дата звернення: 20.02.2025).

375. Азербайджанские хакеры вновь взломали армянские сайты. *Axar*. 2020. URL: <https://ru.axar.az/news/tehnologii/504976.html> (дата звернення: 20.02.2025).

376. Сотни машин с армянами покидают Нагорно-Карабахский регион Азербайджана. *Trend.az*. 2020. URL: <https://www.trend.az/azerbaijan/karabakh/3308883.html?fbclid=IwAR1ELUmOVqmrn>

7wD2AUlt8HOUD5PJ5X-0liMdI_u_CNPBLhgCYAVdEx9tho (дата звернення: 20.02.2025).

377. Martirosyan S. Misinformation in the Karabakh conflict: analysis of Azerbaijani media from Armenia. *JAMnews*. 2021. URL: <https://jam-news.net/misinformation-in-the-karabakh-conflict-analysis-of-azerbaijani-media-from-armenia/> (дата звернення: 20.02.2025).

378. Suriyadan Qarabağa erməni silahlıları gətirilib. *Azpolitika.info*. 2020. URL: <https://azpolitika.info/?p=604947> (дата звернення: 20.02.2025).

379. Turkish propaganda's facepalm-level blunder declares Serbian ACTOR as "mercenary" in Armenia. *Armenpress*. 2020. URL: <https://armenpress.am/en/article/1029473> (дата звернення: 20.02.2025).

380. ВС Армении потеряли убитыми порядка 5 тыс. человек в ходе боевых действий в Карабахе. *Интерфакс-Азербайджан*. 2020. URL: <https://web.archive.org/web/20201031163412/http://interfax.az/view/817779> (дата звернення: 20.02.2025).

381. Armenia denies Aliyev's announcements about casualties of the Armenian side. *Armenpress*. 2020. URL: <https://armenpress.am/en/article/1033078> (дата звернення: 20.02.2025).

382. Удар азербайджанского дрона-камикадзе в центре внимания мировых СМИ. *Oxu.AZ*. 2016. URL: <https://ru.oxu.az/world/126422> (дата звернення: 20.02.2025).

383. MN: Ermənistanın iki "Su-25" təyyarəsi məhv edilib. Report. 2020. URL: <https://report.az/qarabag/ermenistanin-iki-su-25-teyyaresi-mehv-edilib/?fbclid=IwAR1PfpSs4rfGmFT88f6D2qbulxawuacvi-w-V6QOG1F6aPhOoDfkAd9WJSU> (дата звернення: 20.02.2025).

384. В Сирии сообщили, что сбили над Идлибом турецкий беспилотник. *РИА Новости*. 2020. URL: https://ria.ru/20200301/1565964501.html?fbclid=IwAR0YgAcTeNOsovtwG1bHRqT8i0Vx_MAh7ekUxa (дата звернення: 20.02.2025).

385. Азербайджан показав відео ліквідації міністра оборони НКР Арутюняна. *Фокус*. 2020. URL: https://focus.ua/world/465972-azerbaidzhan_pokazal_video_likvidatsii_ministra_oborony_nkr_arutuniana (дата звернення: 20.02.2025).

386. Enemy flees from Berdzor mountains (video). *Aysor*. 2020. URL: <https://www.aysor.am/en/news/2020/11/08/berdzor/1768232> (дата звернення: 20.02.2025).

387. General Movses Hakobyan: On the fifth day of the war, 1,500 soldiers had left their positions. *Hetq*. 2020. URL: <https://hetq.am/en/article/124505> (дата звернення: 20.02.2025).

388. Ստեփանակերտում բջջային SMS հարձակումներ. բնակչության վրա տեղեկատվական ազդեցության մեթոդներ. *Artsakh Info*. 2020. URL: <https://artsakhinfo.am/articles/stepanakert-sms-threats> (дата звернення: 20.02.2025).

389. Azerbaijan restores “Welcome to Jabrayil” billboard in liberated Jabrayil (PHOTO). *Trend*. 2021. URL: <https://www.trend.az/azerbaijan/politics/3416461.html> (дата звернення: 20.02.2025).

390. Thousands rally worldwide in support of Armenia. *Associated Press*. 2020. URL: <https://apnews.com/article/armenia-azerbaijan-diaspora-beirut-los-angels-nagornokarabakh-dc00e20d1c684877e5b0e67d3de76388> (дата звернення: 20.02.2025).

391. ANCA gives Trump-Pence administration failing grade on Armenia and Artsakh. *Armenian Weekly*. 2024. URL: <https://armenianweekly.com/2024/08/13/anca-gives-trump-pence-administration-failing-grade-on-armenia-and-artsakh> (дата звернення: 25.04.2025).

392. US-brokered ceasefire between Armenia, Azerbaijan fails as fighting continues. *ABC News*. 2020. URL: <https://abcnews.go.com/International/us-brokered-ceasefire-armenia-azerbaijan-fails-fighting-continues/story?id=73857175> (дата звернення: 25.04.2025).

393. New Armenia-Azerbaijan truce comes into force in Nagorno-Karabakh. *Al Jazeera*. 2020. URL: <https://www.aljazeera.com/news/2020/10/17/new-armenia-azerbaijan-truce-comes-into-force-in-nagorno-karabakh> (дата звернення: 25.04.2025).

394. Вірменія і Азербайджан звинувачують одне одного в порушенні нового перемир'я. *Радіо Свобода*. 2020. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-virmeniya-azerbaidzhan-porushennya-peremyrya/30899328.html> (дата звернення: 25.04.2025).

395. Azerbaijan looks to Italy for political backing in Karabakh peace process. *Eurasianet*. 2023. URL: <https://eurasianet.org/azerbaijan-looks-to-italy-for-political-backing-in-karabakh-peace-process> (дата звернення: 25.04.2025).

396. Georgian President hopes for peaceful resolution of Nagorno-Karabakh conflict. *Agenda.ge*. 2020. URL: <https://agenda.ge/en/news/2020/2227> (дата звернення: 25.04.2025).

397. Georgian NGOs Call for Ceasefire in Nagorno-Karabakh. *Civil.ge*. 2020. URL: <https://civil.ge/archives/553874> (дата звернення: 25.04.2025).

398. Azerbaijani diaspora: a trial by COVID-19 and war. *Aze.Media*. 2020. URL: <https://aze.media/azerbaijani-diaspora-2020-a-trial-by-covid-19-and-war/> (дата звернення: 25.04.2025).

399. France's Government Rejects Karabakh Recognition. *Azatutyun*. 2020. URL: <https://www.azatutyun.am/a/30971851.html> (дата звернення: 25.04.2025).

400. Azerbaijan summons ambassador over France's Nagorno-Karabakh vote. *Euronews*. 2020. URL: <https://www.euronews.com/my-europe/2020/11/26/azerbaijan-summons-ambassador-over-france-s-nagorno-karabakh-vote> (дата звернення: 25.04.2025).

401. City of Laval Recognizes Republic of Artsakh. *Horizon Weekly*. 2020. URL: <https://horizonweekly.ca/en/city-of-laval-recognizes-artsakh/> (дата звернення: 25.04.2025).

402. More cities recognize Artsakh. *Armenian Weekly*. 2020. URL: <https://armenianweekly.com/2020/11/30/more-cities-recognize-artsakh/> (дата звернення: 25.04.2025).

403. Russia Warns Against Third-Party Involvement in Karabakh War. *Azatutyun*. 2020. URL: <https://www.azatutyun.am/a/30864808.html> (дата звернення: 25.04.2025).

404. Фінал війни в Карабаху: рука Росії та уроки для України. *Новинарня*. 2020. URL: <https://novynarnia.com/2020/11/17/lessons-karabakh/> (дата звернення: 25.04.2025).

405. Лавров прокомментировав роль Турції в карабахському конфлікті. *РІА Новості*. 2020. URL: <https://ria.ru/20201014/karabakh-1579831201.html> (дата звернення: 25.04.2025).

406. Russia's Putin discussed Karabakh conflict separately with Armenian PM, Azeri president. *Reuters*. 2020. URL: <https://www.reuters.com/article/world/middle-east/russias-putin-discussed-karabakh-conflict-separately-with-armenian-pm-azeri-pr-idUSKBN27I2KV> (дата звернення: 25.04.2025).

407. Turkey's Erdogan says Armenia must withdraw from Azeri lands. *Middle East Monitor*. 2020. URL: <https://www.middleeastmonitor.com/20200928-turkeys-erdogan-says-armenia-must-withdraw-from-azeri-lands/> (дата звернення: 25.04.2025).

408. Nagorno-Karabakh battles rage for second day: Live news. *Al Jazeera*. 2020. URL: <https://www.aljazeera.com/news/2020/9/28/armenia-azerbaijan-clashes-continue-live-news> (дата звернення: 25.04.2025).

409. Erdoğan slams Minsk Group over Nagorno-Karabakh occupation. *Hurriyet Daily News*. 2020. URL: <https://www.hurriyetdailynews.com/us-russia-france-involvement-for-ceasefire-in-karabakh-unacceptable-erdogan-158761> (дата звернення: 25.04.2025).

410. Erdogan proposes to Putin to jointly resolve the issue of Karabakh. *Armenpress*. 2020. URL: <https://armenpress.am/en/article/1032979> (дата звернення: 25.04.2025).

411. 'One nation, two states' on display as Erdogan visits Azerbaijan for Karabakh victory parade. *France 24*. 2020. URL: <https://www.france24.com/en/asia-pacific/20201210-one-nation-two-states-on-display-as-erdogan-visits-azerbaijan-for-karabakh-victory-parade> (дата звернення: 25.04.2025).

412. What's Turkey's role in the Nagorno-Karabakh conflict? *Al Jazeera*. 2020. URL: <https://www.aljazeera.com/features/2020/10/30/whats-turkeys-role-in-the-nagorno-karabakh-conflict> (дата звернення: 25.04.2025).

413. Russia and Turkey open monitoring centre for Nagorno-Karabakh. *Reuters*. 2021. URL: <https://www.reuters.com/article/world/russia-and-turkey-open-monitoring-centre-for-nagorno-karabakh-idUSKBN29Z0FG> (дата звернення: 25.04.2025).

414. Zarif stresses peaceful settlement of Karabakh conflict. *Islamic Republic News Agency*. 2020. URL: <https://en.irna.ir/news/84064720> (дата звернення: 25.04.2025).

415. Iran Warns Warring Parties in Karabakh over Stray Shells. *Tasnim News Agency*. 2020. URL: <https://www.tasnimnews.com/en/news/2020/10/04/2359984> (дата звернення: 25.04.2025).

416. Iran rejects claims of arms transit to Armenia. *IRNA*. 2020. URL: <https://en.irna.ir/news/84058469/Iran-rejects-claims-of-arms-transit-to-Armenia> (дата звернення: 25.04.2025).

417. Іран поставив Вірменії ракетне озброєння: чи може Єреван стати хабом для РФ. *Defence Express*. 2022. URL: https://defence-ua.com/news/iran_postaviv_virmeniji_raketne_ozbrojennja_chi_mozhe_jerevan_stati_habom_dlja_rf-9900.html (дата звернення: 25.04.2025).

418. Araqchi presents Iran's initiative for Karabakh conflict. *Mehr News Agency*. 2020. URL: <https://en.mehrnews.com/news/165305> (дата звернення: 25.04.2025).

419. Armenia made strategic mistake rejecting Iran's peace plan: Zarif. *Tehran Times*. 2020. URL: <https://www.tehrantimes.com/news/455078> (дата звернення: 25.04.2025).

420. Iran calls for withdrawal of foreign fighters from Nagorno-Karabakh. *Al-Monitor*. 2020. URL: <https://www.al-monitor.com/originals/2020/10/iran-nagorno-karabakh-azerbaijan-armenia-terrorists.html> (дата звернення: 25.04.2025).

421. Nagorno-Karabakh Conflict Puts Israel-Azerbaijan Arms Trade Under Spotlight. *Haaretz*. 2020. URL: <https://www.haaretz.com/israel-news/2020-10-07/ty->

article/nagorno-karabakh-conflict-israel-azerbaijan-arms-trade-armenia-iran/0000017f-e7c2-dc7e-adff-f7ef5cb10000 (дата звернення: 25.04.2025).

422. Armenia recalls ambassador to Israel over arms sales to Azerbaijan. *The Times of Israel*. 2020. URL: <https://www.timesofisrael.com/armenia-recalls-ambassador-to-israel-over-arms-sales-to-azerbaijan/> (дата звернення: 25.04.2025).

423. Conflict in Nagorno-Karabakh raises scrutiny of Israel's arms sales to Azerbaijan. *Global Voices*. 2020. URL: <https://globalvoices.org/2020/11/12/conflict-nagorno-karabakh-raises-scrutiny-israeli-arms-azerbaijan/> (дата звернення: 25.04.2025).

424. Pakistan stands by Azerbaijan on Nagorno-Karabakh dispute: PM. *The Nation*. 2020. URL: <https://www.nation.com.pk/19-Oct-2020/pakistan-stands-by-azerbaijan-on-nagorno-karabakh-dispute-pm> (дата звернення: 25.04.2025).

425. How Armenia Became Important to India's Defense Export Strategy. *CivilNet*. 2023. URL: <https://www.civilnet.am/en/news/953120/how-armenia-became-important-to-indias-defense-export-strategy> (дата звернення: 25.04.2025).

426. Armenia and Azerbaijan fight over disputed Nagorno-Karabakh. *BBC News*. 2020. URL: <https://www.bbc.com/news/world-europe-54314341> (дата звернення: 25.04.2025).

427. Armenia, Azerbaijan continue to levy charges of civilian strikes after Nagorno-Karabakh ceasefire. *France 24*. 2020. URL: <https://www.france24.com/en/20201011-armenia-azerbaijan-continue-to-levy-charges-of-civilian-strikes-after-nagorno-karabakh-ceasefire> (дата звернення: 25.04.2025).

428. Drones Give Azerbaijan Edge in Nagorno-Karabakh Conflict With Armenia. *The New York Times*. 2020. URL: <https://www.nytimes.com/2020/10/07/world/europe/nagorno-karabakh-drones.html> (дата звернення: 25.04.2025).

429. Nagorno-Karabakh conflict escalates. *Deutsche Welle*. 2020. URL: <https://www.dw.com/en/nagorno-karabakh-conflict-escalates/a-55098681> (дата звернення: 25.04.2025).

430. Why the Armenia-Azerbaijan conflict could spiral into a bigger war. *The Washington Post*. 2020. URL: <https://www.washingtonpost.com/world/2020/10/01/armenia-azerbaijan-karabakh-conflict-turkey/> (дата звернення: 25.04.2025).

431. Heavy fighting erupts between Armenia and Azerbaijan. *Reuters*. 2020. URL: <https://www.reuters.com/article/us-armenia-azerbaijan-idUSKBN26I08H> (дата звернення: 25.04.2025).

432. Armenia and Azerbaijan conflict: What you need to know. *CNN*. 2020. URL: <https://edition.cnn.com/2020/09/29/europe/armenia-azerbaijan-explainer-intl/index.html> (дата звернення: 25.04.2025).

433. Війна в Карабасі: чому Захід не діє. *Європейська правда*. 2020. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2020/10/6/7115744/> (дата звернення: 30.04.2025).

434. Карабах – дронова війна. *Дзеркало тижня*. 2020. URL: <https://zn.ua/international/karabakh-dronova-vijna.html> (дата звернення: 30.04.2025).

435. Кіпіані В. Карабах: чия перемога? – Історичний контекст. *Історична правда*. 2020. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2020/11/12/158546/> (дата звернення: 30.04.2025).

436. Moscow calls for calm & negotiations as Armenia-Azerbaijan hostilities rage on. *RT*. 2020. URL: <https://www.rt.com/russia/503099-moscow-nagorno-karabakh-talks-deal/> (дата звернення: 30.04.2025).

437. Իգրը Շիրակ. Ինչպե՞ս է ապրում Արցախը. *Sputnik Armenia*. 2018. URL: <https://arm.sputniknews.ru/20180219/armenia-arcax-rus-lragrox-10607998.html> (дата звернення: 30.04.2025).

438. How State-Led Disinformation Fuels the Nagorno-Karabakh Conflict. *TRT World*. 2020. URL: <https://www.trtworld.com/opinion/how-state-led-disinformation-fuels-the-nagorno-karabakh-conflict-40766> (дата звернення: 30.04.2025).

439. Azerbaijan gives Anadolu Agency award for coverage during Karabakh War. *Anadolu Agency*. 2022. URL: <https://www.aa.com.tr/en/corporate->

news/azerbaijan-gives-anadolu-agency-award-for-coverage-during-karabakh-war/2642888 (дата звернення: 30.04.2025).

440. Videos appear to show war crimes during Armenia-Azerbaijan conflict. *CNN*. 2020. URL: <https://edition.cnn.com/2020/11/11/europe/armenia-azerbaijan-war-crimes-intl/index.html> (дата звернення: 25.04.2025).

441. Nagorno-Karabakh's breakaway government says it will dissolve itself. *The Guardian*. 2023. URL: <https://www.theguardian.com/world/2023/sep/28/nagorno-karabakh-separatist-government-says-dissolve-azerbaijan-armenia> (дата звернення: 15.01.2025).

442. Kucera J. A fragile truce in Nagorno-Karabakh. *Eurasianet*. 2020. URL: <https://eurasianet.org/a-fragile-truce-in-nagorno-karabakh> (дата звернення: 15.01.2025).

443. Cutler R. M. The Minsk Group Is Meaningless. *Foreign Policy*. 2021. URL: <https://foreignpolicy.com/2021/07/23/armenia-azerbaijan-nagorno-karabakh-osce-minsk-group-meaningless/> (дата звернення: 15.01.2025).

444. Nagorno-Karabakh's Lachin Corridor Blocked. *Eurasianet*. 2023. URL: <https://eurasianet.org/nagorno-karabakhs-lachin-corridor-blocked> (дата звернення: 15.01.2025).

445. Zangezur Corridor Becomes New Headache. *Eurasianet*. 2022. URL: <https://eurasianet.org/zangezur-corridor-becomes-new-headache-for-armenia-and-azerbaijan> (дата звернення: 15.01.2025).

446. Azerbaijan launches anti-terrorist operation in Karabakh. *Reuters*. 2023. URL: <https://www.reuters.com/world/asia-pacific/azerbaijan-launches-anti-terrorist-operation-karabakh-2023-09-19/> (дата звернення: 15.01.2025).

447. Artsakh falls to Azerbaijan, agrees to Russian-brokered ceasefire. *Armenian Weekly*. 2023. URL: <https://armenianweekly.com/2023/09/20/artsakh-falls-to-azerbaijan-agrees-to-russian-brokered-ceasefire/> (дата звернення: 15.01.2025).

448. Armenians of Nagorno-Karabakh agree to disarm. *Reuters*. 2023. URL: <https://www.reuters.com/world/asia-pacific/armenians-nagorno-karabakh-agree-disarm-2023-09-20/> (дата звернення: 15.01.2025).

449. Nagorno-Karabakh Republic will cease to exist from Jan 1 2024. *Reuters*. 2023. URL: <https://www.reuters.com/world/asia-pacific/nagorno-karabakh-republic-will-cease-exist-jan-1-2024-nagorno-karabakh-2023-09-28/> (дата звернення: 15.01.2025).

450. Azerbaijan Opens New Road to Lachin, Bypassing Russian Peacekeepers. *Eurasianet*. 2022. URL: <https://eurasianet.org/azerbaijan-opens-new-road-to-lachin-bypassing-russian-peacekeepers> (дата звернення: 15.01.2025).

451. Shahverdyan L., Kucera J. Armenians warily travel along “the new road” to Karabakh. *Eurasianet*. 2022. URL: <https://eurasianet.org/armenians-warily-travel-along-the-new-road-to-karabakh> (дата звернення: 15.01.2025).

452. Azerbaijani Army Purchases Belarusian “Groza-S” Systems for Drone Defense. *Hetq*. 2023. URL: <https://hetq.am/en/article/167549> (дата звернення: 15.01.2025).

453. Azerbaijani Troops Remain in Armenia’s Syunik Province. *Hetq*. 2022. URL: <https://hetq.am/en/article/144181> (дата звернення: 15.01.2025).

454. Baku says Armenian forces remain in Karabakh. *Eurasianet*. 2023. URL: <https://eurasianet.org/baku-says-armenian-forces-remain-in-karabakh> (дата звернення: 15.01.2025).

455. Pashinyan: Armenia has no troops in Karabakh. *CivilNet*. 2023. URL: <https://www.civilnet.am/en/news/739363/pashinyan-armenia-has-no-troops-in-karabakh/> (дата звернення: 15.01.2025).

456. Баку озвучив умови припинення вогню у Карабасі. *BBC News Україна*. 2023. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-66863254> (дата звернення: 15.01.2025).

457. Azerbaijan celebrates Nagorno-Karabakh victory. *Al Jazeera*. 2020. URL: <https://www.aljazeera.com/news/2020/12/10/azerbaijan-celebrates-nagorno-karabakh-victory-erdogan-attends> (дата звернення: 15.01.2025).

458. President’s special representatives appointed in liberated territories. *Trend News Agency*. 2023. URL: <https://en.trend.az/azerbaijan/politics/3871375.html> (дата звернення: 15.01.2025).

459. У Вірменії тривають протести проти Пашиняна. *BBC News Україна*. 2021. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-56191610> (дата звернення: 15.01.2025).

460. Armenia's acting PM's party wins parliamentary election with 53.92% vote – Ifax cites. *Reuters*. 2021. URL: <https://www.reuters.com/world/armenian-acting-pms-party-wins-parliamentary-election-with-5392-vote-ifax-cites-2021-06-21> (дата звернення: 15.01.2025).

461. Armenia: protestors march against territorial concessions to Azerbaijan. *Le Monde*. 2024. URL: https://www.lemonde.fr/en/international/article/2024/05/10/armenia-protestors-march-against-territorial-concessions-to-azerbaijan_6670971_4.html (дата звернення: 15.01.2025).

462. Armenia freezes participation in Russia-led security bloc – prime minister. *Reuters*. 2024. URL: <https://www.reuters.com/world/asia-pacific/armenia-freezes-participation-russia-led-security-bloc-prime-minister-2024-02-23> (дата звернення: 15.01.2025).

463. Russia rejects criticism of peacekeepers in Karabakh. *Eurasianet*. 2022. URL: <https://eurasianet.org/russia-rejects-criticism-of-peacekeepers-in-karabakh> (дата звернення: 15.01.2025).

464. Russian peacekeepers complete withdrawal from Nagorno-Karabakh. *The Moscow Times*. 2024. URL: <https://www.themoscowtimes.com/2024/06/12/russian-peacekeepers-complete-withdrawal-from-nagorno-karabakh-a85385> (дата звернення: 15.01.2025).

465. Turkish companies play key role in rebuilding liberated Karabakh. *Anadolu Agency*. 2022. URL: <https://www.aa.com.tr/en/turkey/turkish-companies-play-key-role-in-rebuilding-liberated-karabakh/2721210> (дата звернення: 15.01.2025).

466. Erdogan, Aliyev Inaugurate Airport in Reclaimed Karabakh Territory. *Radio Free Europe/Radio Liberty*. 2021. URL: <https://www.rferl.org/a/erdogan-aliyev-fuzuli-airport-karabakh/31529853.html> (дата звернення: 15.01.2025).

467. Azerbaijan to commission Barda-Aghdam railway in 2023. *Azernews*. 2022. URL: <https://www.azernews.az/nation/193438.html> (дата звернення: 15.01.2025).

468. The Transformation of Karabakh under Azerbaijan. *The Times of Israel Blogs*. 2024. URL: <https://blogs.timesofisrael.com/the-transformation-of-karabakh-under-azerbaijan/> (дата звернення: 15.01.2025).

469. Azerbaijan's Great Return: Numbers Not Looking So Good. *Eurasianet*. 2023. URL: <https://eurasianet.org/azerbaijan-great-return-numbers-not-looking-so-good> (дата звернення: 15.01.2025).

470. Azerbaijan, Russia, Iran Sign Declaration on North-South Transport Corridor. *Caspian News*. 2022. URL: <https://caspiannews.com/news-detail/azerbaijan-russia-iran-sign-declaration-on-north-south-transport-corridor-2022-9-11-0/> (дата звернення: 15.01.2025).

471. Ex-Karabakh official held by Azerbaijan was tortured in custody, lawyers say. *Reuters*. 2024. URL: <https://www.reuters.com/world/asia-pacific/ex-karabakh-official-held-by-azerbaijan-was-tortured-custody-lawyers-say-2024-06-14/> (дата звернення: 15.01.2025).

472. Red Cross says Azerbaijan ordered it to leave the country. *Reuters*. 2025. URL: <https://www.reuters.com/world/red-cross-says-azerbaijan-ordered-it-leave-country-2025-03-05/> (дата звернення: 15.01.2025).

473. Armenia, Azerbaijan agree to exchange POWs. *France 24*. 2023. URL: <https://www.france24.com/en/live-news/20231207-armenia-azerbaijan-agree-to-exchange-pows> (дата звернення: 15.01.2025).

474. Azerbaijani President Visits Wounded Soldiers. *Anadolu Agency*. 2020. URL: <https://www.aa.com.tr/en/azerbaijan-front-line/azerbaijani-president-visits-wounded-soldiers/2040434> (дата звернення: 01.07.2025).

475. Armenians Protest over Nagorno-Karabakh Ceasefire Deal. *Reuters*. 2020. URL: <https://www.reuters.com/article/us-armenia-politics-idUSKBN27R14U> (дата звернення: 01.07.2025).

476. Azerbaijan crisis raises fresh scrutiny over EU lobbying battle. *Politico EU*. 2023. URL: <https://www.politico.eu/newsletter/politico-eu-influence/azerbaijan-crisis-raises-fresh-scrutiny-over-eu-lobbying-battle-2/> (дата звернення: 01.07.2025).

477. FM hails Azerbaijani army for victory, restoring justice. *Trend News Agency*. 2020. URL: <https://en.trend.az/azerbaijan/politics/3822503.html> (дата звернення: 01.07.2025).

478. Armenia and Azerbaijan mourn dead on anniversary of Nagorno-Karabakh conflict. *Euronews with AFP*. 2021. URL: <https://www.euronews.com/2021/09/27/armenia-and-azerbaijan-mourn-dead-on-anniversary-of-nagorno-karabakh-conflict> (дата звернення: 01.07.2025).

479. Azerbaijan holds military parade in Baku following Nagorno-Karabakh conflict. *Reuters*. 2020. URL: <https://www.reuters.com/world/middle-east/azerbaijan-holds-military-parade-baku-following-nagorno-karabakh-2020-12-10/> (дата звернення: 01.07.2025).

480. Chapple A. Wall Memorials: Armenian Street Murals Honor Fallen Soldiers. *Radio Free Europe/Radio Liberty*. 2022. URL: <https://www.rferl.org/a/armenia-mural-soldiers-war-death-memorial/31891311.html> (дата звернення: 01.07.2025).

481. Walls of remembrance: Armenia's murals of war and memory. *Armenian Weekly*. 2025. URL: <https://armenianweekly.com/2025/04/01/walls-of-remembrance-armenias-murals-of-war-and-memory/> (дата звернення: 01.07.2025).

482. Armenia observes Defensive Defender Days in honor of Karabakh war casualties. *Armenpress*. 2023. URL: <https://armenpress.am/eng/news/1091234.html> (дата звернення: 01.07.2025).

483. How to honor those we lost in the 44-day war. *CivilNet*. 2022. URL: <https://www.civilnet.am/en/news/677090/how-to-honor-those-we-lost-in-the-44-day-war/> (дата звернення: 01.07.2025).

484. 2021: The Post-War Year. *EVN Report*. 2022. URL: <https://evnreport.com/politics/2021-the-post-war-year/> (дата звернення: 01.07.2025).

485. Armenia's Nagorno-Karabakh Ceasefire: Pashinyan Statement. *Al Jazeera*. 2020. URL: <https://www.aljazeera.com/news/2020/11/9/pashinyan-says-there-is-no-defeat-until-we-say-we-are-defeated> (дата звернення: 01.07.2025).

486. Special broadcast: Karabakh reconstruction and return of IDPs. *AzTV*. 2021. URL: <https://aztv.az/en/news/17536/special-broadcast-karabakh-reconstruction> (дата звернення: 01.07.2025).

487. Victory stories and memory projects in Azerbaijan. *CBC TV*. 2022. URL: <https://cbc.az/en/news/2022/12/14/victory-memory-projects-azerbaijan> (дата звернення: 01.07.2025).

488. Vartanian V. Improving the Quality of Life for Wounded Veterans. *EVN Report*. 2023. URL: <https://evnreport.com/raw-unfiltered/improving-the-quality-of-life-for-wounded-veterans/> (дата звернення: 01.07.2025).

489. A new community for Artsakh Armenians. *CivilNet*. 2023. URL: <https://www.civilnet.am/en/news/753863/a-new-community-for-artsakh-armenians/> (дата звернення: 01.07.2025).

490. Azerbaijan opens Military Trophy Park in Baku. *Trend News Agency*. 2021. URL: <https://en.trend.az/azerbaijan/society/3415822.html> (дата звернення: 01.07.2025).

491. Azerbaijan's 'Ethnic Hatred' Theme Park Draws Ire, Imperils Reconciliation. *Radio Free Europe/Radio Liberty*. 2021. URL: <https://www.rferl.org/a/azerbaijan-karabakh-theme-park-armenia-ethnic-hatred-aliyev/31217971.html> (дата звернення: 01.07.2025).

492. Azerbaijan removes dead Armenian soldiers' helmets and bloody mannequins from the War Trophies Park in Baku. *CivilNet*. 2021. URL: <https://www.civilnet.am/news/636310/azerbaijan-removes-dead-armenian-soldiers-helmets-and-bloody-mannequins-from-the-war-trophies-park-in-baku/?lang=en> (дата звернення: 01.07.2025).

493. A Brother Remembers His Fallen Sibling – The Story of the Gasparyan Brothers. *CivilNet*. 2021. URL: <https://www.civilnet.am/en/news/573913/a-brother->

remembers-his-fallen-sibling-the-story-of-the-gasparyan-brothers/ (дата звернення: 01.07.2025).

494. Titizian M. The Aftermath. *EVN Report*. 2021. URL: <https://evnreport.com/spotlight-karabakh/the-aftermath/> (дата звернення: 01.07.2025).

495. “45 Days: The Fight for a Nation” by Emil Ghessen Now Available on Streaming Platforms. *Horizon Weekly*. 2021. URL: <https://horizonweekly.ca/en/45-days-the-fight-for-a-nation-now-available/> (дата звернення: 01.07.2025).

496. Rzazadə Z. Drone imagery during the Second Karabakh War: conflict solidarity and air sovereignty. *MilliYET*. 2021. URL: <https://milliyyet.info/siyaset/drone-imagery-during-the-second-karabakh-war-conflict-solidarity-and-air-sovereignty/> (дата звернення: 01.07.2025).

497. Taking the Karabakh Conflict Online: InstaGrad and Ruben Yesayan. *IWPR*. 2020. URL: <https://iwpr.net/global-voices/taking-karabakh-conflict-online> (дата звернення: 01.07.2025).

498. Digital Narratives in Post-War Armenia. *CivilNet*. 2022. URL: <https://www.civilnet.am/en/news/2022/03/10/digital-narratives-in-post-war-armenia/> (дата звернення: 01.07.2025).

499. Azerbaijan jails 7 journalists in latest media crackdown on free speech. *Associated Press*. 2024. URL: <https://apnews.com/article/4f2f0b9fb6fc03e5e14afddfad62ccad> (дата звернення: 01.07.2025).

500. European monitors say Azerbaijan's election took place in a restrictive environment. *Associated Press*. 2024. URL: <https://apnews.com/article/be0479e4da5d17cc3226e185124a66e> (дата звернення: 01.07.2025).

501. Demourian A. Thousands of Armenians demand prime minister resign over border villages dispute with Azerbaijan. *Associated Press*. 2024. URL: <https://apnews.com/article/russia-armenia-nagorno-karabakh-azerbaijan-035f38ac1b97b9bb2087bf7bbc43e134> (дата звернення: 01.07.2025).

502. Armenian archbishop calls four days of protests to seek ouster of PM. *Reuters*. 2024. URL: <https://www.reuters.com/world/asia-pacific/armenian-archbishop-calls-four-days-protests-seek-ouster-pm-2024-06-09/> (дата звернення: 01.07.2025).

503. Armenians take to the streets asking PM Pashinyan to resign over border dispute. *Euronews*. 2024. URL: <https://www.euronews.com/2024/05/10/thousands-of-armenians-demand-resignation-of-pm-over-border-dispute> (дата звернення: 01.07.2025).

504. Azerbaijani drone videos spread online as war narrative. *Anadolu Agency*. 2020. URL: <https://www.aa.com.tr/en/azerbaijan-front-line/azerbaijani-drone-videos-go-viral-on-social-media/2011632> (дата звернення: 01.07.2025).

505. Invitation of journalists to Azerbaijan after 2020 war. *The Insider*. 2023. URL: <https://theins.ru/en/opinion/rasmus-canback/270590> (дата звернення: 01.07.2025).

506. Humanitarian Crisis in Artsakh Deepens amid Ongoing Blockade. *Armenian Weekly*. 2023. URL: <https://armenianweekly.com/2023/07/25/humanitarian-crisis-in-artsakh-deepens-amid-ongoing-blockade/> (дата звернення: 01.07.2025).

507. Azerbaijan denies Karabakh blockade at emergency UN Security Council meeting. *Associated Press*. 2023. URL: <https://apnews.com/article/azerbaijan-karabakh-blockade-armenia-un-7b96e1b23d07cd76f9dd099c1cf71b92> (дата звернення: 01.07.2025).

508. Armenia accuses Azerbaijan of 'ethnic cleansing' in Nagorno-Karabakh. *Al Jazeera*. 2023. URL: <https://www.aljazeera.com/news/2023/8/15/armenia-accuses-azerbaijan-of-ethnic-cleansing> (дата звернення: 01.07.2025).

509. Azerbaijan says six citizens were killed by land mines, blames Armenian armed groups. *Jerusalem Post*. 2023. URL: <https://www.jpost.com/international/article-759665> (дата звернення: 01.07.2025).

510. Azerbaijan launches new military operation in Nagorno-Karabakh. *Al Jazeera*. 2023. URL: <https://www.aljazeera.com/news/2023/9/19/azerbaijan-launches-new-anti-terror-offensive-in-nagorno-karabakh> (дата звернення: 01.07.2025).

511. Azerbaijan claims full control over the Nagorno-Karabakh region as Armenian forces agree to disarm. *Associated Press*. 2023. URL: <https://apnews.com/article/73df9b8b03c3748868e2e358b67bd018> (дата звернення: 01.07.2025).

512. Nagorno-Karabakh: dozens feared dead and hundreds injured after fuel depot blast. *The Guardian*. 2023. URL: <https://www.theguardian.com/world/2023/sep/26/nagorno-karabakh-blast-fuel-depot-armenia-azerbaijan> (дата звернення: 01.07.2025).

513. Over half of Nagorno-Karabakh's population flees as the separatist government says it will dissolve. *Associated Press*. 2023. URL: <https://apnews.com/article/689e9e437f60a92eaca2523d57bc3d42> (дата звернення: 01.07.2025).

514. Karabakh Armenians say they will dissolve statelet amid Azerbaijani advance. *Reuters*. 2023. URL: <https://www.reuters.com/world/asia-pacific/more-than-half-armenians-nagorno-karabakh-have-left-2023-09-28/> (дата звернення: 01.07.2025).

515. Azerbaijan halts Karabakh offensive after ceasefire deal. *Reuters*. 2023. URL: <https://www.reuters.com/world/us-calls-azerbaijan-halt-karabakh-attack-russia-urges-return-ceasefire-2023-09-20/> (дата звернення: 01.07.2025).

516. Azerbaijan's Aliyev stages Victory Parade in Khankendi. *Associated Press*. 2023. URL: <https://apnews.com/article/azerbaijan-military-parade-karabakh-aliyev-armenia-2b7e1c12175c6d02f4564e9c014aa282> (дата звернення: 01.07.2025).

517. More than 80% of Nagorno-Karabakh's Population Flees as Future Uncertain. *Associated Press*. 2023. URL: <https://apnews.com/article/5f7b940643a3d6e63a6f3d512158e51a> (дата звернення: 01.07.2025).

518. Thousands flee Karabakh to Armenia amid fuel depot blast. *Reuters*. 2023. URL: <https://www.reuters.com/world/russia-us-trade-diplomatic-blame-over-instability-karabakh-crisis-2023-09-26/> (дата звернення: 01.07.2025).

519. Why Azerbaijan and Armenia Fight With Such Tenacity. *Bloomberg*. 2020. URL: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2020-09-28/why-stakes-are-raised-in-the-azeri-armenian-conflict-quicktake?sref=nScyySLq> (дата звернення: 05.07.2025).

520. Azerbaijan, Armenia and Russia sign peace deal over Nagorno-Karabakh. *CNN*. 2020. URL: <https://edition.cnn.com/2020/11/09/europe/nagorno-karabakh-shusha-armenia-azerbaijan-russia-intl/index.html> (дата звернення: 05.07.2025).

521. Armenia and Azerbaijan: What Sparked War and Will Peace Prevail? *The New York Times*. 2021. URL: <https://www.nytimes.com/article/armenian-azerbaijan-conflict.html?searchResultPosition=20> (дата звернення: 05.07.2025).

522. Russian peacekeepers deploy to secure Nagorno-Karabakh truce. *Associated Press*. 2020. URL: <https://apnews.com/article/russia-armenia-azerbaijan-33da1f6a3e66e6c09efd4fa1cad9e927> (дата звернення: 05.07.2025).

523. Мир у Нагірному Карабасі: капітуляція Вірменії, перемога Росії? *Радіо Свобода*. 2020. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/myr-u-nahirnomu-karabasi/30940800.html> (дата звернення: 05.07.2025).

524. The Nagorno-Karabakh conflict between Armenia and Azerbaijan, explained. *The Washington Post*. 2022. URL: <https://www.washingtonpost.com/world/2022/08/04/nagorno-karabakh-conflict-explained/> (дата звернення: 05.07.2025).

525. Armenians vent fury at West after truce in bloody war in Nagorno-Karabakh. *CBC News*. 2020. URL: <https://www.cbc.ca/news/world/armenia-azerbaijan-nagorno-karabakh-truce-1.5796470> (дата звернення: 05.07.2025).

526. The ceasefire agreement with Azerbaijan comes with great risks for Armenia. *The Guardian*. 2020. URL: <https://www.theguardian.com/commentisfree/2020/nov/19/ceasefire-agreement-azerbaijan-great-risks-armenia> (дата звернення: 05.07.2025).

527. The Nagorno-Karabakh Conflict. *Deutsche Welle*. 2020. URL: <https://www.dw.com/en/nagorno-karabakh/t-66863207> (дата звернення: 05.07.2025).

528. Azerbaijan, nel conflitto del Nagorno-Karabakh contro l'Armenia sono stati commessi crimini di guerra. *La Repubblica*. 2020. URL:

<https://www.repubblica.it/solidarieta/diritti-umani/2020/12/22/news/azerbaijan-279437765/> (дата звернення: 05.07.2025).

529. French Senate adopts resolution to recognise Nagorno-Karabakh Republic. *Commonspace*. 2020. URL: <https://www.commonspace.eu/news/french-senate-adopts-resolution-recognise-nagorno-karabakh-republic> (дата звернення: 05.07.2025).

530. Erdogan: France's Karabakh resolution is a «disaster». *Middle East Monitor*. 2020. URL: <https://www.middleeastmonitor.com/20201206-erdogan-frances-karabakh-resolution-is-a-disaster/> (дата звернення: 05.07.2025).

531. Haut-Karabakh: la diplomatie française en accusation en Azerbaïdjan. *RFI*. 2020. URL: <https://www.rfi.fr/fr/europe/20201201-haut-karabakh-la-diplomatie-fran%C3%A7aise-en-accusation-en-azerba%C3%AFdjan> (дата звернення: 05.07.2025).

532. Политологи назвали интересы Турции в карабахском конфликте. *Московский Комсомолец*. 2020. URL: <https://www.mk.ru/politics/2020/09/29/politologi-nazvali-interesy-turcii-v-karabakhskom-konflikte.html> (дата звернення: 05.07.2025).

533. Огонь перешел все границы. *Коммерсантъ*. 2020. URL: <https://www.kommersant.ru/doc/5559371> (дата звернення: 05.07.2025).

534. Карабах, Армения, Азербайджан, Турция. Кто оккупанты? *Русская Идея*. 2020. URL: <https://rusidea.org/250957802> (дата звернення: 05.07.2025).

535. Накрыло войной: что и кто обостряет конфликт в Нагорном Карабахе. *Известия*. 2020. URL: <https://iz.ru/1067165/elmar-bainazarov-anton-lavrov-semen-eremin/nakrylo-voinoi-cto-i-cto-obostrayet-konflikt-v-nagornom-karabakhe> (дата звернення: 05.07.2025).

536. Карабах: почему война была неизбежна, кому она выгодна и чем закончится? *Naked Science*. 2020. URL: <https://naked-science.ru/article/history/karabah-pochemu-vojna-byla-neizbezhna-komu-ona-vygodna-i-chem-zakonchitsya> (дата звернення: 05.07.2025).

537. Из-за чего воюют в Нагорном Карабахе? Правда ли, что Турция может вмешаться? На чьей стороне на самом деле Россия? *Медуза*. 2020. URL:

<https://meduza.io/feature/2020/09/29/iz-za-chego-voyuyut-v-nagornom-karabahe-pravda-li-chto-turtsiya-mozhet-vmeshatsya-na-chiey-storone-na-samom-dele-rossiya> (дата звернення: 05.07.2025).

538. Война в Нагорном Карабахе выгодна лишь «третьей силе» *Репортер*. 2020. URL: <https://topcor.ru/16682-vojna-v-nagornom-karabahe-vygodna-lish-tretej-sile.html> (дата звернення: 05.07.2025).

539. Война осколков империи. *Новая газета*. 2020. URL: <https://novayagazeta.ru/articles/2020/10/21/87621-voyna-oskolkov-imperii> (дата звернення: 05.07.2025).

540. Nagorno-Karabakh: A war between Armenia and Azerbaijan is dangerously close. *TRT World*. 2020. URL: <https://www.trtworld.com/magazine/nagorno-karabakh-a-war-between-armenia-and-azerbaijan-is-dangerously-close-40112> (дата звернення: 05.07.2025).

541. Actors and perspectives in the Nagorno-Karabakh conflict. *Daily Sabah*. 2020. URL: <https://www.dailysabah.com/opinion/columns/actors-and-perspectives-in-the-nagorno-karabakh-conflict> (дата звернення: 05.07.2025).

542. Western Media's Approach to Nagorno-Karabakh Rife with Bias and Prejudice. *Anadolu Agency*. 2020. URL: <https://www.aa.com.tr/en/analysis/analysis-western-media-s-approach-to-nagorno-karabakh-rife-with-bias-and-prejudice/2016909> (дата звернення: 05.07.2025).

543. 28-year conflict over Karabakh resolved in 44 days thanks to Azerbaijani army's successful operations. *NEWS TV*. 2020. URL: <https://www.aneews.com.tr/world/2020/11/26/28-year-conflict-over-karabakh-resolved-in-44-days-thanks-to-azerbaijani-armys-successful-operations> (дата звернення: 05.07.2025).

544. Russia provides 94% of Armenia's weapons in 5 years. *Anadolu Agency*. 2020. URL: <https://www.aa.com.tr/en/europe/russia-provides-94-of-armenia-s-weapons-in-5-years/2023969> (дата звернення: 05.07.2025).

545. Turkey should take part in solution process in U.Karabakh. *Anadolu Agency*. 2020. URL: <https://www.aa.com.tr/en/asia-pacific/-turkey-should-take-part-in-solution-process-in-ukarabakh-/1996245> (дата звернення: 05.07.2025).

546. Turkey supports 'steps taken by Azerbaijan' in Nagorno-Karabakh: Erdogan. *Al Jazeera*. 2023. URL: <https://www.aljazeera.com/news/2023/9/20/turkey-supports-steps-taken-by-azerbaijan-in-nagorno-karabakh-erdogan> (дата звернення: 05.07.2025).

547. Visual Investigations: Decoding the Conflict in Nagorno-Karabakh. *The New York Times*. 2020. URL: <https://www.nytimes.com/video/world/europe/100000007426300/nagorno-karabakh-armenia-azerbaijan.html> (дата звернення: 05.07.2025).

548. Nagorno-Karabakh faces long winter amid Azerbaijan road blockade. *Reuters*. 2022. URL: <https://www.reuters.com/world/nagorno-karabakh-long-winter-amid-azerbaijan-road-blockade-2022-12-23/> (дата звернення: 05.07.2025).

549. History Suggests This Winter Could Be Dangerous for Armenians. *Time*. 2022. URL: <https://time.com/6241293/armenia-azerbaijan-winter-war/> (дата звернення: 05.07.2025).

550. Nagorno-Karabakh residents say 'disastrous' blockade choking supplies. *Reuters*. 2023. URL: <https://www.reuters.com/world/asia-pacific/nagorno-karabakh-residents-say-disastrous-blockade-choking-supplies-2023-08-16> (дата звернення: 05.07.2025).

551. Nagorno-Karabakh exodus amounts to a war crime, legal experts say. *Reuters*. 2023. URL: <https://www.reuters.com/world/asia-pacific/nagorno-karabakh-exodus-amounts-war-crime-legal-experts-say-2023-09-29> (дата звернення: 05.07.2025).

552. Кремль: Росія закликає Баку і Єреван дотримуватися тристоронніх домовленостей щодо Лачинського коридору. *ТАСС*. 2022. URL: <https://tass.ru/politika/16698231> (дата звернення: 05.07.2025).

553. Azerbaijan denies Armenia's 'blockade' claims, says peaceful protesters ensure environment protection. *Anadolu Agency*. 2022. URL:

<https://www.aa.com.tr/en/world/azerbaijan-denies-armenias-blockade-claims/2764652> (дата звернення: 05.07.2025).

554. Baku says Armenian claims on Lachin corridor blockade are 'baseless'. *TRT World*. 2022. URL: <https://www.trtworld.com/asia/baku-says-armenian-claims-on-lachin-corridor-blockade-are-baseless-63598> (дата звернення: 05.07.2025).

555. Nagorno-Karabakh: Azerbaijan launches military operation in Armenian-controlled region. *BBC News*. 2023. URL: <https://www.bbc.com/news/world-europe-66852849> (дата звернення: 05.07.2025).

556. Azerbaijan launches military operation in Nagorno-Karabakh. *Deutsche Welle*. 2023. URL: <https://www.dw.com/en/azerbaijan-launches-military-operation-in-nagorno-karabakh/a-66845135> (дата звернення: 05.07.2025).

557. Azerbaijan launches 'local anti-terrorist' measures in Karabakh. *Anadolu Agency*. 2023. URL: <https://www.aa.com.tr/en/politics/azerbaijan-launches-local-anti-terrorist-measures-in-karabakh/2989013> (дата звернення: 05.07.2025).

558. Песков: Москва в контакте с Ереваном и Баку по ситуации в Карабахе. *ТАСС*. 2023. URL: <https://tass.ru/politika/18602667> (дата звернення: 05.07.2025).

559. Российские миротворцы организовали эвакуацию жителей из Карабаха. *RT*. 2023. URL: <https://russian.rt.com/ussr/news/1205725-rossiiskie-mirotvorcy-evakuaciya-naseleniya> (дата звернення: 05.07.2025).

560. Российские миротворцы эвакуировали в Нагорном Карабахе пять тысяч человек. *РИА Новости*. 2023. URL: <https://ria.ru/20230921/mirotvortsy-1897691711.html> (дата звернення: 05.07.2025).

561. Nagorno-Karabakh authorities dissolve self-declared government. *Kiev Independent*. 2023. URL: <https://kyivindependent.com/nagorno-karabakh-authorities-to-dissolve-self-declared-government/> (дата звернення: 05.07.2025).

562. Armenians 'lose motherland' in blow to Russia's influence abroad. *Financial Times*. 2023. URL: <https://www.ft.com/content/38a85ab7-7c30-4918-9e54-be234900121e> (дата звернення: 05.07.2025).

563. Nagorno-Karabakh: 'Republic' to be dissolved by January 2024. *Deutsche Welle*. 2023. URL: <https://www.dw.com/en/nagorno-karabakh-republic-to-be-dissolved-by-january-2024/a-66944952> (дата звернення: 05.07.2025).

564. Separatist Regime in Azerbaijan's Karabakh Region Announces Self-Dissolution. *Caspian News*. 2023. URL: <https://caspiannews.com/news-detail/separatist-regime-in-azerbaijans-karabakh-region-announces-self-dissolution-2023-9-29-0/> (дата звернення: 05.07.2025).

565. Самороспуск непризнанной НКР стал прецедентом на постсоветском пространстве. *Ведомости*. 2023. URL: <https://www.vedomosti.ru/politics/articles/2023/09/29/997816-samorospusk-nepriznannoi-nkr-stal-pretседentom-na-postsovetskom-prostranstve> (дата звернення: 05.07.2025).

V. Платформні джерела (соціальні мережі, месенджери, відеоплатформи) та OSINT/верифікаційні ресурси

566. Janovsky J., Mitzer S., Oliemans J. The Fight for Nagorno-Karabakh: Documenting Losses on the Sides of Armenia and Azerbaijan. *Орых*. 2020. URL: <https://www.oryxspioenkop.com/2020/09/the-fight-for-nagorno-karabakh.html> (дата звернення: 15.10.2025).

567. Andriukaitis L. Digital Forensic Research Lab. Satellite imagery shows environmental damage of reported white phosphorus use in Nagorno-Karabakh. *Atlantic Council*. 2020. URL: <https://dfrlab.org/2020/11/12/satellite-imagery-shows-environmental-damage-of-reported-white-phosphorus-use-in-nagorno-karabakh/> (дата звернення: 15.10.2025).

568. Azerbaijan restricts TikTok citing border clashes; platform not accessible 2023-09-20. *NetBlocks*. 2023. URL: <https://netblocks.org/reports/azerbaijan-restricts-tiktok-citing-border-clashes-platform-not-accessible-2023-09-20-yA2x6ZYB> (дата звернення: 15.10.2025).

569. Measuring internet disruptions in Azerbaijan amid escalations (September 2023). *OONI*. 2023. URL: <https://ooni.org/post/2023-azerbaijan-internet-disruptions/> (дата звернення: 15.10.2025).

570. Analysis of February 2021 Twitter Takedowns: Armenia, Iran, Russia. *Stanford Internet Observatory*. 2021. URL: <https://cyber.fsi.stanford.edu/io/news/february-2021-twitter-takedowns> (дата звернення: 15.10.2025).

571. Chaos and Crisis as Azerbaijan Attacks Nagorno-Karabakh. *Bellingcat*. 2023. URL: <https://www.bellingcat.com/news/2023/09/21/chaos-and-crisis-as-azerbaijan-attacks-nagorno-karabakh/> (дата звернення: 15.10.2025).

572. As Azerbaijan Consolidates Control, Armenians Flee Nagorno-Karabakh. *Bellingcat*. 2023. URL: <https://www.bellingcat.com/news/2023/09/28/azerbaijan-consolidates-control-armenians-flee-nagorno-karabakh/> (дата звернення: 15.10.2025).

573. Azerbaijan: State-aligned digital campaigns and network shaping in conflict. *NetBlocks*. 2020. URL: <https://netblocks.org/reports/state-aligned-digital-campaigns-in-azerbaijan-conflict-ZA4m7JAv> (дата звернення: 05.06.2025).

574. Xüsusi təyinatlı İbad / Xüsusi təyinatlı İbad. *YouTube*. 2017. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=CjzE9bV31-g> (дата звернення: 10.06.2025).

575. Xüsusi təyinatlı İbad 2. / Xüsusi təyinatlı İbad. *YouTube*. 2019. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=DIL6zxxWiDg> (дата звернення: 10.06.2025).

576. Son nəfəsədək (2018) bədii film / rej. Əliyev E. *YouTube : Frame Film*. 2018. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=QKLaSy9A5GE> (дата звернення: 10.06.2025).

577. Under the Same Sun. *Berta Film*. 2020. URL: <https://www.bertafilm.com/catalogue-film/distribution/documentary/under-the-same-sun/> (дата звернення: 10.06.2025).

578. Parts of a Circle: History of the Karabakh Conflict / Conciliation Resources. *YouTube*. 2019. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=yWdaneteIow> (дата звернення: 10.06.2025).

579. The Last Inhabitant. *IMDb*. 2016. URL: https://www.imdb.com/title/tt5497824/?ref_=ttfc_ov_i (дата звернення: 10.06.2025).
580. Gate to Heaven. *IMDb*. 2019. URL: <https://www.imdb.com/title/tt9045740/> (дата звернення: 10.06.2025).
581. Road to Nagorno-Karabakh. *IMDb*. 2018. URL: <https://www.imdb.com/title/tt8588628/> (дата звернення: 10.06.2025).
582. Qarabağ Azərbaycandır! televiziya filmi / İctimai TV. *YouTube*. 2020. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=wXupCMxbwUw> (дата звернення: 10.06.2025).
583. Artsakh: The Last Frontline documentary. The goals and risks of the unleashed war in Azerbaijan / Factor TV. *YouTube*. 2020. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=aMBCbuIMUrs> (дата звернення: 10.06.2025).
584. Zartnir lao / Չարթնիր լաո / Armenian Heritage. *YouTube*. 2022. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=AE8kd9nosGE> (дата звернення: 10.06.2025).
585. Iveta Mukuchyan - Hayastan Jan / Հայաստանի ջան / Iveta Mukuchyan. *YouTube*. 2017. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=wCkXRblVb3U> (дата звернення: 10.06.2025).
586. Eldar Mansurov - Qarabağ Bizimdir! (İfa: Şölə Səfərəliyeva) / Eldar Mansurov. *YouTube*. 2020. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=a42SW4WeQFQ> (дата звернення: 10.06.2025).
587. Dəyirman - Ya Qarabağ Ya ölüm / AzvidMedia. *YouTube*. 2012. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=IoyjMZX67ks&rco=1> (дата звернення: 10.06.2025).
588. Two Captured, One Decapitated: Verifying Atrocities in the Nagorno-Karabakh Conflict. *Bellingcat*. 2020. URL: <https://www.bellingcat.com/news/2020/12/14/two-captured-one-decapitated-verifying-atrocities-in-the-nagorno-karabakh-conflict/> (дата звернення: 30.06.2024).
589. Samvel Martirosyan. *Facebook*. 2020. URL: <https://www.facebook.com/samvel/posts/10158664984983781> (дата звернення: 20.02.2025).

590. Atəş klipi / DSX Media. *YouTube*. 2020. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=bSh5tm2Hmn0> (дата звернення: 20.02.2025).

591. Azerbaijani Hackers Karabakh Hacking Team Hits 90 Armenian Websites. *The Cyber Shafarat-Treadstone*. 2020. URL: <https://cybershafarat.com/2020/09/30/azerbaijani-hackers-karabakh-hacking-team-hits-90-armenia-websites/> (дата звернення: 20.02.2025).

592. Karabakh Hacking Team. Confidential Armenian documents were intercepted. *Facebook*. 2020. URL: <https://www.facebook.com/KarabagHackTeam/> (дата звернення: 20.02.2025).

593. Ապատեղեկատվություն տարածող ադրբեջանական կեղծ էջերը. *Fip.am*. 2020. URL: <https://fip.am/en/13369> (дата звернення: 20.02.2025).

594. Removing Coordinated Inauthentic Behavior. *Meta*. 2020. URL: <https://about.fb.com/news/2020/10/removing-coordinated-inauthentic-behavior-september-report/> (дата звернення: 20.02.2025).

595. Digital Forensic Research Lab. Patriotic astroturfing in the Azerbaijan-Armenia Twitter war. *Atlantic Council*. 2020. URL: <https://medium.com/dfrlab/patriotic-astroturfing-in-the-azerbaijan-armenia-twitter-war-9d234206cdd7> (дата звернення: 20.02.2025).

596. Disinformation: Tbilisi TV Tower and the Bridge of Peace were lit up with the colours of Azerbaijani flag in support of Baku. *FactCheck.ge*. 2020. URL: <https://factcheck.ge/en/story/38671-disinformation-tbilisi-tv-tower-and-the-bridge-of-peace-were-lit-up-with-the-colours-of-azerbaijani-flag-in-support-of-baku> (дата звернення: 20.02.2025).

597. Նուրար Օզանյանի բրիգադը ներկայացվում է որպես ահաբեկչական խմբավորում. *Հայկական տեղեկատվական ստուգման կենտրոն*. 2020. URL: <https://infocheck.am/am/posts/464> (дата звернення: 20.02.2025).

598. Milos Bikovic. *X (Twitter)*. 2020. URL: <https://twitter.com/Bikovic/status/1310897222410698752> (дата звернення: 20.02.2025).

599. Pers_tna. *Instagram*. 2020. URL: https://www.instagram.com/pers_tna/ (дата звернення: 20.02.2025).

600. Kanal 13: 5 mindən çox düşmən hərbiçisi öldürülüb. Hamısının ad, familya və şəkilləri burda. Morgda gizlədilir. *YouTube*. 2020. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=0naR2XvK5lw> (дата звернення: 20.02.2025).

601. ԲՀԿ-ն, Երբեքը և 250 կանայք. հայկական կողմի «գոհերը» ըստ Ադրբեջանի. *Fip.am*. 2020. URL: <https://fip.am/13599> (дата звернення: 20.02.2025).

602. Video 27.10.2020 / Haqqin.az. *YouTube*. 2020. URL: https://www.youtube.com/watch?v=a07_EmNaOqY (дата звернення: 20.03.2023).

603. Masumları Katleden Ermeni Yarbay Lernik Babayan Öldürüldü / TGRT Haber TV. *YouTube*. 2020. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=cGFGBBeKwGVE> (дата звернення: 20.02.2025).

604. Bishop Bagrat Galstanyan: Լեզենդար հրամանատար, փոխգնդապետ Լեռնիկ Բաբայանը, ինչպես հաղորդում են թուրքական լրատվամիջոցները, սպանվել է: Ահա մեր հրամանատարը ողջ-առողջ «այլ աշխարհից». *Facebook*. 2020. URL: <https://www.facebook.com/bishopbagrat.galstanyan/videos/10158867577059468> (дата звернення: 20.02.2025).

605. Ադրբեջանական մեդիան գործում է արսուրդի ժանրում, Քոչարյանի վիրավորվելու մասին լուրը կեղծ է. *Fip.am*. 2020. URL: <https://fip.am/en/13095> (дата звернення: 20.02.2025).

606. The Prosecutor General's Office of Azerbaijan Reveals the Lie of the Azerbaijani Propaganda Machine. *Fip.am*. 2020. URL: <https://fip.am/en/13554> (дата звернення: 20.02.2025).

607. TGStat. Qarabağ Azərbaycandır. *Telegram*. 2020. URL: <https://tgstat.com/uz/channel/@azeqara> (дата звернення: 20.02.2025).

608. Şəhidlər.info. *Telegram*. 2020. URL: <https://t.me/sehidlerinfo> (дата звернення: 20.02.2025).

609. Hərbi Media. *Facebook*. 2020. URL: <https://www.facebook.com/herbimedia/> (дата звернення: 20.02.2025).

610. The Number of Deserters in the Armenian Army Has Exceeded 10000. *Faktyoxla.info*. 2022. URL: <https://www.faktyoxla.info/en/politics/ilham-aliyev-the-number-of-deserters-in-the-armenian-army-has-exceeded-10000> (дата звернення: 20.02.2025).

611. Together We Are #Artsakh Strong. *Artsakh Strong*. 2020. URL: <https://artsakhstrong.carrd.co/> (дата звернення: 20.02.2025).

612. WarGonzo. *Telegram*. 2020. URL: <https://t.me/wargonzo/4179> (дата звернення: 30.04.2025).

613. Rybar. *Telegram*. 2020. URL: <https://t.me/rybar/1604> (дата звернення: 30.04.2025).

614. Ancient Faith: The Churches of Nagorno-Karabakh / de la Torre L. *New East Digital Archive*. 2021. URL: <https://www.new-east-archive.org/articles/show/12945/nagorno-karabakh-churches-christian-heritage-armenia-azerbaijan-online-exhibition> (дата звернення: 01.07.2025).

615. Database of fallen defenders. *Heroes of Artsakh platform*. 2024. URL: <https://heroesar.net/en/fallen> (дата звернення: 01.07.2025).

616. Düşmən hədəfləri məhv edilir - Bayraktar TB2 görüntüləri / Azərbaycan Respublikası Müdafiə Nazirliyi. *YouTube*. 2020. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=ONhnFpj7ti8> (дата звернення: 01.07.2025).

617. Zəfər yolu sənədli filmi - 44 günlük Vətən müharibəsi / İctimai TV. *YouTube*. 2021. URL: https://www.youtube.com/watch?v=Zf0D_tY0a7Y (дата звернення: 01.07.2025).

618. Digital Forensic Research Lab. Disinformation in Armenia: Pashinyan, protests and provocations. *Atlantic Council*. 2021. URL: <https://www.atlanticcouncil.org/content-series/dfrlab/disinformation-in-armenia/> (дата звернення: 01.07.2025).

619. Владимир Путин развеял туман карабахской войны / Россия 24. *YouTube*. 2020. URL: https://www.youtube.com/watch?v=87URcZZj9_4 (дата звернення: 05.07.2025).

620. Karabağ'ın statüsü değişti mi? / Haberturk TV. *YouTube*. 2020. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=5iww0gTsxQ> (дата звернення: 05.07.2025).

621. Azerbaijan Karabağ'ı İşgalden Adım Adım İşte Böyle Kurtardı! / Haber Global. *YouTube*. 2020. URL: https://www.youtube.com/watch?v=_2jGsRycrPs (дата звернення: 05.07.2025).

622. Using OSINT & Social Media to Track the Nagorno Karabakh War / O'Farrell R. *Offbeat Research*. 2021. URL: <https://offbeatresearch.com/2021/01/using-osint-social-media-to-track-the-nagorno-karabakh-war/> (дата звернення: 05.07.2025).

623. Verified Geolocation of Strikes in Nagorno-Karabakh / GeoConfirmed. *X (Twitter)*. 2023. URL: <https://twitter.com/GeoConfirmed/status/1704525419016753683> (дата звернення: 05.07.2025).

624. X Help Center: Understanding Community Notes. *X (Twitter)*. 2023. URL: <https://help.twitter.com/en/community-notes> (дата звернення: 05.07.2025).

625. YouTube Official Blog: Fighting misinformation on YouTube. *YouTube*. 2022. URL: <https://blog.youtube/news-and-events/fighting-misinformation-on-youtube/> (дата звернення: 05.07.2025).

VI. Наукові праці

626. Rid T. Cyber War Will Not Take Place. *Journal of Strategic Studies*. 2012. Vol. 35, No. 1. P. 5–32. DOI: <https://doi.org/10.1080/01402390.2011.608939>

627. Hoffman F.G. Hybrid Warfare and Challenges. *JFQ*. 2009. No. 52(1). P. 34–39. URL: <https://ndupress.ndu.edu/Portals/68/Documents/jfq/jfq-52.pdf> (дата звернення: 30.09.2025).

628. Miskimmon A., O'Loughlin B., Roselle L. Strategic Narratives: Communication Power and the New World Order. New York : *Routledge*, 2013. DOI: <https://doi.org/10.4324/9780203522051>

629. McCombs M.E., Shaw D.L. The Agenda-Setting Function of Mass Media. *Public Opinion Quarterly*. 1972. Vol. 36, No. 2. P. 176–187. URL: <https://fbaum.unc.edu/teaching/articles/POQ-1972-McCOMBS-176-87.pdf> (дата звернення: 30.09.2025)

630. Entman R.M. Framing: Toward Clarification of a Fractured Paradigm. *Journal of Communication*. 1993. Vol. 43, No. 4. P. 51–58. URL: <https://fbaum.unc.edu/teaching/articles/J-Communication-1993-Entman.pdf> (дата звернення: 30.09.2025).

631. Noelle-Neumann E. The Spiral of Silence: A Theory of Public Opinion. *Journal of Communication*. 1974. Vol. 24, No. 2. P. 43–51. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1460-2466.1974.tb00367.x>

632. Schmitt M.N., ed. Tallinn Manual 2.0 on the International Law Applicable to Cyber Operations. Cambridge : *Cambridge University Press*, 2017. URL: <https://www.onlinelibrary.iihl.org/wp-content/uploads/2021/05/2017-Tallinn-Manual-2.0.pdf> (дата звернення: 30.09.2025).

633. Rauta V. Proxy Warfare and the Future of Conflict. *International Affairs*. 2018. Vol. 94, No. 1. P. 123–142. DOI: <https://doi.org/10.1093/ia/iix251>

634. 30. Поплавський О.О. Військовий складник загального успіху Азербайджану у «Другій карабаській війні». *Літопис Волині*. 2020. Вип. 23. С. 77–85. DOI: <https://doi.org/10.32782/2305-9389/2020.23.14>

635. Тютюнник В.П., Горовенко В.К. Особливості осіннього вірмено-азербайджанського збройного конфлікту: деякі актуальні рекомендації для України. *Наука і оборона*. 2021. № 1. С. 13–20. DOI: <https://doi.org/10.33099/2618-1614-2021-14-1-13-20>

636. Поплавський О.О., Левін О.Л., Саричев В.І. Соціально-економічні та інформаційно-комунікаційні аспекти воєнного протистояння Азербайджану і Вірменії у Другій карабаській війні. *Науковий вісник ДДУВС*. 2021. № 1(110). С. 61–71. DOI: <https://doi.org/10.31733/2078-3566-2021-1-61-71>

637. Markitantov V., Vinnichuk O. The Second Karabakh War (2020): Causes and Consequences. Eminak: *Scientific Quarterly Journal*. 2024. No. 4(48). P. 300–315. DOI: [https://doi.org/10.33782/eminak2024.4\(48\).765](https://doi.org/10.33782/eminak2024.4(48).765)

638. Харук А.І. Висвітлення збройного конфлікту 2020 р. у Нагірному Карабасі в польських фахових виданнях. *Військово-науковий вісник*. 2021. № 35. С. 281–290. DOI: <https://doi.org/10.33577/2313-5603.35.2021.281-290>

639. Sorokivska-Obikhod A., Chobit I. Informational Influence Application on the Civilian Population by the Russian Side During the Russo-Georgian War in August of 2008. *East European Historical Bulletin*. 2022. No. 22. P. 216–225. DOI: <https://doi.org/10.24919/2519-058X.22.253742>

640. Виздрик В.С., Ткачук П.О. Російсько-грузинська (2008 р.) та вірмено-азербайджанська (2020 р.) війни в українському суспільно-політичному дискурсі. *Військово-науковий вісник*. 2021. Вип. 36. С. 45–60. DOI: <https://doi.org/10.33577/2313-5603.36.2021.45-60>

641. Хорошко В., Хохлачова Ю., Пірцхалава Т., Іванченко І. Інформаційна зброя як інструмент інформаційної війни. *Захист інформації*. 2022. № 2. С. 50–58. DOI: <https://doi.org/10.18372/2410-7840.24.16930>

642. Куцька О.М., Плазова Т.І., Казан Е.М. Воєнні конфлікти та їх вплив на політичну та соціальну історію. *Вісник науки та освіти*. 2023. № 9(15). С. 874–884. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-6165-2023-9\(15\)-874-884](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2023-9(15)-874-884)

643. Малик І.Р. Когнітивна війна: людська свідомість як поле бою. *Регіональні студії*. 2024. Вип. 39. С. 45–50. DOI: <https://doi.org/10.32782/2663-6170/2024.39.7>

644. Бадер А.В. Інформаційна агресія: стратегії та техніки маніпулювання. *Літопис Волині*. 2024. Вип. 31. С. 110–115. DOI: <https://doi.org/10.32782/2305-9389/2024.31.17>

645. Поронюк Р.О., Гапєєва О.Л. Стратегічні комунікації як складова інформаційно-медійної компоненти. *Новітня доба*. 2024. Вип. 12. С. 245–253. DOI: <https://doi.org/10.33402/nd.2024-12-245-253>

646. İbrahimov R., Öztarsu M.F. Causes of the Second Karabakh War: Analysis of the Positions and the Strength and Weakness of Armenia and Azerbaijan. *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*. 2022. Vol. 24, No. 4. P. 595–613. DOI: <https://doi.org/10.1080/19448953.2022.2037862>

647. İbrahimov R. Azerbaijan as an Emerging Middle Power after the 44-Day War and Reshaping the Foreign Policy. *Caucasus Strategic Perspectives*. 2025. Vol. 5, Issue 2. P. 109–138. URL:

<https://cspjournal.az/uploads/files/9%29%20Rovshan%20Ibrahimov.pdf> (дата звернення: 10.10.2025).

648. Baghirov O. Armenian Economy in Post-War Period: Economic Losses and New Development Opportunities. *Caucasus Strategic Perspectives*. 2021. Vol. 2, Issue 1. P. 73–86. URL: https://cspjournal.az/uploads/files/Vol_2_Is_1_Summer2021/Orkhan%20Baghirov.pdf (дата звернення: 10.10.2025).

649. Shirinian T. Post-War Spectres: The Ghosts that Haunt Armenia in the Aftermath of the 2020 Nagorno-Karabagh War. *Caucasus Analytical Digest*. 2021. No. 121. P. 9–15. DOI: <https://doi.org/10.3929/ethz-b-000489488>

650. O'Loughlin J., Toal G., Bakke K. Territorial Ambitions in Nagorno-Karabakh: Survey Results Before the 2020 War. *Caucasus Analytical Digest*. 2021. No. 121. P. 15–18. DOI: <https://doi.org/10.3929/ethz-b-000489488>

651. Hakobyan A. Armenian Digital Communications in Karabakh War of 2020: Critical Discourse Analysis. *Journal of Sociology: Bulletin of Yerevan University*. 2021. Vol. 12, No. 1(33). P. 32–48. DOI: <https://doi.org/10.46991/BYSU:F/2021.12.1.032>

652. Ter-Matevosyan V., Nikoghosyan H. Political Communication during the 2020 War: Setting the Stage for Defeat. *Journal of Oriental Studies*. 2024. Vol. 26, No. 2. P. 185–209. DOI: <https://doi.org/10.46991/jos.2024.26.2.185>

653. Oztuğ L.İ. A Comparative Analysis of Turkish Foreign Policy on the Azerbaijan-Armenia Conflicts (1988–2020). *Insight Turkey*. 2023. Vol. 25, No. 2. P. 139–162. DOI: <https://doi.org/10.25253/99.2023252.9>

654. Yavuz M.H., Huseynov V. The Second Karabakh War: Russia vs. Turkey? *Middle East Policy*. 2020. Vol. 27, No. 4. P. 103–118. DOI: <https://doi.org/10.1111/mepo.12529>

655. Kınık H., Çelik S. The Role of Turkish Drones in Azerbaijan's Increasing Military Effectiveness: An Assessment of the Second Nagorno-Karabakh War. *Insight Turkey*. 2021. Vol. 23, No. 4. P. 169–192. DOI: <https://doi.org/10.25253/99.2021234.10>

656. Kunertová D. The war in Ukraine shows the game-changing effect of Turkish drones. *Survival*. 2023. Vol. 65, No. 2. P. 7–26. DOI: <https://doi.org/10.3929/ethz-b-000606858>

657. Hecht E. Drones in the Nagorno-Karabakh War: Analyzing the Data. *Military Strategy Magazine*. 2022. Vol. 7, No. 4. P. 31–37. DOI: <https://doi.org/10.64148/msm.v7i4.5>

658. Çelik M., Aslanlı K. Geopolitical Analysis of the Shusha Declaration: Constructing Theoretical Framework in the Regional Order Context. *Bilig*. 2024. No. 111. P. 55–78. DOI: <https://doi.org/10.12995/bilig.11103>

659. Aras B. Turkey's Policy towards Central Asia and the South Caucasus: Expectations, Failures and Achievements. In: A Companion to Modern Turkey's Centennial. Edinburgh : *Edinburgh University Press*, 2023. P. 380–392. DOI: <https://doi.org/10.1515/9781474492546-032>

660. Chikhladze T. Prospects for the Latest Rapprochement Attempt between Turkey and Armenia. *Caucasus Analytical Digest*. 2022. No. 128. DOI: <https://doi.org/10.3929/ethz-b-000558266>

661. Sanikidze G. Georgia and Iran: Opportunities and Constraints for Co-operation. *Caucasus Analytical Digest*. 2024. No. 136. DOI: <https://doi.org/10.3929/ethz-b-000657553>

662. Chitadze N. Hybrid Warfare in the Black Sea Region: Russian Information-Psychological Operations in Georgia. *Connections: The Quarterly Journal*. 2024. Vol. 23, No. 1. P. 119–131. DOI: <https://doi.org/10.11610/Connections.23.1.14>

663. Cieślowska A. Armenians and Azerbaijanis in Georgia: The Role of Religion, Religious Institutions, and Networks in the Second Nagorno-Karabakh War. *Caucasus Analytical Digest*. 2023. No. 134. DOI: <https://doi.org/10.3929/ethz-b-000625462>

664. Mammadli R. Iran and the Second Karabakh War. *The Muslim World*. 2023. Vol. 113, No. 1–2. P. 140–155. DOI: <https://doi.org/10.1111/muwo.12453>

665. Golmohammadi V., Azizi H. The South Caucasus in the Regionalism of Iran's Foreign Policy. *Central Eurasia Studies*. 2022. Vol. 15, No. 1. P. 281–305. DOI: <https://doi.org/10.22059/jcep.2022.345811.450084>

666. Ghaderi Hajat M., Moniri K., Amirpour I. The Impact of the Zangezur Corridor on the Geopolitical Weight of Iran. *Central Eurasia Studies*. 2025. Vol. 17, No. 2. P. 189–213. DOI: <https://doi.org/10.22059/jcep.2025.379784.450240>

667. Abbasov N., Souleimanov Emil A. Azerbaijan, Israel, and Iran: An Unlikely Triangle Shaping the Geopolitics of the South Caucasus. *Middle East Policy*. 2022. Vol. 29, No. 4. P. 636–651. DOI: <https://doi.org/10.1111/mepo.12611>

668. Привалов В.А. Нагорно-Карабахский конфликт: особенности процесса международного урегулирования и участие в нем России (1991–2022). Государственное управление. *Электронный вестник*. 2023. Вып. 96. С. 134–147. DOI: <https://doi.org/10.24412/2070-1381-2023-96-134-147>

669. Махмудова З. Нагорнокарабахский конфликт (2020–2023): реалии и прогнозы. *Россия и новая Евразия*. 2024. № 1. С. 132–145. DOI: <https://doi.org/10.20542/2073-4786-2024-1-132-145>

670. Маркедонов С.М. Постсоветские де-факто государства: траектории борьбы за суверенитет. *Мировая экономика и международные отношения*. 2021. Т. 65, № 12. С. 79–89. DOI: <https://doi.org/10.20542/0131-2227-2021-65-12-79-89>

671. De Waal T. Black Garden: Armenia and Azerbaijan Through Peace and War. New York : *New York University Press*, 2003. 349 p. URL: <https://library.asue.am/open/1876.pdf> (дата звернения: 10.10.2025).

672. Mamadaliev A. Military Propaganda around the 2020 Nagorno-Karabakh War: Official Materials of Armenia and Azerbaijan Defense Ministries (as illustrated by the first day of the conflict – September 27, 2020). *Propaganda in the World & Local Conflicts*. 2020. No. 7(2). DOI: <https://doi.org/10.13187/pwlc.2020.2.29>

673. Iskandarov K., Gawliczek P. The Second Karabakh War as a War of New Generation. *Social Development & Security*. 2021. Vol. 11, No. 2. P. 91–99. DOI: <https://doi.org/10.33445/sds.2021.11.2.9>

674. Kunertova D. The war in Ukraine shows the game-changing effect of drones depends on the game. *Bulletin of the Atomic Scientists*. 2023. Vol. 79, No. 2. P. 95–102. DOI: <https://doi.org/10.1080/00963402.2023.2178180>

675. Cheterian V. Technological determinism or strategic advantage? Comparing the two Karabakh Wars between Armenia and Azerbaijan. *Journal of Strategic Studies*. 2022. Vol. 47, No. 2. P. 214–237. DOI: <https://doi.org/10.1080/01402390.2022.2127093>

676. Gawliczek P., Iskandarov K. The Zangezur corridor as part of the global transport route: Against the backdrop of power games in the South Caucasus region. *Security and Defence Quarterly*. 2023. Vol. 44, No. 1. P. 36–53. DOI: <https://doi.org/10.35467/sdq/161993>

677. Rieter E. Arm. v. Azer., Azer. v. Arm., & Ukr. v. Russ. (Orders on Provisional Measures, ICJ). *International Legal Materials*. 2023. Vol. 62, No. 2. P. 185–275. DOI: <https://doi.org/10.1017/ilm.2022.66>

678. Chernobrov D. Diasporas as cyberwarriors: infopolitics, participatory warfare and the 2020 Karabakh war. *International Affairs*. 2022. Vol. 98, No. 2. P. 631–651. DOI: <https://doi.org/10.1093/ia/iia015>

679. Féron É., Baser B. Pathways to conflict transportation and autonomisation: the Armenian diaspora and the conflict in Nagorno-Karabakh. *Ethnopolitics*. 2023. Vol. 22, No. 4. P. 384–400. DOI: <https://doi.org/10.1080/17449057.2023.2199601>

680. Bradshaw S., Bailey H., Howard P.N. Industrialized Disinformation. 2020 *Global Inventory of Organised Social Media Manipulation*. Oxford : University of Oxford, 2021. URL: <https://demtech.oii.ox.ac.uk/wp-content/uploads/sites/12/2021/01/CyberTroop-Report-2020-v.2.pdf> (дата звернення: 15.10.2025).

681. Avetisyan R. Weaponization of Social Media: A Case of the Conflict between Azerbaijan and Nagorno-Karabakh. *Journal of International Media and Entertainment Law*. 2025. Vol. 10, No. 2. P. 190–228. URL: <https://www.swlaw.edu/sites/default/files/2025-05/JIMEL%2010.2%20-%20Avetisyan.pdf> (дата звернення: 15.10.2025).

682. Gillich I. Media coverage and state propaganda in armed conflicts: an international law perspective on Armenia-Azerbaijan “Propaganda War”. *Journal of International Media and Entertainment Law*. 2024. Vol. 10, No. 2. P. 117–151. URL: <https://www.swlaw.edu/sites/default/files/2024-12/Gillich%20Article%20-%20JIMEL%2010.2%20-%2012.16.pdf> (дата звернення: 15.10.2025).

683. Chernobrov D. Participatory propaganda and the intentional (re)production of disinformation around international conflict. *Critical Studies in Media Communication*. 2025. Vol. 42, No. 1. P. 101–106. DOI: <https://doi.org/10.1080/15295036.2025.2467433>

684. Askerov A., Ibadoghlu G. The Causes and Consequences of the Second Karabakh War. *The Nagorno-Karabakh Conflict: Historical and Political Perspectives* / ed. by M.H. Yavuz, M. Gunter. London : Routledge, 2022. P. 245–271. DOI: <https://doi.org/10.4324/9781003261209>

685. Gozalova N., Amirov E. The South Caucasus in 1905–1906 According to The New York Times Coverage. *Review of Armenian Studies*. 2021. Issue 43. P. 83–108. URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1674634> (дата звернення: 05.06.2025).

686. Martirosyan T.A. Comparative History of the First Democratic Republics of Armenia, Georgia and Azerbaijan, 1918–1921. *Bibliographic Essay*. University of Amsterdam, 2014. 11 p. URL: https://www.researchgate.net/publication/370934295_A_Comparative_History_of_the_First_Democratic_Republics_of_Armenia_Georgia_and_Azerbaijan_1918-1921 (дата звернення: 05.06.2025).

687. Smith M.G. Power and Violence in the Russian Revolution: The March Events and Baku Commune of 1918. *Russian History*. 2014. Vol. 41, No. 2. P. 197–210. DOI: <https://doi.org/10.1163/18763316-04102006>

688. Hasanli J. The Sovietization of Azerbaijan: The South Caucasus in the Triangle of Russia, Turkey, and Iran, 1920–1922. Lanham, MD : *Lexington Books*, 2018. P. 45–47. DOI: <https://doi.org/10.1353/book58355>

689. Melander E. The Nagorno-Karabakh Conflict Revisited. *Journal of Cold War Studies*. 2001. Vol. 3, No. 2. P. 48–75. URL: <https://www.jstor.org/stable/26925121> (дата звернення: 05.06.2025).

690. Центральное статистическое управление СССР. Всесоюзная перепись населения 17 декабря 1926 г. Т. XIV: Закавказская СФСР. Отд. I. Национальность и родной язык. Москва : ЦСУ СССР, 1928. 312 с. URL: https://archive.org/details/perepis_naseleniia_1926 (дата звернення: 05.06.2025).

691. Сафар'янс Є.В. Квазідержави пострадянського простору: причини та передумови їхнього виникнення. *Історичні передумови становлення зовнішньополітичної орієнтації країн пострадянського простору : збірник наукових праць* / за заг. ред. А.Г. Бульвінського. Київ : ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України», 2020. № 1. С. 159–164 URL: https://ivinas.gov.ua/publikatsiji/download/958_9e70601cc739b9d9ef20ad4500141caa.html (дата звернення: 05.06.2025).

692. Ткачук П.О., Скорич Л.В. Військові конфлікти в Кавказькому регіоні: візія української суспільно-політичної думки (1989–2020). *Конфлікти на пострадянському просторі : колективна монографія* / за заг. ред. О.М. Майбороди. Київ : ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України», 2022. С. 204–213. DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-211-1-9>

693. Papazian T. State at War, State in War: The Nagorno-Karabakh Conflict and State-Making in Armenia, 1991–1995. *The Journal of Power Institutions in Post-Soviet Societies: War and Nation-Building*. 2008. Issue 8. DOI: <https://doi.org/10.4000/pipss.1623>

694. Чмихало Г.Г., Квятковський Р.В. Конфлікт в Нагірному Карабаху: від витоків до сучасності. *International Scientific Innovations in Human Life : Proceedings of the 3rd International Scientific and Practical Conference, September 22–24, 2021*. Manchester : Cognum Publishing House, 2021. P. 313–323. DOI: <https://doi.org/10.5281/ZENODO.15546499>

695. Yemelianova G.M. The De Facto State of Nagorno-Karabakh: Historical and Geopolitical Perspectives. *Europe-Asia Studies*. 2023. Vol. 75, No. 8. P. 1336–1359. DOI: <https://doi.org/10.1080/09668136.2023.2214708>
696. Kviatkovskyi R., Chmykhalo H. The Second Karabakh War (27.09–09.11.2020). «*Science, innovations and education: problems and prospects*» : The 5th International scientific and practical conference, December 8–10, 2021. Tokyo : CPN Publishing Group, 2021. P. 720–729. DOI: <https://doi.org/10.2139/ssrn.6048797>
697. Rowland R.H. Population Trends in a Contested Pseudo-State: The Case of Nagorno-Karabakh. *Journal of Population Geography*. 2008. Vol. 49, No. 1. P. 99–115. DOI: <https://doi.org/10.2747/1539-7216.49.1.99>
698. Yemelianova G. Turkey, the Karabakh Conflict and the Legacy of the Eastern Question. *Caucasus Survey*. 2024. Vol. 12, No. 1. P. 73–102. DOI: <https://doi.org/10.30965/23761202-bja10020>
699. Bayramov A. Silencing the Nagorno-Karabakh Conflict and Challenges of the Four-Day War. *Security and Human Rights*. 2016. Vol. 27, No. 1–2. P. 116–127. DOI: <https://doi.org/10.1163/18750230-02701009>
700. Schmidt H.J. The Four-Day War Has Diminished the Chances of Peace in Nagorno-Karabakh. *OSCE Yearbook*. 2017. P. 111–123. URL: https://ifsh.de/file/publication/OSCE_Yearbook_en/2016/Schmidt-en.pdf (дата звернення: 05.06.2025).
701. Квятковський Р.В. Підготовка Азербайджану та Вірменії до Другої карабаської війни. Стисла оцінка сил та засобів сторін конфлікту. «*Education and science of today: intersectoral issues and development of sciences*» : The 5th International scientific and practical conference, August 18, 2023. Cambridge : Cambridge Data Science LTD ; European Scientific Platform, 2023. С. 295–296. DOI: <https://doi.org/10.36074/logos-18.08.2023.81>
702. Jane M., Ojaghlou M. Defence Spending, Economic Growth and Regional Balance: Evidence from Azerbaijan and Armenia. *Bulletin of Economic Theory and Analysis*. 2024. Vol. 9, No. 2. P. 397–426. DOI: <https://doi.org/10.25229/beta.1403382>

703. Kuchins A.C., Mankoff J., Backes O. Azerbaijan's Foreign Economic and Security Policy. In: Azerbaijan in a Reconnecting Eurasia: Foreign Economic and Security Interests. Lanham, MD : *Rowman & Littlefield*, 2016. P. 4–24. URL: https://csis-website-prod.s3.amazonaws.com/s3fs-public/publication/160718_Kuchins_AzerbaijanReconnectingEurasia_Web.pdf (дата звернення: 05.06.2025).

704. Baig M. Ali. The Defence Needs of Azerbaijani Armed Forces for Peace, Security, and Stability. *Open Military Studies*. 2020. Vol. 1, No. 1. P. 79–87. DOI: <https://doi.org/10.1515/openms-2020-0106>

705. Bivainis A. Multi-dimensional Assessment of the Second Nagorno-Karabakh War. *Security and Defence Quarterly*. 2022. Vol. 38, No. 2. P. 51–61. DOI: <https://doi.org/10.35467/sdq/146180>

706. Bivainis A. Maneuver, Modernization, and the Second Nagorno-Karabakh War. *Battlespace Journal*. 2022. No. 2. P. 24–27. URL: https://www.alssa.mil/Portals/9/Documents/bsj/BSJ%202022-2_web.pdf (дата звернення: 05.06.2025).

707. Ilic D., Tomasevic V. The Impact of the Nagorno-Karabakh Conflict in 2020 on the Perception of Combat Drones. *Serbian Journal of Engineering Management*. 2021. Vol. 6, No. 1. P. 9–21. DOI: <https://doi.org/10.5937/SJEM2101009I>

708. Erickson E.J. The 44-Day War in Nagorno-Karabakh: Turkish Drone Success or Operational Art? *Military Review*. 2021. Online Exclusive. URL: <https://www.armyupress.army.mil/Portals/7/military-review/img/Online-Exclusive/2021/erickson/Erickson-the-44-day-war.pdf> (дата звернення: 05.06.2025).

709. Чмихало Г.Г., Квятковський Р.В. Інформаційна складова Вірмено-Азербайджанського конфлікту (Другої карабаської війни). *Перспективні шляхи розвитку гуманітарних та природничих наук* : матеріали наук.-практ. конф., м. Ужгород, 24–25 вересня 2021 р. Херсон : Видавництво «Молодий вчений», 2021. С. 70–74. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.15546672>

710. Adriaans R. Transnationalising the Nagorno-Karabakh Conflict: Media Rituals and Diaspora Activism between California and the South Caucasus. *Theorising Media and Conflict* / ed. by P. Budka, B. Bräuchler. New York ; Oxford : Berghahn Books, 2020. P. 217–236. DOI: <https://doi.org/10.1515/9781789206838-012>

711. Elamiryan R. Transformation of Modern Wars in the South Caucasus: Azerbaijan's Hybrid War Against Artsakh. *Journal of Political Science: Bulletin of Yerevan University*. 2024. Vol. 3, Issue 1. P. 10–23. DOI: <https://doi.org/10.46991/JOPS/2024.3.7.010>

712. Panahova L. The State, Primary Education, and Nation-Building in Azerbaijan. *Caucasus Analytical Digest*. 2023. No. 133. P. 14–17. DOI: <https://doi.org/10.3929/ethz-b-000619287>

713. Khansari Fard F., Koolaee E. The Impact of Historical Narratives on Ethnic Conflicts in Nagorno-Karabakh, Abkhazia and South Ossetia. *International Studies Journal*. 2020. Vol. 17, No. 1(65). P. 137–168. URL: https://abkhazworld.com/aw/Pdf/Elaheh_Koolaee_caucasus_conflicts.pdf (дата звернення: 10.06.2025).

714. Garagozov R. Collective Memory and Narrative Toolkit in Turkish-Armenian Mnemonic Standoff over the Past. *Review of Armenian Studies*. 2014. No. 30. P. 79–99. URL: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/777550> (дата звернення: 10.06.2025).

715. Jahanli S. Victimized Identity Construction: Azerbaijan in the Post-Soviet Transition. *CEU eTD Collection*. 2019. Chapter 2. P. 21–27. URL: https://www.etd.ceu.edu/2019/jahanli_sabina.pdf (дата звернення: 10.06.2025).

716. Garagozov R. Collective Memory in Ethnopolitical Conflicts: The Case of Nagorno-Karabakh. *Central Asia and the Caucasus*. 2006. Vol. 7, No. 5. P. 145–155. URL: <https://www.ca-c.org/index.php/cac/article/view/1016/911> (дата звернення: 10.06.2025).

717. Krzyszstan B. Historical Analogy and Political Continuity as Technologies of Power: The Armenian Genocide and Nagorno-Karabakh Conflict Interrelation in

Contemporary Armenian Politics. *International Journal of Armenian Genocide Studies*. 2021. Vol. 6, No. 2. P. 7–39. DOI: <https://doi.org/10.51442/ijags.0021>

718. Tchilingirian H. Religious Discourse on the Conflict in Nagorno Karabakh. *Occasional Papers on Religion in Eastern Europe*. 2020. Vol. 18, No. 4. Article 1. URL: <https://digitalcommons.georgefox.edu/ree/vol18/iss4/1> (дата звернення: 10.06.2025).

719. Kilit-Aklar Y. Nation and History in Azerbaijani School Textbooks. *Ab Imperio Journal*. 2005. No. 2. P. 469–497. DOI: <https://doi.org/10.1353/imp.2005.0119>

720. Novikova G. The Nagorno-Karabakh Conflict through the Prism of the Image of the Enemy. *Transition Studies Review*. 2012. Vol. 18, No. 3. P. 550–569. DOI: <https://doi.org/10.1007/s11300-012-0216-8>

721. Arteaga S.L. «Azat, Ankakh, Artsakh»: Music, Memory, and the Second Nagorno-Karabakh War. The University of New Mexico : *Electronic Theses and Dissertations*, 2023. 134 p. URL: https://digitalrepository.unm.edu/mus_etds/46 (дата звернення: 10.06.2025).

722. Gamaghelyan P. Rethinking the Nagorno-Karabakh Conflict: Identity Politics. School of Peace Studies: *Faculty Scholarship*. 2010. Vol. 15, Issue 1. P. 33–56. DOI: <https://doi.org/10.1163/157180610X488173>

723. Aslanov L., Abbasov T. Conceiving Armenian-Azerbaijani Relations through the Lens of Cinema: From Perestroika until the Present Day. The Caucasus Edition: *Journal of Conflict Transformation*. 2023. URL: <https://caucasusedition.net/conceiving-armenian-azerbaijani-relations-through-the-lens-of-cinema-from-perestroika-until-the-present-day> (дата звернення: 10.06.2025).

724. Rzayeva G. Anti-War Narratives in Post-Soviet Azerbaijani Literature. The Caucasus Edition: *Journal of Conflict Transformation*. 2017. URL: <https://caucasusedition.net/anti-war-narratives-in-post-soviet-azerbaijani-literature/> (дата звернення: 10.06.2025).

725. Davtyan E. One Conflict, Different Meanings: A Comparative Analysis of Armenian and Azerbaijani Narratives of Victory in Nagorno-Karabakh Wars. *Small*

Wars & Insurgencies. 2024. Vol. 36, No. 1. P. 1–25. DOI: <https://doi.org/10.1080/09592318.2024.2408704>

726. Şeşen E. Political Discourse Analysis of Aliyev's Address to the Nation Regarding the Second Karabakh War. *MANAS Journal of Social Studies*. 2021. Vol. 10. P. 1740–1752. DOI: <https://doi.org/10.55448/2019.1.13434>

727. Aghazada R. Searching for a New Foreign Policy Strategy for Azerbaijan – Public Diplomacy Efforts. *European Scientific Journal*. 2013. December Special Issue, Vol. 2. URL: <https://eujournal.org/index.php/esj/article/view/2355/2228> (дата звернення: 10.06.2025).

728. Ohannes G. Ethnicity, Nationalism and Conflict in the South Caucasus: Nagorno-Karabakh and the Legacy of Soviet Nationalities Policy. London ; New York : *Routledge*, 2016. DOI: <https://doi.org/10.4324/9781315751349>

729. Lin H., Kerr J. On Cyber-Enabled Information Warfare and Information Operations. In: *The Oxford Handbook of Cyber Security*. Oxford : *Oxford University Press*, 2021. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3015680 (дата звернення: 10.06.2025).

730. Libicki M. Conquest in Cyberspace: National Security and Information Warfare. New York : *Cambridge University Press*, 2007. 272 p. URL: https://assets.cambridge.org/97805216/92144/frontmatter/9780521692144_frontmatter.pdf (дата звернення: 10.06.2025).

731. Квятковський Р.В. Карабаський конфлікт: погляди світової спільноти щодо загострення конфлікту у 2020 році. *Наукові записки Міжнародного гуманітарного університету*. 2024. Вип. 40. С. 104–107. DOI: <https://doi.org/10.32782/2663-5682/2024/40/22>

732. Cornell S. The International Politics of the Armenian-Azerbaijani Conflict. New York : *Palgrave Macmillan*, 2017. 219 p. DOI: <https://doi.org/10.1057/978-1-137-60006-6>

733. Zarifian J. The Armenian and Turkish Lobbying, and the (Non-)Recognition of the Armenian Genocide by the United States. *Congress and Diaspora Politics: The Influence of Ethnic and Foreign Lobbying* / ed. by J.A. Thurber, C.C.

Campbell, D.A. Dulio. Albany : SUNY Press, 2018. P. 117–137. DOI: <https://doi.org/10.1515/9781438470894-008>

734. Квятковський Р.В. Стисла хронологічна послідовність подій в період Другої війни у Нагірному Карабаху. *Перспективні напрямки наукових досліджень* : матеріали міжнародної науково-практичної інтернет-конференції, 21 серпня 2023 р. Київ, 2023. С. 60–65. DOI: <https://doi.org/10.5281/ZENODO.15544003>

735. Guliyev F. Military deception as part of hybrid warfare: Azerbaijan's strategic surprise in the 2020 Karabakh war. *Caucasus Strategic Perspectives*. 2021. Vol. 2, No. 1. URL: <https://cacds.org/research/karabakh-strategic-deception.pdf> (дата звернення: 30.06.2024).

736. De Werd P., De Jong M., Bouwmeester H. 2020 Nagorno-Karabakh War: A Case of Triple D: Diplomacy, Drones and Deception. *Towards a Data-Driven Military*. Leiden : Leiden University Press, 2024. P. 303–332. DOI: <https://doi.org/10.24415/9789400604537-018>

737. Wilkening M.J. Military Lessons from Nagorno-Karabakh: Reasonable Answers or More Questions? *Information & Security: An International Journal*. 2022. Vol. 50, No. 4. P. 367–378. URL: https://isij.eu/system/files/download-count/2023-01/5104_nagorno-karabakh.pdf (дата звернення: 30.06.2024).

738. Квятковський Р.В. Гібридна війна у Карабасі: вплив інформаційного простору, дезінформації і пропаганди в Другій Карабаській війні. *Новітня доба*. 2025. Вип. 13. С. 224–234. DOI: <https://doi.org/10.33402/ND.2025-13-224-235>

739. Квятковський Р.В. Протиборство в інформаційному просторі Азербайджану та Вірменії в період Другої війни у Нагірному Карабаху. *Військово-науковий вісник*. 2023. Вип. 39. С. 137–153. DOI: <https://doi.org/10.33577/2313-5603.39.2023.137-153>

740. Чмихало Г.Г., Квятковський Р.В. Інформаційний супровід бойових дій в Нагірному Карабаху. *Modern Directions of Scientific Research Development* : матеріали IV Міжнар. наук.-практ. конф., 28–30 вересня 2021 р. Чикаго, 2021. С. 52–59. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.15546627>

741. Квятковський Р.В. Російська пропаганда та дезінформація в період Другої війни в Карабасі: висновки та досвід для України. *Протидія дезінформації в умовах російської агресії проти України: виклики і перспективи* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції, 12–13 грудня 2023 р.. Харків, 2023. С. 105–107. DOI: <https://doi.org/10.32782/PPSS.2023.1.59>

742. Talishinsky E. Information and Psychological Warfare in the Context of the War between Azerbaijan and Armenia. *Eminak*. 2023. No. 4(44). P. 231–239. URL: <https://www.eminak.net.ua/index.php/eminak/article/download/684/504/> (дата звернення: 20.02.2025).

743. Квятковський Р.В. Міжнародна реакція на загострення конфліктів на пострадянському просторі: кейс Карабаху 2020. *Інтеграція гуманітарних знань у соціальний розвиток: теорія та практика* : кол. моногр. Харків : СГ НТМ «Новий курс», 2025. С. 141–156. DOI: <https://doi.org/10.61718/mon202505>

744. Ambrosio T. The Collective Security Treaty Organization: A Lifeless, Shambling ‘Alliance’. *Georgetown Journal of International Affairs*. 2024. URL: <https://gjia.georgetown.edu/2024/03/04/the-collective-security-treaty-organization-a-lifeless-shambling-alliance/> (дата звернення: 25.04.2025).

745. Звєздова І.А. *Інформаційна політика Вірменії в контексті врегулювання нагірно-карабаського конфлікту* : дис. ... канд. політ. наук : 23.00.03. 2019. 226 с. URL: <https://chmnu.edu.ua/wp-content/uploads/2019/05/Disertatsiya-Zvezdova.pdf> (дата звернення: 25.04.2025).

746. Fahim M. Pakistan and the Question of Recognizing Armenia: Pakistan-Armenia Relations, the Issue of Kashmir & Nagorno-Karabakh. *Journal of South Asian Studies*. 2020. Vol. 8, No. 2. P. 39–45. DOI: <https://doi.org/10.33687/jsas.008.02.3276>

747. Zubov I. Telegram as a Tool of Russian Hybrid Warfare: The Case of Karabakh. *Ukraine Analytica*. 2021. No. 2(24). P. 14–17. URL: <https://ukraine-analytica.org/telegram-as-a-tool-of-russian-hybrid-warfare-the-case-of-karabakh/> (дата звернення: 30.04.2025).

748. Kviatkovskyi R. A Military-Historical Assessment of the Second Karabakh War: Outcomes and the Shift in the Balance of Power in the South Caucasus.

Проблематика, тенденції і перспективи розвитку воєнної науки та освіти в умовах сучасних глобальних викликів та конфліктів : матеріали Міжнар. наук.-практ. семінару. Київ : ЦНДІ ЗСУ, 2025. С. 487–491. DOI: <https://doi.org/10.2139/SSRN.6047954>

749. Gulahmadov M., Hajiyeva N. The Geopolitical Implication of the Zangazur Corridor: A Driver for Regional Advancement and Linkage. *Agora International Journal of Economical Sciences*. 2023. Vol. 17, No. 2. P. 47–53. DOI: <https://doi.org/10.15837/aijes.v17i2.6441>

750. Dinev I., Douglas N. Conflicts in the Caucasus: Displacement and Integration. *Caucasus Analytical Digest*. 2023. No. 140. DOI: <https://doi.org/10.3929/ethz-b-000712914>

751. Paturyan Y.J., Melkonyan S. Revolution, Covid-19, and War in Armenia: Impacts on Various Forms of Trust. *Caucasus Survey*. 2025. Vol. 13, No. 1. P. 25–45. DOI: <https://doi.org/10.30965/23761202-bja10036>

752. Квятковський Р.В. Історичний досвід та аспекти формування «образу перемоги» у Другій Карабаській війні. *Формування «образу перемоги» у війнах та воєнно-політичних конфліктах: сучасність та історична ретроспектива* : матеріали наук.-практ. семінару. Київ, 2024. С. 98–103. DOI: <https://doi.org/10.5281/ZENODO.15546384>

753. Danczuk M. Bayraktars and Grenade-Dropping Quadcopters: How Ukraine and Nagorno-Karabakh Highlight Present Air and Missile Defense Shortcomings and the Necessity of Unmanned Aircraft Systems. *Military Review: Space & Missile Defense*. 2024. P. 32–44. URL: <https://www.armyupress.army.mil/Portals/7/military-review/Archives/English/March-2024/Bayraktars-and-Grenade-Dropping-Quadcopters/Danczuk-UASua.pdf> (дата звернення: 01.07.2025).

754. Melkonyan S. The Personalization of Military Victory in Azerbaijani Official Discourse. *Caucasus Analytical Digest*. 2022. No. 124. P. 4–6. DOI: <https://doi.org/10.3929/ethz-b-000530782>

755. Квятковський Р.В. Особливості висвітлення Другої Карабаської війни (2020 р.) у Західних медіа як джерело подальшого воєнно-історичного

дослідження. *Воєнно-історичний вісник Національного університету оборони України*. 2024. Вип. 2(52). С. 91–99. DOI: <https://doi.org/10.33099/2707-1383-2024-52-2-91-99>

756. Квятковський Р.В. Медійне відображення Другої Карабаської війни в засобах масової інформації Російської Федерації та Турецької Республіки. *Актуальні питання у сучасній науці*. 2024. Вип. 5(23). С. 1114–1127. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5\(23\)-1114-1127](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5(23)-1114-1127)

757. Urman A., Katz S. Misinformation and Professional News on Largely Unmoderated Platforms: The Case of Telegram. *Journal of Information Technology & Politics*. 2022. Vol. 19, No. 4. P. 477–489. DOI: <https://doi.org/10.1080/19331681.2022.2076272>

758. Rostomyan M. From Mountains to Social Media Valleys: A Thematic Analysis of Information Warfare through Telegram Data in the Nagorno-Karabakh War. *The Journal of Intelligence, Conflict, and Warfare*. 2023. Vol. 6, No. 2. P. 1–25. DOI: <https://doi.org/10.21810/jicw.v6i2.6178>

ДОДАТКИ

Додаток А

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, у яких опубліковані основні наукові результати дисертації.

Розділи в колективних монографіях:

1. Квятковський Р.В. Міжнародна реакція на загострення конфліктів на пострадянському просторі: кейс Карабаху 2020. *Інтеграція гуманітарних знань у соціальний розвиток: теорія та практика* : кол. моногр. Харків: СГ НТМ «Новий курс», 2025. С. 141–156. DOI: <https://doi.org/10.61718/MON202505>

Статті в наукових фахових виданнях України категорії «Б»:

2. Квятковський Р.В. Протиборство в інформаційному просторі Азербайджану та Вірменії в період Другої війни у Нагірному Карабаху. *Військово-науковий вісник*. Львів, 2023. Вип. 39. С. 137–153. DOI: <https://doi.org/10.33577/2313-5603.39.2023.137-153>

3. Квятковський Р.В. Медійне відображення Другої Карабаської війни в засобах масової інформації Російської Федерації та Турецької Республіки. *Актуальні питання у сучасній науці*. Київ, 2024. Вип. 5 (23). С. 1114–1127. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5\(23\)-1114-1127](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5(23)-1114-1127)

4. Квятковський Р.В. Особливості висвітлення Другої Карабаської війни (2020 р.) у західних медіа як джерело подальшого воєнно-історичного дослідження. *Воєнно-історичний вісник Національного університету оборони України*. Київ, 2024. Вип. 2 (52). С. 91–99. DOI: <https://doi.org/10.33099/2707-1383-2024-52-2-91-99>

5. Квятковський Р.В. Гібридна війна у Карабасі: вплив інформаційного простору, дезінформації і пропаганди в Другій Карабаській війні. *Новітня доба*. Львів. 2025. Вип. 13. С. 224–235. DOI: <https://doi.org/10.33402/nd.2025-13-224-235>

Статті, які додатково відображають результати дослідження:

6. Квятковський Р.В. Карабаський конфлікт: погляди світової спільноти щодо загострення конфлікту у 2020 році. *Наукові записки Міжнародного гуманітарного університету*. Одеса, 2024. Вип. 40. С. 104–107. DOI: <https://doi.org/10.32782/2663-5682/2024/40/22>

Наукові публікації, які засвідчують апробацію результатів дисертації.

7. Чмихало Г.Г., Квятковський Р.В. Конфлікт в Нагірному Карабаху: від витоків до сучасності. *International scientific innovations in human life : Proceedings of the 3rd International scientific and practical conference (September 22–24, 2021)*. Manchester : Cognum Publishing House, 2021. P. 313–323. DOI: <https://doi.org/10.5281/ZENODO.15546499> (Особистий внесок автора дисертації: аналіз особливостей бойових дій в ході Другої карабаської війни; аналіз здобутків та втрат сторін конфлікту, що становить 50 % тексту).

8. Чмихало Г.Г., Квятковський Р.В. Інформаційний супровід бойових дій в Нагірному Карабаху. *Modern directions of scientific research development : матеріали IV міжнар. наук.-практ. конференції (28–30 вересня 2021 р.)*. Чикаго, 2021. С. 52–59. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.15546627> (Особистий внесок автора дисертації: аналіз інформаційного супроводу у передконфліктний період та період активних бойових дій, що становить 70 % тексту).

9. Чмихало Г.Г., Квятковський Р.В. Інформаційна складова Вірмено-азербайджанського конфлікту (Другої карабаської війни). *Перспективні шляхи розвитку гуманітарних та природничих наук : матеріали наук.-практ. конференції (Ужгород, 24–25 вересня 2021 р.)*. Херсон : Видавництво «Молодий вчений», 2021. С. 70–74. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.15546672> (Особистий внесок автора дисертації: аналіз інформаційної складової у період активних бойових дій, що становить 50 % тексту).

10. Kviatkovskiy R., Chmykhalo H. The Second Karabakh War (27.09–09.11.2020). «*Science, innovations and education: problems and prospects*» : The 5th International scientific and practical conference (December 8–10, 2021). Tokyo : CPN Publishing Group, 2021. P. 720–729. DOI: <https://doi.org/10.2139/ssrn.6048797>

(Особистий внесок автора дисертації: проведено оцінку сил і засобів учасників конфлікту, що становить 50 % тексту).

11. Квятковський Р.В. Підготовка Азербайджану та Вірменії до Другої карабаської війни. Стисла оцінка сил та засобів сторін конфлікту. *«Education and science of today: intersectoral issues and development of sciences»* : The 5th International scientific and practical conference (August 18, 2023). Cambridge : Cambridge Data Science LTD; European Scientific Platform, 2023. P. 295–296. DOI: <https://doi.org/10.36074/logos-18.08.2023.81>

12. Квятковський Р.В. Стисла хронологічна послідовність подій в період Другої війни у Нагірному Карабаху. *Перспективні напрямки наукових досліджень*: матеріали міжнародної наук.-практ. інтернет-конференції (21 серпня 2023 р.). Київ, 2023. С. 60–65. DOI: <https://doi.org/10.5281/ZENODO.15544003>

13. Квятковський Р.В. Російська пропаганда та дезінформація в період Другої війни в Карабасі: висновки та досвід для України. *Протидія дезінформації в умовах російської агресії проти України: виклики і перспективи* : матеріали міжнародної наук.-практ. конференції (12–13 грудня 2023 р.). Харків, 2023. С. 105–107. DOI: <https://doi.org/10.32782/PPSS.2023.1.59>

14. Квятковський Р.В. Історичний досвід та аспекти формування «образу перемоги» у Другій Карабаській війні. *Формування «образу перемоги» у війнах та воєнно-політичних конфліктах: сучасність та історична ретроспектива* : матеріали наук.-практ. семінару (30 травня 2024 р.). Київ, 2024. С. 98–103. DOI: <https://doi.org/10.5281/ZENODO.15546384>

15. Kviatkovskyi R. A military-historical assessment of the Second Karabakh War: outcomes and the shift in the balance of power in the South Caucasus. *«Проблематика, тенденції і перспективи розвитку воєнної науки та освіти в умовах сучасних глобальних викликів та конфліктів»* : матеріали міжнародного наук.-практ. семінару (26 листопада 2025 р.). Київ, 2025. С. 487-491. DOI: <https://doi.org/10.2139/SSRN.6047954>

АКТИ ВПРОВАДЖЕННЯ МАТЕРІАЛІВ ДИСЕРТАЦІЙНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

ЗАТВЕРДЖУЮ

Заступник начальника Національної академії з
навчальної роботи



Олексій КРАСЮК

АКТ

про впровадження матеріалів дисертаційного дослідження полковника
Квятковського Р.В. за темою “Особливості інформаційного протиборства в
період Другої карабаської війни (2016–2023 рр.)”

Комісія у складі:

голови: начальника кафедри воєнної історії факультету бойового
застосування військ полковника КУЦЬКОЇ О.М.

членів: професора кафедри воєнної історії факультету бойового
застосування військ працівника Збройних Сил України
ВОЗНІЮК О.М.

доцента кафедри воєнної історії факультету бойового
застосування військ працівника Збройних Сил України
КАЗАН Е.М.

доцента кафедри воєнної історії факультету бойового
застосування військ працівника Збройних Сил України
ПЛАЗОВОЇ Т.І.

у період з 22 по 27 жовтня 2025 року розглянула матеріали дисертаційного
дослідження полковника Квятковського Р.В. за темою “Особливості
інформаційного протиборства в період Другої карабаської війни (2016–2023
рр.)”.

Встановила:

1. Матеріали дисертаційного дослідження полковника Квятковського Р.В.
за темою “Особливості інформаційного протиборства в період Другої
карабаської війни (2016–2023 рр.)” на підставі протоколу засідання кафедри
воєнної історії факультету бойового застосування військ від 28.10.2025 № 5
внесені у матеріали заняття з навчальної дисципліни “Історія війн та воєнного
мистецтва” тема № 3. Воєнне мистецтво та характерні риси війн початку ХХІ
століття, заняття № 3. Досвід війн в Сирії (2011–2025 рр.) та Карабаху (кінець
ХХ – початок ХХІ століття) з підготовки здобувачів першого (бакалаврського)
рівня вищої освіти за всіма спеціальностями та спеціалізаціями, які проходять
підготовку у Національній академії сухопутних військ (2023 року набору).

В подальшому матеріали використовуються при розгляді навчальних питань: Відмінності Першої та Другої карабаської війни; Битва за контроль над містом Шуша, 1992 р., 2020 р.; Роль росії у війнах в Сирії та Карабаху

2. Дисертаційне дослідження “ Особливості інформаційного протиборства в період Другої карабаської війни (2016–2023 рр.)” вважати реалізованим.

Голова комісії: полковник

Олеся КУЦЬКА

Члени комісії: працівник ЗСУ

Оксана ВОЗНЮК

працівник ЗСУ

Емілія КАЗАН

працівник ЗСУ

Тетяна ПЛАЗОВА

ЗАТВЕРДЖУЮ

Заступник начальника Національної академії з
навчальної роботи

полковник

Олексій КРАСЮК



АКТ

про впровадження матеріалів дисертаційного дослідження
полковника Квятковського Р.В. за темою “Особливості інформаційного
протиборства в період Другої карабаської війни (2016–2023 рр.)”

Комісія у складі:

голови: завідувача кафедри гуманітарних наук Інституту
морально-психологічного забезпечення працівника
Збройних Сил України КАЛЯЄВА А.О.

членів: професора кафедри гуманітарних наук Інституту
морально-психологічного забезпечення працівника
Збройних Сил України ХАРУКА А.І.

професора кафедри гуманітарних наук Інституту
морально-психологічного забезпечення працівника
Збройних Сил України ВИЗДРИКА В.С.

у період з 17 по 20 листопада 2025 року розглянула матеріали
дисертаційного дослідження полковника Квятковського Р.В. за темою
“Особливості інформаційного протиборства в період Другої карабаської війни
(2016–2023 рр.)”

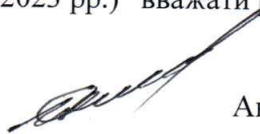
Встановила:

1. Матеріали дисертаційного дослідження полковника Квятковського Р.В.
за темою “Особливості інформаційного протиборства в період Другої
карабаської війни (2016–2023 рр.)” на підставі протоколу кафедри гуманітарних
наук Інституту психологічної підтримки персоналу від 27.11.2025 № 5 внесені у
методичні розробки навчальних дисциплін «Розвиток армій та військової
справи у XX – на початку XXI ст.» теми № 5 «Нові виклики світової безпеки та
їх вплив на тактику і стратегію», № 6 «Розвиток збройних сил та воєнного
мистецтва на початку XXI ст.» (підготовка здобувачів третього (освітньо-
наукового) рівня вищої освіти зі спеціальності В9 – Історія та археологія).

В подальшому використовується як методичний матеріал для лекційних занять.

2. Дисертаційне дослідження “Особливості інформаційного протиборства в період Другої карабаської війни (2016–2023 рр.)” вважати реалізованим.

Голова комісії: працівник ЗСУ



Анатолій КАЛЯЄВ

Члени комісії: працівник ЗСУ



Андрій ХАРУК

працівник ЗСУ



Віталій ВИЗДРИК

Продовження додатка Б



ЗАТВЕРДЖУЮ

Перший проректор УКУ

Ярослав ПРИТУЛА

АКТ

про впровадження матеріалів дисертаційного дослідження полковника
Квятковського Р.В. за темою «Особливості інформаційного протиборства в період
Другої карабаської війни (2016–2023 рр.)»

Комісія у складі:

голови:

в.о. керівника Центру розвитку навчання і викладання
І. ШИДЛОВСЬКОГО

членів:

викладача Центру розвитку навчання і викладання А. ХАРУКА

професора кафедри історії В. ЗАДУНАЙСЬКОГО

у період з 22 по 25 вересня 2025 року розглянула матеріали дисертаційного дослідження полковника Квятковського Р.В. за темою «Особливості інформаційного протиборства в період Другої карабаської війни (2016–2023 рр.)».

Встановила:

1. Матеріали дисертаційного дослідження полковника Квятковського Р.В. за темою «Особливості інформаційного протиборства в період Другої карабаської війни (2016–2023 рр.)» використовуються при викладанні навчальної дисципліни «Історія та теорія сучасних воєн» (лекція № 2 «Виклики розпаду імперії: війни на пострадянському просторі»).

2. Дисертаційне дослідження «Особливості інформаційного протиборства в період Другої карабаської війни (2016–2023 рр.)» вважати реалізованим.

Голова комісії:

в.о. керівника
Центру розвитку
навчання і
викладання

Іван ШИДЛОВСЬКИЙ

Члени комісії:

викладач Центру
розвитку
навчання і
викладання

Андрій ХАРУК

професор
кафедри історії

Вадим ЗАДУНАЙСЬКИЙ

ЗАТВЕРДЖУЮ

Командир військової частини А1277

ПОЛКОВНИК

Павло ЛИСЕНКО

12.11.2025

АКТ

про впровадження матеріалів дисертаційного дослідження полковника Квятковського Р.В. за темою “Особливості інформаційного протиборства в період Другої карабаської війни (2016–2023 рр.)”

Ми, що нижче підписалися, у період з 06 по 12 листопада 2025 року розглянула матеріали дисертаційного дослідження полковника Квятковського Р.В. за темою “Особливості інформаційного протиборства в період Другої карабаської війни (2016–2023 рр.)” та встановили:

1. Матеріали дисертаційного дослідження полковника Квятковського Р.В. за темою “Особливості інформаційного протиборства в період Другої карабаської війни (2016–2023 рр.)” впроваджено у практичну діяльність військової частини: використовуються як кейси та методичні матеріали для відпрацювання рішень на заняттях і тренінгах з особовим складом підрозділів військової частини А1277.

2. Дисертаційне дослідження “Особливості інформаційного протиборства в період Другої карабаської війни (2016–2023 рр.)” вважати реалізованим.

Голова комісії: полковник

В'ячеслав РОМАЗАНОВ

Члени комісії: капітан

Дмитро ПАЛЬЧИКОВ

капітан

Юрій КОВАЛЬЧУК